

**T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
(TEFSİR) ANABİLİM DALI**

KUR'AN-I KERİM'DE ARINMA KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet Lütfi ALKAYA

**TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Ankara - 2000

**T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
(TEFSİR) ANABİLİM DALI**

KUR'AN-I KERİM'DE ARINMA KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet Lütüf ALKAYA

Tez Danışmanı

Doç. Dr. İdris ŞENGÜL

T94650

Ankara - 2000

Tez Sınav Tarihi : 03.07.2000

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	4
GİRİŞ : KONUYLA İLGİLİ TERİMLER.....	8
A) Nefs Kavramının İncelenmesi.....	8
B) Tezkiye kavramının İncelenmesi.....	19

BİRİNCİ BÖLÜM ARINMADA AŞAMALAR

A- RUH-BEDEN İLİŞKİSİNDE GÖRÜNÜMLER

1- İnkâr (Yabancılaşma).....	23
2- Nefs-i Emmare (Egoizm).....	25
3- Nefs-i Levvame (Vicdan Rahatsızlığı).....	28
4- Nefs-i Mülhime (Sağduyu).....	30
5- Nefs-i Raziye (Olgun Kişilik).....	33

B- ARINMA AŞAMALARINDA ETKİN UNSURLAR

1- Şirk Kavramı.....	38
2- Şirkin Büyük Zulüm Olmasının Anlamı.....	44
3- Şirkle İlgili Ayetlerin Ortak Yönlerinin Analizi.....	46
4-Şirkin Arınmadaki Olumsuz Etkisi.....	50

C- KUR'AN'I KERİM'DE ANLATILAN TOPLUMLARDA ARINMA PROBLEMİ

1- Eski Mısırda Arınma Problemi.....	53
2- Karun ve Arınma Problemi.....	58
3- Ad Toplumu ve Arınma Problemi.....	61
4- Yahudiler (Samiri) ve Arınma Problemi.....	66
5- Hristiyanlık ve Arınma Problemi.....	73
6- İslamiyet Öncesi Mekke Toplumu ve Arınma Problemi.....	81

İKİNCİ BÖLÜM

ARINMADA OLUMLU VE OLUMSUZ FAKTÖRLER

A- İNSAN - DIŞ DÜNYA İLİŞKİSİNDE UYUMU SAĞLAYAN ETKENLER

1- Tevhid.....	87
2- Sulta Döneminde Hz. İbrahim (as)	89
3- Kur'an'ın Hz. İbrahim (as)'e Verdiği Önem ve "Kalb-i Selim" İfadesininYorumu.....	94
4- Büyük Günahlar ve Şirk İlişkisi.....	97

B- TARİH BOYUNCA İNSANLARDA ARINMAYI ZORLAŞTIRAN FAKTÖRLER

1- Dünya Hayatının Gerçekliği ve Ölümsüzlük Düşüncesi.....	101
2- Baskı ve Zorlama.....	106
3- Sevginin Aşırı Kullanımının Olumsuz Etkisi.....	111
4- Şefaatçilik Düşüncesi.....	113
5- Aklın İşletilememesi (Düşünce Yoksunluğu)	116
6- Bilgisizlik veya Zan ve Tahmine Uymak.....	125

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM VERİMLİLİK

İNSANIN YAPISINDAKİ ZİTLİKLER HAKKINDA DEĞERLENDİRME

A- İnsanın Olumsuz Yönlerini Arınmada Kullanması Mümkündür.....	133
B- Eğitimin Arınmadaki Rolü Hakkında Bir Değerlendirme.....	146

SONUÇ.....	156
SONUCUN TÜRKÇE ÖZETİ.....	162
SONUCUN İNGİLİZCE ÖZETİ.....	163
BİBLİYOGRAFYA.....	164

ÖNSÖZ

İstiklal şairimiz insanı tanımlarken, ‘önemsiz bir varlığım diyorsun eğer bir bilsen’ ifadesini kullanmaktadır. Sokrat’ın medresesinin girişinde de ‘ey insan kendini bil,’ sözünün yer aldığı bilinmektedir. Dünyadan, ilk insandan Kutlu Nebi’ye kendinin arifleri gelip geçmiştir. Kendi benliğinin sırlarını, özelliklerini kavrayan ve tanıyan Rabbini de bilmiştir. Kendini alan bu özlü söz, tarih boyunca bizim gibi farklı yorumcular tarafından ele alınmıştır.

İnsanın en önemli yanlarından biri, onun kendi kendinin şuurunda olması ve kendini kontrol edebilmesidir. Bu özelliğine rağmen zaaflarını-yeteneklerini, boşluklarını-güç kaynaklarını,eksilerini-artılarını,olumsuz eğilimlerini- olumlu eğilimlerini tanıma ve potansiyelini bu tanımaya göre ortaya koyabilme çabasıyla kendini inceleyen ve Kur’anın ışığıyla derinliklerini keşfeden insan sayısı çok az görünmektedir.

Bu faaliyet,insanın tüm olumsuzluklarını ortaya çıkarıp kendisini hor görmesi şeklinde değil, benliğini araştırmak, tanımak, insaflı, tarafsız, rasyonel, gerçekçi bir anlayışla ele almak şeklinde olmalıdır.

Kendinden habersiz Ademoğlu’nun hemcinslerini ve dış dünyayı bilmesi imkansız olacağı gibi, onlar hakkındaki hükümleri de yüzeysel, isabetsiz ve tutarsız olacaktır.

İnsan, bir uçtan bir uca evreni, onun en değerli varlığı insanı, evrenin ve kendinin gerçek anlam ve değerini; ancak evreni ve kendini tüm yönleriyle ele alan ilahi bilgiyle ve bu bilgiyi oluşumundaki derin duyuş, değerlendiriş prizmasından geçirerek kavrayabilir.

İnsan, önemi sezildiği andan bu zamana, yüzeysel ve derinden çok defa ele alınmış, üzerinde durulmuş, fiziki ve ruhi yönleriyle değerlendirilmiştir. Demokritos’un Euthymia’sından, Sokrat’ın Daimoni’una, Gazali’nin Miftah’ul Kulup’ undan , Marifetname’ye kadar bir çok eser hep ‘dünyaları saklayan’ olarak nitelendirilen insanı ele almıştır.

Çünkü insan, ortaya koyduğu eylemiyle bazen olumlu ve yapıcı; bazen kibir ve gururuyla olumsuz ve yalnız; bazen olabildiğine yıkıcı ve entrikacı nitelikte; bazen olabildiğine açık, şeffaf ve emniyet yapılı; bazen bencil ve ego yörengeli; bazen yardımsever ve fedakar; bazen sahte ve iki yüzlü, bazen yürekten ve dopradop;bazen basiretli, geniş ufuklu; bazen de miyop bakışlı olarak birbirinden çok farklı davranış ve sıfatlarla ortaya çıkmaktadır.

İnsan yaratılırken her şey olmaya uygun olan “yücelerden yücresi” noktadan “aşağıların aşağısı” noktaya kadar, hem sonsuz yücelmelere hem de korkunç alçalmalara açık özel yaratılışa sahiptir. İçeriğine hem ruhanilik hem de nefsanilik kaynağı yapı çekirdekleri yerleştirilmiştir.Yapısındaki asli eğilimlerin kullanılıp, olumsuz eğilimlerinin amacının anlaşılıp anlaşılmasında, iradenin hakkının verilisinde veya verilemeyişinde,potansiyel gücünün sezilip en güzel şekil ve şartlarla ortaya çıkarılıp değerlendirilmesinde veya değerlendirilememesinde insan yapısında bulunan bu renklilik dikkate alınmalıdır.

İnsanı yalın olarak aklıyla, içgüdüleriyle veya sosyal eğilimleriyle ele alanlar, onun fonksiyonu ile ilgili ciddi bir bilgi ortaya koyamamaktadırlar. Bilakis insanı iyice kapalı, bilinmeyen bir varlık olarak değerlendirerek ondan beklenen verimliliği, sahip olduğu potansiyellikten hayata çıkartamayarak elde edememişlerdir.

Üstelik insana bu düşünceyle yaklaşanların kimine göre insan “düşünen hayvan”, kimine göre de libido düşüncesiyle dolu bir yapıdır.

Oysa ki insanı özündeki potansiyelle, fakülteleriyle, eğilimleriyle kendi maddi yapısını ve diğer dünyaları aşabilecek bir dinamizme sahip bulunmaktadır.

Bugün atomun küçük dünyasına girip, partiküller dünyasında bilimsel keşifler yapan, atomun gücünü ortaya çıkarıp yaşamında kullanan, onunla ve yaptığı keşif ve icatlarıyla mesafeleri aşan insan, kendini hayvani meralarda aramanın ve özündeki anlamı ve içeriği anlayamamanın cezasını çekmektedir. Onun bütün vahşeti, bencilliği, tutkuları, hak-hukuk tanımazlığı, ve rahata düşkünlüğü bu yanılmalarında aranmalıdır.

İnsan, deha ve zekasına rağmen kendini bilememe, anlamlandıramamanın kahrına uğramıştır. Bunun sonucu olarak da istenilen verimliliğe ulaşamamış ve yozlaşmıştır. İşte Kur'an, bu sorulara cevabı ayrıntılı olarak vermektedir.

Bu çalışmamızda insandan beklenildiği verimliliğin nasıl oluşturulabileceğinin cevabını aradık.

Bu çizgide ilk olarak, insanın yapısını doğru ve bütüncül bir şekilde ele almak problemin kaynağının doğru tespiti ve doğru çözüme ulaşma nedeniyle önem taşımaktaydı.

Bu nedenle ilk önce nefis konusunun açıklanmasında yaşanan problemleri kısaca ortaya koyduk. Nefsin yapısını oluşturan ruh kavramını ve daha sonra biyolojik yapının yaradılışını ele aldık.

Rahat anlaşılması açısından kavramları insani tecrübelerle zenginleştirerek ve kavramlara geniş bir şekilde değinerek ele aldık. Bu yapının ve ilişkinin açıkça ortaya konması, problemi anlama ve çözüm getirme açısından önem taşımaktaydı.

Birinci bölümde kavramlar ve kavramların oluşturduğu yapının Kur'an-ı Kerim tarafından kategorilere ayrımını ele aldık. İnsan yapısının birbiriyle olan ilişkisinin altı kategori olarak Kur'an da sınıflandırıldığını gördük. Bu kategorileri incelerken ayetlerin yorumu ve diğer tıp kaynaklarıyla kategorinin özelliklerini ve verimlilikteki konumunu belirginleştirdik ve zenginleştirdik.

Aşamalarda ve nefis kavramında göze çarpan özelliklerin tespitini yaptık. Bu tespitler ışığında problemlerin kaynaklandığı biyolojik yapıya ve şirk kavramına Kur'an anlayışıyla değindik.

Birinci bölümün sonunda da verimliliğin ilk insandan başlayarak seyrini ele aldık. Sapmaların yaşandığı toplumları, Kur'an kıssalarından da yararlanmak suretiyle konumuz açısından değerlendirdik.

İkinci bölümde fitratta oluşan yozlaşmaya ağırlık vererek, bu oluşumda etkisini belirlediğimiz değişik şartlar üzerinde durduk. İnsan yapısı ve dış dünya ilişkisi ile insan verimliliğinde esas tutulması gereken tevhid konularına burada yer verdik. İslam ve arınma ilişkisini ayet ve hadislerle inceledik. Bu inceleme sonucunda günümüzde gerçek anlamıyla anlaşılamayan İslam kavramının özünü ifade etmeye çalıştık.

İkinci bölümün sonunda insanda arınmayı zorlaştıran iç ve dış etkenlere değinerek problemi çeşitli yönleriyle ele aldık.

Üçüncü bölümde ise, nefis kavramının incelenmesi sırasında karşımıza çıkan insan bünyesindeki olumsuz duyguların veriliş amaçlarını, biyolojik yapıdaki fonksiyonlarını, kullanım şeklini Kur'an bilgisiyle ve örneklerle ele alarak somut çözümler ortaya koymaya çalıştık.

Son kısımda da Kur'ani eğitimin insanın verimliliğini sağlamasındaki ve yaratılış amacını gerçekleştirmesindeki rolü ve etkisine yer verdik.

Konuların ele alınışında, çıkış noktası olarak kullandığımız nefis kavramının maddeden yaratılan yönünü ifadede herhangi bir anlam karışıklığı oluşturmamak için, sık sık biyolojik yapı veya algısal biyolojik beden kalıbını kullanmak durumunda kaldık.

Diğer bir ifadeyle "insan verimliliği" üzerine, çevrenin verdiği olumsuz şartlara rağmen, kısıtlı imkanları değerlendirme yoluyla hazırlamaya çalıştığım bu çalışma, uzun zamandan beri insanın yapısı ve ilahi taktirin insanda ön gördüğü verimlilik konusundaki düşüncelerimin etkisiyle fikir bulmuştur.

Kur'an, hadis, tefsir, tasavvuf, tıp ve konuyla ilgili diğer kaynaklar ile gözlemlerimden oluşan bu çalışmaya girerken teşvikleriyle bana çalışma duygusu ile moral veren kıymetli Hocam Doç. Dr. İdris ŞENGÜL Bey'e, mesai arkadaşlarıma ve eşime teşekkürlerimi sunar, bu çalışmayı nasip eden Allah'a sonsuz hamd ederim.

Ahmet Lütfi ALKAYA

GİRİŞ

KONUyla İLGİLİ TERİMLER

GİRİŞ

KONUUYLA İLGİLİ TERİMLER

A-Nefs Kavramının İncelenmesi:

Nefs kavramı, İslam litaratüründeki mevcut kaynaklarda; ruh¹, ego, zat, şahıs², akıl,istem, arzu³, his ve iradeli biyolojik yapı veya insanın kötü huyları ve çirkin sıfatları ile kötü his ve huyların bulunduğu biyolojik yapının içi öz, cevher⁴ anlamına gelmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de sekiz farklı anlamda kullanılmaktadır.

Zatullah anlamında : Taha / 41 , Ali imran /28, En'am 12 /54.

İnsan ruhu anlamında : Fecr / 27, En'am / 93, Zümer / 42.

Kalp, Sadr anlamında : Al-i imran 3 / 154, Araf, 7 / 205, Yusuf / 77

İnsan bedeni anlamında : Al-i imran 3 / 146, Enbiya / 35

Bedenle birlikte ruh anlamında : Bakara , 2 / 286 , En-am / 152 Yunus / 23.

Zat anlamında : Bakara , 2 / 48 , Lokman / 28 , Müddessir /38.

Cins anlamında : Tevbe / 128, Rum / 28 , Araf , 7 / 188.

İnsan algılarını ve rahmani ruhu etkileyip kötülük yönünde sevk edip yönlendiren kuvvet anlamında : Yusuf , 18 / 53 , Taha / 96 , Maide /30.ayetlerde kullanılmaktadır.

Görüldüğü gibi gerek islam literatüründe yer alan meal, tefsir, makale gibi kaynaklar ile, gerekse eski Yunan'dan tercüme edilen eserlerde, kavram ile ilgili bir kargaşa bulunmaktadır. Bu nedenle kavram bir türlü Kur'an'ın istediği yere oturtulamamıştır. Bu durum da tabiatıyla kavramı, dolayısıyla insanı anlaşılmaz kılmakta, insan da üzerinde çok şey söylenen; fakat bilgisine tam olarak ulaşamayan bir nadide varlık olarak sırlı bir anka kuşu durumuna düşmektedir.

Oysa toplum insanlardan oluşmaktadır. Toplumun mutluluğu, insanın bütün potansiyeli ile kendini ortaya koyması ile sağlanmaktadır. Mutlu bireyler, verimli insanlar, kendi ve evren konusunda bütünsel bir bilgiye sahip olan kişilerdir. Bu bilgiyi sağlıklı bir şekilde alan kişi, kendini ve evreni anlamlandırabilmektedir.

Metafizik bilgiyle evrenin üstüne çıkarak kendi misyonunu gören insan, yine o bilgiyle kendi yapısına girerek kendini doğru bir şekilde ve yakından tanıma imkanına kavuşmaktadır.

¹ Asım Efendi, Ebu'l Kemal Ahmet; *El Ukyanusu'l basit fi Tercemeti'l Kamusi'l Muhit (Kamus tercümesi)* İstanbul 1250 s.234. Bursevi, İ. Hakkı; *Ruh el Beyan*, İstanbul 1969, 1/175 .

² Aydın, Hüseyin, *Muhasibinin Tasavvuf Felsefesi*, Ank. 1976, s.74.

³ Kuşeyri, *Risale*, çev Tahsin Yazıcı Meb. Yay. İst. 1966 s. 186-187 ayrıca bkz. Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ank. 1997, s.545.

⁴ Altıntaş, Hayrani, *İbn-i Sina Metafizigi*, AÜİF yay. Ank.1989, s.123.

İnsan adı verilen varlığı çözmek ve ondan en yüksek düzeyde verim almak, kavramların Kur'an ayetleri ışığında doğru bir şekilde ele alınıp anlaşılmasıyla gerçekleşmektedir. Bu çabada en önemli noktayı, insanı tanımlama ve çözmede kullanılan , önemli bununla beraber en kapalı kavram olan “Nefs” kavramının yapısının bilinmesi oluşturmaktadır. Bu kavramın yapısının bilinmesi yolunda da tasavvuf ve tıp kurumlarının verileri önem taşımaktadır.

Çünkü insanları biyolojik bedenin gereksinimlerini en aza indirerek ve ibadetleri gereğince yerine getirmeyi sağlayarak eğiten ve bir disipline sokan tasavvuf, bu metodunun sonucunda insanın özellikleri konusunda deneyim sahibi olmuş insanları çıkardığı gibi, insan ve içeriği konusunda yazılmış eserleri de literatürümüze kazandırmıştır. İnsanın pisişik yönünden ziyade anatomisiyle ilgilenen tıp ilmi, insanın biyolojik bedeni ve çalışma sistemi ile ilgili önemli ilerlemeler kaydetmiştir.

Metafizik bilgi ve tecrübeler ile deney ve ispat birikimi ile gelişen bilimler bir arada kullanıldığında insanın içeriği ile ilgili Kur'an'ın kullandığı kavramlar daha tutarlı ve isabetli anlaşılmaktadır.

Geçirdiği çeşitli aşamalar nedeniyle, bilimselliğe soğuk bakan Hristiyanlık din anlayışı ortaya çıkmış, bu ve burjuvazi-halk arasındaki ekonomik adaletsizliğe tepki olarak doğan 18. yy.'ın materyalist ve pozitivist anlayışı da metafizik gerçekleri bilgi olarak kabul etmemiştir. Bu yüzyılın anlayışına göre, insanda herhangi bir derinlik veya dualist bir yön bulunmamaktadır. Durum bu yönde olunca kavram kargaşası da yok gibi görünmektedir. Bu varsayıma göre sadece insanın biyolojik bedeni ve iç güdülleri varsayılmakta, bu varlık da kendi ifadeleriyle “ekonomik hayvan” olarak tanımlanmaktadır.

Bu anlayış, kısmen İslam dünyasına da yansımış ve tecrübe ile keşfi bilgiye dayanan sofi bilginlerin tecrübeleri, müsbet bilgi olarak kabul görmemiştir. Halbuki, insanı tam olarak tetkik etmek şarttır. Klasik şemalardaki fakirlik, bilgilerimizin genişliğine rağmen, genel bir bakışla kendimizi kuşatamamaktan ileri gelmektedir. Gerçekten mesele, insanın belli bir çağda ve belli hayat şartları altında arzettiği görüşü kavramak değil; onu normal olarak tezahür ve aynı zamanda mevcut olan bütün etkinlikleriyle kavramaktır. Böyle bir bilgi ancak, gerek bugünkü dünyamızda gerek geçmişte, organik ve dimağı, beden ve ruhi kuvvetimizin yansımalarını dikkatle araştırmak suretiyle elde edilmektedir.⁵

Bu nedenlerle biz kavramı ele alırken kavramın yapısını oluşturan ruh ve biyolojik yapıyı önce tek tek yukardaki kaynaklar ışığında ele alıp daha sonra bu yapının birbiriyle ilişkisini, birlikteliğini ve bu birliktelikten oluşan kavram (nefs) üzerinde çalışmamızı yönlendirmeyi uygun görmekteyiz. Zira, mevzuu bahs olan bu sır (nefs) bir cevherdir ki, onun iki arazi vardır. Ve insanın zatında iki vecih vardır. Oda ruh ve bedendir⁶. Problemi bu şekilde ortaya koyduktan sonra, “ruh” kavramının önce etimolojisine, konumuzu ilgilendiren yönüyle Kur'an da kullanılışına ve insandaki fonksiyonuna bakalım :

⁵ Carrel, Alex, *İnsan Denen Meçhul*, Hayat yay. Çev. Ömer Durmaz. İst. 1999 s. 13.

⁶ el-Cili, Kutbuddin Abdülkerim b. İbrahim b. Abdülkerim; *İnsan-ı Kamil*, Çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, İz yay. İst. 1998, 38

Ruh, Arapça bir kelimedir. “Ravh” ve “Rih” kelimeleri ile aynı kökten gelir. Ravh, rahmet; rih de rüzgar demektir⁷.

Ruh’un Kur’an’da kullanılan diğer mecaz anlamlarına bakıp, ondan kast olunan gerçek anlam(can) ‘a gelelim.

- Vahiy: “Allah , emrinden olan ruhu kullarından dilediğine indirir. Razi’ye göre ruh ile murad vahy-i ilahidir⁸.”

“Melekleri, kullarından dilediğine, emrinden olan ruh ile indirir ayetindeki “ruh” müfessirlere göre vahiydir⁹”.

Gibi ayetlerde “ruh” vahiy anlamında kullanılmıştır.

Katade’ye göre vahiy, ruhtur. Hayatın kendisidir. Vahiyden uzak toplumlar ruhsuz ceset gibidir. Suddi’ye göre ruh imandır; çünkü kafir ölüdür imanla dirilir. Ayrıca ruh bir cism-i latiftir ki insan o ruh sebebiyle hayat bulmaktadır. Bundan dolayı Kur’an’da “Ey inananlar! Hayat bulabilmeniz için Allah ve elçisinin çağrısına uyun¹⁰! Denilmektedir.

-Bununla birlikte; sebep-sonuç ilişkisinden dolayı söylediğimiz ayetlerden peygamberlik; insanlığa hayat kaynağı olmasından dolayı Kur’an, hayat kaynağı olan Kur’an’ı (vahyi) insanlığa getirdiğinden dolayı “Biz onu Ruh’u Kudüs ile güçlendirdik” ayetinde Cebrail (as)¹¹, “Allah’tan bir ruh¹²” ayetinde yer aldığı gibi Hz. İsa (as) anlamlarında da kullanılmıştır. Zira Hz. İsa da materyalist Yahudi toplumuna hayat vermek için gönderilmiştir.

Ruh’un gerçek anlamı şu ayette kullanılmıştır. “Sana ruhun ne olduğunu soruyorlar, de ki : Ruh rabbimin emrinden ibarettir. Bu konuda size pek az bilgi verilmiştir. Razi’ye göre bu ayette ruhla muradın, Kur’an veya Cibril-i Emin olduğuna dair rivayet varsa da esas olan ruhla muradın, bedene taalluk edip ecdamın hayatına sebep olan ruh olduğudur¹³.” Kur’an, ruhun gerçeğini tam olarak kavrayamasak bile, sınırlı da olsa bir bilgiye ulaşabileceğimizi ifade etmektedir. Nesefi, bu konuda, insan kendi vücudunda kendisine komşu bulunan ruh’un mahiyetini idrakten aciz olunca, kendisini yaratan Rabbinin mahiyetini nasıl idrak edebilir diyerek konunun kapalılığına işaret etmektedir¹⁴. Hazin de Allah ruh meselesine ne mukarreb meleşti ne de mürsel nebiyi muttali kılmadı diyerek aynı noktaya dikkat çekmektedir¹⁵. Celaleyn de aynı görüşü paylaşmakta ve pek az bilgiden kastın insan bilgisinin Allah’ın bilgisine olan nisbeti olduğunu söylemektedir¹⁶ Filozof ve mutasavvuf Gazzali’ye göre,

⁷ el-isfehani, Ragıp, *Müfredat-ı Eلفazı’l Kur’an*, rvh mad. Daru’l Kalem; İst. Ty. S.174-175.

⁸ Mu’min, 40/15, Mehmet Vehbi Efendi, *Hulasatu’l Beyan Fi Tefsiri’l Kur’an*, Üçdal Neşr. İst. 1966, 12/4946.

⁹ Nahl, 16/2, Muhammed b. İbrahim el Bağdadi (Hazin), *Lübab-ü’t Te’vil fi Maani’t Tenzil*, Matbaa-i Hayriyye Mısır tz. s. 3/111

¹⁰ Enfal, 8/24, bkz. M. Vehbi, 5/1872, Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur’an Dili, Azim yay. İst. 1992, 4/216, Hazin, 2/182.

¹¹ Bakara, 2/87, bkz. Yazır, 1/343.

¹² Nisa, 4/171, bkz. Yazır, 3/134.

¹³ İsra, 17/85, M. Vehbi, 8/3048, ayrıca bkz. Yazır, 5/320-321.

¹⁴ Nesefi, Ebu’l Berakat Abdullah b. Ahmet, *Medariku’t Tenzil ve Hakayıku’t Te’vil*, Mısır 1313, 3/178.

¹⁵ Hazin 3/179.

¹⁶ Celaleddin Abdurrahman Ebu bekr-i’s Suyuti, *Tefsir-u Celaleyn*, Çağrı yay. İst. tz. s.236 ayrıca bkz. M. Vehbi, s.8/3048.

Ruh, buyruklar alemindendir. Varlıklar iki bölümden oluşmuştur. Bunlardan biri emir alemi, diğeri halk alemidir¹⁷.

“Güneş, ay ve yıldızlar Allah’ın emrine uyarlar yaratmak da buyurmak da O’na aittir.” ayetinde geçen yaratma ve emir şu anlamları içermektedir:

Yaratılan alemde sayı ve nicelik vardır.

Emir (buyruk) aleminden olan işlerde ise uzunluk, kısalık, genişlik ve sayı yoktur. Buradaki emir; etki, kumanda ve kuvvet anlamına gelmektedir. Bu etki ve kuvvet, bütün cansız varlıkları, bitki, hayvan ve insan cinsini kapsar. Bir farkla ki, insanda en açık olarak ortaya çıkar ki, Ruh; insanda irade, akıl, içten konuşma gibi şuurlu bir etki yapan özel bir cevherdir¹⁸.

Ruhun içeriği konusundaki diğ görüşler şunlardır:

- Ruh, gerçek canlının öyle bir parçasıdır ki, canlıda hayat bununla oluşur. Canlı bir hayat kaynağıdır. His ve şuur, akıl ve anlama gücü, isteme gücü gibi özellikleri de içine alan daha geniş ve etraflı bir hayat cevheridir¹⁹.

“Ben onu düzenlediğim, insan şekline koyduğum ve içine ruhumdan üflediğim zaman derhal onun için secdeye kapanın.” Ayetine göre insana Allah’ı tanınması için üflen en özel bir etki ve kuvvettir. Ruh’un (bu etkinin) hayat (bitki), hayvan (şuur), insan (akıl), peygamberlerde (yüksek anlayış-idrak) ve ahlaki (üflen en) en yüksek ruh gibi seviyeleri vardır²⁰.

‘ Bedene ait bütün fonksiyonları gözden geçirdim. Ruhumuza ait sadece şuurlu, eylemli, iradeli ve beden üzerinde aksiyon özelliklerine sahip düşüncelerin kaldığını anladım’, ifadesi, ruhun bu çok yönlü içeriğini anlatmaktadır²¹.

Ruh üzerinde söylenen diğ tanım da, “Ruh, hayat ve şuur sahibi, nurani, dış bir beden giydirilmiş, beden ile olduğu sürece kayıtlı, bedenle ilgisini kesince hareket kazanan, görüş ve duyuşu ayrı boyutta gerçekleş en emri bir kanundur şeklindedir²². Külli ruh olarak da vasıflanan bu emri ruh, Allah’ın isimlerinin bedende tecellisidir²³.

Ruh, bir cevher-i nurani olup şemsin ziyasının nüfuzu gibi bedene nüfuz eder ve bu cevherin tebdil, tahvil ve bedenden tefriki de mümkün değildir. Adeta gül yağının gül yaprağına ve susam yağının susam tanesine sereyanı gibi sereyan eder ve bu cihetle bedene hayat gelir ve bedeni harekete, tedbir ve tasarrufa başlatır²⁴.

Yukarıda belirttiğimiz açıklamalar ışığında ruhun maddeden oluşmadığını anlamaktayız. Bunun anlamı, ruhun alem-i halk, yani şehadet alemi de dediğimiz atomların birleşmesiyle oluşan dünyadan olmadığıdır.

¹⁷ Gazali, Ebu Hamid Muhammed bin Muhammed; *Kımyayı saadet*, sağlam yay. Ty. 1/34.

¹⁸ Araf, 7/54, Yazır, 5/320-321.

¹⁹ el-Meraği, Ahmet Mustafa, *Tefsiru’l Meraği*, Mısır 1373/1953, 1/336-37.

²⁰ Hicr, 15/29, Yazır, 5/322.

²¹ Dekart, Rene, *Ruhun İhtirasları*, çev. Mehmet Karasan Meb yay. Ank. 1972 s. 20

²² Bedüzzaman, *Sözler*, Nesil yay. İst. tz. s.231

²³ Geylani, Abdülkadir, *Atiyye-i Sübhaniyye*, çev. Cabbarzade Mehmet Arif, Alem yay. İst. 1996, s.188.

²⁴ M. Vehbi, 8/3050.

Ruh, melekler gibi, Allah'ın buyruğu olan Kün emriyle ortaya çıkan; şuurlu, nurani kanundan ibarettir, sayısı, uzunluğu, genişliği yoktur. İçinde bulunduğu bedenin şeklini almaktadır.

Bu açıklamalara netlik kazandıracak onlarca benzer tecrübeden bir tanesini Dr. Burgess'ten anlatıp, ruhun bedenle olan ilişkisine ve ilişkisinin oluşturduğu yeni bir kavram olan nefis'e geçelim:

“ Eşim 23 Mayıs 1902'de saat 18:45'te iyice hastalandı. Eşimin üzerinde düz durumda uzanmış çıplak beyaz bir şekil belirdi. Bu saydam şekil, ölmekte olan eşimin sol gözüne bir kordonla bağlanmıştı. Bu, onun astral bedeni veya nurani bedeni idi. Astral bedenin her büzülüşünde şiddetli bir kurtuluş mücadelesi başlıyor ve bu sırada fizik bedende çırpınmalar görülüyordu. Bu vizyonu 6 saat izledim. Üzerimde ağırlık vardı ve uyuklar gibi gözlerim kapanıyordu. Sonunda kötü an geldi ve son bir titremeden sonra hastanın nefesi kesildi. Bu sırada astral bedenin kendisini kurtarmak için çabasını arttırdığını gördüm. Son nefes ve çabalamayla birlikte astral bedeni fizik bedene bağlayan kordon koptu ve derhal diğer ruhi varlıklar ve bulutlarla yok oldu. O anda hissettiğim ağırlık da üzerimden kalktı²⁵.

Yunus Emre bu olayı bir şiirinde şu şekilde anlatmaktadır.

İşbu söze Hakk tanıktır, bu can gövdeye konuktur.

Birgün ola çıka gide kafesten kuş uçmuş gibi.²⁶

Astral bedene İslam literatüründe “Vücut-u mevhibe-i Hakkani veya Rabbani denilmektedir²⁷. Dr. Burgess'in yaşadığı tecrübe, duru görü, diğer adıyla clairvoyance²⁸ dir. Yine İslam literatürü bunların örnekleriyle doludur. Bu durum şu şekilde açıklanmaktadır. Külli ruh ariflerde bulunan unsurları temizlemiş, nur ile süsleyerek yok etmiştir. Artık bu insanlar baştan aşağıya nur olmuşlardır. Pür nur olan kalpleri kendilerinin kabirleri olmuştur. Sofiyye ıstılahı ile lamekan, binişan elleri bunların kalıbıdır. Yani yeri olmayan, hiçbir nişanı bulunmayan mana diyarları bunların kalıbı olmuştur. Arifler muhayyerdir, dilerse ruh, dilerse cisim şeklinde zuhur ederler dedikleri işte burasıdır²⁹.

Astral beden ve fizik bedenin çekişmesi Kur'an'da “Gameratü'l Mevt=Ölüm dalgaları olarak isimlendirilmekte ve şu şekilde anlatılmaktadır. “Ben de Allah'ın indirdiği gibi indireceğim diyen o zalimleri ölüm dalgaları içinde melekler de ellerini uzatmış, haydi canlarınızı çıkarın (nefsinizi kurtarın) derken onların halini bir görsen.³⁰

Mevlana, Mesnevi'sinde, eşinin sol gözüne bağlı olduğunu gördüğü kordonu, gümüşü ve parlak, şeffaf kordon olarak anlatır. Bu kordon, beden sağlıklı iken şeffaf, hastayken mat (donuk) renktedir.³¹

²⁵ Ruhselman, Bedri, *Ruh ve Kainat*, Gayret Kitabevi İst. 1946, 2/570-71

²⁶ Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, Akçağ yay. Ank. 1991, s.257.

²⁷ Erzurumlu, İbrahim Hakkı, *Marifetname*, Alem yay. İst. t.z. s.548

²⁸ Başkalarının görmediği, gözle görülmeyen şeyleri görme kuvveti.

²⁹ Geylani ,Abdülkadir, s.188.

³⁰ En'am, 6/93, bkz. Muhammed b. Hazin el Bağdadi, 2/37 ayrıca bkz. Yazır, 3/464-465.

³¹ Rumi Mevlana Celaleddin, *Mesnevi*, çev. Veled İzbudak, Meb yay. İst. 1991 s.32.

Diğer tecrübelerde Astral beden=ruh, akıcı bir bulut, hafif dumana benzeyen ve yoğunlaşan bulut, parlak ve ışık saçan bulut, su buharı, beyaz sedef elbiseli insan görünümü, konuşan ve hareketi gayet kolay, eğilen ve cesetsiz bir halde hayati bütün fonksiyonlarıyla sayısız yerde bulunabilen bir şekil olarak anlatılmaktadır.³² Bu sıfatlarla ifade edilen ruh, cemel sıfatın tecellisi olan sultani, yönetici ruhtur. Beğenilen huyların yeri olan bu ruh, beden kalıbına tevdi edilmiş bir latifedir³³.

İslam tasavvufu ve zübdetül hakayık adlı eserde yüzlerce örnek bulunmaktadır. Ayrıca Ruhsal Araştırma Dernekleri yıllarca önceden büyük kentlerde kurulmuştur. ABD başkanlarından Lincoln'un karısı Mrs. Lincoln'un, küçük yaşta ölen oğlunu sık sık odasında gördüğü resmi kayıtlara geçmiştir.³⁴

Tecrübelerde ruhun fizik bedene fluoresan ışığına benzeyen parlak kordonlarla fizik bedeninin kalbine, beynine ve göbeği ile hayati organlarına bağlı olduğu anlatılmaktadır.³⁵

Allah rasülü bu kordonu son anlarını yaşarken "ebherim koptu" buyurarak ifade etmiştir.³⁶ Ebher, damar anlamına da gelir. Allah rasülü o sırada kendi vizyonunda, dedublesinin kendisinden, yani mubarek cesedinden ayrıldığını haber vermektedir.³⁷

Kaynaklarda, nefis kavramını doğru bir şekilde anlamayı zorlaştıran ruh kavramının etimolojisi, Kur'an'da kullanılışı ve insanda üstlendiği fonksiyon gerçek anlamı olarak bu şekilde ele alınmaktadır³⁸.

Şimdi de ruh'un fizik bedenle ilişkisine geçelim: Kur'an-ı Kerim'in anlattığı üzere insanın bütün bedeninin ilk maddesinin kaynağı, porselen gibi tın tın öten ve hayat oluşumuna zıt, kuru, çiğ bir çamurdur.³⁹ Hayat özelliği taşımayan bu kuru çamur, yapışkan bir çamur haline gelinceye kadar ıslatıldı.⁴⁰ Daha sonra bu ıslatılan çamur, değişmiş ve şekillenmiş olarak insan mayasını meydana getiren bir oluşum haline getirildi. Bu karışım, çamurun özünden alınan elementlerin ve minerallerin oluşturduğu katışıklı bir sudur, Zemahşeri de burada geçen 'emşac' kelimesini katışıklı, kimyasal bir karışım olarak tabir etmektedir.⁴¹

Görüldüğü gibi burada zincirleme bir yaratmadan söz edilmektedir. Hz. Adem'in, yani ilk insanın var oluşu birden bire değil, belirli şekillerde olmuştur. Bu durum da sünnetullah, yani Allah'ın bir kanunu, yaratma şeklidir.⁴²

³² Ruhselman, Bedri s. 570-580.

³³ Kuşeyri, *Risale*, 1/187 ayrıca bkz. Nakşibendi, Muhammed Nuri Şemseddin, *Miftahu'l Kulub*, Huzur yay. İst. 1983, çev. Abdülkadir Akçiçek, s.193.

³⁴ Philips, p.v.s. *Öldükten Sonra Yaşayanlar*, Kervan yay. İst. 1976 s.214.

³⁵ Ruhselman, Bedri s.570-580

³⁶ Buhari, Muhammed b. İsmail, *el-camiu's sahih (sahih-i Buhari)* Mısır 1343 Megazi,83.

³⁷ Buhari, Megazi, 83. Müslim b. Haccac el kuşeyri, *el-Camiu's sahih (sahih-i müslim)* Mısır 1955. Selam 50-51; İbn-i Mace, Muhammed b. Yezid, *Sünen* Mısır, 1954; Tıb, 38. Ebu Davut, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistani, *Sünen-i Ebi Davud* Mısır 1952; Tıb,19.

³⁸ Ruh konusunda ayrıca bkz. Guenon, Rene; *Ruhçu Yanılgı*, çev. L.Fevzi Topaçoğlu, İz yay. İst. 1966; Karabulut, Ali Rıza, *Ruhlar Alemi, İslamda Vasiyet ve İskat Meselesi*, 4.bsk. Elif yay. Ank. 1989.

³⁹ Saffat, 37/11, bkz. Tıbyan, 4/15.

⁴⁰ Hicr, 15/26,28, bkz. Zemahşeri, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't Tenzil*, Kahire, 1968, 2/390.

⁴¹ İnsan 76/2, Zemahşeri, 4/194.

⁴² Araf, 7 /54, bkz. Yazır, 4/48-60.

İnsanın yaratılışına sperma'nın oluşumu ile devam etmeden önce konunun açıklığı için şunu hatırlayalım. Ruh'un niteliği bölümünde iki tür yaratmadan, emr ve halk'tan bahsettik. Hz. Adem'in yaratılışı ile ilgili ayetler incelendiğinde "halk" yani "yaratma" fiilinin kullanıldığını görmekteyiz. "İnsanı, bir damla sudan yarattı."⁴³ vb. ayetler gibi. Farklı yani emir aleminden bir yaratmayı Allah, "kelime" olarak ifade ettiği Hz. İsa'da göstermektedir. Bu ayette Hz. İsa, Hz. Meryem'e atılmış "kelime" olarak nitelendirilmektedir. Bu kelime, emir aleminden olan "ol" buyruğudur. "Bir şey dilediği zaman O'nun emri "ol" dan ibarettir, o da olur" ⁴⁴ ayetinde ki tarzda olduğu üzere Hz. İsa'nın babasız yaratılış özelliği vurgulanmakta ve Allah'ın her türlü yaratmaya kadir olduğu gösterilmektedir.

Bu açıklamadan sonra insanın yaratılışına devam edelim. "O'dur ki, herşeyin yaratılışını güzel yaptı ve insanı yaratmaya çamurdan başladı." Sonra onun neslini bir özden, değersiz (dayanaksız) bir suyun özünden yaptı."⁴⁵

Görüldüğü gibi, insanda iki vecih vardır. Ve onun fizik bölümünü oluşturan en küçük yapı taşı olan ilk insan hücresi, ıslatılan topraktaki minerallerden yaratılmaktadır.⁴⁶

Buraya kadar insanın üreme hücresinin topraktan alınan unsurlarla halk edildiğini, bu yaratmanın halk alemine ait olduğunu anlamaktayız. Bu yaratılan hücrenin Hz. Adem'e dönüşmesi Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde anlatılmaktadır.

Topraktan (seçilerek) yaratılan (ilk insan hücresi) Hz. Adem'e "Allah ol! Dedi. Ve o da oluverdi" ayeti, bundan sonraki yaratmanın emir aleminden bir anda olan yaratma olduğunu ifade etmektedir⁴⁷.

Bu ilk yaratılıştan sonra, insanın yaratılışının aynı şekilde devam ettiğini görmekteyiz. Zira insan hücresini oluşturan ve besleyen maddeler, besinler yoluyla yine topraktan kazanılmakta veya toplanılmaktadır. Bundan sonraki aşama, ayette şöyle anlatılmaktadır:

"Biz insanı bir süzmeden yarattık. Sonra onu bir nutfе olarak sağlam bir karar yerine koyduk."

"Sonra nutfeyi alaka (embriyo)'ya çevirdik. Alaka (embriyo)'yu bir çiğnemlik ete çevirdik, bir çiğnemlik eti kemiklere çevirdik, kemiklere et giydirdik; sonra onu bambaşka bir yaratık yaptık. Yaratanların en güzeli Allah, ne yücedir. Razi'ye göre Halk-ı Ahar'la murad, insanın ruh verilmezden evvelki ahvaline muhalif bir suret iktisab etmesidir."⁴⁸

Etin kemiklere çevrilmesi, kemik yapımındaki bir aşamadır⁴⁹. Burada önemli olan özellik şudur: Görüldüğü gibi insan ister Hz. Adem gibi, unsurları çamurun özünden alınarak yaratılan bir hücre olsun sonra ol emriyle yaratılsın, isterse Hz. Adem den sonra ana rahminde sperm ve yumurtanın döllenmesi yoluyla oluşsun, büyümesi ve gelişmesi için gerekli unsurlar besinler yoluyla topraktan gelmektedir.

⁴³ Nahl, 16/4, bkz. Yazır, 5/230, M. Vehbi, 7/2784.

⁴⁴ Al-i İmran, 3/59-60, bkz. Yazır, 2/377 vd.

⁴⁵ Secde, 32/ 7,8, bkz. Endelüsi, Ebu Hayyan , *Bahrü'l Muhit*, 5/453.

⁴⁶ el-Cili, *İnsan-ı Kamil*, s.39, ayrıca bkz. *Meydan Larousse*, 2/515-516.

⁴⁷ Al-i İmran, 3/59, bkz. Yazır, 2/377.

⁴⁸ M. Vehbi, 9/3606.

⁴⁹ *Sağlığımız ve Tıp Ansiklopedisi*, Gelişim yay.(İsviçre-Cenevre)Bsk.İst.1974 s.4/ 4114.

Allah, secde suresi 8 ve 9. ayetlerde “Sonra onun neslini bir özden hakir bir suyun özünden yaptı, sonra ona biçim verdi, ona kendi ruhundan üfledi,” buyurarak ruh üfleyinceye kadar insanı bir madde ve üçüncü şahıs olarak anlatmakta, ruh üflendikten sonra onu muhatap olarak ikinci şahıs yapmakta ve nefis diye bahsetmektedir.

“O’na kendi ruhundan üfledi. Ve sizin için kulaklar, gözler ve gönüller yarattı. Ne kadar az şükrediyorsunuz. Dileseydik her nefsi doğru yola getirirdik.”⁵⁰

Burada insandan istenilen yapı ve davranışın niteliği konusunda önemli bir nokta bulunmaktadır. Bu noktayı İsmail Hakkı Bursevi şöyle tarif etmektedir:

“İyi bil ki; insanın nefsi, sorumlu olan bu nefis-i cismani (biyolojik yapıdır). Ruh ise latif bir yapıda olup ona süzölmüştür. Bedende tıpkı ateşin kömüre, gulsuyunun güle geçişi gibi geçer. İşte herkesin ben dediği, dengeyi bulmuş gerçek insan budur. Öz yapı, asli ruhtur. Veli, nebi de odur. Meleklerin secde ettiği yapı da odur.”⁵¹ Bu ruh; sultani, yönetici, emri ruhtur. Cemal sıfatının bir tecellisidir.⁵²

Kur’an’da da nefis kelimesi insanın ruh ve beden birleşimi olan bütünlüğü yani zat ve hakikati anlamında kullanılır.⁵³

Bundan sonraki kavram olan tezkiye’ye geçmeden önce, tezimizin ana teması olan arınmanın gerçekleştireceği yer olan nefis kavramının ne olduğu konusunda yukarıda anlatılanlar ışığında bir çerçeve çizelim: Mevzuu bahs olan nefis, bir cevherdir ki, onun iki vasfı vardır. Zatında iki vecih vardır. Biri süfliyete, biri ulviyete nazırdır. Her vechinde ve ifade-i kelimada zatı, evsafı, ve e’ali vardır. O birdir dersin doğru söyledin, ikidir dersin yine doğru söyledin. İkiyi beraber o ikidir, hayır iki değil üçtür dersin yine doğrudur. İnsanın hakikati işte budur. Çünkü Hakk Teala, ruh ve cesetten her birini diğerinin hükmü altına sokmuştur.⁵⁴

İnsan, maddi ve manevi yönü olan çift boyutlu bir varlıktır. Birbirine zıt karakterler olan fizik beden ile ruhi (astral) bedenden oluşturulmuş kompleks bir yaratılışa sahiptir.⁵⁵

İnsanın ruhi boyutu Allah’a(c), biyolojik ve fizik bedeni de maddi unsurlara yakınlık duymaktadır. Ruhun yaratılışında emir aleminden olan ilahi nefha durumu varken, biyolojik ve fizik bedeninin yaratılışında, toprak unsurunun özü bulunmaktadır. Bu nedenle emr-u nehyin konusunu oluşturan hayvani nefis (biyolojik yapı), bütün zemimelerin menşei olup ulvi ruhun zıttına yerilmiştir.⁵⁶

Ruh Allah’tan emir ve nefha olması dolayısıyla Allah’a özlem duyarken, biyolojik beden, devamlı şekilde toprağa bağlı unsurların oluşturduğu ve sürüklediği yöne koşmaktadır.⁵⁷

⁵⁰ Secde, 32/8,9, bkz. Endelusi, Ebu Hayyan, 5/543.

⁵¹ Bursevi, İ. Hakkı, 1/175.

⁵² el-Cili, s. 38-39.

⁵³ Aydın, Hüseyin, *Muhasibinin Tasavvuf Felsefesi*, s.79.

⁵⁴ Osmanoğlu Şeyh Ahmet, *Gülzar-ı Sofiyye, Kaside-i Taiyye Şerhi*, terc. Abdullah Develioğlu, Kitsan yay. İst. 1997, s. 201, ayrıca bkz. Kuşeyri, 1/188.

⁵⁵ M. Vehbi, 8/3049.

⁵⁶ Bkz. Osmanoğlu Şeyh Ahmet, s. 201.

⁵⁷ Rahmani ruh’un özellikleri için bkz. İ. Hakkı, *Marifetname*, s. 248.

İşte bu koştugu yön, onun çalışan biyolojik bedeninin tabii hareketleri ve vücudun savunma mekanizmalarıdır. Bu durum kalbin ve vücudun otonom veya gayri iradi çalışma sistemidir. Tahkike göre insanın bedeni rahm-ı maderde tekemmül edip ruhu kabule istidadı tam ve kabiliyet geldiğinde Cenab-ı Hakk onun ruhunu halk eder ve bedeni çalışmaya başlar⁵⁸.

Yaşamaya başladığımız sürece, yüreğimizde sürekli bir sıcaklık vardır. Bu sıcaklık, bir tür ateştir ve bu ateş, damarlarımızdan gelen kan ile beslenir. Kan ise, alınan besinlerin midede işlenmesi ve ince bağırsağın yüzeyinden kılcal damarlarla alınıp emilmesi yoluyla oluşan ve bedenin hücrelerine protein taşıyan bir sıvıdır. Sıcağın yürekten ayrıştırdığı ve seyreklettiği en ince ve en hızlı parçaları olan nöronlar, bu sinir hücreleridir. Kalbin sıcaklığından oluşurlar⁵⁹ ve vücudun bütün bölümlerine girerek atom hareketi canlılığı sağlarlar. Bir sinir hücresi olan nöronlar, sonuçta topraktan elde edilen sodyum, potasyum, clor iyonu ve proteinlerden beslenir ve akım hızlarının 1/1000 sn olan yüksekliğinden dolayı sinir sistemiyle bütün bedende hareket eder.⁶⁰ Alınan bütün bilgiler değerlendirilmek ve çözülmek üzere hayvani ruh denilen bu nöronların yönetim merkezi olan kozalakı bez veya epifiz bezine gönderilmektedir.⁶¹ Bu hücreler bildiğimiz hücrelerden çok başka son derece farklılaşmaya uğramış, özel yapı şakilleri ve davranışları olan milyarlarca sinir hücresidir.

Nefsin, yani biyolojik ve fizik bedeninin bağlantı, yani algı merkezi işte beyinde bulunan bu bezdir. Bazı etibba tarafından dimağa bırakılan kuvve olarak da nitelendirilmektedir⁶². İrade (istem) de buradan yapılır. Bu bez tektir. Bezlerden gelen iki algı, bir tek nesneden gelen iki izlenim nöronlar aracılığıyla burada birleşmektedir. Beden fonksiyonlarını kalpte icra etmez. Beynin tamamındada icra etmez. Beynin ortasında asılı bulunan çam kozalağı şeklindeki guddе, glande, epifiz bezi olarak isimlendirilen bez, bütün sistemlerin merkezi olarak algıları değerlendirir ve istem (irade) yi gerçekleştirir. Bu merkez, biyolojik ve fizik bedeninin, yani hayvani ruh'un hareketlerinin diğer bir ifadeyle nefsin merkezidir. Hızları elektrik akımından kat kat yüksek olan bu nöronların veya hayvancıkların Kuşeyri ve diğer mutasavvuflara göre kötü ve çirkin huyların yeri olan nefse (biyolojik bedene) tevdi edilmiş bir latife olması da muhtemeldir. Nitekim beğenilen huyların yeri olan ruh da bu kalıba tevdi edilmiş bir latifedir⁶³.

"Senin en büyük düşmanın iki yanın arasındaki nefsidir."⁶⁴ Hadisi bu gerçeği ifade etmektedir. Bütün kötülükler; korkma, öfkelenme gibi eğilimler, bu savunma mekanizmalarını harekete geçiren nöronların aşırı beslenmesi ve kontrol altına alınamamasından kaynaklanmaktadır. Lokman (as) oğluna ders verirken nefsin isteğini

⁵⁸ M. Vehbi, 8/3049.

⁵⁹ Dekart, s.11-13.

⁶⁰ Songar, Ayhan, *Beynimiz ve Sinirlerimiz*, İlim ve Teknik Serisi; İst. 1990, s.9

⁶¹ *Sağlığımız, Tıp Ansiklopedisi*, 5/1713-20.

⁶² Osmanoglu Şeyh Ahmet , s. 202, Songar, aynı yer."Bu hücreler elektrik akımıyla yüklüdürler."

⁶³ Kuşeyri, 1/187.

⁶⁴ Acluni, İsmail b. Muhammed; *Keşf'ül Hafa*: Kahire ty. 1/160.

verirsen azar. Çakmaktaşıda ateşin gizlendiği gibi, nefsanî arzular da bedende gizlidir. Çakılırsa (tahrik edilirse) parlar, kendi haline bırakılırsa gizlenir diyerek biyolojik yapının bu niteliğine işaret etmektedir⁶⁵. Tezkiye kavramında da bu konuya kısaca değinilecektir.

İnsani ruh ise önceki sayfalarda açıklamaya çalıştığımız ilahî nefhadır. Bu ruh, Allah'tan gelen ve yine Allah'a dönücü olan esas maddeden soyut cevher veya unsurdur. İlahî ruh'a, hayvanî ruhu (nefsi) etkileyişine veya hayvanî ruhtan etkilenişine göre isimler verilmiştir. Çünkü insani ruh, fiil ve tesirlerinde maddeye yakındır. Asıl olarak kalp denilen organın içeriğinde gönülde insana bağlanmıştır.⁶⁶ Diğer bağlanma yeri de beyindeki kozalaklı bezdir.⁶⁷

İnsani ruhun, hayvanî nefis, (beden) ile olan ilişkilerinin niteliği, onun Kur'an tarafından değişik şekilde isimlendirilmesine neden olmaktadır. İnsani ruh, hayvanî nefsin yani (biyolojik algısal beden) hükmü altında kalıp özelliklerini ortaya koymazsa Nefs-i emmare (kötülük- aşırılık isteyen, beden hükmüne dönüşmektedir⁶⁸.

Kendine verilen akıl, gönderilen kitap, ve verilen isteme gücü (cüz-i irade) yoluyla özüne uymakta; fakat geçici ihtiras veya biyolojik yapının eğilimlerinden yine de etkilenmekteyse Nefs-i Levvame, (kendini kötülük ve aşırılıklardan dolayı kınama) oluşmaktadır. Ruh, beden (hayvanî nefsinin) ihtirasları, tutku ve fonksiyonları üzerinde bir üstünlük sağladiysa nefis-i mühlime (doğruyu sezen nefis) adını almaktadır.

Eğer ruh, hızlı hareketleriyle kozalaklı bezin fonksiyonlarını olumsuz yönde etkileyip doğru karar verme ve bedenin kontrolünü engelleyen (hayvanî nefis) veya nöronların hareketlerini, ilahî buyruklar ve ibadetleri doğrultusunda kısıtlayarak yatıştırdı ise nefis-i mutmainne, (tatmin olmuş nefis) haline gelmektedir.

Biyolojik yapının eğilimleri üzerinde tamamen ruhun egemenliği var ise; ruh, radiye, marziyye, kamile insan aşamalarını geçmekte ve maddi bedenin kendine tabi olmasını sağlamış olmaktadır⁶⁹. Bu durum şu şekilde sembolize edilmektedir. Beden kafesinin içinde gönül kuşu bulunmaktadır. İşte zincire bağlı olan kuş da tıpkı ruhun zatı gibidir. Ruh, yapıcı bir kuvvetle bedeni yönettiğine göre, hiç kuşkusuz bedenin arzu ve eğilimlerine yenik düşebilir. Ruh, onlara boyun eğmesi sebebiyle bu kuvvetlerin biçimini alabilir. Ruh, bedenle birlikte olduğunda son derece yalın ve basittir. Daha sonra kabiliyetinin kabul edişi ölçüsünde halleri ve hükümleri değişir⁷⁰.

İncelememiz sonucunda Nefs'in, biyolojik yapıyla birlikte olan rahmanî ruhun bileşiminden oluşan bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü ruh ve beden, nitelikleri başka başka şeylerdir. İlahî irade ile birinin aharla imtizacıyla mecmuu bir araya gelmekle insan

⁶⁵ Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *Mükaşşefetü'l Kulüb, İlahî Nizam*, çev. Yaman Arıkan, Yunus Emre yay. İst. 1969, s. 526.

⁶⁶ Ruhselman Bedri ; s. 570-580.

⁶⁷ Ruhselman Bedri ; s. 570-571.

⁶⁸ Gazali, *Kimya-i Saadet*, s. 130.

⁶⁹ Erzurumlu İsmail Hakkı, *Marifetname*, s. 547-548.

⁷⁰ el- Gazali, Mecduddin Ebu'l Futuh Ahmed b. Muhammed, *Risaletü't Tuyur, İslam Felsefesinde Sembolik Hikayeler* (İbn-i Suhreverdi A. Gazali, N. Razi) İnsan yay. Çev. Derya Örs, 1. bsk. ist. 1997 s. 178-179, ayrıca bkz. Kuşeyri, 1/188.

olur; yoksa yalnız ceset insan olamaz, yalnız ruh da insan olamaz. Binaenaleyh insanın ruh ve bedenden mürekkep bir nefis olduğu meydanda bir hakikattir⁷¹.

Kur'anı-Kerim'in kastettiği ve bizimde tezimize konu olan nefis kavramı veya, ruh ve biyolojik yapının bu birlikteliği, birbiriyle olan ilişkisi, etkileşimleri, ve bu ilişki sonucu ortaya konulan eylemin Kur'anda ifade edilen altı aşaması veya ilişkinin değişik türde tezahürleridir⁷².

Arınma veya verimlilik kavramı da nefsin bu biyolojik yapısının; tasavvuf diliyle hayvani nefis bölümünde yer alan insanın alt kişilik yapısını oluşturan çeşitli eğilimlerin temel alınmasıyla açıklanacak, konuyla ilgili Kur'an ayetleri bu yönüyle değerlendirilecektir.

Bu hatırlatmadan sonra nefsin algı, tutku ve eğilimlerinden oluşan negatif yönünün doğru, bilinçli ve yararlı kullanımının gerçekleştirilerek insanda hedeflenen verimliliğe, bu verimliliği sağlayıp yaradılış gayesini gerçekleştirecek faaliyete, diğer adıyla arınma veya tezkiye kelimesiyle ifade ettiğimiz verimliliğe ulaşma sürecini ifade eden tezkiye kavramına geçebiliriz.

⁷¹ el-Gazali, *Risaletü't Tıyyur*, s. 178-179.

⁷² Bkz. Kara, Mustafa, *Eşrefoğlu Rumi Divanı*, tdv yay. Ank. 1995, s.66-154, Nefs de mertebeler konusunda ayrıca bkz. Abdullah İbn-i Muhammed el Misri el Rumi el Kadiri, *Müzekkin Nüfus*, çev. Yaman Arıkan, Saadet yay. İst.1977, s. 16 vd. Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *Eyyühe'l Veled*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Erhan yay. İst. 1990, s. 22. Erbili Muhammed Emin, *Tasavvufun İncelikleri*, Trc. Mehmet Can, Osmanlı yay. İst. 1997, s. 115.

B- Tezkiye Kavramının İncelenmesi :

Tezkiye, lügatta arıtmak, temizlemek, parlatmak ve övmek gibi anlamlara gelmektedir¹. Bunlardan hareketle bu kavramın verimlilik çabası, ruhu manevi kirlilerden arındırmak günah olgusundan temizlemek anlamını içerdiği anlaşılmaktadır.

Bu anlamlarının yanında ancak tezkiye ettikleriniz hariçtir ayetinde olduğu gibi kesmek ve boğazlamak anlamı vardır².

“Ölmeden önce ölünüz³,” sözü, nefis kavramında bahsettiğimiz negatif yönün kontrol altına alınmasıdır. Sofiyye indinde ölmeden önce ölünüz ve nefsinizi öldürün gibi ifadelerden murad, nefsi tezkiye, ahlakı rezile ve evsafı mazmumeden pak etmek manasındadır. Eflatun da buna benzer olarak, ‘iradenle öl, tabiatla diril’ der ki bununla ruhla devam eden sonsuz ve huzurlu hayatı kastetmektedir⁴. Bu anlamlara göre tezkiye, nefsin negatif yönünün boğazlanması, zararının boğazlanması, kaldırılması anlamlarına gelmektedir.

Ateşin parlamasına zeka denir. Anlayışın zihinde aniden belirmesi de anlayışın en üst noktasıdır ve zeka denir. Yaşın olgunluğuna da zeka denir ki hayatın en parlak ve olgun noktasıdır⁵.

Arınmaya konu olan tezkiye kavramı Kur’an’da sert ‘ze’ ile kullanılan tezkiye fiilidir. Biraz önce zeka,olgun yaş, anlayış, boğazlayış, parlayış şeklinde anlamını verdiğimiz ‘peltek ze’ harfi ile başlayan fiil, gerçek anlama yakın olsa bile kastettiğimiz ve incelediğimiz fiil değildir.

Keskin’ze’ ile tezkiye, zekatın aslı olan zeka fiilinin tef’il kalıbından gelmiş şeklidir. Bu ise arılık dediğimiz, temizlik, paklık ve teahret anlamıyla; artıp büyümek demek olan nema feyiz ve bereket anlamındadır . Dolayısıyla ‘sert ze’ ile tezkiye; temizlemek, geliştirip feyizlendirerek, büyütme ve temize çıkarmak, anlamlarına gelmektedir⁶.

O halde tezkiye kavramı üç anlamı bünyesinde barındırmaktadır:

Birincisi, algılarını ve 5 duyusunu bilgisizlik, kötü duygu ve sözler, kötü ortam, fena huylar, alışkanlıklar ve vahiy dışı unsurlardan temizlemek.

İkincisi, ruh-u rahmanisini, duyularını koruyarak iman, ilim, ilahi ahlak özellikleriyle ve vahiyle besleyerek çevresine ışık yayacak şekilde beslemek.

Üçüncüsü, insanın verilmiş cüz-i iradesini temizleme ve besleme yönünde kullanmasıyla Allah’tan yardım istemesidir⁷.İnsanın bu iradeyi kullanmada Allah’tan yardım istemesi önemlidir.Rasulullah(asm) şu şekilde; “Allahım ; benim nefsim takvasını (doğru olanı bilmeyi ve yapmayı) ver ve onu temizle. Sen onu temizleyenlerin en hayırlısıdır. Sen onun

¹ İbrahim, Mustafa; *el Mu’cemül’l Vesit*, İst.1992.s.396. Karaman,Hayrattin,*Yeni Kamus*, İst.1995.s.167, ayrıca bkz. Razi Necmeddin, *Mirsadü’l İbad*, Tahran, 1453, s. 98,105; Cebecioğlu Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ank. 1997.

² Maide 5/3, Muhammed b. Hazin , 1/452-453, ayrıca bkz. Taberi, Tefsir, 9/502, M. Vehbi, 3/1143.

³ Acluni, a.g.e., 2/291.

⁴ Osmanoglu Şeyh Ahmed , s. 203, ayrıca bkz. İ. Hakkı , s. 203.

⁵ Yazır, 3/153.

⁶ Yazır, 9/243-244, ayrıca bkz. Razi Necmeddin, s. 95/105.

⁷ Yazır, aynı yer.

velisi ve mevlasıdır.”⁸ diyerek Allah’tan yardım isterdi. Zira aşağıdaki ayet ve hadiste görüleceği gibi insan, yanlış iş üzere bulunduğu halde eğilimlerle örgülü yönünü övme, gibi dış veya iç sebeplerle kendini doğru ve temiz görebilmektedir.

“Nefsinizi temize çıkarmayın”⁹. Onu övmeyin¹⁰ ifadeleri, kötülüğe meyilli olduğu gerçeği ve tehlikesi her zaman bulunuyorken, bu tehlikeyi yok farz ederek yanlış ve tehlikeli bir davranışla temiz gibi göstermeye çalışmayın; Lokman (as) ın misaliyle, çakmak taşında ateşin gizlendiği gibi, nefساني arzular da biyolojik yapıda mevcuttur. Ortamı oluşunca ortaya çıkar anlamına gelmektedir¹¹. “O kendilerini temize çıkaranları gördün mü” ayeti, bu hatayı eleştirmektedir. İnsanın kendini tezkiyesi, hatalardan arı göstermesi muteber değildir. Razi’ye göre tezkiye, insanın kendini methidir. Ki gerçeğe muarızdır; çünkü insanın evveli topraktan halk olup eğilimleri gün ve gün terbiye-i ilahiyye ile şu mertebe-i insaniyeye gelmektedir. Bir çok zaaf ve noksanlıkla muttasıf bulunmaktadır. İnsanın necatı; ancak ittikada olduğu için insana lazım olan ittikayı sure-i necm de tavsiye etmektedir. Çünkü menhiyattan ictinab ederek nefsinin , zarardan vikaye etmeyen kimse, aldanır, fayda görmez. Şu halde takvası olmayan bir tezkiye mazarrattır¹². Hadiste de geçtiği üzere “bir adam Rasulullahın yanında bir adamı övdü.

Hz. Peygamber (AS) ‘yazıklar olsun! Arkadaşının boynunu vurdun’,¹³ diyerek arkadaşını övmekle onu kendi yapısı konusunda yanılttığını ve nefsi temiz olmadığı halde temiz olduğunu söyleyerek bir nevi arkadaşının algılarını olumsuz etkilediğini ifade etmektedir. Hadisin devamında, “mutlaka övecekse onun şöyle şöyle olduğunu zannediyorum desin. Bunu da gerçekten o kimseyi bu surette zannediyorsa söylesin” ifadesi geçmektedir.” Ömer ibn-i ata şöyle der: Kızımın ismini “bera” (töhmetsiz ve kötülük kabul etmeyen) koydum. Zeynep bin-i ebi Mesleme, “Rasulullah bu ismi koymayı yasakladı, dedi. Neyle isimlendirelim dedim. Zeynep koyun”¹⁴ buyurdu.

Bu hadis, temiz ve pak sıfatının yalnız Allah’a yakıştığını ve O’nun özelliği olduğunu, insanın nefsinin kötülükleri içerdiğini bundan dolayı gerçeğe aykırı olarak nefsi temiz kabul ederek “Bera” demenin yanlış olduğunu vurgulamaktadır.

Tezkiye veya aynı anlamda kullanılan Tuhr (arınma) kavramlarını inceledikten sonra kavramın yerine oturması ve kavramdan anladığımızı daha net ortaya koymak için şu tespitleri de yapıp Kur’an-ı Kerimdeki örneklerle geçelim.

İnsan, baki bir yön olan ruh ile çürüyen ve dağılan yön olan bedenden oluşan bir varlıktır¹⁵. Fani, yani biyolojik bedenini tehlikelerden korumak için arizi, geçici duygular

⁸ Nesai, Ebu Abdurrahman b. Şuayp (*Süney-i Nesai*) Mısır 1930, İstiaze 13,65. Müslim, zikir.73. Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, Mısır, 1313, 4/371; 6/209.

⁹ Necm, 53/32, bkz, Yazır, 7/318.

¹⁰ Sabuni, Muhammed Ali, *Muht. Tefsir-u İbn-i Kesir*, Daru’l Kalem, Beyrut, 3/403.

¹¹ Gazali, *Mukāṣṣaṭ*’l Kulüb, s. 526.

¹² Nisa, 4/49, M. Vehbi, 3/943; 14/5644,5645.

¹³ Miras, Kamil, *Buhari Tecrid-i Sarih Terc.* Dib.yay. Ank.1980, 8/98.

¹⁴ Sabuni, M. Tefsir-u İbn-i Kesir s.3/403.

¹⁵ el-Cili, s. 38.

kendisine verilmiştir. Bu duygular, onun yaşamını devam ettirebilmesi için verilen savunma mekanizmalarıdır. Kötü olan bu duygular değildir. Bu duygular onun tabii yapısında bulunan unsurlardır¹⁶.

Kur ‘an, ‘nefsini tezkiye eden ve arıtan, kurtulmuştur’, ifadesiyle, mümkün olmayan bir davranışı insandan istememektedir. Bu eğilimlerin aşırı, sürekli ve bilinçsizce kullanılmasından kaçınılmasını istemektedir¹⁷. Tezkiye, bu aşırılıktan korunma, ve eğilimlerin kullanımlarının daha önce üç aşama olarak anlattığımız vahiy, akıl ve irade ile kontrol altına alınmasının sağlanmasıdır. Kısacası aşırılıkların önlenmesidir.

Nefs bölümünde nefs’in altıncı ve en son aşaması olan sınır, eğilimlerin amaçlarına uygun kullanımıdır. Kontrolün en üst seviyede sağlandığı sınır, insana hedef gösterilen raziye makamıdır.¹⁸ İslam bilginlerinden bazılarına göre esas insanlık derecesi ve olumlu değeri gösterme bu iki derecenin ortası olan nefs-i mülhime aşamasında başlamaktadır¹⁹.

Arınma veya tezkiye, hem bedenın hem de ruhın kurtuluşu olarak gösterilmektedir. Çünkü, insanın başına gelen kötülüklerin çoğu, savunma mekanizmaları olan ihtirasları veya infialleri yanlış ve aşırı olarak kullanan insanın ameli nedeniyledir. Bu özelliği Allah şu ayette ifade etmektedir:

“Başlarınıza gelenlerin çoğu ellerinizle yaptıklarınız (hazırladıklarınız) sebebiyledir. Çünkü Rabbani bir keyfiyet olan insan ruhu, Rahmanın dostluğuna yakinken, beden ve şeytanın yakını olmuştur. Öyleyse insan, önce iç güdüsel eğilimlerin kötülüğünden, tasavvuf deyimi ile kendinden geçmedikçe izafi ruhla baki kalamaz. Zira, öfke, ve benzeri eğilimler, bu eğilimlerin doğurduğu kötü huy ve ahlakın tümü, bedeni cismin sıfatlarıdır. Bu hazırlanan azabın sebebi, bedenın kazanma gücüyle yaptığı sözlü, fiili, itikadi zararlarıdır.”²⁰

“Buna karşılık, her türlü nimet ve iyilik, Allah’tan bir nefha olan ruhtan, dolayısıyla Allah’tandır. Bunun ifadesi olarak Hakk Teala, ruhu, tazim için kendi zatına muzaf kılmıştır ki bu ruh, evladı Adem’de caridir”²¹

O halde arınma, bu mekanizmaların aşırı kullanılma sınırını bilmeyi sağlayan bir akıl gerektirdiği gibi, her hangi bir davranışın niteliğini (iyi ve kötü) gösteren bir bilgeliği (vahiy bilgisini) gerektirmektedir.

Tezkiye (verimliliğin) oluşturulması, akıl, vahiy, aile çevre ilişkisinin sağlıklı oluşturulmasıyla sıkı bir ilişki içerisinde görünmektedir. Şimdi konuyla ilgili örnekleri Kur’an-ı Kerim’in kullandığı kavramlarla görelim:

¹⁶ el-Gazali, Ebu’l Futuh Ahmed b. Muhammed , s. 178-179.

¹⁷ Şems, 91/9, bkz. Suyuti Celaluddin, *ed Durru’l Mensur fi’t Tefsir’i bi’l Me’sur*, Mısır, 1314, s. 8/529, Yazır, 9/241-244 .

¹⁸ Fecr, 89/28, bkz. Razi, *Mefatih*, 3/177; M. Vehbi, 15/6450-6451.

¹⁹ el-Kadiri Abdullah İbn-i Muhammed, *Müzekkin Nüfus*, s. 16-17.

²⁰ Al-i imran, 3/182, İ. Hakkı , s. 258; ayrıca bkz. Yazır, 2/472.

²¹ Hadid, 57/17; M. Vehbi, 7/2744-2745

BİRİNCİ BÖLÜM
ARINMADA AŞAMALAR

A- RUH – BEDEN İLİŞKİSİNDE GÖRÜNÜMLER

1-İnkâr (yabancılaşma) :

Kur'an-ı Kerim, bu surede, insanın kurtuluşunu, nefsin zararlı aşırılıklarını önleme anlamındaki (tezkiye)'ye ve bu zararlardan korunmaya bağlamıştır.

Bu gerçeği ifade için, peş peşe on bir adet yemin kullanmakta ve insanın ilgisini konuya çekmek istemektedir.

“Nefse ve onu düzgün biçimde şekillendirene (yaratana).” “Sonra ona (nefse), kötüyü (zararı) sezme ve ondan korunma duygusunu ilham edene.” “Nefsini aşırılıklarından temizleyen kurtulmuştur.” “Onu korumayıp günahlara gömerek ona hıyanet edenler zarar edip, hüsrana uğramıştır”. İbn-i Abbas'ın rivayetine göre Hz. Peygamber (as) bu ayeti okuduğu zaman durur ve “Allah'ım! Benim nefsim takvasını ver ve onu temizle. Sen onu temizleyenlerin en hayırlısıdır. Sen onun velisi ve mevlasıdır, diye dua ederdi.”²²

Dokuz yeminin cevabı, son iki ayetle verilmektedir. Daha sonraki konularda ele alınacak olmakla birlikte önemine binaen iki özelliğe değineceğiz.

Tezimizde incelediğimiz ilk kavram olan nefis konusundaki düşünceler ışığında yedi ve onuncu ayetleri inceleyelim:

Nefs, içinde bedensel arzu veya eğilimler taşıyan ve zarar işlemeye elverişli, biyolojik kısım, ve biyolojik bedenin aşırılıklarından ve o kötülüklerden sakınmayı emreden ikinci bir kısımdan olmak üzere iki yönden oluşmaktadır²³.

Kur'an, zarar duygusu dediğimiz nefsin birinci yönüne heva adını verirken, diğer yönüne de sakınma ve iyilik duygusu adını vermektedir.

Heva, biyolojik bedenin istek, tutku, ihtiras ve hevesleri ile şiddetli ve aşırı eğilimlerinin bünyeye zarar veren içsel etkenleridir. Daha önce de açıkladığımız gibi heva, bünyenin varlığını devam ettirmesi için verilen savunma mekanizmalarının, amacı dışında ve sürekli kullanılma alışkanlığı veya huyudur. Arzu, istek anlamına gelmektedir. Nefsin, tabiat yönüne meyl etmesi, süfli cihete yönelip ulvi cihetten yüz çevirmesi, ilahi ölçülere bakmaksızın eğilimlerin aşırılığı yönünde yönelimidir²⁴.

“Ey iman edenler! Kendiniz, anne – babanız ve yakınlarınız aleyhine bile olsa, Allah için şahitler olarak adaletli olun. Şahit olduklarınız ister zengin, ister fakir olsun; Allah onlara sizden daha yakındır ve daha iyi gözetir. Nefsinizin arzusuna, hevasına uyarak adaletten dönmeyin ayetinde, fakiri, akrabayı sevip gözetme ve acıma duygusu ile hareket edip de menfaat kazanma yararını umarak kendini yönlendirmenin adalet kavramına uymadığı anlatılmakta, bu duyguları aşırı ve bilgisizce kullanımın heva ve sapkınlık olduğu ifade edilmektedir.”²⁵

²² Şems, 91/7, Suyuti, 8/529..

²³ el-Cili, Geylani, *İnsan-ı Kamil*, s. 38-39.

²⁴ Uludağ, Süleyman, *Tas. Ter. Söz*, s.219.

²⁵ Nisa, 4/135, Yazır, 3/104.

Nefsin bu negatif yönünü doğruya götüren yol olarak görenler, bu aşırılık, ve kötülüklerini alışkanlık haline getirip hevalarına tapar olmuşlardır.²⁶

Bu durum, nefsinin (biyolojik bedeninin) aşırılıklarına teslim olma ve düşmedir. İslam bilginleri biyolojik yapının bu eğilimlerini, celal sıfatının tecellisi olan hayvani ruh olarak ifade ederken, sultani ruhu ise cemal sıfatının tecellisi olarak ifade etmektedirler. İnsanın yabancılaşması ve inkar hastalığı bu iki kavramın ilişkisi sonucu ortaya çıkan bir aşamadır²⁷. Bu düşüşün en yoğun olduğu nokta, tapınma ve hayır (iyilik) yönünün yok olması, akıl ve vicdanın kapanmasıyla oluşan, şartlanma, veya mühürlenmedir.

Bu son durum, biyolojik yapının aşırılıklarına teslim olmak, ayetin ifadesi ile “Rahmani ruhu (bu aşırılıklarıyla gömmektir.)” Ruh’un bedende gömülmesini mutasavvıflar şu şekilde açıklamaktadır. Hayvani ruhun, sultani ruhun aynı olmasına yedi merteye vardır. Sultani ruh, her bir derecede çeşitli nedenlerle bir miktar kendi sıfatlarını kaybeder, hayvani ruhun ahlakını alır, onun sıfatlarına bürünür. Kur’an’ın “desse” fiili ile kastı budur²⁸. Kur’an-ı Kerim, bu aşamayı özlerini örtenler olarak nitelemektedir.

“İnkâr edenlere gelince onları uyarsan da, uyarmasan da, o kafirler için birdir; onlar inanmazlar. Allah, onların, kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerine perde indirmiştir. Onlar için büyük azap vardır.”²⁹

Kur’an, bu seviyedeki insanları muhatap almamakta, kafirleri kalplerinde hastalık olan ve hastalığı devamlı artan kişiler olarak anlatmaktadır.³⁰

Özlerine yabancılaşma o kadar artmıştır ki, kendilerine doğru anlatılınca arslandan ürkmüş yaban eşekleri gibi kaçmaktadırlar.³¹

Yeminlerin cevabı olan sekizinci(8.) ayetin ikinci kısmında ise, o aşırılıklardan korunma (takva) duygusu ile işin iyi olup olmadığını anlama yetisinin kalbine düşürüldüğünden veya telkin edildiğinden bahsedilmektedir. Takva kelimesi, vky kökünden olup mahvolmaktan korumak, kurtulmak ve muhafaza etmek anlamlarına gelmektedir. Vikaye de içine içilebilecek veya yenilebilecek bir şeyin, dökülmeden ve parçalanmadan muhafaza edilebilecek şekilde konulduğu kap veya gereç demektir. İftial formunda fiil, kendini muhtemel saldırıdan, tehlikeden korumak, dikkatli uyanık olmak anlamına gelmektedir³².

Kalbe düşürülen bu kabiliyet, ruh’tan kaynak bulan vicdan ve ruhun gözü olan akıldır.³³

Doğruyu yanlıştan ayırabilen vicdan mekanizması, bu ayırıcı yönüyle arınmada önemli bir unsur ve akıl gibi metafizik bir sır ve aynı zamanda akla bir pencere olarak kabul edilmektedir³⁴.

²⁶ Furkan, 25/44, bkz. M. Vehbi, 15/6030, Şemseddin Muhammed Nuri, *Miftahu'l Kulup*, 193.

²⁷ Nakşibendi Muhammed Nuri, s. 193-194.

²⁸ Şems, 91/10, Nakşibendi Muhammed Nuri, aynı yer.

²⁹ Bakara, 2/7, bkz. Muhammed b. Hazin, 1/21, Yazır, 1/125, M. Vehbi, 1/140, vd.

³⁰ Bakara, 2/10, bkz. Muhammed b. Hazin, 1/22, Yazır, 1/126, M. Vehbi, 1/142, vd..

³¹ Müddessir, 74/50,51

³² Fazlur Rahman, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, çev. M. Paçacı, A. Çiftçi, Ank. Okulu yay. Ank. 1997, bkz. Takva md., s. 10.

³³ Hacc, 22/46; İsra, 17/46, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/307, M. Vehbi, 10/3555, ayrıca bkz. Yazır, 4/221-222.

³⁴ Bediüzzaman, *Mesnevi-i Nuriye*, Sözler Yay.s.44

“Ey iman edenler ,Allah’tan korkup-sakinirsiniz ve sorumluluklarınızı yerine getirirseniz, size doğruyu yanlıştan ayıran bir nur ile anlayış (furkan) verir, kötülüklerinizi örter, sizi bağışlar. Allah, büyük fazl sahibidir”³⁵ Ayette sözü edilen anlayış kabiliyeti, müfessirlerce takvaya bağlanmaktadır. Takvanın Kur’an-ı Kerim’de ki kullanımı, fiziksel bir korumadan çok, ahlaki bir anlam taşımaktadır. Talk b. Hubeyb’in bir fitne çıkınca ondan takva ile sakın dediği Bekr b. Abdullah el-Müzeni’nin, ‘bize takvayı izah et’ sözü üzerine,Talk b.Hubeyb ‘takva; Allah’tan bir nur üzere, ondan sevap ümid ederek O’na itaatle amel etmendir’ şeklinde cevap verdiği rivayet edilmektedir. Takvanın organlardaki hakikatı, hakkı yerine getirmek ve zararı (günahı) aklıyla bilip terk etmektir³⁶.Aşağıdaki hadisler,şems 91/10’ daki ayırıcı mekanizmayı anlatmaktadır. Hz. Peygamber de (asm) : “Hüküm verenler, hükmü verse de, sen kalbine danış.”³⁷

“İçini tırmalayan şeyi bırak, tırmalamayana bak”³⁸ buyurarak insandaki doğruluk terazisine işaret etmektedir.

Bu ayetlerin ışığında (şems, 6/10) artık insanın içinde heva (aşırı tutkusall) tehlike ile vicdan yönü olduğunu anlamış bulunmaktayız.

“Kim Rabbinin makamından korkup nefsi hevedan(aşırı istek, özlem ve içindeki duygularının sınırları aşmasından alıksa, onun yurdu cennettir,³⁹ ayetinde bu yön ortaya konduğu gibi aşağıdaki hadiste de bu tehlikeli yöne dikkat çekilmektedir.

“ Ümmetim hakkında endişe ettiğim konuların en tehlikelisi, heva (bedenin alışkanlık haline getirilmiş zarara götüren hisler)uymak ve uzun yaşama düşüncesidir. Hevaya uymak insanı Allah’tan saptırır, tul-i emel ve ahireti unutturur; çünkü uzun yaşama isteği bedenin dokusunu koruma eğilimidir. Uzun emel eden kimse ecelinin çok geç geleceğini hayal eder insan uzun ömrü Allah’ın takdirine veya yaşamanın hakkında hayırlı olmasına bırakmalıdır. ⁴⁰ Kur’an-ın ortaya koyduğu bu oluşum insanın insana özgü niteliklerini yitirmesi anlamına gelen yabancılaşma (alienation-alınasyon) dır. Bu kavram, günümüz insanının dini, felsefi, ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik alanlardaki çöküşünün ortak nedenidir. Görüldüğü gibi dini yozlaşmanın temelinde insanın öz benliğinden sapması kendi öz varlığından uzaklaşması yatmaktadır. O halde yabancılaşma ancak nefis tezkiyesi ile insanların tümüyle öz bilinçlerine kavuştukları, kendi çevrelerinin ve kültürlerinin ruhtan kaynaklandığını anladıkları zaman son bulacaktır⁴¹.

2-Nefs-i Emmare (Egoizm) : Topraktan yaratılan her canlının nefsinde, bedenin fonksiyonlarının gereği aşırılaşma yönelme tehlikesi her zaman mevcuttur.

³⁵ Enfal, 8/29, bkz. M. Vehbi, 15/6341, Yazır, 4/221-222.

³⁶ el-Muhasibi, *er-Riaye*, çev. Abdulhakim Yüce, Çağlayan yay. İzm. 1997, s. 37.

³⁷ Acluni, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l Hafa, ve Müzilu'l İlbas amme'stehere Mine'l ehadis ala elsineti'n nas*, Kahire, tz. 1/36, Ahmed b. Hanbel,, 4/228, *Darimi, Sünen*, Kahire, 1966, Büyu, 2.

³⁸ Buhari, Büyu,3,Ahmed b.Hanbel, 3/153;Tirmizi,Ebu İsa (*Sünen*)Kahire,1292; Kıyamet 60.

³⁹ Naziat, 79/41, bkz. M. Vehbi, 15/6341.

⁴⁰ Buhari, Rikak, 45, ayrıca bkz. Gazali, *Minhacu'l Abidin*, s. 104 .

⁴¹ Geniş bilgi için bkz. Saka, Şevki, *Yabancılaşma Karşısında Kur'an*, İrşat Kitaplığı, Ank. 1997, s. 25-29.

Bu gizli tehlike, heva veya fücurdur. Gerçek mü'minler bu özelliği örtmedikleri gibi onu gizleyen her yolu da kaparlar⁴².

Nefsin bu yönü, “ Senin en büyük düşmanın iki yanın arasındaki nefstir” ifadesiyle en tehlikeli düşman olarak nitelendirilmektedir.⁴³

Nitekim bir hadiste, müşriklerle yapılan bedir savaşından dönüşte, asıl savaşın beden bu eğilimli yönüyle yapılan savaş olduğu belirtilmektedir.⁴⁴ Mevlana, bu hadisi tefsir mahiyetinde şu beyitleri söylemektedir:

Biz şimdi küçük cihattan döndük.

Peygamberle beraber büyük cihattayız

Şunu bil ki safları bozup dağıtan aslanla savaşmak kolaydır

Asıl aslan, nefsinin mağlup edendir⁴⁵.

Yunus da bir şiirinde bu hususu şu şekilde dile getirmektedir:

Hakikate bakar isen, nefsin sana düşman yiter

Var imdi ol nefsin ile vuruş tokuş savaş yürü

Nefstir eri yolda koyan, yolda kalır nefse uyan,

Ne işin var kimse ile nefsinin kakı buş yürü⁴⁶.

Şems suresinin 7 ve 10. ayetleri, nefsin bu tehlikeli yönünü ortaya koyarken diğer ayetler, insanın onun hatalarını kapatmaya eğilimli olduğunu; bildirmektedir. Ayette dikkat çekilen bu yapı, Yusuf (as)’ın kıssasında Mısır azizinin karısı tarafından itiraf edilip şu şekilde ortaya konmaktadır.

“Hükümdar, o kadınlara” derdiniz neydi ki, o vakit Yusuf’un nefsinden murad almaya kalktınız ? dedi. Kadınlar : Haşa, Allah için biz onun aleyhinde hiçbir fenalık bilmiyoruz” dediler. Azizin karısı da: “Şimdi gerçek ortaya çıktı. Aslında onun nefsinden ben isteğini gerçekleştirmek istedim. O ise şüphesiz doğrulardandır. dedi. Bu sözlerden sonra nefsin biyolojik yönünün kural ve sınır tanımaz tutkularına işaret ederek; “Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, şiddetle kötülüğü (zararı veya aşırılığı) emreder.” Sırf kendi kendine kalırsa fenalığa sürüklenir, itirafını yaptı.Bu durumda,ayette geçen emmarenin manası, emredici, yani buyurucu ve buyurduğunu yaptırıcı demek olur⁴⁷.

O halde Yusuf (as) gibi; Allah’ın rahmet ettiği nefis fenalığa sürüklenmekten korunmakta ve Allah’ın bütün nefislere verdiği bu vicdan mekanizmasıyla nefisler, kötülükten ve aşırılıktan arındırılabilir. İslam bilginleri, bu durumu şöyle ifade etmektedir: İnsanda kemal odur ki, kim nefsinin ayıplarını bile, onu ahlak-ı rediesinden döndürüp ahlak-ı hamide ile huylandırı, ta anda marifeti hak hasıl ola. Zira insandan olmakta murad, marifeti Hakk hasıl etmektir⁴⁸.

⁴² Gazali, *Minhacu’l Abidin*, s.81.

⁴³ Acluni, 1/160.

⁴⁴ Acluni, 1/511,512.

⁴⁵ Ankaravi, İsmail, *Minhacu’l Fukara*, çev. Saadettin Ekici, İnsan yay. 1. bsk. İst. 1996.

⁴⁶ Tatçı, Mustafa, Yunus Emre Divanı, Akçağ yay. Ank 1999, s. 99.

⁴⁷ Yusuf, 12/53; Yusuf, 12/18, bkz. Kara, Mustafa, *Eşrefoğlu Rumi Divanı*, s. 153.

⁴⁸ Kara, Mustafa, s. 153.

Kaynağını ilahi nefha olan ruhtan alan bu kuvvetler, bedenın ihtiraslarına üstün geldiği zaman aşırılığı isteyen emredici yönünü hükümsüz kılmakta ve zararlı olan her hangi bir fiilden uzaklaştırmaktadırlar. Azizin karısı, “Ben onun nefsinden muradımı almak istedim o kaçındı.” Sözüyle insan bedeninin ihtiraslarının yaptırım gücüne işaret etmektedir. Çünkü beden, tabiatleribne meyl eder hissi lezzet ve eğilimleri emreder ve kalbi sufli yöne çeker. Bu sebeple fısķı fucurun, zemaim ve şunun yuvası sayılmaktadır. Zira bu yapı, kibir, haset, kıskançlık, öfke gibi eğilimlerin doğduğu yerdir⁴⁹.

Söz sahibi, bu ihtirasların, bedenın fonksiyonlarının aşırılıkları olduğunu “nefs kötülüğu emredicidir” sözüyle ortaya koyarken, “Rabbimin kayırdığı ve koruduğu nefis hariç” sözüyle de Hz. Yusuf’un (as) nefsi bu gibi aşırılıklara teslim olmayan, kaçınan, fonksiyonlarını yerinde kullanan nefslere işaret etmiştir⁵⁰.

Şems suresinde” rahmani yönünü gömen ziyan etmiştir”⁵¹ ayetine değinmiş ve bedenın ihtiraslarını gereksiz ve aşırı kullanmanın kötülüđe⁵² bu isteklere bağımlılık oluşturup devamlı kullanmanın ise, rahmani (sultani- yönetici) ruha, dolayısıyla bu ruha çağırın ilahi emirlere (vahye) , tamamen duyarsızlaşp bu yönü örtmeye (küfre, inkara ve yabancılaşmaya) yol açtığına değinmiştik. Bu en alt seviyedeki insanlar, normal algısal fonksiyonlarını yerine getirmekte, yani işitmekte, görmekte, tatmaktadırlar. Bu konu Kur’an’da şöyle ifade edilir: “Onların gözleri vardır (gerçeği) görmezler. Kulakları vardır (gerçeği) işitmezler, kalpleri vardır, onunla (Allah’ı) kavramazlar. Onlar hayvanlar gibidirler, belki daha aşağıdadırlar.”⁵³

Kur’an-ı Kerim, bu en alt noktayı psikolojik hastalık ve öze yabancılaşma olarak ifade etmektedir. Bu noktada olan bir inkarcı için, indirilen her ayet inkarcıyı öfkelenendirip, kinini arttırırken⁵⁴ rahmani ruhlarını (ilahi nefesi) bedenlerinin ihtiraslarını düzenlemede kullanp, bu yönünü parlatan⁵⁵ mü’minin sevincine sevinç, imanına iman katar.⁵⁶ Kalbi Allah’ın zikrine yumuşar ve ⁵⁷ çenesi üstü ağlayarak yere kapanır.⁵⁸ Hz. Yusuf, bu vasıfta bir mü’min olarak bizlere örnek gösterilmektedir. Demek ki tezkiyede iman, takva ve muhabbet-i ilahiyeın insanı koruyan, kötülüğünü önleyen koruyucu bir önemi ve rolü bulunmaktadır. Bu durumu müfessirler şu şekilde ifade etmektedir. Ey insan, sen nebati cismaniyetin yönüyle hayvani nefsin itibariyle zayıf bir mahluksun; fakat muhabbet-i ilahiyeın ışığını içeren islamın terbiyesi ile olgunlaşınca, İslamiyet yönüyle abdiyyetin içinde bir sultansın ve cüziyetin içinde bir alemsin⁵⁹.

⁴⁹Osmanođlu Şeyh Ahmet, s. 202

⁵⁰Osmanođlu Şeyh Ahmet, aynı yer.

⁵¹Şems, 91/10, bkz. Suyuti , 8/529, Yazır, 9/241-244.

⁵²Zümer, 39/53, bkz. Yazır, 6/501-502.

⁵³Araf, 7/179, bkz. Yazır, 1482-483, M. Vehbi, 5/1808.

⁵⁴Tevbe, 9/125, bkz. Sabuni, M. Tefsir-u İbn-i Kesir, 2/180-181.

⁵⁵Şems, 91/9, bkz. Yazır, 9/233-236.

⁵⁶Tevbe, 9/124, bkz. Yazır, 4/431-432.

⁵⁷Hadid, 57/16, bkz. Yazır, 7/427-429.

⁵⁸İsra, 17/109; Meryem, 19/58, bkz. Yazır, 5/332-333.

⁵⁹Bediüzzaman, Sözlür, s. 132

O halde, insanın verimli bir kişiliğe huzurlu bir yaşama sahip olabilmesi için bünyesinin olumsuz eğilimlerini Kur'an-ı Kerim'in çizdiği çizgi dışında kullanmaması bu konuda Hz. Yusuf'u ve diğer peygamberleri örnek alması gerekmektedir.

Şimdi Kur'an'ın arınmadaki seviyeyi ifade için kullandığı ileri bir kavram olan, aşırılıklardan rahatsızlık duyan ve pişman olan anlamındaki Kur'ani bir tabire,nefs-i levvame' kavramına ye geçelim.

3- Nefs-i Levvame (Vicdan Rahatsızlığı) :

Kur'an-ı Kerim, insana üflenen ruhun insan bedeniyle olan ilişkisini anlatırken, önceden ele aldığımız altı seviyeden bahsetmektedir.

İncelediğimiz ayetlerde, bu seviyelerle ilgili olarak, en alt seviye olan yabancılaşma ve inkara, daha sonra da nefs-i emmare kavramına, ayetlerden örnekler vererek açıklık getirmeye çalıştık.

İlişki ve çatışma sözü ile kastettiğimiz (insana yaratılışı sırasında üflenen emri, kumanda eden, sultani rahmani nefes ile, bedenin merkezi kalpte kanın sıcaklıkla inceltilmesinden oluşan toprak (besin) kaynaklı nöronların hızlı hareketinden oluşan hayvani ruh(sinir sistemi)dir.

Ayet şöyledir: “ Kendini kınayan nefse yemin ederim. İnsan kendi üzerine gözcüdür”.⁶⁰ Bu düzey anlatılırken insanın niteliğine dikkat çekilmektedir. İnsan denen kompleks varlık ne yaptığı bilmeyecek bir bedenden ibaret değildir. Kendini bilen, kendi kendine rahmani ruhtan kaynak alarak vicdanında duyan bir basiret (kalp gözü) sahibidir. İnsanın bu seviyesini, mutasavvuflar şu şekilde açıklamaktadır. Bir insan, işlediği işin batıl olduğunu bilir, tiz rucu eder, tevbe eylerse, artık eğilimlerine uymaz o günahı işlemez ve işlemeye de kast eylemezse, ol insanın nefsi, nefs-i emmarelikten kurtulup levvame seviyesine yükselmiş olur⁶¹.

Bu özelliği, onun diğer canlılar arasındaki konumunu da belirlemektedir. İnsanın gerçeği, kendine karşı bir basiret (kalp gözü= ruhuyla bakışı) olduğu için kendinde olup biten, ruhuna ilişen her şeyi duymakta ve davranışlarını bu duyuşa göre değerlendirmektedir.

Yaptığı bütün eylemlerine kendi vicdanında kendisini tanık bulmaktadır. Bu tanıklık yapan yön, ona ilham edilen doğruyu yanlıştan ayırmaya,bedeni kumandaya yarayan ve ilahi nefha özelliği taşıyan ruhun bir fonksiyonu olan vicdandır⁶².

İbadetler, bedenin faaliyetlerini düzenlemekte, kişiye sağlam bir kılavuz, tutarlı bir mantık, güçlü bir bakış kazandırmaktadır. Ayrıca ibadetler, bedenin fonksiyonlarının minimum düzeye indirilip, yörüngelerinde kullanılması, ruhun sesinin daha duyulur olması sonucunu doğurmaktadır⁶³.

⁶⁰ Kıyame, 75/2-14.

⁶¹ Kara, Mustafa, s.154.

⁶² Yazır, 8/441, ayrıca bkz. Sabuni, M. *Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/575.

⁶³ Safvet, Seni, *İbadetin Getirdikleri*, Nil yay. İz. 1992, s. 6,124.

Sağlam iman ve ibadetlerle ulaşılan bu sonucu hadis şöyle ifade etmektedir: “Kul, bana nafile ibadetlerle yaklaştırmaya devam eder. Sonuçta ben onun işiten kulağı,gören gözü, yürüyen ayağı olurum.”⁶⁴

İbadetlerin kişiye kazandırdığı ruh inceliği ve güçlü vicdan; “ mü'minin firasetinden sakının, o Allah'ın nuruyla bakar,” hadisiyle de vurgulanmıştır ⁶⁵. Zira ibadetler, beden eğilimlerini aşırıya kaçıştan alıkoymaktadır. “Namazı kıl, şüphesiz namaz aşırılıktan sınırı aşmaktan alıkor,”ayetinde, Razi'ye göre namazın insanı fahşadan alıkoymasının üç ihtimali vardır. Bunlardan en önemlisi, insanın namaz kılmakla nefsi-i hasis ve şeytanın masiyetini teşvikine tebaiyet etmeyi ar ve ayıp sayması, ve nefsinin eğilimlerini terk ettirmesidir. ⁶⁶

Ne var ki arınmanın bu seviyesinde bulunan insanda, ruhun beden ihtiraslarıyla olan üstünlük cehdi = gayreti zaman zaman azalmaktadır.İnsan,vicdanı veya ruhunun bu sesini, alışkanlık ve tutkularının etkisiyle kapamaya çalıştığı gibi, yaptığı işlerin ve aşırılıklarının sonucu olan zararlarını haklı göstermek için birbiri ardına özürlerini sayıp dökmektedir.

Buradaki seviyede, sorumluluklarını bilen; fakat zaman zaman tutkularını aşırı ve bilinçsiz kullanmanın verdiği zararlar pişman olan insanın ikilemi, gel-git'i ve psikolojisi, nefsi-i levvame=kendi kınayan nefis tabiriyle ifade edilmektedir. ⁶⁷

Ayette kullanılan tabiri, günlük hayatta gözlemlemek mümkündür. Yapılan bir hatadan sonra pişmanlık duyan ve özeleştiride bulunanların sayısı az değildir.

Yunus Emre'nin aşağıdaki mısralarında yapılan hatanın farkında olma , özeleştiride bulunma ve kendini hesaba çekme durumu görülmektedir.

Aciz kaldım zalim nefsi'nin elinden

Şol dünyanın lezzetine doyamaz.

Kazanıp kazanıp verir ziyana

Hak yolunda bir puluna kıyamaz.⁶⁸

Aşağıdaki ayette, nefsinin aşırılıklarına giden mü'minin, derhal geriye dönüşünün psikolojisi anlatılmaktadır.

“Sineleri her zaman Allah'a karşı saygıyla çarpan müttakiler, şeytandan bir tek vesvese dokunduğu zaman hemen Allah'ı anarlar ve derken gözleri açılır.⁶⁹

Öz eleştiri veya muhasebe, kişinin içine ilham olunan, hayrı-şerri, güzeli-çirkini, Allah'ın sevdiğini-sevmediğini birbirinden ayıran güçten, Allah'ın nefhasından kaynağını almaktadır.

Şems 8. ayette üzerinde durduğumuz bu takva duygusundan dolayı bir çok insan hatasını anlamakta ve kendisini sorgulamaktadır. Tebuk Gazası'ndan geri kalan üç sahabinin tavrı, arınmanın bu seviyesini göstermektedir.

⁶⁴ Buhari, Rikak, 38;Müsned, 6/ 256.

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 6/ 241.

⁶⁶ Ankebut, 29/ 45, M. Vehbi, 10/4208.

⁶⁷ Kıyame, 75/ 2, bkz, Yazır, 8/437, Sabuni, M. Tefsir-u İbn-i Kesir, 3/574.

⁶⁸ Tatçı , Mustafa, s. 232.

⁶⁹ Araf, 7/201, bkz. Yazır, 4/195-196.

“Yer yüzü bütüngenışliğine rağmen onlar için daraldı da daraldı. Vicdanları da bu daralma altında kaldı.”⁷⁰

Bu tavır incelendiğinde, temelde beden eğilimlerinin aşırı kullanılmasının söz konusu olduğu görülmektedir. Zorluk ordusunun oluşturulduğu Tebuk Gazası sıralarındaki hararet, açlık ve savaş beden varlığını tehdit eden durumlardandır. Bedenin rahata alışkanlığı, bu emre itaati geciktirmiştir. Vicdanları ise üç sahabeyi itaate ve kendilerini kınamaya götürmüştür⁷¹. Zira bedeni yoktan var eden de öldüren de Allah'tır. Mülkün sahibi dir. Üç sahabe, ilk insan ve ilk peygamber Hz. Adem (as) gibi unutkanlığa düşmüşler ve muhafaza eğilimlerini kullanmışlardır. Zira, ebedilik ağacı, yok olmayan bir mülk gibi olgularla sembolize edilen beşeri eğilimlerin sınırsız istekleri nedeniyle Hz. Adem (as) bünyesinin hayat vericisinin Allah olduğunu unutarak hırsla amel etmiş, ebedi kalmaya yol aramış ve sonradan hatasını anlayıp pişman olmuştur⁷².

Bu seviyedeki arınmada da beden mekanizmalarının aşırılığı ve zaman zaman zarara yol açmasının söz konusu olduğu görülmektedir. Allah'ın insana nefsinin verdiği andaki tertemiz yaratılış durumu yoktur. Bulanıklık zarar ve iyilik kavramları arasında gel-gitler söz konusudur. Bu tehlike bir sonraki düzeyde daha da azalacak, ilahi nefhanın bedendeki kontrolü emniyet kazanacak, doğruluk yoluna ilhamı artacak ve kişi, Allah'la bağlantısını daha sağlam kuracaktır.

Sonuç olarak vicdan rahatsızlığı duyan insan, kendine üflenen ruhun ilahi niteliği nedeniyle ruhun bir etkisi veya fonksiyonu olan aklı, sınırlı iradesi veya (istem) gücüyle özüne uymakta; fakat geçici ihtiras (algı) larından veya biyolojik beden faaliyetlerinden yine de etkilenmektedir. Bu faaliyetiyle, arınmasını gerçekleştirme çabasında demektir.

Şimdi de verimlilik yolunda ileri bir aşama olan Allah'tan ilham alan ruha ve onun özelliklerine, görüşlerine geçelim.

4- Nefs-i Mülhime (Sağduyu) :

Ruh ve bedenden oluşan bir varlık olan nefsin oluşumunda nitelik ve nicelikleri farklı iki yön bulunmaktadır.

Kur'an, nefs kavramının içerisindeki ruhun, aslı yurduna yani Allah'a ilerlemesini, (dönüş O'na'dır veya hepiniz sonra Allah'a döndürüleceksiniz) sözüyle anlatmakta⁷³ ve bu dönüşte ruhun bedenle olan cihad faaliyetine tezkiye adını vermektedir⁷⁴

Ruhun örtülüp, beden eğilimleri ve bu eğilimlerin tutku haline getirilen fonksiyonları ile kirlenmesine ise inkar, kafirlik, yabancılaşıma veya kalbin mühürlenmesi adı verilmektedir.⁷⁵

⁷⁰ Tevbe, 9/118, bkz. Yazır, 4/420.

⁷¹ Zamahşeri, *Keşşaf*, 2/231-316, ayrıca bkz. Sabuni, *Safvetü't Tefasir*, 1/567.

⁷² Kasapoğlu, Abdurrahman, *Adem'den Hatem'e Kişilik*, İzci yay. İst. 1997, s. 17.

⁷³ Yasin, 36/83; bkz. Yazır, 6/426.

⁷⁴ İnşikak, 84/6, bkz. Yazır, 8/530.

⁷⁵ Bakara, 2/6; Nahl, 16/108, bkz. Muhammed b. Hazin, 1/21, Yazır, 1/125.

Kur'an, arınmada inkar (kafirlik-örtücülük), kötücülük, vicdani rahatsızlık seviyelerinden sonraki aşamayı ilham alan, devamlı Allah'la ilişkide olan nefis olarak nitelemektedir.

“Ona kötülüğünü ve ondan korunması gerektiğini insanın gönlüne düşürdü.” Ayetinde geçtiği üzere dilimizde sağ duyuya yakın olarak ifade edilen ilham kelimesini müfessirler ve İslam alimleri benzer şekillerde yorumlamaktadırlar. İlham, Allah'ın kulun kalbine tecelli etmesiyle gelen özel bir anlam ve bilgidir. İlham bildirmek ve haber vermek demektir. Kalbe konulan iyilik ve hayır duygusudur. Bir manayı gönle düşürmek demektir.⁷⁶

Ayette, nefsin ilhamını, Allah'la olan bağlantısını arttıran sebep olarak takva, yani nefsinin aşırılık (fücür) yönünün engellenmesi gösterilmektedir. Fücür ise haktan sapmak, kötülük ve isyana düşmek, ve zarar olarak yorumlanmaktadır⁷⁷.

Başta da ifade ettiğimiz gibi, nefis, doğruyu-yanlış, zararı-zıyanı seçecek şekilde yaratılmış ve aşırılıklardan korunma duygusu da kendisine ilham edilmiştir.

Burada nefis-i natika, rahmani ruh, ilahi nefha adlarıyla da vasıflandırılan ruha, zararı ve itaati vasıtasız ilham edildiği için “elheme” fiili kullanılmaktadır. Kişiye düşen bu ilham doğrultusunda fücür veya şer yönünü arıtma olmalıdır. Takva, sakınma veya Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirme ve her türlü emir ve yasaklar, bedeninin kontrol edilmesini sağlamakta, ilahi nefhanın kumandasını arttırmaktadır.

Bu durum ayette şöyle ifade edilmektedir:

“Onlar, ayakta iken, otururken, yarıları üzerine yatarken Allah'ı anarlar ve şöyle derler: ‘Rabbimiz, sen bunları boşuna yaratmadın.’⁷⁸ Hz. İbrahim de putperest bir toplum içinde tefekkürle ilhamını duymuştur.

Gönülleri her zaman Allah'a karşı saygıyla çarpan müttakiler, şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman hemen Allah'ı anarlar ve derken gözleri açılır.⁷⁹

Hadiste ise, “kul, nafil ibadetlerle Allah'a yaklaşır, sonra Allah, onun tutan eli, gören gözü, işiten kulağı olur buyrulmaktadır.”⁸⁰

Bizim uğrumuzda çaba gösterenleri yolumuza (Kur'an yolu)na ulaştırırız⁸¹ vaadi ilhamın, tefekkür ve ibadetlerle devamlı olduğunu göstermektedir. Beyzavi bu ayetin tefsirinde mücahadenin hem zahiri, hem de batını bir manaya geldiğini söylemekte ve yolumuz kelimesinden maksadın da Allah'a çıkan hidayet yolu olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Mevlana, Mesnevisinde; ‘ey kardeş bu sonsuz bir dergahtır, her ulaştığın yer Allah'a doğrudur’ ifadesiyle bu ayeti yorumlamaktadır⁸².

⁷⁶ Şems, 91/7,8, Tahanevi, Muhammed b. Ali, *Keşşaf-ı Istilahat-ı Funun*, Hind. 1962, ayrıca bkz. Gazali *İhya*, 3/17, Yazır, 9/241, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/644

⁷⁷ Yazır, 9/241, ayrıca bkz. Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/644.

⁷⁸ Al-i İmran, 3/191, bkz. Razi, 9/139, Yazır, 2/483-484.

⁷⁹ Araf, 7/201, bkz. Yazır, 4/195-196.

⁸⁰ Buhari, Rikak, 38; Müsnet, 6/256.

⁸¹ Ankebut, 29/69 bkz. Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/44-45.

⁸² Ankaravi, s. 210-211.

Burada sözünü ettiğimiz ilham; sinesi ruhtan gelen güzel düşüncelerdir, zira şeytanın telkinleri arınmayı engelleyen ilham türüdür⁸³.

Nitekim, Şuara suresindeki kötü şairlere gelen ilham bu türdendir. Müfessirlere göre bu tür ilham, gelip arınmayı engellemeye sebep olan kötü sıfatlar, yalancılık, ve fiillerinde bozgunculuktur ki bu sıfatlar ile şeytanın sıfatları benzeşmektedir.⁸⁴

Tefekkür ve takva (haramlardan korunma ve emirleri yapma) ile bu konularda kararlılık, rahmani ruhu, bedeni ruh veya biyolojik yapıya karşı üstün tutmaktadır.

Kur'an-ı Kerim, arınma sürecinde bu seviyeye ulaşmada şu özellikleri de önemli saymaktadır:

“Onlar çok az uyurlar.” İslam mutasavvıflarına göre, biyolojik yapısının eğilimlerini kontrol altına almak isteyen kişinin az yemek ve az uyumakla, bedenindeki dört katışık unsurun erimesini sağlaması gerekmektedir. Bu unsurlar, ateş, hava, su ve topraktır. Bu sır nedeniyledir ki tasavvuf ilminde killetu't taam, killetu'l menam, ve killetu'l kelim sözleri darbi meseldir.⁸⁵ “Yiyip içmede aşırılığa kaçmazlar.” İbrahim Ethem, Lübnan dağlarında yaşayan abitlerle konuştum mutluluğu dört şeye bağladılar; çok yememek, çok konuşmamak, geceleri ihya etmek ve halkın kötülüklerine ortak olmamak der.⁸⁶ O halde bu unsurlarla “Rükuda ve secdede Allah'ın rızasını aramak ve” göklerin ve yerin yaratılışını düşünmek gibi”⁸⁷ bu ve diğer tutumlar, biyolojik bedenin dengeli çalışması ve neticede nefis tezkiyesine ulaşmak için gerekli konuları oluşturmaktadır.

Allah'ın boyasıyla boyanmak yani Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak bu öğütlerle mümkündür.⁸⁸

Biyolojik bedenin fonksiyonlarını etkileyen tokluğu, ilahi alemin yemeği olan açlıkla, bedensel bir sıfat olan uykuyu, meleklerin sıfatı olan uyanıkla, şeytanın sıfatı olan kibir ve gururu, Adem (as)'in sıfatı olan tevbe, reca, ve muhtaçlıkla değiştirmenin arınmanın bu seviyede gerçekleşmesine neden olduğunu görmekteyiz.⁸⁹

Bu konuda filozofların da aynı görüşte olduklarını görmekteyiz. Atinalı filozof Antisthenes en büyük düşman olarak bedenin hazlarını (ihtiraslarını) görmekte ve bu konuda hazdan, deli olmaktan daha çok korkarım demektedir⁹⁰. Diğer görüşlerine katılmasak bile erdem ve mutluluk konusundaki bu anlayışına katılmaktayız.

Sokrat da içinde bir Daimonion'un barındığını, hayatının önemli anlarında bu daimonion kendine yol gösterdiğini, daha doğrusu alıkoyucu bir rol oynadığını, uyarıcı bir ses olduğunu söylemektedir. Sokrat, bu ilhami sesi, içindeki tanrısal ses sayar ve ona uyar. Bu ses, Sokrat'ın doğru bilgiye dayanan ahlak görüşünü tamamlayan etkidir. Kendisi, tanrının

⁸³ Kara, Mustafa, s. 65.

⁸⁴ Şuara, 26/221-223, Sabuni, M. *Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/662.

⁸⁵ Zariyat, 51/17, İ. Hakkı, s. 63,285,289.

⁸⁶ Araf, 7/31, Gazali *Minhacu'l Abidin*, s. 131.

⁸⁷ Secde, 32/15; Al-i İmran, 3/191, bkz. Yazır, 484-486.

⁸⁸ Bakara, 2/138, bkz. Yazır, 1/426-427.

⁸⁹ Erzurumlu, İbrahim Hakkı, s.609.

⁹⁰ Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi yay. İst. 1996, s. 54.

sesini içimizde, gönlümüzde duymalıyız onları dış görünüşlerde (dindarlık belirtisi öğelerde) aramamalıyız. Dinliliğimizi ifade eden bu öğeler dış görünüşümüz olmamalıdır demektir.⁹¹ Bu ifadeler de insanın yapısında incelediğimiz ilham edilişliliği doğrulamaktadır.

Mutasavvuflara göre, biyolojik yapıda mürekkep olan nefis-i natıkaya isyan ve itaatını Allah'ın vasıtasız olarak ilhamından dolayı Nefs-i Mülhime adı verilmektedir. Bu aşamada insanda ilim, cömertlik, kanaat, tevazu, sabır, özürleri kabul etmek, güzel sesleri sevmek ve onları dikkatle dinlemek, ferahlık, iç genişliği, güler yüzlülük ve hikmetli konuşma sıfatları gözlemlenmektedir⁹². Görüldüğü gibi bu seviye vicdan rahatsızlığı ile pişmanlıktan ileridir. Dünyada ve ahirette bu makama yükselenler, rabbani ilham ile müşerref ve münevver olurlar, her nesnenin hakikatini rabbani ilham ile bilirler, hayırdan ve şerden haberdar olurlar⁹³.

O halde nefis tezkiyesinde bu sıfatlarla donanan insan, kendinden beklenen insanlık potansiyelini gerçekleştirmeye başlamaktadır. Dolayısıyla toplumsal çevre ile uyumlu bir kişilik sergilemekte verimli bir varlık olarak olumlu değer üretmektedir.

Kur'anın arınmada kullandığı diğer bir kavram bir biriyle yakın anlamlar taşıyan nefis-i mutmainne ve raziyedir. Şimdi verimliliğin bu üst sınırlarını inceleyelim.

5- Nefs-i Raziye (Olgun Kişilik) :

Allah ve insanın rahmani ruhunun devamlı olan ilişkisi, insanda çok önemli değişiklikler oluşturmaktadır. Bu değişiklik içtenlikle (İhlas) yapılan ibadetlerle sağlanmaktadır. İbadetler, Allah'la ilişkinin vazgeçilmez, yegane unsurunu oluşturmaktadır.

Allah, Fecr suresi, 27. ayetinde, oturaklaşmış, sakinleşmiş veya huzura erişmiş nefse hitap etmekte, ve 'ey huzura ermiş nefis! Sen rabbinden razı, rabbini de senden razı olarak dön rabbine! Gir salih kullarının içine! Gir cennetime!' ⁹⁴ buyurmaktadır.

Bu ayetin nuzul sebebi olarak değişik kişiler ve olaylar gösterilir. Hz. Osman İbn-i Affan ve Hz. Hamza (ra) bunlardandır. Hangisi hakkında söylenmişse söylensin gerçek olan birinin malıyla, diğerinin canıyla Allah'ın dinini yücelttikleridir. İbn-i Abbastan gelen rivayet, bu ayetin Hz. Ebubekir hakkında indiğidir. Bu ayet indiğinde Hz. Ebubekir (ra) oturuyordu. Ey Allah'ın elçisi, ne güzel şey bu dedi. Rasulullah (as), bu hitap sanadır buyurdu⁹⁵. Gerçektende Hz. Ebubekir, ayetin ifadesi ile iyi kimseler⁹⁶, nefsinin cimriliklerinden korunanlar⁹⁷ ve ikinin ikincisi⁹⁸ olarak ayetlerde övülmüş bir sahabidir.

Bu sıfatta olan kimseler, yaptıkları ibadet ile nefis ve din yolundaki gayretleri ile inkar edenlerin atılamadığı sarp yokuşa⁹⁹ atılmışlar, bir boynu kölelik zincirinden çözmüşler, açlık gününde akraba olan yetimi, hiçbir şeyi olmayan yoksulu doyurmuşlar¹⁰⁰ ve inanıp

⁹¹ Gökberk, Macid, s. 50.

⁹² İ. Hakkı, s. 591.

⁹³ Kara, Mustafa, s. 154.

⁹⁴ Fecr, 89/27-30, bkz, Yazır, 9/201-208.

⁹⁵ Sabuni, M. *Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/258.

⁹⁶ Nur, 24/22, bkz, Yazır, 6/34.

⁹⁷ Haşr, 59/9, bkz, Yazır, 7/501-506.

⁹⁸ Tevbe, 9/40, bkz, Yazır, 4/345-346.

⁹⁹ Beled, 90/11, bkz, Yazır, 9/227-228.

¹⁰⁰ Beled, 90/10-18, bkz, Yazır, 9/229-230, Sabuni, M. *Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/641-643.

birbirlerine sabır ve merhamet tavsiye etmişlerdir¹⁰¹. Böylelikle Allah'ı anmışlar ve kalpleri ibadetlerle mutmain olup huzura ermişler, nefis-i natıkları olan rahmani ruhlarını Allah'ın sıfatlarıyla, razı olduğu vasıflarla donatmışlardır¹⁰².

İslam literatüründe bu seviyenin en belirgin özelliği olarak Hz. İbrahim'de müşahhas olarak gördüğümüz itminan sabır ve teslimiyet görülmektedir.

Hz. İbrahim (as), Kalbinin yatışması Allah'tan gözle görebileceği bir diriltme istedi. Şu ayet, bu olayı anlatmaktadır:

“İbrahim, Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Allah; inanmadın mı? Dedi. İbrahim; hayır inandım, fakat kalbim kuvvet bulsun diye görmek istiyorum diyerek (hakkal yakın) seyir olarak yaratışı izlemek istedi; çünkü haber görmekle bir değildir. Biz de inandığımız halde dualarımızda Hakk Tealayı ve Hz. Muhammed (as) yi görmek isteriz.¹⁰³ Hz. İbrahim, cömertliği, misafirperverliği, içtenliği, hilmi ile huzura ermiş bir hanif Allah dostu olarak Kur'an'da örnek gösterilmektedir.¹⁰⁴

Biraz önce özelliklerini saydığımız itminan ve huzura imkan veren sebepler; Allah'a derinden inanma, rahmani ruhun bedende, hayvani ruha üstünlüğü, ibadetlerin beden fonksiyonlarını düzenlemesi, stresten ve kaygıdan uzak olarak genişlik vermesi, nöronların 1/100 sn. de olan akımının en alt düzeye indirgenmesidir. Metabolizmanın bu ahengi Allah'ı anmayla gerçekleşmektedir. Razi'ye göre burada geçen zikrullah Kur'an'dır Allah'ın vaat ettiği sevap ve cennet elbette vaki olacağına binaen müminlerin kalpleri müsterih olur, endişeleri kalmaz. Şu halde tilaveti Kur'an'ın nefis tezkiyesindeki önemi büyüktür.¹⁰⁵

Kur'an, “mü'minler namazlarını huşu içinde kılarlar buyurmaktadır. İbn-i Abbas, burada geçen huşuyu korku ve sakinlik, Hz. Ali; kalp sakinliği olarak nitelemektedir.¹⁰⁶ Buradan namazın sükunetle kılındığı takdirde gerçek fonksiyonunu yerine getireceği ve insanı rahatlatacağı anlaşılmaktadır. Hz. peygamberin şu hadisi de bu yönü teyit edici niteliktedir:

“Rasulullah'ın Hz. Bilal'e, 'namazla bizi rahatlat Bilal' ¹⁰⁷ buyurması, namazı çok hızlı kılan bir bedeviyi iki kere geriye çevirmesi, bedevinin nasıl kılayım ey Allah'ın elçisi! Demesi üzerine şu sözleri söylemesi, ibadetlerin, itminan ve arınmanın sağlıklı gerçekleşebilmesi için önemli bir nokta olduğunu göstermektedir.

“Ağır ağır kıl, mafsalların sakinleşsin vd.”¹⁰⁸

“Yüce Allah, aşağıda namazın bedenın aşırılıklarına set çekip zarardan alıkoyduğunu söylemektedir.” Namazı kıl, namaz büyük günahlardan ve küçük günahlardan insanı alıkor.¹⁰⁹ Başka bir ayette, namazın huşu (sakinlik) içinde kılınması gerektiği özellikle

¹⁰¹ Asr, 103/3, bkz, Yazır, 9/432-436.

¹⁰² İ. Hakkı, s. 619-620.

¹⁰³ Bakara, 2/260, Muhammed b. Hazin, 1/198.

¹⁰⁴ En'am, 76/79, bkz. Yazır, 3/449, 7/546.

¹⁰⁵ Rad, 13/28, M. Vehbi, 7/2640-2641.

¹⁰⁶ Sabuni, M. Tefsir-u İbn-i Kesir, 2/559.

¹⁰⁷ Müsned, 5/364, 371.

¹⁰⁸ Tirmizi, Salat /226; Ebu Davut, Salat /148; Nesai, İftitah/105, 167.

¹⁰⁹ Ankebut, 29/45, bkz, Yazır, 6/222-224.

vurgulanmaktadır¹¹⁰. Hz. Peygamber; ‘güzel koku, kadınlar ve gözümün nuru namaz bana sevdirdi’¹¹¹, buyurarak bunların insan yaşamı ve metabolizmasındaki teskin edici özelliklerine işaret etmektedir.

Daha önce hayvani ruh veya şehvani nefis ile Dekart’ın hayvan ruhları, ateş parçacıkları diye söz ettiği, 1/1000 sn. ile hareket eden proteinlerden oluşan nöronlardan bahsetmiştik.

Bu parçacıkların çoğalması, insanın aldığı besinlerin miktarına bağlı bulunmaktadır. Hz. Peygamber(as) de “insanoğlu karnından daha kötü bir kap doldurmamıştır”, buyurarak dolu bir midenin insan metabolizmasına verdiği sıkıntıyı ifade etmiştir.¹¹²

Hz. Peygamber (as) diğer bir hadisinde oruç ibadetinin insanı sakinleştirici etkisine işaret etmekte ve “Şeytan damarlarınızda kan gibi damarlarınızda dolaşır, oruç tutarak geçeceği yolları daraltınız”,¹¹³ buyurmaktadır. Hz. Peygamber bu sözüyle günümüzde tıbbın ancak ifade edebildiği, baş döndüren bir hızla damarlarımızda akıp canlılığımızı sağlayan fonksiyona veya sisteme asırlar önce açıklık getirmiş bulunmaktadır.

Zira nöronların aşırı hareketliliği bünyenin savunma mekanizmalarını en üst düzeyde kullanıma hazır duruma getirmesine neden olmaktadır. Öfke, saldırma, kaçma gibi duygular bunun sonucunda ortaya çıkmaktadırlar.

Kur’an, cinlerden olan şeytanın ateşten yaratıldığını ifade etmektedir. Bu ateş, safi beyaz ve kırmızılıkla karışmış ateş alevidir ki nüfuz edicilik özelliği bulunmaktadır.¹¹⁴ Bu durumda, insanın hayvani veya eğilimsel nefsinin yöneten sinir sistemindeki nöronların bu tehlikeli özellikleriyle, şeytanın devamlı kötülük ve vesvese telkin eden yıkıcı özellikleri örtüşmektedir.¹¹⁵

Rasulullah (asm) ibadet ve takva ile hem Allah’tan razı olmuş hem de Allah kendisinden razı olmuş şekilde bir hayat sürmüş ve Allah’ın insanlara güzel örnek olarak gösterdiği model insan, arınmış insan olarak insanlığa gösterilmiştir. Müfessirlere göre üsve uyulacak, arkasından gidilecek örnek demektir. Bu ayet, Allah Rasülünün, yalnız sözleriyle değil fiil ve hareketleri dahil delil, ve kendisine uyulan bir peygamber olduğunu hükme bağlamaktadır¹¹⁶. Hz. Peygamber (asm)’ın bu aşamayı ifade eden sözünü hatırlayıp arınma yolunda en büyük engel olarak gösterilen şirke geçelim.

“Herkesin bir şeytanı vardır, benim şeytanım ise bana teslim olmuştur.”¹¹⁷ Fecr suresinde Allah’ı anarak oturaklaşan nefsin hemen peşinden Allah’tan razı olan (raziye), Allah’ın kendinden razı olduğu kuldan (marziyye) bahsedilmektedir ki, bu iki seviye, ibadetin, takvanın, Allah bilgisi (Marifetullah)’ın son derecesidir.

¹¹⁰ Mü’minun, 23/1, bkz. Yazır, 5/508.

¹¹¹ Gazali, *İhya-i Ulumi’d din*, Kahire, 1352, 2/28.

¹¹² Tirmizi, Zühd, 47; İbn-i Mace, Et’ime 50

¹¹³ Buhari, İtikaf, 8; Gazali, *Kimyayı Saadet*, 1/154.

¹¹⁴ Rahman, 55/15, M. Vehbi, 14/5699, ayrıca bkz. Yazır, 7/371.

¹¹⁵ Nas, 114/4, bkz. Yazır, 10/189-190.

¹¹⁶ Ahzab, 33/21, Yazır, 6/304, ayrıca bkz. M. Vehbi, 11/4409.

¹¹⁷ Müsned, 1/257.

Bu ayetlerin Hz. Ebubekir, Hz. Osman, Hz. Hamza (ra) gibi çeşitli özellikleri olan ashaptan biri, özellikle Hz. Ebubekir (ra) hakkında indiğini belirtmiştik.

Bu sıfattaki kişiler ve özellikle Kur'an'da anılan ve salih oldukları ifade edilen peygamberler, Allah'tan olan ilahi nefhanın insanın biyolojik bedeniyle olan ilişkisinde bir dualizm oluşmasına imkan vermemişler, bu dualizmin oluşmaması nedeniyle günah olgusunun ortaya çıkmasını engellemişlerdir. Bu durum ve bu seviye, olgunluğun, uyumlu kişiliğin zirvesi, eğilimlerle savaşmanın (cihadın) galibiyeti sayılmaktadır¹¹⁸.

Rahmani ruhun bedendeki görünüşleri hakkında şu değerlendirmeyi yapıp arınmada çizgisinde en büyük engel olarak gösterilen ve temel olarak algı ve eğilim bozukluğundan kaynaklanan şirk kavramına geçelim.

Rahmani ruh veya emri ruh Allah'tan topraktan yaratılan biyolojik bedene üflenmiştir. Bu ruh, davranışlarında biyolojik (hayvani) bedenin etkisi altındadır. Bu etkinin şiddeti, davranışların (amel) niteliğini belirler. Bu etkinin en yoğun noktası Kur'an'ın fitrata yabancılaşma diye nitelendirdiği inkar çizgisidir.¹¹⁹ Bu noktada, bedenin yapısı toprağa, maddeye, algı ve ihtiraslara, bağlıdır. Eğilimler ve arzular insanın ruhunu bürümüşür.¹²⁰ Ayrıca bu nokta, inkarcının toprak olmayı arzulaması, düşünce ve beden çürüyüşüdür. Razi ve Yazır'a göre bu çürüyüş pişmanlıktır. Azgınlığa pişmanlıktır. O halde tevazu ve itaat, nefis tezkiyesinde gerekli olan önemli vasıflardandır.¹²¹ Rahmani nefesin etkisinin en yoğun noktası ibadetin, takvanın, ilahi emirlerin bütünü olan dinin insanı amacına ulaştırması; vadedildiği gibi ihlaslı kişilerin mutluluğudur ki onlar, ibadet ve taatla buna ulaşmışlardır.¹²² Bu üst sınır, ayrıca Allah'ın ve elçilerinin kazanacağı¹²³ hükmünün yerine gelmesi ve rahmani ruhun biyolojik bedenle olan cihadını kazanıp razı olmuş ve razı olunmuş olarak Allah'a dönmesidir. İbn-i Cerir'in nakline göre ayette geçen Rabbine dön emri, ölüm anındadır. Nefsin Rabbine dönmesi temiz ruhun dünyadan çıkmasıdır. Diğer müfessirlere göre öldükten sonra ruhların bedenlere girmesi ve insanın dirilmesidir.¹²⁴ Bu durumu şu ayet açık-seçik ortaya koymaktadır:

“Ey insan, gerçekten sen, hiç durmaksızın Rabbine doğru bir çaba harcayıp durmaktasın; sonunda O'na varacaksın.” O halde insan, ömrünün başlangıcından sonuna kadar bu çaba içerisindedir. Binaenaleyh bu ayet, mü'minleri salih amele teşvik, inkarcıları kötü amelden nefret ettirmektedir. Çünkü insan emeğinin karşılığını almak üzere Rabbinin huzuruna çıkacaktır.¹²⁵ İlahi vahiyle boyanan insan, isyan kaynağı olan beşeriyete aid kötü sıfatları mevlaya yaklaştıracı nafileler olan çabası sebebiyle tamamıyla yok ettiyse, Allah'ın

¹¹⁸ Kasapdğlu, s.12.

¹¹⁹ Bakara, 2/6,7 bkz, Yazır, 1/192-198.

¹²⁰ Nebe, 78/40, Muhammed b. Hazin, 1/26, ayrıca bkz, Yazır, 1/195-196.

¹²¹ Nebe, 78/40, Yazır, 9/505.

¹²² Sad, 38/83, Hicr, 15/40-42, Muhammed b. Hazin, 3/101.

¹²³ Mücadele, 58/21, bkz, M. Vehbi, 14/5830.

¹²⁴ Fecr, 89/28, Taberi, *Tefsir*, 30/122, ayrıca bkz, *Ruhu'l Meani fi Tefsiri'l Kur'ani'l Azim ve's Sebi'l Mesani*, Beyrut, tz, 15/2168.

¹²⁵ İnşikak, 84/6, M. Vehbi, 15/6394.

adeti öyledir ki, ona lütfuyla yok olan kötü sıfatlarına karşılık onlara güzel sıfatlar bahseder. Nefs-i kamile veya olgun nefis olarak da adlandırılan bu kişilik yapısı önceki bütün safhaların iyi ve güzel vasıflarını içermektedir. Rabbine uzanan çabada bu noktaya ulaşan insanın isteği külli iradeye bitişiktir. Bu vasıftaki insanın rızası, öfke ve benzeri eğilimleri Mevla ileler. Verimliliğin bu son noktası insanda amaçlanan ufku oluşturmaktadır. Mutasavvıflar, bu durumu şu şekilde ortaya koymaktadırlar: Fena fillah makamına ulaştıktan sonra istediğin gibi ol,artık ilmin cehalet olmadığı gibi, yaptığın da cehalet değildir¹²⁶.

¹²⁶ İ. Hakkı, s. 619-627, ayrıca bkz. Erbili, s. 119.

B- ARINMA AŞAMALARINDA ETKİN UNSURLAR:

1-Şirk kavramı :

Kelime anlamı olarak ortaklık, eş kabul etmek, ortak kabul etmek demektir.¹ Biz bu maddede kavramın Kur'an-ı Kerim'de kullanılışını göz önünde bulunduracağız.

İncelediğimiz surelerin ilgili ayetlerinde nefsin veya rahmani ruh ile biyolojik beden oluşumu yani insanın özelliği üzerinde durduk. Gördüğümüz nokta şu oldu: İnsan içerisinde Allah'tan olan bakı, emri bir etki olan rahmani ruhla, ana maddesi toprak olan hücre ve içeriğinden oluşan yine topraktan hayatını devam ettiren sonunda yine toprağa karışacak halk aleminden niceliği olan bir maddi ruhu barındırmaktadır. Bu konulara daha önce değinmiştik.

Rahmani yönü devamlı olarak Allah'ı gözetmektedir. Fakat biyolojik beden ve algıların çeşitli etkileri, yani ruh ve biyolojik beden ilişkisinin niteliği Rahmani ruhu çeşitli şekillerde etkileyebilmektedir. Bu etki, bazen çok hafif, olayların akışına ve şiddetine göre bazen aralıklarla, bazen de fiziki ve ekonomik nedenler ile, aradan uzun zaman geçmesinden kaynaklanan sosyolojik oluşum ve bağlayıcılıklara göre alışkanlık haline getirilerek gerçekleşebilir. Bu durumlar algılarda bozukluğa yol açar ve ilerler ve şirk olgusunu ortaya çıkarır.

Kur'an-ı Kerim'de şirk, herhangi bir nesneyi veya herhangi bir kimseyi ya da herhangi bir kavramı, değer verme, önem verme, üstün tutma, tercih etme bakımından Allah'la eşit veya daha ileri bir düzeyde görmek ve bu çarpık bakış açısıyla hareket etmek anlamında kullanılmaktadır. Kur'an, bu tutumu Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur diye reddetmektedir.² Yarattıklarının sahipmiş gibi göründükleri güç ve kuvvet ise gerçekte Allah'a ait sonsuz gücün, kadir ve kaviy sıfatlarının o kişilerdeki yansımasıdır. Buradaki kadir, pek kudretli, hem de daima kudretli demektir. Kuvvet bir yöne bakarken, kudret her yöne bakar. Mesela, bir taşın yuvarlanması kuvvetledir. Kudret ise sağa giderken tersine de götürebilmektir. Kısacası kuvvette bir çaresizlik, kudrette ise seçme anlamı vardır.³

O halde fiziki, siyasi, askeri, mali güç ve kuvvet nedeniyle şahıslara hayran olmak, aynası oldukları özellikleri kendilerindenmiş gibi görmek olur. Bu kimse bir lider, bir hükümdar, bir zengin, bir şarkıcı, bir din adamı, bir Peygamber olabildiği gibi bahçe, zenginlik gibi bir nimet de olabilmektedir. Bu tarz bir hal, tıpkı, aynanın yansıttığı ışığı aynanın kendisi olduğunu zannetmek gibidir. Gerçekte büyük görülmesi, hayran olunması, kendinden medet umulması gereken tek varlık ve güç sahibi Allah'tır.

Aynı mantık, Allah'ın insanlarda yansıyan diğer tüm sıfatları için de geçerlidir. Güç kuvvet verme şu ayetlerle reddedilmektedir.

Onlar (o putlar) sizin ve babalarınızın (ilah) diye isimlendirdiği boş, kavramsız isimlerden başka bir şey değildir. Allah, onlara hiçbir güç indirmemiştir. O putlara tapanlar zanna (tahmine) ve nefislerin alçak hevesine (kötülüğü emreden körleşmiş yönüne) uyuyorlar.

¹ İbn-i Manzur, *Lisanu'l Arab*, Beyrut, 1954.s.256.

² Kehf, 18/39, bkz. M. Vehbi, 8/3126-3127.

³ Mülk. 67/1, Yazır, 1/229-230, ayrıca bkz. M. Vehbi, 9/3587.

Onların ifade ettiği manalarda hiç biri kendilerinde bulunmaksızın siz ve babalarınız dini sırf nefsin istek ve arzularından ibaretmiş gibi kabul ederek boş ve manasız hayallerle taktınız demektir.⁴ Oysaki zan gerçekten bir şey vermez. O halde şirk o kadar büyük zulümdür ki, inanan bir insan için Allah'ın birliğinde zan bile kabul edilmemektedir.⁵ Demek ki sırf nefsin arzu ve eğilimlerinden kaynaklanan mit ve hayal peşinde gitmek, yani idealizm yeterli değildir, reel bir esasa dayanmak gerekmektedir⁶.

İnsanların, kıymet ve değer verip hayran oldukları kimseler gerçekte güçlü değerlerdir. Bu gücü hiç yoktan insanlar onlara vermekte, ve yine kendileri ayakta tutmaktadırlar.

“Ey insanlar! Bir rnek verildi. şimdi onu dinleyin. Sizin, Allah'ın dışında tapmakta olduklarınız hepsi bunun için bir araya gelseler dahi gerçekten bir sinek bile yaratamazlar. Eğer sinek onlardan bir şey kapacak olsa onu geri alamazlar. “İsteyen de güçsüz istenen de. Allah'ın gücüne gereği gibi değerlendiremediler. Allah g sahibidir, azizdir. Allah dışında sembolleştirilerek tapılan cisimler çoğu insanlar tarafından ilahlaştırıldıklarını bilmemektedirler. Müşrikler, putlarını zağferanla cilaladıklarından sinekler onların cilasını yalamak için putların başlarına şşrlerdiler. Allah bu misali vermekle insanları imana ve insafa davet etmekte ve tefekkr emretmektedir. O halde tezkiyede tefekkür emrolunduğumuz bir metottur⁷.

z ve mantığı her zaman aynı olan şirk kavramının kullanıldığı diğer çeşitlerine de örnek verip bir sonraki konumuza geçelim:

Peygamberi ve din adamını ilahlaştırma da Kur'an'da şirk kavramı ile nitelendirilmektedir.

Andolsun, “Allah, Meryem oğlu Mesih'tir” diyenler küfre düşmüştür. Oysa Mesih'in dediği şudur: “Ey İsrailoğulları, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin. Çünkü O, kendisine ortak koşana cenneti haram kılmıştır. Onun barınma yeri ateştir. Zulmedenlere yardımcı yoktur. Çünkü Mesih mucize ile her ne zarar, her ne menfaat yapabilirse kendi zatından değer, Allah'ın ihsanı ile yapabilir. Bu ayetler inince Rasulullah (as) bir mnadi göndererek insanlara, ‘cennete ancak Müslüman(eğilimlerine hakim) nefsin gireceğini’ duyurmuştur.⁸ Kavramın kullanıldığı diğer konu, ilah konumuna çıkartılan yöneticilerdir. Kur'an'da kavramın bu tip kullanımına örnek olarak Firavun ve çevresinin şirk sistemi verilir. Bu tür şirk sisteminin, diktatörlüğün veya oligarşının özellikleri her çağda, her toplumda görülebilecek evrensel bir modeldir.”

“Firavun dedi ki: “Ey nde gelenler! Sizin için benden başka ilah olduğunu bilmiyorum.⁹ önde gelen aile tabakasına Kur'an-ı Kerim, “Ali Firavn”¹⁰ demektedir” ki

⁴ Necm, 53/23, Yazır, 7/314, ayrıca bkz. M. Vehbi, 14/5634.

⁵ Yunus, 10/36, M. Vehbi, 14/5635, ayrıca bkz. Sabuni, *Safvetu't Tefasir*, 1/583.

⁶ Yazır, 7/315.

⁷ Hacc, 22/73,74, M. Vehbi, 9/3587, ayrıca bkz. Sabuni. *Safvetu't Tefasir*, aynı yer.

⁸ Maide, 5/72, Yazır, 3/318, ayrıca bkz. Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 1/536.

⁹ Kasas, 28/38, bkz. Yazır, 6/186-187.

¹⁰ Araf, 7/130, bkz. Yazır, 4/117-118.

halk, onlardan menfaat umdukları, ülkenin bütçesinden yararlanma umudunda oldukları ve ona yakın olmakla kendilerine sağladıkları imtiyaz nedeniyle ve nefislerin hevasını yerine getirdikleri için onları ve Firavun'un ilahlık ettiği bir düzeni severek benimsemişlerdi¹¹.

Kur'an bu tutumun sonucunu gösterir, bu ve buna benzer tutumları Şirk olarak niteler. "İnsanlar Fir'avn'a ve önde gelen çevresine, Fir'avn'ın emrine uymuşlardı. Oysa Fir'avn'ın emri doğruya götürücü değildi. O, kıyamet günü toplumunun önderliğine geçer, böylece onları ateşe götürmüş olur... Biz onlara zulmetmedik; ancak onlar kendi nefislerine zulmettiler. Böylece Rabbinin emri geldiği zaman, Allah'ı bırakıp da taptıkları ilahları, onlara hiçbir şey sağlamadı, helak ve kayıplarını arttırmaktan başka bir işe yaramadı. Bu helak insanların kendi kazançlarıdır; çünkü onlar hiçbir şeye muktedir olmayan sembol ve putları ilah oldukları zannıyla ibadete layık zannetmişlerdir. O halde nefis tezkiyesinde zan ile hareket etmemenin rolü büyüktür."¹²

Bu boyun eğişin psikolojik, sosyolojik, algısal sebeplerine konuyla ilgili maddemizde ikinci bölümde değineceğiz.

Düşünce, zihniyet, yaşam biçimi, koruyucu ve kurtarıcı olarak Allah'a ortak koşulan varlıklar, yapılan heykellerle gösterilmekte ve yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Kur'an'ın bu tür Şirk kavramıyla kastettiği elbette ki bilim ve teknolojinin ulaşmadığı bazı ilkel totemci Afrika kabileleri ile eski toplumlardaki tapınma adeti değildir.

Allah'ın dünyaya her müdahalesi sonrası peygamberler mücadeleye başlamışlar, sonuçta bazen bir gemi dolusu insanın, bazen de bir-kaç kişinin kurtulmasını sağlamışlardır. Bu peygamberler, diğer insanlar gibi ölümlüdür¹³, peygamberlerden sonra toplum içinde salih sayılan din adamları onun öğütlerini insanlara duyurmaya devam eder. Aradan geçen uzun zaman veya peygambersiz fetret devirleri yenilenen tevhid dinini yeniden dejenere eder. Bu dejenere edilebilir unsurlardan biri de ibadet ve bilgisiyle Allah'a yaklaşan salih kullara Allah'ın makam ve özellik verdiği zannıdır. Dolayısıyla insanlar tarafından tapılmaya hak kazanmışlardır. Onlara göre bu ikinci dereceden tanrılara kulluk etmedikçe, Allah'a ibadet de makbul olmaz. Allah, son derece yüksektir; O'na yaklaşmak için birinin rehberliği şarttır. Onlar, kullarının işlerini görürler, kendilerine yardım ederler. Bundan dolayı onların Allah'ın kulu ve duyurucuları olduklarını unuttular, onlar adına heykeller diktiler. Sonraki nesiller de bu timsallerle onların medlulleri arasındaki farkı anlayamadılar ve atalarımızı böyle yapıyor bulduk diyerek bu geleneği sosyal bir davranış biçimi olarak devam ettirdiler.¹⁴

Örnek: "İbrahim babasına ve toplumuna demişti ki; "Sizin, karşılarında bel büküp eğilmekte olduğunuz bu temsili heykeller nedir?" Biz atalarımızı bunlara tapıyor bulduk,"

¹¹ Vatandaş, Celaledin, *Tevhid ve Değişim*, Pınar yay. İst. 1999, s.113.

¹² Hud, 11/97-101, M. Vehbi, 6/2424, ayrıca bkz. Yazır, 5/9-10.

¹³ Enbiya, 21/34,35, bkz. Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/507, ayrıca bkz. Yazır, 5/452.

¹⁴ Maide, 5/101, Yıldırım, Suat, Kur'an'da Uluhiyyet, Kayhan yay. İst. 1987, s. 372 .

dediler. Bu tutum, onların, dedelerinin yapageldiği yanlış işlerden ve adetlerden başka bir delilleri olmadığının göstergesidir.¹⁵

Bu duruma yakın tarihimizden bir örnek verelim:

Bugün Suudi Arabistan'ın resmi mezhebi durumundaki vehhabilik, tarihteki bu oluşumun tekrarı korkusuyla ortaya çıkmıştır. Mezhebin kurucusu Muhammed ibn Abdülvehhab, 1740 yılında Zeyd b.el-Hattab'ın (M. 634) mezarını Allah'ın ve elçisinin emirleri dışında türbe haline sokulduğu ve insanlar tarafından ziyaret edildiği; dolayısıyla medet umulup bez bağlanarak insanların dinden çıkmalarına sebep olduğu için yıkmayı teklif eder ve bu teklifi kabul ederek oradaki mezar yıkılır. Ağaçlar bile yok edilir.¹⁶

Ülkemizin çeşitli yerlerinde bu tür inanış ve davranışlar devam etmektedir.¹⁷

Aracı anlamında şirk kavramını Kur'an şu şekilde ifade etmektedir:

“Onlar, Allah'ı bırakıp din bilginlerini rablar (ilahlar) edinirler, Meryem oğlu Mesihi de. Oysa onlar, tek olan bir ilaha ibadet etmekten başka bir şeyle emrolunmadılar. Ondan başka ilah yoktur. O, bunların şirk koştuklarından uzaktır”. Ahbar ve ruhbanlar vasıta kabul edilince Allah'ın emri ve hükmü değil onların hüküm ve iradeleri, eğilimlerinin keyfiliği kabul edilmek zorunda kalınır ki, Allah'ın yetkisi insana verilmiş olunarak şirke düşülmüş olunur.¹⁸

Hristiyanlıkta din adamlarının kutsallığı, endüljans, günah affetme yetkisi hala devam etmektedir.¹⁹

Kur'an'ın arınmada en önemli sorun olarak gördüğü diğer bir engel de biyolojik bedeninin algı ve ihtiraslarının amacı dışında kullanılıp geçici tutkuların gaye haline getirilme şeklidir.

Bu durum haram- helal gözetirmez. İnsan, Allah'ın emir ve yasakları yerine biyolojik bedeninin emirlerini ve yasaklarını koymuştur. Artık hedonizm=hazcılık bu tarz yaşamın felsefesi olmuştur. Yunanlı filozof Aristippos (M. Ö 435-355) bu felsefenin tarihteki örneğidir.

Aristippos'un hedonizm anlayışına göre hiçbir kural yoktur. Çıkarlarını ve arzularını düşünen birer individualisttirler. Bunların görüşünde tek gerçek hayatın nimetlerindeki bir anlık haz duygusudur. Dini inanışlar da insana üzücü tutkular vermektedir.²⁰

Bu görüş, kötülüğü emreden nefsin alışmış tutkularının disipline edilmiş ifadesidir. Heva diye adlandırılan sınır tanımaz hedonizm, Allah'ın kanunları karşısında kanun koyucu ve isteklerini yaptırıcı bir ilah olarak kabul edilmektedir²¹

“Kendi istek ve tutkularını (hevasını) ilah edineni gördün mü? Şimdi ona karşı sen mi vekil olacaksın? Yoksa sen onların çoğunu iştir (söz) ya da aklını kullanır mı sayıyorsun? Onlar; ancak hayvanlar gibidirler; hayır onlar yol bakımından daha şaşkın ve aşağıdadır.

¹⁵ Enbia, 21/53-54, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/511 .

¹⁶ Attar, Ahmet Abdülgafur, *Muhammed b. Abdilvehhab*, Beyrut, 1387, 1967.s.63-64. Emin Said, *Siretu'l'imami's şeyh Muhammed b. Abdilvehhab*, Beyrut 1382.

¹⁷ Bkz. Akyıldız, Selim; *Artvin dolaylarında batıl inançlar*, Lisans Tezi, AÜİF, 1966-67.s.19.

¹⁸ Tevbe, 9/31, Yazır, 4/318.

¹⁹ Küçük, Abdurrahman, Tümer Günay, *Dinler Tarihi*, Ocak yay. Ank, 1993, s. 32.

²⁰ Gökberk, s. 56.

²¹ Bolay, S. Hayri; *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Akçağ yay. Ank. 1987 (genişletilmiş 4. Baskı), s. 79.

Çünkü bu vasıfta bir kimse Allah'a ibadet eder gibi nefsinin arzularına ibadet edip, dinini arzusuna bina etmekte, hakka ve doğruya yol bulamamaktadır.²²

Mü'minlerin akıl ve basiretleri ibadet ettikçe artarken²³, müşriklerin akıl, basiret, algı ve şuuruları, amacından farklı yerde kullandıkları savunma mekanizmaları veya bedenlerinin fonksiyonları kapanır ve nefslerinin kölesi olmakla behaimden daha kötü bir konuma düşerler²⁴.

Kur'an'ın Allah'a ortaklık, ilah edinme, kıymet verme, Allah gibi sevme olarak nitelediği şirk kavramı şu şekilde ortaya çıkabilir.²⁵

İnsanın sosyal ve biyolojik gereksinmelerinin biri de sevme ve sevilme duygusudur. Bu ihtiraslar, insana birbirleriyle barış içinde yaşama, hayatı birlikte paylaşma, ortak değer üretme, insan neslini devam ettirmek amacıyla verilmiştir.

“Sizin aranızda meveddet koyduk. Bu Allah'ın varlığının bir delilidir. Allah'ın varlığının delillerinden biri de sükunete ulaşacağınız eşler yaratmasıdır' ayetinde geçen meveddet, muhabbet ve merhamet anlamlarına gelip sosyal düzenin korunması için insan bedenine koyulmuş eğilimlerdenidir.”²⁶

Bu nimetlerin, gayesinin dışında ve aşırı bir şekilde kullanılması, yönelilen nesnelere gerçekte olmayan değerlerin verilmesine neden olur. Bu değeri Kur'an, şirk kavramına dahil etmektedir. Bu tavır, Kur'an'da dişilere tapma olarak şöyle ortaya konmaktadır:

“Onlar, O'nu bırakıp da dişilere taparlar. Onlar o her türlü hayırla ilişkisi kesilmiş şeytandan başkasına tapmazlar. Onların en çok taptıkları, veya adına davet ettikleri dişilerdir. Yunanlılar ve diğerleri gibi putperest toplumların putlarının kadın ismiyle isimlendirilmiş olması da kadına tapmanın ruha hakim olmasından doğmuştur²⁷. Bir hediyelik eşya sergisinde gördüğüm tabakların üzerindeki kalp figürlerinin içine işlenmiş “Seni sevdiğim kadar Allah'ı sevseydim Peygamber olurum” sözü yukarıda geçen ayete örnek oluşturmaktadır.

Konularının çoğu şirk sistemine üzerine kurulu filmlerimiz, romanlarımız, edebi literatürümüz içinde özellikle lale devri şiirlerimiz²⁸, şarkılarımız ve eski Arap şiiri, insanın bir ürünü, kültürü ve sanatı olarak Kur'an'ın sakındırdığı ve vazgeçilmesini istediği ortaklık, eşitlik, ilahlık ifadelerini içermektedir.²⁹ Bu konuya, genç kitle tarafından ilgi duyulan şarkı türünden örnek verelim:

Tanrım senden başka kimim var benim

Şikayet etmeye kime gideyim.

Kuluna kul oldum, severek taptım.

²² Furkan, 25/43,44, M. Vehbi, 10/ 3840.

²³ Enfâl, 8/29, bkz. M. Vehbi, 15/6341, Yazır, 8/530, 4/400.

²⁴ M. Vehbi, 10/3841.

²⁵ Bakara, 2/165., bkz. Yazır, 1/478-479.

²⁶ Rum, 30/51, Yazır, 6/247.

²⁷ Nisa, 4/117, Yazır, 3/86.

²⁸ bkz. Pekten, Haluk; *Divan şiiri*, Türk Dili Dergisi (Türk Şiiri Özel Sayısı) TDK yay. Eylül 1986, s.280.

²⁹ bkz. Alkaya, Ahmet Lütfi, *Hiz. Peygamber'in şiire yaklaşımı*, Lisans Tezi, Ank. 1997.s.8

Gel gör şu halimi bak ne haldeyim.³⁰

“Allah bu halin kendi nefislerine zulmetmek olduğunu şu şekilde ifade etmektedir;

“İnsanlar içinde Allah’tan başkasını eş ve ortak tutanlar vardır ki, onlar kadınları, Allah’ı severler gibi severler. İman edenlerin ise Allah’a olan sevgileri daha güçlüdür. Bu ayet şuna dikkat etmemizi gösteriyor ki ilahlık makamında sevgi bir esastır, sevginin hükmü itaattir, Allah’a denk tutulan şeyler çeşitlidir. Bir taştan, madenden, ruhtan, çocuktan, eşten, maldan ,bahçeden ,melekten gök cisimlerine kadar bir çok şey şirk kavramı içine girebilir. Burada geçen “hüm” zamiri bunlardan akıllılara işaret eder ki müfessirler Allah’a isyanda itaat ettikleri lider, başkan ve büyükler olarak açıklamışlardır. O halde sevgi eğilimini Allah sevgisi yönünde asıl olarak kullanmak nefis tezkiyesinde önemli bir noktadır.”³¹

Kavramın bütün çeşitlerinde anlamın, konuları farklı olsa bile aynı sonucu, şirki, ortaya çıkardığını, dolayısıyla şirkin tezkiye edilmesi gereken önemli bir unsur olduğunu görmekteyiz.

Bütün konularda, kaynağı Allah’ta olmakla beraber sınırlı olarak insanlara verilen ilahi sıfatların Allah unutulması, kalpten çıkarılarak ikinci bölümde bahsedeceğimiz çeşitli nedenlerle, O’nun yarattıklarına, O’ndan bağımsız varlıkları gibi yönlendirilmesi Allah’a olan yolculukta şirke yol açmaktadır. Arınma yolunda en yaygın ve en zor engel budur. “İnsanların çoğu Allah’a şirk koşmadan iman etmezler. Allah’tan başkasına ilah payesi verirler, kutsallıklar uydururlar veya dünya nimetlerine taparcasına düşkünlük gösterirler”³²

Böyle bir tutum ve davranış içine giren mü’min, üzerine bu sıfatı almış olur. Bu sıfat, arınma yolunda kesinlikle kaldırılması gereken bir durumdur.

Tarih boyunca insanın bu problemi, Kur’an’ın taviz koymadığı konusu olmuştur. Bu husus, insanları veya bu durumdaki kişileri azap içinde bırakırken,³³ aynı zamanda yeryüzündeki en büyük zulüm olarak ifade edilmektedir.³⁴

Kur’an’ı Kerim, biraz önceki ayetin devamında tüm bu davranışları yapanları zalimler, onların fiillerini de zulmetmek olarak nitelemekte ve bu davranışın sonucunu şu ayette bildirmektedir.

“O zulmedenler, azaba uğrayacakları zaman, muhakkak bütün kuvvetin tümüyle Allah’ın olduğunu ve Allah’ın vereceği azabın gerçekten şiddetli olduğunu bir bilselerdi. Bu bilgisizlik hükmün onun olduğunu, bu konuda ortağı olmadığını bütün eşyanın onun gözetimi, otoritesi, tasarrufu altında olduğunu bilmemekten kaynaklanmaktadır. O halde Allah ve sıfatları hakkında sağlam bir bilgi nefis tezkiyesinde gerekli unsurlardandır.”³⁵

Biyolojik bedenlerin fonksiyonlarındaki alışkanlıkları, bu alışkanlıkların oluşturduğu kültüre ve geleneğe duygusal bağlılıkları, işte bu bilgisizlikleri nedeniyledir.

³⁰ Bu tarz müzik türü, müzik piyasasında önemli bir yekün oluşturmakta ve rağbet görmektedir.

³¹ Bakara, 2/165, Yazır, 1/472, ayrıca bkz. M. Vehbi, 1/280.

³² Yusuf, 12/106, Yazır, 5/103.

³³ Tevbe, 9/23,70, bkz. Yazır, 4/299-300.

³⁴ Lokman, 31/34, bkz. Yazır, 6/280.

³⁵ Bakara, 2/165, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 1/148.

Hevaya bağılı samimiyetsizlikleri, aklını kullanamamaları, korkuları yaşama için yardım beklmeleri, minnettarlıkları gibi nedenlerden dolayı Kur'an'ın ifadesiyle eğilimlerinde, biyolojik bedenlerinde ve algılarında bozukluk oluşmaktadır.

Müşriklerin, tüm duyguları işlevsel olarak sağlamdır; fakat alışkanlıkları, yapılanları ters göstermektedir. Bu durum mü'min için iman sevdirdiği süslü-çekici kılındığı gibi³⁶ küfür için özel olarak süslü ve çekici gösterilmektedir.³⁷

O halde insanlar, bütün kudretin tek sahibi bulunan bir Allah'tan başka mabut çeşidi tanımamalı, onun emrinden başkasına itaat etmemeli, bütün sevgisini Allah'a olan sevgisinde toplamalıdır. Görüldüğü gibi Allah'ı Teala, birliğini akli ve hissi bakımdan ispat ettikten ve bütün insanları her türlü şirkten sakındırdıktan sonra tevhid inancına davet etmektedir. Bu durumda kişi, eğilimlerle örgülü nefsinin, akıl, vahiy ve Rasulüllah' bu türlü yanılgıdan korumalı ve Allah'ın daveti doğrultusunda tezkiye ve çalışmalıdır³⁸. Şimdi şirkin büyük zulüm oluşunun nedenlerine kısaca değinelim.

2. Şirkin Büyük Zulüm Olmasının Anlamı :

Kur'an-ı Kerim çeşitli ayetlerde şirkin arınmanın önündeki en büyük engel olduğunu ve Allah'ın affetmeyeceği tek günah olduğunu belirtmektedir.³⁹

Kur'an'a göre şirk, hem insanın içindeki Rahmani ruh'a hem de yaratılış gerçeğine tamamen zıt bir durumdur.

Zulüm, zaleme fiilinde olup yoğun karanlık anlamına gelir. Terim olarak zulüm ise bir şeyi yerinden başka bir yere koymaktır.⁴⁰ Allah'ın hakkını, Allah'tan başkasına vermektir. Aynı zamanda "Andolsun ki biz Ademoğullarını üstün bir şerefe nail kıldık."⁴¹ Ayetinin ifadesince Allah'ın kendine ibadetle yükümlü tutup⁴² şereflendirdiği insan, kendine üflenmiş Rahmani ruh'u yaratılmışlara ibadet ettirerek kendini alçak ve zelil kılmaktadır. Şirk, mabutluğu yaratanın elinden alıp, yaratılana vermektir. Yaratılanın, yaratılana bu kulluğudur⁴³. Lokman suresi, 31/11, 13'te bu durum şöyle anlatılır:

"Allah, gökleri görebildiğiniz bir direk olmadan yarattı. Gökten bir su indirdik de orada her güzel çifti bitirdik."⁴⁴

Bu ayette, yaratmaya, ölçüye ve yaratmanın tekliğine dikkat çekilir. "İşte bunlar, Allah'ın yarattıklarıdır. Gösterin bana, O'ndan başka (Tanrı dedikleriniz) ne yarattı? Doğrusu o zalimler, açık bir sapıklık içindedirler."⁴⁵

³⁶ Hucurat, 49/7, bkz. Yazır, 7/196-198.

³⁷ En'am, 6/137, bkz. Yazır, 3/522-523.

³⁸ Yazır, 1/479, ayrıca bkz. M. Vehbi, 1/281.

³⁹ Nisa, 4/48, bkz. Yazır, 2/569.

⁴⁰ el-isfehani, Ragıb, *el-Müfredat*, 527.

⁴¹ İsrâ, 17/70, bkz. Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/389.

⁴² Zariyat, 51/56, bkz. Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3387.

⁴³ Yazır, 6/272.

⁴⁴ Lokman, 31/10, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/462, M. Vehbi, 11/4317, Yazır, 6/272.

⁴⁵ Lokman, 31/11 bkz. Muhammed b. Hazin, 3/463-464, M. Vehbi, 11/4318.

Bu ayette, Allah'tan başka ilah edilenler “zalimler” olarak nitelenmektedir. Çünkü bu yanlış tutum, algı bozukluğundan kaynaklanan⁴⁶ gerçeği ter görmekle mabutluğu her şeyi yaratan Allah'ın⁴⁷ elinden alıp O'nun yarattıklarına vermeye neden olmaktadır.

Bu ayet de bu fiili büyük zulüm olarak nitelemektedir.

“Yavrum, Allah'a ortak koşma, çünkü ortak koşmak, büyük bir zulümdür.”⁴⁸

“Böyledir, çünkü Allah haktır, O'ndan başka yalvardıkları batıldır. Yüce olan Allah'tır. Çünkü gece ile gündüzü birbirine sarması, güneş ile ay'ı emrinize vermesi gibi, bütün ayetleri varlığına delalet etmesi için apaçık insanlara göstermektedir. O halde insanların yalvardıkları dahil hepsi O'na muhtaçtır, yok olmaya maruzdurlar.”⁴⁹

Yunus suresinde de şirkin sadece zanna (tahmine)⁵⁰ dayalı olduğu, zannın gerçek bilgi olamayacağı vurgulanarak şirk psikolojisi şu şekilde ortaya konur.

“İnsanlar, kendilerine ne zarar ne de yarar vermeyen şeylere taparlar. İbadet ettikleri zaman rızık vermedikleri gibi ibadet edilmediğinde zarar da veremezler”⁵¹ Zor durumda kalınca (savunma mekanizmaları her yolu dener ve sonunda nefislerini kurtarmak için nefs-i Emmare'nin sıkışık durumdaki tipik bahane ve sözle kurtulma özelliğini sergileyerek) dini sadece Allah'a has kılarak bu tavırlarını değiştirirler. Görüldüğü gibi bütün sebeplerin yegane sahibi olan ilahi varlık en inkarcı kalplere bile varlığını şirksiz ve şeriksiz olarak zorla duyurur. Kurtubi, yaratılışın şiddetli durumlarda Allah'a dönmeye eğilimli olduğunu, kafirin bile sıkıntılı ve sebeplerin kesildiği durumlarda dua ettiğini belirtmektedir. Allah onları karaya çıkarıp kurtarınca tekrar eski sapkın düşüncelerine dönerler ve Allah'la aralarına şefaatchiler koyarak yedek ilahlı bir din oluştururlar.

Oysa, “Allah, insanlara hiç zulmetmez; fakat insanlar kendilerine zulmederler. Yani Allah insanları günahları olmaksızın cezalandırmaz, kötülük kazanmadan onu yaratıp da azabını tattırmaz”⁵² O halde bu tavır karşısında duyacakları bir azap vardır ve insanların başlarına gelen her kötülük kendi amellerinin sonucudur. Taberi'ye göre bu durum, Allah'ın yapmış oldukları bir cürüm olmadan insanların kalplerini kapamadığının delilini oluşturur. Ayrıca insanlar, kesp denilen kazanma iradesiyle elde edilen sözlü, itikadi, fiili günahlar kazanırlar. Bu kazancın irade ile olması da ayrıca bir ilahi adalettir.⁵³

Hız. Peygamber (as)'de insanın imanını şirkten arındırması gerektiğini söylemiştir.

İman edip de imanlarına zulüm karıştırmayanlar, işte güvende olacak ve korunacaklar onlardır. Doğru yola gidenler de onlardır. (6/82) Ayeti indiğinde Hız. Peygamber (as)'in

⁴⁶ En'am, 6/109-110, bkz. Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 1/607-608.

⁴⁷ Mû'min, 40/62, bkz. Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/250.

⁴⁸ Lokman, 31/34.

⁴⁹ Lokman, 31/30, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/69, ayrıca bkz. M. Vehbi, 11/4337.

⁵⁰ Yunus, 10/36.

⁵¹ Maide, 5/76, Enbiya, 21/66, Celaleyn, *Tefsiru'l Kur'ani'l Azim*, çağrı yay. s. 33, ayrıca bkz. M. Vehbi, 9/3448.

⁵² Yunus, 10/44, Sabuni, *Safvetü't Tefasır*, 1/586.

⁵³ Kasas, 28/47, Al-i İmran, 3/7, 181, Taberi, *Tefsir*, 11/120, ayrıca bkz. Sabuni, *Saffetü't Tefasir*, 1/586, Yazır, 2/472.

ashabı hanginiz nefesine zulmetmemiştir? Dediler. Bunun üzerine “şirk büyük bir zulümdür,” ayeti indi.⁵⁴

Nefsine zulmetmek, biyolojik bedeninin algılarını, yanıltmak ve köreltmekle olmaktadır ki, daha önce, iman ve ibadetin basirete götürdüğünü heva (biyolojik bedeninin ihtiraslarını bilinçsiz ve aşırı kullanma)nın algılarda körelmeye, hüküm vermede bozukluğa yol açtığını ifade etmiştir. O halde insan, nefisini tezkiyede Kur’an’ın emri ile takvasına çalışmalı, bu yolla bu zulümden uzak durmalıdır.

3- Şirkle İlgili Ayetlerin Ortak Yönlerinin Analizi :

Bu madde altında daha önce anlattığımız insanın biyolojik bedeninin yapısını göz önüne alarak şirk ile ilgili ayetlerde dikkat çekilen yönlere değineceğiz.

Şirkin, nefis dediğimiz biyolojik bedende oluşumunun bilimsel temelini ortaya koymak arınmayı çabuklaştırma ve kolaylaştırma yolunda nesnel bir temel sağlayacaktır.

Zira, tezimizin ilk kavramından bu yana, yeri geldikçe açıklamaya çalıştığımız gibi Kur’an, arınmanın önünde en büyük engel olan şirk, büyük zulüm olarak nitelemiş ve affetmeyeceği tek günah olarak göstermiştir.

Öyle ki, Kur’an, insanların çoğunun şirk koşmadan iman etmediklerini belirterek insanlara dikkatli olmaları konusunda bu ve benzeri diğer ayetlerle ikazlarda bulunmuştur. Çünkü insanlar Allah’ın varlığını büsbütün inkar etmezler, halis tevhid ile de iman etmezler ve Allah’tan başkasına ilahlık payesi verirler.⁵⁵ Şimdi, bundan önceki maddede verdiğimiz, Kur’an’a göre şirkin anlamlarını göz önünde tutarak önce şirkle ilgili değişik ayetlerin ortak yönlerine bakalım.

“Göklerde kim var, yerde kim varsa hep Allah’ındır. Allah’tan başkasına tapanlar dahi, gerçekte koştıkları ortaklara uymuyorlar. Onlar sadece zanna (hayat ve vehimlerine) kapılıyorlar ve onlar sadece saçmıyorlar. Böyle yapıp, onlara değer vermekle Allah’tan yakalarını kurtaracaklarını sanırlar. Onları, vehim ve hayal peşinde koşturur. Çünkü Allah’ın kudreti altında hepsi O’na mahkumdur.”⁵⁶

“Onların çoğu zandan başka birşeye uymuyorlar. Zan ise gerçeğin ifadesi değildir. Ne kadar muhteşem ve şairane olursa olsun hiçbir zaman gerçek hükmün sağlayacağı faydayı sağlayamaz. Bu tür bir algı içerisinde olanlar, gerçeği kendi algıladıkları gibi sanan, ilmi uydurma şeylerden ibaret gibi farz eden nefislerinin tahmin ve eğilimleri peşinde koşan indiye gurubundandır.”⁵⁷

“İbrahim babasına demişti ki: Sizin, karşılarında bel büküp eğilmekte olduğunuz bu heykeller nedir? Biz atalarımızı bunlara tapıyor bulduk dediler. Halbuki “Onlar o isimlendirdiğiniz putlar, sizin ve babalarınızın (tanrı) diye isimlendirdiğiniz isimlerden başka bir şey değildir. Allah, onlara, hiçbir güç ve otorite indirmemiştir. O putlara tapanlar, zanna ve

⁵⁴ Buhari, 1/144.

⁵⁵ Yusuf, 12/106, Yazır, 5/103.

⁵⁶ Yusuf, 10/66, M. Vehbi, 6/2232, ayrıca, bkz. Yazır, 4/498, Sabuni, *Safvet*, 1/590.

⁵⁷ Yusuf, 10/36, Yazır, 4/488, ayrıca bkz. Sabuni, *Safvet*, 1/583, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/200.

nefislerin alçak hevesine (fücür yönüne) uyuyorlar. Halbuki onlara, Rabpleri tarafından yol gösterici gelmiştir. Görüldüğü gibi yaptıkları o kadar büyük bir zulümdür ki Allah onların cinayetlerini sayarken hitaptan gaibe iltifat etmektedir. Bunlar, hitaba layık akıl sahipleri değil belki de behayim gibi nefsi eğilimlere tabi kimselerdir. Zira, dini sırf nefsin istek ve arzularından ibaretmiş gibi kabul ederek nefs-i emmareleri peşinde koşmaktadırlar⁵⁸.

O halde nefsin keyfi eğilimlerine uymak şirk gibi önemli bir engeli ortaya çıkarmaktadır.

“Siz, O’nu bırakıp ancak sizin ve atalarınızın taktığı bir takım isimlere tapıyorsunuz. Allah onlara hiçbir güç ve otorite (ilahlık özellikleri, delilleri) indirmemiştir. Hüküm yalnız Allah’ındır. O, yalnız kendisine tapmanızı emretmiştir. İşte doğru din budur. Ama insanların çoğu bilmezler.”⁵⁹ Akılları mı bunu kendilerine emrediyor, yoksa onlar azgın bir topluluk mudur? O halde onlar çelişkidedirler. İsyankar, gerçeği kabul etmemekle haddi aşan, gerçek kendi eğilimlerine uymayınca akıl ve insaf dairesinden çıkan ve yalan uydurmaya alışkın bir topluluktur.⁶⁰

“Yoksa onların Allah’tan başka bir Tanrısı mı var. Allah’ın şanı onların ortak koştuklarından yücedir.” “Zulmedenlere bundan başka bir azab da vardır. Müfessirlere göre bu, şirk koşanlara ölüm sonrası kabirde ve ahirette verilecek azaptır.”⁶¹

“Firavun, kendi halkı içinde bağırdı ve dedi ki: “Ey halkım, Mısır’ın mülkü ve şu altımda akmakta olan nehirler benim değil mi? Yine de görmeyecek misiniz? “...Böylelikle kendi halkını küçümsedi, onlar da ona boyun eğdiler. Gerçekten onlar fasık olan bir halktı. Hazin’e göre Firavun zamanında büyükler ve makam sahipleri kollarına altın bilezikler takarlardı, işte Firavun adaleti terk etmiş bozulmuş olan kavmini zenginliği ile boyun eğdirmiştir.”⁶²

“Bir de şu gerçek var: İnsanlardan bazı adamlar, cinlerden bazı adamlara sığınarlardı. Öyle ki, onların azgınlıklarını artırırlardı. Cinleri Allah’a ortak koştular. Oysa onları O yaratmıştır. Cahiliye devrinde insanlar, konakladıkları zaman o vadideki cinlere sığınarlardı ki bu cinlerin kibrini arttırırdı. O halde insanın vazifesi her vakit Allah’a sığınmaktır. Çünkü gerçek melce O’dur.”⁶³

“Kendi istek ve tutkularını (hevasını) ilah edineni gördün mü? Şimdi ona karşı sen mi vekil olacaksın? Yoksa sen onların çoğunu iştir ya da aklını kullanır mı sayıyorsun? Onlar, ancak hayvan gibidirler; hayır, onlar yol bakımından daha şaşkındırlar. “Siz ve Allah’tan başka taptıklarınız cehennem odunusunuz. Siz oraya gireceksiniz. Eğer onlar Tanrı olsalardı oraya girmezlerdi. Böyle kimseler, nefsinin arzularını ilah edinip Allah’a ibadet eder gibi

⁵⁸ Necm, 53/23, M. Vehbi, 14/5634, ayrıca bkz yazır, 7/314

⁵⁹ Yusuf, 12/40, bkz. Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/250-251.

⁶⁰ Tur, 52/32, Yazır, 7/80..

⁶¹ Tur, 52/43-47, M. Vehbi, 14/5621, ayrıca bkz. Yazır, 7/283 .

⁶² Zuhurf, 43/51-54, M. Vehbi, 13/5222.

⁶³ Cin, 72/6, En’am 6/100, M. Vehbi, 16/6181.

eğilimlerinin keyfi arzusuna ibadet edip dinini arzusuna bina ederek Allah'a ibadeti terk etmektedir.”⁶⁴

“Bana, Tanrınız ancak bir tek Tanrıdır; diye vahyolunuyor. O'na teslim olacak mısınız? “İnsanlardan kimi Allah'tan ayrı olarak kendisine ne zarar, ne de yarar veremeyen şeylere yalvarır. Böyle olduğu gibi, yalvardığı putların hükmünün devamını sağlamak için koşturur. İşte uzak sapış budur.”⁶⁵

“...Allah'a yakıştırdığınız vasıflardan ötürü size yazıklar olsun...” “Peygamberlere vahyedip benden başka ilah yoktur bana ibadet edin.”(dediğim halde) Rahman çocuk edindi dediler. Allah bundan yücedir. Doğrusu melekler ikram olunmuş kullardır. İnsana yakışan melekler gibi Allah'ın kelamı üzerine söz söylememesi indirileni kabul etmesi,ve kendisine emredileni yapmasıdır.⁶⁶

“İçlerinden kim; “Ben O'ndan başka bir ilahım” derse, biz ona cehennemi ceza olarak veririz. Zalimleri biz böyle cezalandırırız.”⁶⁷

“Allah'ı bırakıp kendilerine zarar vermeyecek ve yararları dokunmayacak şeylere kulluk ederler ve “Bunlar Allah katında bizim şefaathçilerimizdir” derler. De ki : “Siz Allah'a, göklerde ve yerde bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? O, sizin şirk koştuklarınızdan uzak ve yücedir. Müfessirlere göre insanların bazıları kendilerini Allah'a ibadete layık görmediklerinden putlara veya sembollere ibadetlerini Allah'a ibadete vesile sayarlar. Ve bunların kendilerine şefaath edeceklerine inanırlar. Nitekim günümüzde insanların çoğu hüsnü zan ettikleri kimselerin kabirlerine pek çok tazimle meşgul olurlar.”⁶⁸ Ve derler, biz bunlara, sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz. İşte bu ayetler fetişizmin (putperestliğin) doğuşuna delalet etmektedir. Hz. Peygamberin kıyamet gününe iman konusundaki uyarılarına karşın Taif'li mitoloji şairi ve filozof Nadr b. Haris'in kıyamet günü olduğu vakit el-Lat bana şefaath eder dediği rivayet olunmaktadır.⁶⁹

“İlahları bir tek ilah mı yaptı? Şaşırtıcı bir şey.” Yürüyün, ilahlarınıza bağlılıkta kararlı olun, asıl istenen budur diye bir gurup çekip gitti ve biz bunu diğer dinde işitmedik, bu, içi boş bir uydurmadan başkası değildir dediler. Hayır, onlar benim Kur'an'ımdan kuşku içindedirler. Atalarından beri şirk düzenine alışmış olan cahiliye düşüncesi, her şeyin hükümranlılığının Allah'ın elinde olduğunu bilmiyor, bu kadar çeşitli insanların, çeşitli emel ve duygularını yalnız bir ilahın nasıl tatmin edebileceğini düşünüyor da tevhide şaşıyor.⁷⁰

Onların tümünü toplayacağımız gün: sonra diyeceğiz ki: “Nerede (o bir şey) sanıp da ortak koştuklarınız?”

⁶⁴ Enbiya, 21/98,99, Furkan, 25/43-44, M. Vehbi, 10/380.

⁶⁵ Hacc, 22/12, Sabuni, M. Tefsir-u İbn-i Kesir, 2/533 .

⁶⁶ Enbiya, 21/18-26, M. Vehbi, 10/3413.

⁶⁷ Enbiya, 21/29.

⁶⁸ Yunus, 10/18, M. Vehbi , 6/2180, ayrıca bkz, Yazır, 4/463.

⁶⁹ Zümer,39/3, Yazır, 4/463.

⁷⁰ Sad, 38/4-8, Yazır, 6/461, ayrıca bkz. M. Vehbi, 12/4769.

“Sonra onların: Rabbimiz olan Allah’a and olsun ki, biz müşriklerden değildik.” Demelerinden başka bir yanılmaları olmadı. Buradaki fitne kelimesi, müfessirlere göre insanın kıyamet günü şirklerinin farkında bile olmayıp inkar ettikleri itiraz kelimidir.⁷¹

“İnsanlardan kimi de vardır ki, Allah’a karşı denkler, benzerler tutarlar ki, onları Allah’ı severler gibi severler. Oysa iman edenlerin Allah sevgisi daha kuvvetlidir...” O zaman kendilerine uyulan kimseler, azabı görerek kendilerine uyanlardan kaçıp uzaklaşmışlar ve aralarındaki bütün bağlar parça parça kopmuştur. Müfessirlere göre kendilerine tabi olunanlar toplumun reisleri ve emir ve yasağa iktidarı olanlardır. Aralarında kesilen bağlar ise dünyada kötülükte ittifak üzere vaki olan yeminleri ve anlaşmalarıdır.⁷²

Kur’an-ı Kerim’den örneklerini verdiğimiz şirk çeşitlerinde, Allah’ın dini olan islamın temel prensibi olan tevhid gerçeğine ters anlayış ve eylemlerin ortaya konulduğunu görmekteyiz. Arınmada en büyük engel olan şirki ve çeşitlerini inceledikten sonra arınmanın en son noktası olan tevhidin önemine ikinci bölümde değineceğiz. Ayetlerin ortak noktası olan tevhide çağırışı belirttikten sonra diğer ortak noktalarına geçelim.

Ayetlerde anlatılan çeşitli şirk şekillerinde Allah inancının olduğu görülmektedir. Fakat bu inancın niteliği, eylemleri, ortaya konusu, temel prensip olan Tevhide aykırı motifler taşımaktadır.

Ayetlerde aradan geçen peygambersiz zamanın etkisiyle oluşup gelenek adı verilen bilgisizliğin ve biyolojik eğilimlerin yanlış kullanımının eleştirisinin yapıldığını görmekteyiz. Çünkü eğilimlerini yanlış yönde ve keyfi olarak kullanan insan, Allah ile doğrudan karşı karşıya gelmeyi göze alamamakta ve Allah’a karşı O’nun sıfatlarından, meleklerinden, peygamberlerinden ve salih kişilerden bir yardımcı umarak hayallerle bir fayda ve teselli beklemektedir.⁷³

Allah’ta insanlara ait özellikler arama davranışının sonucu olan “Antromorfolojik” tavır eleştirilmektedir.⁷⁴ Bu durum, insanların Allah’ı maddesel nesnelerde arama ve duyularının maddesel dünyaya bağlılığından kaynaklanmaktadır. Kur’an, bedenden ve onun algılarından, biyolojik beden olan nefsin fonksiyonlarından kurtulmayı her türlü bağılıktan çözülme olarak anlatır. Müfessirlere göre bu ayet, insanın bedeni yapısından kurtulduğunda bu dünyada görmesi mümkün olmayan şeyleri ahirette göreceğine işaret eder. Şu halde, ‘mani zail olunca memnu avdet eder’ kuralınca perde zail olunca görülmesine mani olan şeyleri cümlesi görülür ki o perde de gözün zayıflığı ve insanın eğilimlerinin sonucu olarak ortaya çıkan gaflettir.⁷⁵ Şirk davranışının Allah’a imandan sonra veya beraber ortaya çıktığı, ayette belirtilmektedir. Davranış, iman aşamasında ve imanla beraber olabilmektedir. Bu tutum, biyolojik beden dediğimiz nefsin, algı (ihtiras) larının insan tarafından kullanımından kaynaklanmaktadır⁷⁶.

⁷¹ En’am, 6/22,23, Kurtubi, 6/401, ayrıca bkz. Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 1/572, Sabuni, *Safvet*, 1/384.

⁷² Bakara, 2/165, Kadi, Nasuruddin Beyzavi, *Tefsir-u Beyzavi*, s. 127, ayrıca bkz. M. Vehbi, 1/283.

⁷³ Enbiya 21/54, Enbiya, 21/66, En’am, 6/148, Nahl, 16/92, Yazır, 4/463.

⁷⁴ Nisa, 4/171, Maide, 5/72, Tevbe, 9/30, bkz. Yazır, 4/317.

⁷⁵ Al-i imran, 3/35, Kaf, 50/22, M. Vehbi, 14/5531.

⁷⁶ Kasas, 28/60, Enbiya, 25/67 bkz. Zemahşeri, *Keşşaf*, 3/122, Muhammed b. Hazin, 3/277

Bu analizden sonra şirkin arınmadaki yeri ve önemine değinip Kur'an'da örnekleri verilen arınma engellerine ve çeşitlerine bakalım.

4 – Şirkin Arınmadaki Olumsuz Etkisi :

Kur'an-ı Kerim, ilk vahiyden son vahiye kadar Allah'ın tek olduğunu vurgulamış, hukuk ve sosyal yaşayışla ilgili ayetlerin sonlarında bile Allah'ın üstünlüğünü ifade etmiştir. Hz. Peygamber (as) de işlediği konudan dolayı İhlas suresinin Kur'an'ın üçte birine eşit olduğunu⁷⁷ buyurmuştur.

Kur'an, İhlas suresinde öz olarak ortaya konulan Tevhit gerçeğine en büyük darbe olarak daha önce Kur'an'a göre tanımını yaptığımız her hangibir şeyi Allah'a denk tutma, tercih etme veya Allah'tan üstün görmeyi görür.

Bu gerçeğe ters bir durum, örneklerini verdiğimiz ayetlerde çeşitli şekillerde ifade edilmekte, bu ifadelerin genel adı şirk olarak koyulmaktadır. Çeşitli ayetler, şirki en büyük zulüm,⁷⁸ bu nitelikte davranış (amel) üreten insanları, davranışlarının açıklığına veya yoğunluğuna göre değerlendirmekle bazen sitem ederek bazen de şiddetli şekilde uyararak zalim⁷⁹ olarak sıfatlandırmaktadır.

Allah, bütün günahları affedeceğini; fakat kendisine şirk koşulmasını affetmeyeceğini, insanların çoğunun ise Allah'a şirk koşmadan iman etmediklerini açıklamıştır. Ayetin iniş sebebi, kafirlerin İslam'a girme meselesi ise de mananın asilerin tevbesine de şamil olduğuna şüphe yoktur. O halde Allah'ın kendisine şirk koşulmasını bağışlamayacağı konusu tevbe edilmediği takdirde söz konusudur.⁸⁰

Bu ayetler, Rahmani ruhun beden içerisinde temiz bir şekilde korunup Allah'a ulaşması yolundaki büyük tehlikeyi hatırlatmaktadır.

Biyolojik beden (hayvani ruh) Rahmani ruhla birlikteliği insanı oluşturmuştur.⁸¹ Meleklerin secde ettirildiği insan⁸² da yer yüzünde Allah'ın halifesi⁸³ olarak kerim kılınmıştır. Bu sıfatlarına rağmen insan, biyolojik beden yanlışı yönelişlerinden dolayı bünyesinde bozukluğa yol açmakta, içinde taşıdığı Rahmani ruhu, topraktan yaratılan, ölümlü, biyolojik beden eğilimlerine, aşırılıklarına, yanlışlıklarına tabi kılmakta, dolayısıyla onu ilah edinmektedir.

Bünyede ortaklık yani şirkin heva çeşidi bu noktada ortaya çıkmaktadır. İnsan, Rahmani ruhunu biyolojik bedende hakim kılmak zorundadır. Arınmanın gerçekleşmesi için bu çaba (cihat) gereklidir. Etimolojik açıdan cihat, harp anlamında değildir, aslında büyük güç sarfı,

⁷⁷ Buhari, Eyman,3; Fezailü'l Kur'an, 13. Müslim, Müsafirin,259.

⁷⁸ Lokman, 31/34.

⁷⁹ Hacc, 22/71, bkz, Sabuni, *Safvet*, 1/401.

⁸⁰ Zümer, 39/53, Nisa, 4/48, Suyuti, 7/236, ayrıca bkz Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/225. Yazır, 6/502.,

⁸¹ Hicr, 25/29, bkz, M. Vehbi, 9/3606, ayrıca bkz. Geylani, Abdülkadir, *Atiyye-i Sühbaniye*, s. 188.

⁸² Araf, 7/11; Hicr, 15/29-32 Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/8. ayrıca bkz, Yazır, 4/17,

⁸³ Bakara, 2/30, bkz. M. Vehbi, 1/92.

büyük çaba, yeltenme gibi anlamları vardır, yani burada kişiden belli bir fonksiyonu ya da işi ifa etmesi için gücünü zorlaması istenmektedir⁸⁴.

Allah'a teslimiyet veya barış olan (islam)⁸⁵ ile sonuçta güvenliğe ulaşmak anlamındaki⁸⁶ (iman) yine Allah'a bağlılıkla gerçekleşir.⁸⁷

Oysa günümüzde çoğu insan şirkin büyük sapkınlık olduğunu duymuştur. Ama bunu kendisi ile uzaktan yakından ilgili görmez. Müşrik kavramını ve müşrikleri sadece taştan ya da tahtadan oyulmuş totemlere secde eden insanlar zanneder. Onlara göre şirk koşanlar, sadece Hz. Peygamberden önce Kabe'deki putlara tapan cahiliye Arapları ve onlara benzer ilkel putperestlerdir.

Şirk o halde sadece tahtadan oyulmuş putlarla sınırlı değildir. İçinde yaşadığımız toplumda da sanıldığından çok yaygındır. İnsanın kendisine hayat amacı olarak belirlediği, kendisinden medet umduğu, rızasını aradığı her varlık; Allah'tan başka edindiği birer ilahtır. Bu nedenle de şirk yanbaşıımızdadır.

Hayatını Allah'tan başka bir varlığa, bir insana ya da ideoloji (düşünce)'ye adayanlar; birbirlerine tapma sözcükleri ile aşık olanlar; başka insanların beğenisini kazanmak, çıkar ve prestij elde etmek için yaşayanlar; kendileri, Allah'a yaklaşmak için vesileye muhtaç oldukları halde bu aciz insanlara bağlananlar, ölümlere dua edenler, bahçesi, malı ve akrabalarının kendisini ebedi yaşatacak sanan bahçe sahibi gibi olanlar, çocuk vermesi için Allah'a dua edip sonra da onu kendilerinden bilenler ona Allah'tan üstün bir sevgiyle bağlanıp Allah'a eşit değer verenler... Allah'a ancak onların değerli olduğu önerisi kabul edilince inananlar. Bunların hepsi de Kur'an'ın tabiriyle "uzak sapış" içerisindedirler.

İmanları da tam anlamıyla bu engellerden arınmak, onları Allahtan bilmek ve O'nun yolunda değerlendirmek dolayısıyla dini yalnız Allah'a has kılmakla gerçekleşir. Hanif sapıklıktan istikamete, çarpıklıktan doğruluğa meyildir. O halde insan yüzünü dine öyle tutmalıdır ki eğriliklerden, bozuk hevalardan, boş eğilimlerden sakınıp yalnız Allah'a meylederek yaratılışa uygun düşen Allah'ın dinine sarılabilmesi mümkün olsun.⁸⁸ Kur'an şirkten arınmış bu kalbi, kalb-i selim olarak niteler. Müfessirlere göre bu kimse , dininde bilgisizlikten ve bozuk ahlaktan, mal ve evladın şerrinden arınmış nefistir.⁸⁹

Dolayısıyla, iman ve tevhid nimetlerinin kaybedilmesi, insanın "gökten düşmüş de bir kuş onu kapıvermiş veya rüzgar onu ıssız bir yere sürükleyip atmış gibi bir sıkıntıya düşmesine neden olmaktadır. Müfessirlere göre iman yücelikte semaya benzer. İnsanı imandan çıkarıp telefine sebep olan nefsanî eğilimlerin aşırısı anlamındaki (şehevât) insana

⁸⁴ Acluni, 1/511,512, ayrıca bkz. Zebidi, M. Murtaza, *Tacu'l Arus, Cevahiru'l Kamus*, Mısır, 1306, s. 7/534-539.

⁸⁵ Bakara, 2/208, Razi, *Mefatih*, 28/141-142.

⁸⁶ Hucurat, 49/14, bkz. Ragıp, el-İsfehâni, *Müfredat*, 240, ayrıca bkz. Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/368-369, Yazır, 7/216.

⁸⁷ Al-i İmran, 3/101-103, bkz. Yazır, 2/406.

⁸⁸ Mü'min, 40/65, Al-i imran, 3/64, Meryem, 19/48, Yazır, 6/254, ayrıca bkz. M. Vehbi, 11/4276, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/54.

⁸⁹ Şuara, 26/89, M. Vehbi, 10/3917, ayrıca bkz. Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/651.

meylederek yaratılışa uygun düşen Allah'ın dinine sarılabilmesi mümkün olsun.⁸⁸ Kur'an şirkten arınmış bu kalbi, kalb-i selim olarak niteler. Müfessirlere göre bu kimse , dininde bilgisizlikten ve bozuk ahlaktan, mal ve evladın şerrinden arınmış nefistir.⁸⁹

Dolayısıyla, iman ve tevhid nimetlerinin kaybedilmesi, insanın “gökten düşmüş de bir kuş onu kapıvermiş veya rüzgar onu ıssız bir yere sürükleyip atmış gibi bir sıkıntıya düşmesine neden olmaktadır. Müfessirlere göre iman yücelikte semaya benzer. İnsanı imandan çıkarıp telefine sebep olan nefsanî eğilimlerin aşırısı anlamındaki (şehvat) insana zarar verebilen yırtıcı kuşa benzer. Rüzgar da insanı peşine takıp götüren hevadır ki تنها yerlere sürükler sonra terk eder. O halde tezkiyede tevhid ve iman önemli bir unsurdur. ”⁹⁰

Şirkten, kargaşadan kaostan uzak kalma çabasında olmak, diğer ifadesiyle Tevhidi gözetmek, insanı tüm benliği ile Allah'a yönelttiğinden dolayı, insanı azaptan kurtarmakta ve insanı, mutlu, özgür, tüm potansiyeliyle yaşamı değerlendiren ve değer üreten verimli bir varlık durumuna getirmektedir.

⁸⁸ Mû'min, 40/65, Al-i imran, 3/64, Meryem, 19/48, Yazır,6/254, ayrıca bkz. M. Vehbi, 11/4276, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/54 .

⁸⁹ Şuara, 26/89, M. Vehbi, 10/3917, ayrıca bkz. Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/651.

⁹⁰ Hac,22/31, M. Vehbi , 9/3534, ayrıca bkz. Yazır, 5/487, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/542.

C – KUR’AN’I KERİM’DE ANLATILAN TOPLUMLARDA ARINMA PROBLEMİ:

Kur’an’ı Kerim, insandan beklenen verimliliğe engel olan faktörleri, tekrarlı olarak tekrarlı olgu haline gelen olayları, kısas adı altında ebedi mesajında insanlara sunmuştur.

Gerçekten Kur’an kıssaları dikkatle incelendiğinde, toplumların ve milletlerin ayakta kalışı, çöküşü ve yok oluşu ile ilgili “Sünnetullah” ın (insanlığın fert ve toplumları ile ilgili hayatın akışında hakim ve geçerli sosyal kanunların) nüvelerini ana hatları ile esaslarını görmemek mümkün değildir.¹

Biz de bu bölümde başta şirk olmak üzere diğer arınma problemlerini yukarıda bahsettiğimiz her zaman ve her mekanda ortaya çıkabilme olgusundan dolayı, Kur’an’da örneklenen yer ve şahısların kıssalarını inceleyerek verimliliğini engelleyen sebepleri ve bu sebeplerin kaldırılma yollarını ortaya koymaya çalışacağız.

Çünkü Kur’an kıssalarına baktığımız zaman büyük bir ekseriyetle bu Kur’an’î üsluba konu olan malzemenin (arınmayı sağlamış) peygamberlerin ve bunların hak davalarının tarihi olduğunu görürüz. Bu kıssaların anlatılma gayelerinden biri de insandan beklenen verimin elde edilmesi için peygamberlerin ve onların arkasında giden seçkin insanların sergilediği örnek hayatı yaşamaya, ideal çizgiyi tutturmaya özendirerek Allah’ın istediği ve razı olduğu (merziyye) kulların seviyesine çıkarmaktır.²

Bu seviyeyi daha önceki incelememizde (verimliliğin veya arınmanın üst sınırı=nefsi merziyye) olarak ele almıştık. Şimdi, Kur’an’da kıssaları anlatılan toplumlar ile bu toplumlardaki değişik tezahür ve şekillerde ortaya çıkan arınma problemini inceleyelim:

1- Eski Mısır’da Arınma Problemi :

Kur’an’da kıssaları anlatılan toplumların, bu toplumların liderlerinin ve sosyete olarak bilinen lider çevresinin Allah’a baş kaldırmak, O’na ortak koşmak; yeryüzünde haksız yere büyükmek³ ; İnsanların mallarını haksızlıkla yemek⁴ cinsel sapmalara⁵ azgınlığa yönelmek⁶ özlerine yabancılaşmak⁷ ilahi emirlere, peygamberlere kulak tıkamak⁸ gibi ortak özellikleri vardır.

Kur’an’da bu özellikleri bünyesinde barındıran topluluğa Firavunun (Mısır kralı), ailesi ve çevresiyle ona boyun eğen halkı örnek olarak verilmektedir.⁹

¹ Şengül, İdris; *Kur’an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi*, 1. Kur’an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler, 1-3 Nisan 1994. Ank. Bilgi Vakfı yay. Ank. Kasım, 1994, S.26.

² Şengül, İdris, a.g.m. , s.2. geniş bilgi için ayrıca bkz. Şengül, İdris, *Kur’an Kıssaları Üzerine*, Işık yay, İzmir-1994.

³ Mü’min, 40/56, Kasas, 28/39, bkz. M. Vehbi, 12/4933.

⁴ Tevbe, 9/34, bkz. M. Vehbi, 5/1999.

⁵ Araf, 7/80,81, bkz. 4/1678.

⁶ Araf, 7/85. Şuara, 26/30. Hüd, 11/85, bkz. M. Vehbi, 4/1682-1683.

⁷ Araf, 7/179, Bakara, 2/6, Müddessir, 74/50,51, bkz. M. Vehbi, 5/1806-1807.

⁸ Fussilet, 41/44, bkz. M. Vehbi, 12/5075.

⁹ Zuhuruf, 43/54, Hud, 11/97, Ahmet, Cevdet Paşa, *Kıssas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, Bedr yay. İst, 1981, 1/28, ayrıca bkz. M. Vehbi, 13/5222

Mısır toplumunda hem liderlerde hem de halkta, Allah'a eş ilahlık iddia etmesiyle¹⁰ ve bu davete halkın boyun eğmesiyle arınma problemi olduğu görülmektedir.¹¹

Firavun, Mısır krallarına verilen genel addır. Bir çok tarihçiye göre Hz. Musa ile mücadele eden Firavun ikinci Ramsestir¹². Kur'an, zulüm ile şöhret bulan bu kralları bu lakapla anarak sıfatlarını anlatırken¹³, adaletli ve rüşt sahibi hükümdarı ise melik lakabıyla anmıştır ki melik hükümdar demektir.¹⁴

Şimdi de Eski Mısır'ın yapısına değinelim: Eski Mısır, çok ilahlı bir dine sahipti. Pek çok sapkın inanç ve gelenek vardı. Bu özelliği sosyetenin şu sözlerinden anlıyoruz. "Seni ve ilahlarını terk etsinler de yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Musa'yı ve halkını serbest bırakacaksın ey Firavun!"¹⁵

Bu özelliği nedeniyle Eski Mısır Allah'ı inkarın bir sembolü ve ilham kaynağı olmuştur. Kur'an başta Hz. Yusuf olmak üzere Hz. Yakub'un oğullarını Mısır'a yerleştirdiğini, Hz. Yusuf'u da hazinelerine yönetici olarak koyduğunu anlatır.¹⁶

Hz. Yusuf ve halkının Mısır'a yerleşmesinden sonraki geçen zamanda kendilerine gösterilen hürmet azalmış, İsrailoğulları işçi olarak ezilen sınıf statüsünde Mısır kralı ve yöneticilerine çalışmaya başlamışlardır.¹⁷

Kur'an'da ileri gelenler diye anlatılan (mele) kavramının Ragıp'ın müfredatında günümüzde kullanılan sosyete topluluğu olduğunu anlamaktayız.

Bu anlamda dernek, parlamento ve kabine de mele kavramını karşılar.¹⁸

İsrailoğullarını ezen, Al-i Fravun terimiyle anlatılan, hükümdar ve tabakasıdır. Mısır'ın zengin ve verimli bir delta olan Nil deltasında kurulması lidere ve çevresine bol kazanç gelmesini sağlıyordu. Bu kazanç, ezilen İsrailoğullarından elde ediliyor, kazancın hesabını vermeyi gerektirmeyen, eşitliliği tanımayan çok ilahlılık düzeni de şirki destekliyordu. Tevhid, tek ilahlı din anlayışı, hesap verme, dağıtma, her yönden eşitlik anlamına geliyordu ki bu durum "mele" veya "sosyete" tabakasının işine gelmiyordu. Sömürünün ve kazancın devam etmesini sağlamak için İsrailoğullarının Mısır'dan çıkmaları engellendiği gibi Firavun ve onun ilahlarının ilah olarak tanınması isteniyordu.¹⁹

Tarihi kaynaklar da Hz. Musa öncesinde toplumu tek ilahlı dinlere çağıran insanlardan bahseder. M.Ö 14. Yüzyıl ortalarında yaşayan IV. Amenofis'in halkı tek ilahlı dinlere çağırdığı ve yönetime geçtiği bilinmektedir. Ancak ölümünden sonra Amon-Ra papazları yönetime dönerek eski kral ve takipçilerini birer mürted, din bozguncusu, yeni Tevhid dini icad edicisi olduğunu iddia ettiler. Mısır toplumu da Amon-Ra Rahiplerine uydu. En büyük

¹⁰ Zuhruf, 43/51, bkz. M. Vehbi, 13/5219.

¹¹ Zuhruf, 43/51-54, bkz. M. Vehbi, 13/5222.

¹² Eli Barnavi, *A Historical Atlas*, Londra, 1992, s. 4.

¹³ Hüd, 11/97, bkz. Barnavi, 4. M. Vehbi, 6/2419.

¹⁴ Yusuf, 12/54, Zebidi, Mlk md, 1/80, ayrıca bkz. Alusi, 3/313.

¹⁵ Araf, 7/127, bkz. Yıldırım Suat, s. 361.

¹⁶ Yusuf, 12/55,56, Ahmet, Cevdet, s. 23.

¹⁷ Ahmet Cevdet, *Kıssa-ı Enbiya*, 1/27, ayrıca bkz. Kazancı, Ahmet Lütfi; *Peygamber Tarihi*, Feza yay. İst. 1997.s. 2/131.

¹⁸ İsfehani, Ragıp, *el Mufredat fi Garibi'l Kur'an*, Dar'ul Kalem, İst. t.z., s. 35.

¹⁹ Araf, 7/127, bkz. Yazır, 4/114.

ilahın Güneş Tanrı “Aton” olduğuna inanılırdı. Kısa sürede çok ilahlı din anlayışına geri dönüldü.²⁰ Bu beşeri din, hukuk kuralı içermediği gibi, hesabın olmadığı bir inanç ortaya koyuyordu. Köleleştiren bu din, sosyete tabakasına hoş gelen bir sistemdir.

Bu sistemin önderi Firavun ve mele (çevre)’si, atalar kültünün etkisiyle Allah’ı maddesel olarak tasavvur etmektedir. Vezirine olan, “Ey Haman! Bana bir kule yap Musa’nın ilahını göreyim” emri bu durumu ortaya koymaktadır. Müfessirlere göre Firavunun bu sözünde çelişki vardır. Çünkü kendinden başka ilah olduğunu bilmediğini söylediği halde Hz. Musa’nın ilahını aramak için çevresinden yardım istemektedir. Oysa kendi zannınca ilahın hemen icad edivermesi özelliği bulunmalı idi.²¹

Firavun gerçek maliku’l-mülk (mal sahibinin) Allah olduğunu bilmemektedir. Bu duruma, hazır buldukları zengin Mısır’ın gelirleri sebep olmaktadır. O, bu durumuyla yabancılaşmanın son noktasında, kalbi, aklı mühürlenmiş bir görünüm arz etmektedir.²²

Firavun’u ilah olduğu zannına ve kibrine, çevresi ile halkının, kendine olan hizmeti, orduları ve Mısır üzerindeki tasarrufunda gerçek mülk sahibi olduğu algısı yol açmaktadır. Çünkü bu durum ilahlık iddia eden diğer krallar için de söz konusudur.

Nemrut’un bu durumu; Kur’an’da şöyle anlatılır: “Allah, kendisine mülk verdi diye Rabbi konusunda İbrahim’le tartışmaya gireni görmedin mi? Oysa büyüklük sıfatı olan mütekebbir, yoktan var edici özellik olan ‘halık’ sıfatından dolayı Allah’ın hakkıdır. Bir kudsi hadiste “kibriya benim ridam büyüklük izarımdır; her kim bunlardan birisinde benimle çekişirse, ben onu ateşe koyarım” buyrulmaktadır.”²³

Bu ve incelediğimiz diğer toplumların büyük bir bölümünde, tapınılan varlıkların yaratıcı özelliği olduğuna inanılmamaktaydı. Aksine, putperest toplumların çoğunun, gökleri ve yeri yaratan (Büyük Tanrı) inancına sahip olduğunu görürüz. Taptıkları putlar ya da benzeri sahte ilahlar ise, yaratıcı değil daha çok eğitici, yönetici, hüküm koyucu, doyurucu gibi sıfatlara sahiptirler.

Firavun ve Nemrut kıssalarını anlatan ayetlerde görüldüğü gibi kendini ilahlaştırmaya kalkan insanlar da insanı, evreni vs. yarattıklarını iddia etmemişlerdir. İddiaları kendilerinin eğitici, hüküm koyucu, yönetici oldukları yönündedir. Alalh kavramı, gerçek rububiyet olmaksızın fonksiyonlarını kaybetmiş bir hatıra şeklinde zihinlerinde bulunmaktadır.²⁴

İşte Firavun ve benzeri toplumların yöneticilerinde bu tür bir şirk söz konusudur. Firavun, “gökleri yediğiniz içtiğiniz her şeyi ben yarattım” dememektedir. Onun iddiası tüm bunların hakimi olduğu ve tasarruf hakkına sahip olduğu, yani rububiyet konusundadır.

Bu nedenle, Hz. Musa ve İsrailoğulları’nın Mısır’dan çıkışına izin vermemiş, kendi iktidarına gölge düşürmek istememiştir. Rab kelimesinin etimolojisinde bu anlam

²⁰ Eli Barnavi, *A Historical Atlas*, s.71 .

²¹ Kasas, 28/38, M. Vehbi, 10/4103.

²² Bakara, 2/6,7,18, bkz. Yazır, 6/187.

²³ Bakara, 2/258, bkz. *Müşnet*, 2/248.

²⁴ Yıldırım, s. 91-92.

görülmektedir. Rab, eğiten, yol gösteren, kendisine itaat edilen anlamına gelir.²⁵ Firavun halkını eziyor, onlara kendi düşüncelerini tek doğru olarak kabul ettiriyor, onları küçümsüyordu.²⁶

“Ben size yalnızca kendi görüşümü gösteriyorum ve ben sizi doğru yoldan da başkasına yöneltmiyorum. Müfessirlere göre bunun nedeni Hz. Musa’nın adaleti ve tevhidi ve milletin menfaatini getirmek istemesidir.”²⁷

“Ey halkım! Mısır’ın mülkü ve şu altımda akmakta olan nehirler benim değil mi? Yine de görmeyecek misiniz?...” “Böylece halkını küçümsedi, onlar da ona boyun eğdiler.” Hz. Musa’ya olan müracaatı engellemeye çalışmakla Mısır’ın bütün malını nefsanî eğilimine hasretmeye çalışmakta ve servetiyle halkı yönlendirmek istemektedir. Mısır halkı, akıllarının dondurulmuşluğunu onu doğrulayarak ispat ettiler²⁸

Görüldüğü gibi Firavun da halkı da derin bir sapıklık veya uzak bir sapış olarak nitelenen şirk içerisindeyler.

Firavun, “Mısır’ın Rabbi’nin “ yönetici, yol gösterici ve hüküm koyucusunun kendisi olduğunu iddia etmekte, iktidarına Allah’ın Peygamberinin, dolayısıyla Allah’ın buyruklarının müdahale etmesini istememektedir.

“Andolsun, benim dışımda bir ilah edinecek olursan, seni mutlaka hapse atacağım.” Alemlerin Rabbi de ne imiş!, ifadesinde Hz. Musa’nın Firavun’un keyfî yönetimini yıkacağı korkusu ile gurur ve kibir görünmektedir. Eğilimleri onu öyle kaplamıştır ki tevhid delilleri karşısında tehditten başka yol bulamamaktadır. Alemlerin Rabbi ne imiş, ibaresini normal bir soru olarak da anlamak mümkündür. Fakat selefle halef müfessirleri inkar anlamını da çıkarmışlardır ki bu özellikler yabancılaşmanın en bariz işaretleridir.²⁹

Halkın Firavun’a olan boyun eğmesi, çevresinin ve ileri gelenlerin bağlılığı bir aldanmadır. Çünkü onun sahip olduğu imkanlardan dolayı halk tarafından asıl sahip (Maliku’l- Mülk) gibi algılanmakta o’na gizli bir hayranlık duyulmaktadır. Oysa bu özellikleri olmayan kişi için nefis (biyolojik bedeninin algıları) aynı algıyı (hayranlık ihtirasını) duymaz göstermez. Bu duygu amacı doğrultusunda, bilinçli olarak kullanılmalıdır. Aksi halde tapmaya kadar gidebilir.

İnsan ancak olağanüstü ve nadir olan şeylere hayranlık duyar. İrademiz düşüncemizi yoğunlaştırır, daha önce görmediğimiz bir şeyi öğrenir, hafızamızda tutarız. Hayranlık duygusunun kullanım alanı budur.

Hayranlık duyulmayacak , itibara layık olmayacak şeyleri aklımızda belirleriz. Zira hayranlık duyduğumuz şeyin esasını, yapısını, gerçekliğini aklımızla çıplak olarak görme, o şeyin hayran olunacak durumunu kaldırır.

²⁵ Zebidi, *Tacu’l Arus* Rbb md. 1/260, ayrıca bkz. İbn-i Manzur, *Lisanu’l Arab*, Rbb md., Uludağ, s.387.

²⁶ Zuhurf, 43/51-54, bkz. M. Vehbi, 13/5223.

²⁷ Mû-min, 40/29, M. Vehbi, 12/4966, ayrıca bkz. Yazır, 6/523, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/242-243.

²⁸ Zuhurf, 43/51-54, M. Vehbi, 14/5222.

²⁹ Şuara, 26/23, İbn-i Kesir, *Tefsir-i Kur’ani’l Azim*, 6/147-148.

Kısacası, insanoğlu olarak aşırı bir hayranlığa düşmekten biyolojik bedenimizin algıları (nefs)'nı alıkoymak için birçok şeylerin bilgisini edinmekten ve en nadir ve en ilginç şeyleri gözden geçirmeye ve incelemeye kendimizi alıştırmaktan başka çaremiz yoktur.³⁰

Bu şekilde bir davranış hem biyolojik bedenimizin bu eğilimini doğru ve bilinçli kullanmaya hem de akıl ve bilgi yoluyla asıl hayranlık duyulacak varlığa ulaşmamızı sağlayacak ve insandan bu ihtiras yönüyle en verimli bir kullanım sağlanacaktır.

Firavun bir devlet başkanı olsa da sıradan insan yapısına sahiptir. Halkın onu boyun eğerek kabul edişi , arabaları, mülkü, nüfuzu elbiseleri vb. nimetleri sebebiyledir. Bu durum halkta hayranlık ihtirasının ortaya çıkmasına sebep olmakta; insanlar bilgisizlik, akıl yürütmeme maddi menfaat edinme ve yakınlarından olma gibi sebeplerle ona bir güç ve otorite kazandırmaktadır³¹.

Bu duruma Yusuf ve Necm surelerinin incelenişi sırasında kısaca değinmiştik. “Onlar, sizin ve dedelerinizin uydurduğu boş isimlerdir. Allah onlara Tanrı olduklarına dair bir yetki, güç, otorite vermemiştir.”³²

Firavun’un halkı baskı, korkaklık aşağılık kompleksi, hayranlık, cahillik akılsızlık, şahsiyetsizlik, dünyasını her ne pahasına olursa olsun kurtarabilme kaygısı gibi sebeplerle insanları ilahlaştıran onların düzenini Allah’ın Dini’ne tercih eden müşrik toplum modeline en güzel örnektir. Bu model, kişileri her ne sebeple olursa olsun yüceltip onların peşinden sürüklenen dünyadaki pek çok ülkenin insanları arasında da en yaygın olan şirk çeşididir³³.

İnsanların kendilerinin ürettikleri bu problem bireysel ve sosyal bir olgu olarak Kur’an’da anlatılır. Aynı statü günümüz insanı ve toplumları için geçerli ve var olduğu gibi gelecek nesiller ve toplumlar için de geçerli olabilecek ve var olabilecek muhtemel bir tehlikedir. Tarih felsefesi ve sosyal bilimlerin görüşü de bunu ispat eder.³⁴

Firavun ve halkta arınma sorununda etken-edilgen, edilgen-etken bir ilişki söz konusudur. Bu tarz düşünce insanların kendi fikirlerinin ve kararlarının olmasını yasaklar. “Ben izin vermeden mi iman ettiniz”, ayetinde bu düşünce görülmektedir. Görüldüğü gibi Firavun’un yönetimi insanın düşünce özgürlüğüne sınırlama getirmektedir. Şirk düzenine dayalı bu yönetim, Kur’an’ın “cebbarın anid” terkihiyle ifade ettiği oligarşiye dayalı despotizme örnek oluşturmaktadır. Çünkü despotizm, raiyetini pasifleştiren ve onları geleneksel haklarından mahrum bırakan, gerektiği durumlarda bunun için bürokratik düzenlemeleri, korku eğilimini ve askeri gücü kullanan oligarşik bir devlet biçimidir.³⁵

Bedenin ihtiraslarının yaratılış amacıyla, kendinin yaratılış amacını tanımamış halk veya kişiler, bu bilgisizliğin ve akılsızlığın sonucu olarak Rahmani ruhunu veya üst kişiliğini bir başka nesnenin etkisinde ve yönetiminde bırakabilir.

³⁰ Dekart; Rene; s.60,61.

³¹ Vatandaş, Celaleddin, *Tevhid ve Değişim*, s. 113.

³² Yusuf, 12/40, Necm, 53/23, bkz, Tusi, *Tefsir-u Tıbyan*, trc. Muhammed Efendi, İst. 1317, 1/52 .

³³ Yazır, 1/309.

³⁴ Şengül, İdris, *Kur’an Kıssalarının Tarihi Değeri.*, 4. Kur’an Sempozyumu, Fecr yay. 7-18 Ocak 1998 s.27.

³⁵ Şuara, 26/49, Keane, Der John, *Sivil Toplum ve Devlet(Avrupa’da yeni yaklaşımlar)*, Ayrıntı yay. İst. 1993, s. 57.

Bu durum, kendi potansiyelini ortaya koyarak insanın özgür ve verimli bir varlık olmasını güçleştirir. Yönetiminde olduğu kişiyi de yanıltarak, kendisini gerçeğinden farklı bir konumda görmesine neden olur, azdırır, olumsuz etkiler ve gururlandırır, bunun sonucu olarak zorbalık ve adaletsizlik sebep-sonuç ilişkisi içerisinde artar.³⁶ İmkanlar içerisinde bulunan, ışıklar altında, korku veya sevgi ile alkışlanan, sahip olduğu varlığı, makamı göz kamaştıran bir lider veya yönetici halkın gözünde farklı algılanmakta nadir insanların sahip olduğu bu sıra dışı konum insanlarda hayranlık duygusuna yol açmaktadır.

Hükümranlık, saltanat, dünyaca güçlü olmak, refah içinde yaşamak da tezkiyede önemli bir sorun olan şirk, gurur ve kibire götürebilmektedir. Kibir ve gururla imandan kaçınan Firavun ve askeri, davet fayda vermeyince helak olunmuştur. Kur'an-ı Kerim bu durumu ifade için "nebeze" fiilini kullanmaktadır. Nebez; eline ufacık çakılları alıp atmaktır ki şu halde Firavun ve askeri her ne kadar kendilerini büyük saymışlarsa da Cenab-ı Hakk, onları insanın elinin ucuyla atmış olduğu çakıllara teşbihle tahkir için "fenebeznehüm" buyurmaktadır ki, öz benliğine yabancılaşmış ari bir şey demektir.³⁷

O halde insanın, bedeninin bu eğilimlerini dikkatli kullanması ve gurur ve büyüklüğe sebebi, Allah'a kul olmakta bilmesi gerekmektedir. Zira kibrin akıbeti, felaket, zillet ve meskenettir.

2- Karun ve Arınma Problemi :

Karun; İbn-i Abbas'a ve diğer bilginlere göre, Hz. Musa' nın amcasının oğludur. Malının çokluğu Samiri gibi münafik etmiş, azdırmış ve Allah'a isyan etmeye başlamıştır.³⁸

Firavun, siyasi zulüm ve baskıda sembol olduğu gibi, Karun da mali baskı ve vurgunculukta alemdir. Karun kıssası, ihtikarcı, vurguncu bir kapitalist kıssasıdır.³⁹

Aşağıdaki ayetlere baktığımızda, Karun'un maddeyi asıl kabul ettiğini, iradesiyle algılarını kendine gönderilen peygamberlerin buyruklarına göre düzenlemediği için yanılttığını, muhafaza eğilimlerini verilmiş amacına uygun olarak kullanamadığını sonuçta yanlış değerlendirmelere ve davranışlara ulaştığını görürüz. Bu tutumu o ve benzerlerinde arınma problemi halinde yer alır.

Şimdi bu ayetleri müfessirlerin görüşleriyle değerlendirelim.

"Karun, Musa'nın halkındandı. Onlara karşı azgınlık etmişti. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarlarını güçlü kuvvetli bir topluluk zor taşırdı. Halkı ona demişti ki, "Şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez."⁴⁰

"Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu gözet; ama dünyadan da nasibini unutma! Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arama. Allah bozguncuları sevmez."⁴¹

³⁶ Keane, Der John, *Sivil Toplum ve Devlet(Avrupa'da yeni yaklaşımlar)* , aynı yer.

³⁷ M. Vehbi, 10/4105, ayrıca bkz. Gazali, *Minhacu'l Abidin*, s. 103, Yıldırım, s.290.

³⁸ Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/23.

³⁹ Yazır, 6/202.

⁴⁰ Kasas, 28/76, bkz. M. Vehbi, 10/4142, ayrıca bkz. Muhammed b. Hazin, 3/433 .

⁴¹ Kasas, 28/77, bkz. Muhammed b. Hazin, 1/432, M. Vehbi, 10/4144, Celaleyn, *Tefsir*, 90.

“Karun ise, O (servet) bana ancak kendimdeki bilgi sayesinde verildi’ demiştir. Bilmiyor muydu ki Allah, kendinden önceki nesillerden, ondan daha güçlü, ondan daha çok taraftarı olan kimseleri helak etmişti...”⁴²

Derken Karun, ihtişam içinde halkın karşısına çıktı. Dünya hayatını arzulayanlar, “Keşke Karun’a verilenin benzeri bizim de olsaydı. Gerçekten o, çok büyük dirayet sahibidir.” Dediler.

“Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, şöyle dediler: “yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlara Allah’ın mükafatı daha üstündür. O’na da sabredenler kavuşabilir.

“Derken biz O’nu da, sarayını da yerin dibine geçirdik. Artık Allah’a karşı kendisine yardım edecek taraftarları olmadığı gibi o, kendini savunup kurtarabilecek kimselerden de değildi.’

“Daha dün, onun yerinde olmak isteyenler de, demek ki Allah kullarından dilediğine rızkı çok da az da verir. Şayet Allah bize lütufta bulunmuş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Demek ki inkarcılar kurtulamazmış demeye başladılar.”⁴³

Karun, ihtikarcı, zekat gibi emirlere duyarsız, vurguncu, sosyal adaleti hiçe sayan bir kapitalist kıssasıdır.

Kur’an, serveti saklamayı, zekatını vermemeyi yeryüzünde bozgunculuk yapmak olarak niteler.⁴⁴

Hz. Peygamber, maddi refahın getirdiği ahlaki bozulmayı yeşil otu bırakıp zehirli otu yiyen behaim hadisiyle anlatmakta, haksız yolla, haram mal toplamayı zehirli ot yemeye benzetmektedir. Bu anlatımıyla, koruma eğilimini bilinçsiz kullanarak din kardeşlerinin yardımına koşmaktan çekinen cimrileri tasvir ederek, bu haksız kazancın zehirli ot gibi kişiyi öldüreceğini bildirmiştir.⁴⁵

Hz. Ömer de ‘bir toplum içerisinde mal bollaştı mı, mutlaka Allah onların arasına kıyamete kadar kin ve düşmanlık sokar’, diyerek, ilahi yükümlülüklerin ifasından uzak maddi refah artışını, genel ahlakın bozulmasının doğal bir sebebi (sünnetullah) olarak görmektedir.⁴⁶

Karun bu serveti Allah’ın ona olan lütfu olarak görmemekte ve kendisindeki (iktisat veya ticaret) bilgisi sayesinde kazandığını iddia etmektedir.⁴⁷

Karun ve onun benzeri olarak insanlık tarihinde ortaya çıkan örnekler, malını Allah’ın emrettiği tarzda değerlendirmeyip sosyal adaletsizliğe neden olanları göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Karun, bu durumda biyolojik yapısına ait muhafaza eğilimlerinin birinde sapkınlık veya bozukluk yaşamaktadır. Bu kelime müfessirler tarafından çanak çömlek gibi insanların ödünç

⁴² Kasas, 28/78, Acluni, *Kesfu’l Hafa*, 1/412, bkz. Muhammed b. Hazin, 1/433, M. Vehbi, 10/4145, Celaleyn, *Tefsir*, 90, Yazır, 6/203.

⁴³ Kasas, 28/76-82, bkz. M. Vehbi, 10/4148, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/24.

⁴⁴ Kasas, 28/77, , bkz. Muhammed b. Hazin, 1/434, M. Vehbi, 10/4150.

⁴⁵ Miras, Kamil, *Sahih-i Buhari Tecrid-i Sarih Terc.* Dib yay. Ank. 1980 5.bsk. 5/247.

⁴⁶ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.90.

⁴⁷ Kasas, 28/77, Ebu Bekr es Suyuti, 90ayrıca bkz. Muhammed b. Hazin, 1/433, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/24 , M. Vehbi, 10/4145, Yazır, 6/203.

alıp verir olduğu kıskanılmaz, az bir şey manasıyla tefsir edilmektedir. Allah böylelerinin benliklerini tanıtmak için hastalıklarının derecesini ifade eden maun kelimesini kullanmaktadır ki münafık karakterli kişilerin hepsini içine alır. O halde cimrilik vermek ile nefsten temizlenmesi gereken manevi bir hastalıktır.⁴⁸ Hem kendini, hem de çevresini olumsuz yönde etkilemektedir.⁴⁹ Adaletsiz gelir dağılımına neden olan aynı sorun günümüz dünyasında da söz konusu probleme yol açmakta, insanlar ve ülkeler arasında sıcak ve soğuk savaşımlara, hoşnutsuzluğa neden olmaktadır. Karun biyolojik bedeninin ihtirası, algı ve fonksiyonu olan gururu, koruma eğilimini yanlış ve bilinçsiz kullanmasının cezasını sarayı ile yere batmakta görmüştür.

Gurur, daha sonraları açıklayacağımız üzere, kendi hürriyetimizi her zaman ilahi emirler yönünde kullanmak için benliğimizde duyduğumuz irade (istem gücü) den kaynaklanmalıdır. Zira, insan, rahmani yönüne tercih yapıp, olumlu değer (salih amel) üretince değer kazanır,

İradeden başka bir sebep, biyolojik bedende yerilmeğe değer bir gurur doğurur⁵⁰. Karun, ihtişamla halkın içine çıkmış, malikü'l-mülk (mülkün gerçek sahibi) tarzında davranmış, malını Allah'ın kendisine lütfu olarak değil, kendindeki bilgi sayesinde verildiğini söylemiştir. Bu nimetler onu gurur ve kibire, kendini beğenmeye ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya yöneltmiştir.⁵¹

Oysa insanı gurura sevk edecek meziyet Allah'a kul olması, içindeki Rahmani ruhu cüzi iradesiyle biyolojik bedenine hakim kılmasıdır. İnsanın haklı olarak övünmesine ve yerilmesine sebep olan biricik fiil veya davranış; ancak cüz-i iradesine bağlı davranışlarıdır. Allah'ın bize verdiği bu cüz-i (sınırlı) isteme (irade) gücü biyolojik bedeninin ihtiraslarını, algılarını aşırılıkta kullanmadığımız ve bu gücü ona teslim etmekle kaybetmediğimiz sürece, bizi kendi kendimizin hakim ve efendisi kılarak Allah'a doğru ilerleyişi ve arınışı kolaylaştırır⁵².

Karun, bu ihtirası, amacından farklı şekilde, bilinçsiz ve mantıksızca kullanmıştır. Nimetin sahibinin kendisi olduğu zannına kapılmış⁵³ zenginliği, ihtişama⁵⁴ zorbalığa⁵⁵ ve kural koyuculuğa yol açmış, sahip olduğu her şeyin Allah'ın mülkü ve tasarrufu altında olduğunu düşünmeyerek Allah'ın mülküyle, Allah'ın mülkünde bozgunculuğa, halkına kötü davranma ve şımarma yoluna, dolayısıyla şükürsüzlük yoluna gitmiştir.

İzzet ve şerefın mü'minlerin ve Allah'ın olduğunu buyuran Allah⁵⁶ Karun'u kendi mülkünde Allah'a isyan etmek, gurur ve rida Allah'ın olması gerçeğine rağmen⁵⁷ dolayısıyla

⁴⁸ Maun, 107/7, Alusi, 15/310-311, Ayrıca bkz. Suyuti, 8/644, Muhammed b. Hazin, 4/436, Yazır, 9/502, Altıntaş, Hayrani, "Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme" AÜİF Dergisi. "Muhafaza eğilimlerinin bozulması, cimrilik, kloptomani (çalma hastalığı)."

⁴⁹ Kasas, 28/79, bkz. M. Vehbi, 10/4148, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/24.

⁵⁰ Dekart, s. 35.

⁵¹ Kasas, 28/76,77, Muhammed b. Hazin, 3/433, ayrıca bkz. Tıbyan, 3/211, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/23 .

⁵² Dekart, s. 47.

⁵³ Kasas, 28/78, bkz. Muhammed b. Hazin, 1/433, Ebu Bekr es Suyuti, 90.

⁵⁴ Kasas, 28/79, , bkz. M. Vehbi, 10/4148, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/24..

⁵⁵ Kasas, 28/77 Tıbyan, 3/211-212 .ayrıca bkz. Muhammed b. Hazin, 1/434, M. Vehbi, 10/4150,

⁵⁶ Fatır, 35/10, bkz. Yazır, 6/377, M. Vehbi, 11/4560 .

⁵⁷ Ebu Davud, Libas, 29; *Kesfu'l Hafa*, 2/106; *Müsned*, 2/248, 376

Allah'a malını, gücünü denk tutmak, ona şirk koştuktan dolayı sarayı ile beraber yerin dibine geçmiştir.⁵⁸

Allah'ın uyarıları ve buyruklarına karşı zenginliği onu duyarsızlaştırmış, şartlandırmış, özüne, vicdanına yabancılaştırmıştır. Arınmanın bu aşamasında olan ve biyolojik bedeninin arzularının kölesi olmuş Karun gibi kişilerin öbür dünyada sıkıştıklarında 'bizi tekrar dünyaya gönder iyi işler yapalım', diyecekleri 'Allah'ın ise gönderilseniz aynı tavrı yine sergileyeceksiniz' diyeceği ifade edilmiştir.⁵⁹ Nefs-i Emmare'nin, sıkıştığında Allah'a yana yakıla dua etmesi, kendisine nimet tattırıldığında "Bu benim bilgimden verildi",⁶⁰ diye cevap vermesi biyolojik bedeninin duyarsızlık, özüne yabancılaşma derecesini, dolayısıyla bu özellikleri taşıyan Karun sembolü kişilerdeki arınmanın bulunduğu seviyeyi gösterir. Allah, artık vicdanlarına mühür vurulmuş bu insanların yaratılış amaçlarını gerçekleştirmelerinin imkansız olduğu gerçeğinden dolayı helakle cezalandırmıştır.

Karun kıssasında bir çok mev'ize ve ibretimiz meseleler olmasına binaen Kur'an'ı Kerim'de Karun'un kıssasını beyanla nasihat dinlemeyen ve kibr-i gururu kendine adet eden, malının zekatını vermeyenlerin helak olacaklarını, ümmet-i Muhammed'in bu vakayla yol bulmalarını ve bu gibi fena ahlaktan nefislerini tezkiye etmelerini Cenab-ı Hakk bu vesileyle tavsiye etmiştir. Çünkü insanlardan, evvel geçenlerin sergüzeşti, sonra gelenlere birer ders-i ibrettir⁶¹.

3- Ad Toplumu ve Arınma Problemi :

Hud suresinin ilgili ayetleri, Ad kavminin arınma sorunu yaşayan bir topluluk olduğunu ifade eder.

Başlıca özellikleri, Yemenin kuzeyinde Ubar denen yüksek, aynı zamanda verimli Umman'ın sahile yakın kesiminde ticaret yollarının kesiştiği yerde oturmalarıdır.⁶²

Ad halkına Hud (as) gönderilmiştir. Hz. Hud (as) tüm Peygamberler gibi halkını ortak koşmadan Allah'a iman etmeye ve kendinin söylediklerine iman etmeye çağırır.

Kavim, Hz. Hud'a düşmanlıkla cevap verir. O'nu akılsızlıkla, yalancılıkla, atalarının kurduğu sistemi değiştirmeye çalışmakla suçlar.

Hz. Hud ile halkı arasında geçenlerden Hud halkının sorunlarını anlamaktayız.

"Ey halkım, Allah'a ibadet edin, sizin O'ndan başka ilahınız yoktur. Siz yalan olarak (tanrılar) düzenlerden başkası değilsiniz."

"Biz senin sözünle ilahlarımızı terketmeyiz. Sana iman edecek de değiliz. Biz, ilahlarımız seni çok kötü çarpmıştır (demekten) başka bir şey söylemeyiz."

"Allah'ı şahit tutarım, sizlerde şahitler olun, ben sizin şirk koştuklarınızdan uzağım."

⁵⁸ Kasas, 28/81, , bkz., Muhammed b. Hazin, 3/434

⁵⁹ En'am, 6/28, bkz. Yazır, 3/410-411.

⁶⁰ Lokman, 31/32, Yunus, 10/22, bkz. Yazır, 4/468-469.

⁶¹ M. Vehbi, 10/4151, ayrıca bkz. Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, Fecr yay. 4. Kur'an Semp. 7-18 Ocak 1998, Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık yay. İzm. 1994.

⁶² *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, İletişim yay. İst.thz., s.55, ayrıca bkz. Alusi, 12/224, , Muhammed b. Hazin, 2/355, Yazır, 9/192, M. Vehbi, 6/2357.

“İşte Ad halkı: Rabblerinin ayetlerini tanımayıp reddettiler. O’nun elçilerine isyan ettiler ve her inatçı zorbanın emri ardınca yürüdüler.” Müfessirlere göre zorbalar hak gözetmeyen Ad’ın idarecileridir.⁶³

Ayetlerde arınma yolunda ortaya çıkan tipik sorunlar görüyoruz. Bu halk zorba ve inatçı kişileri emir veren kimse olarak görmüşler, onların sözünü kanun olarak takip etmişlerdir.

Ad kavmi ile ilgili bu değerlendirmeyi yaptıktan sonra İslam kaynaklarındaki konumu ile arınma problemine neden olan sebeplere bakalım:

Ahkaf, yemen ülkesinde büyük kum tepeleridir.”⁶⁴

“Yemen diyarında, Hadramut civarında Ahkaf denilen yerde Ad kavmi zuhur etti. Ol havaliyi mamur ettiler ve güzel binalar yaptılar. Lakin doğru yoldan saptılar ve putlara taptılar.⁶⁵

Hiz. Ali ibn-i Talib, Ahkaf’ın Hadramutta Burhüd adı verilen bir vadi olduğunu söyler. Katade der ki: Bize anlatıldığına göre Adı Yemen’de bir kabile olup Es-Şihr denilen bir yerde deniz civarındaki kumsallarda otururlarmış.⁶⁶

Kur’an’da konu anlatılırken kullanılan kelimeler, Ad halkının hem yaşam tarzı hem yaşadıkları bölge hakkında bilgi vermektedir.

Bu kelimelerin en önemlilerinden biri olan Ahkaf, Hıfk’ın çoğulu olup eğri büğrü kumluk demektir. Ad’ın yurdu, kumluk Yemen bölgesi anlamındadır. Demek ki ahkaf kelimesi, Ad kavminin kuvvetlerine rağmen yerlerindeki çürüklüğe işaret eden ve ilahi ikaza uygun bir kelimedir.⁶⁷

Ad halkında arınma probleminin ortaya çıkmasına neden olan etkenleri ayetlerle yukarıdaki veriler ışığında şu şekilde ortaya koyabiliriz:

“Ad halkının yaşadığı yer altın ve tütsü ticaretinin yolu üzerindeydi. Bu nedenle bu bölgedeki Ubar kenti ticari alanda büyük gelişme göstermiş, diğer ticari merkezlerden gelen tüccar ve kervanlarla yapılan alış-veriş neredeyse tüm halkın zengin olmasını sağlamıştır.⁶⁸ Ekonomik refah bir çok toplumda olduğu gibi, Ad halkında da sosyal dejenerasyon ve dinden kopmaya neden oldu. Bu durum, sosyal bir olgu olarak Kur’an’da anlatılır. ‘Biz, bir yeri yok etmek istediğimizde zenginleri azdırırız. Zengin olan bir kimsenin hukukullahı muhafaza etmeyip malında suistimal ederek gururlu ve kibirli olması ehvendir.’⁶⁹

Böylesi bir zenginlik ve refah ortamı Ad halkının algılarını değiştirdi, yanılttı, ihtiraslarını azdırdı ve kibirli bir yapıya sahip olmalarına, Hiz. Hud’un öğütlerini algılayamaz seviyeye düşmelerine neden oldu. Kur’an-ı Kerim’in, bu durumu öze yabancılaşma olarak ifade ettiğine daha önce de değinmiştik.

⁶³ Hud, 11/51-60, Beyzavi, 1/567, Tıbyan, 2/202, M. Vehbi, 6/2368-2369.

⁶⁴ Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/73.

⁶⁵ Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya*, 1/19.

⁶⁶ İbn-i Kesir, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tef. Çağrı yay. İst.ty. 13/7255*, ayrıca bkz. Kurtubi, 16/204, Alusi, 12/224.

⁶⁷ Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/73, ayrıca bkz. Yazır, 7/113.

⁶⁸ *Çam İnteresse, Fransız Araştırma Dergisi*. Ocak 1993 Sayısı.s.18, ayrıca bkz. M. Vehbi, 6/2359.

⁶⁹ Kasas, 28/58, Tıbyan, 3/208 M. Vehbi, 10/4124

“Ad; onlar yeryüzünde haksız yere büyüklendiler ve dediler ki: kuvvet bakımından bizden daha üstünü kimmiş? Onlar, gerçekten kendilerini yaratan Allah’ı görmediler mi? O, kuvvet bakımından kendilerinden daha üstündür oysa onlar, bizim ayetlerimizi bilerek inkar ediyorlardı.”⁷⁰

Ad halkını bozgunculuğa ve putlara tapma sürükleyen sebebi şu ayet açıklar.

“Hatırlayın ki bir zamanlar Allah Nuh halkında sonra sizi yeryüzünün sahipleri yapmış, başkalarına vermediği güç, kuvvet ve gösterişli bedenleri sizlere vermişti. Bu nimetleri aklınızda tutunuz.”⁷¹

Ad halkından ve özelliklerinden bahseden diğer bir sure ise Şuara suresidir. Buna göre Ad, “Yüksek yerlere anıtlar inşa etmekte” ve ölümsüz kılınmak umuduyla sanat yapıları edinmektedir. Ad kavminde estetik eğilim gelişmiştir. Fakat bu estetik eğilim, bu alandaki başarıları, onların gururlanmasına, kibirlenmesine neden olmuştur⁷². Ayrıca bozgunculuk yapıp, tutup yakaladıklarında zorbaca davranmaktaydılar. Hud, halkını uyardığında ise onun sözlerini “geçmiştekilerin geleneksel tutumu” olarak yorumlarlar. Başlarına bir şey gelmeyeceğinden de son derece emin oldukları anlaşılmaktadır.

Bu tavır “Allah’a varırsan bile daha iyi bir hayır bulacağım”⁷³ diyen kişinin tahmini gibi kesin olmayan bilgiye dayanan (Nefs-i Emmare) arınma seviyesinin tipik tavrıdır.

Nitekim son yıllarda Ubar’da yapılan kazılar sonucunda 1993 yılına kadar 8 kule ve kalenin surları bulunmuştur. Bu buluntular kumun 12 metre altından çıkartılmıştır.

Nasa’nın Space Umaging Radar (uzaydan görüntü radarı) ile Umman üzerinden alınan görüntülerle Arap kervanlarının yolunun resmi çizilmiş, halkın dilinde efsane olarak kalmış Ad halkının ticaret ve kuleler şehri (diğer adıyla Kumların Atlantisi, Ubar) Kur’an’da sözü edilen Ad’ın şehri olarak ortaya çıkartılmıştır.⁷⁴

Kur’an Ad’ın uğultu yüklü, güçlü bir kasırga ile yok edildiğini bu kasırganın yedi gece ve sekiz gün aralık vermeksizin sürdüğünü o halkın da içi kof hurma kütükleri gibi çarpılıp yere yıkıldığını söyleyerek bu azabı haber vermiştir.⁷⁵

Arkeologların Ubar adını verdiği şehir, aslında İrem şehridir. Fecr suresinde bu şehrin özellikleri şu şekilde anlatılır:

“Görmedin mi Rabbin ne yaptı Ad kavmine?”

“Sütunlar sahibi İrem’e?”

“Ki ülkeler içinde onun benzeri yaratılmamıştı.” Müfessirlere göre İrem, Ad’ın yöneticisi Şeddad b. Ad’ın yaptırdığı büyük binalara işarettir.⁷⁶

...”Bunlar ülkelerde azmışlardı, oralarda çok bozgunculuk yapmışlardı.”⁷⁷

⁷⁰ Fussilet, 41/15,16, bkz. Muhammed b. Hazin, 4/87.

⁷¹ Araf, 7/67,69, bkz. Beyzavi, 1/429, M. Vehbi, 4/1665 .

⁷² Kasapoğlu, s.29.

⁷³ Kehf, 18/36, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/207-209.

⁷⁴ Çam Interesse a.g.d. aynı yer.

⁷⁵ Hakka, 69/ 6-7, Suyuti, 7/450, ayrıca bkz. Kurtubi, 16/206, M. Vehbi, 13/5350, Yazır, 7/350 .

⁷⁶ Fecr, 89/6-8 Muhammed b. Hazin, 4/275, ayrıca bkz. M. Vehbi, 15/6440, Yazır, 9/194.,

⁷⁷ Fecr, 89/11,12, bkz. Muhammed b. Hazin, 4/275, 2/354-355.

Tarihçiler Arapları Arab-ı Baide, Aribе , Müsta'ribe ve Müsta'cime olarak dört kısma ayırırlar. Ad halkı yok olmuş en eski Araplardır. Bunlar ad, Semud, Tasm ve Cedis'tir.

Soykütükçüleri Ad'a, Nuh'un oğullarından Sam'ın oğlu İrem'in oğlu Avs'ın oğlu Ad'ın çocuklarından bir topluluktur demişlerdir.

Bu nesep, Kur'an'ın ilk muhatapları tarafından Ad kavmi namıyla tanınmış, meşhur olmuştur. Avs ve Ad'dan daha büyük dedeleri olan İrem namıyla da lakap almışlardır.⁷⁸

Ad'ın çocuklarının ilk yaşayan kısımlarına Ad-ı Ula (ilk Ad), sonra gelenlerine de Ad-ı Uhra (veya Ahire) denilmiştir. Necm suresinde "O, önceki Ad kavramını yok etti." denilmiştir.

Ad-ı Uhra ise yok edilen kavimden sonra yaşayan ve Mekkelilerin bildikleri topluluktur. Bir rivayete göre Hz. Hud (as) Ahkaf'a (İrem) pek uzak olmayan Hadramut'a çekilmiş ve vefatına kadar orada kalmıştır. Hz. Ali onun kırmızı tepenin eteğinde gömülü ve üzerinde bir ceviz ağacı (Semure) olduğunu söyler.⁷⁹ İbn-i İshak da, Hz. Nuh'un torunlarından İram Ad'ın dedesidir, der.⁸⁰

"Sizi Nuh kavminden sonra halifeler kıldığını ve yaratılıştaki sizi onlardan üstün kıldığını hatırlayın ayeti bunu teyid etmektedir."⁸¹

Ad halkının Hz. Nuh'tan sonra niçin putlar, ilahlar edindikleri insanı şaşırtsa da şirkin oluşumuna, Kur'anın şirki tarifine baktığımızda ve sonra yukarıda edindiğimiz bilgilerle bunları karşılaştırdığımızda, putçuluk felsefesini daha iyi kavrayabilmekteyiz:

Ad halkının yaşadığı, bütün toplumlar için de söz konusu olan bu büyük arınma sorunu ile ilgili son değerlendirmeyi yapmadan, her toplumda ve her konuda değişik nesnelerle karşımıza put olarak çıkan putçuluk felsefesine, tezkiyedeki önemine binaen değinmekte yarar görmekteyiz.

Bunlardan bazıları hak dinin dejenere (bozulmuş) şeklidir ki, hak dine ait motifler taşır. Bunlardan en önemlisi şu inançtır;

Büyük saydıkları kimselerin şekilleri yapılır, bu sembollere saygı gösterilir ve tapınılarak yardım istenilir. Böyle yapmakla o yüce azizlerin, kendilerine şefaate edeceklerine inanılır. Allah katında makbul kimseler olduğuna (kudsiyetlerine) inanılır.⁸²

Şirkle ilgili daha önce incelediğimiz (2/165)'inci ayette, insanlardan kiminin Allah'tan başka şeyleri O'na eş tuttuğu onu Allah'ı sever gibi sevdiğini⁸³ belirtmiştik.

Tefsirciler "hüm" zamirinin akıllılar kısmını ifade ettiğini denk, benzer anlamında kullanılan "Endad" kelimesinin Allah'a isyanda itaat ettikleri liderleri, başkanları ve büyükleri olduğu şeklinde açıklamışlardır.⁸⁴

⁷⁸ Yazır, 9/192.

⁷⁹ Kazancı, 1/146.

⁸⁰ Yazır, 9/192, ayrıca bkz. M. Vehbi, 15/6440.

⁸¹ Araf, 7/69, bkz. Beyzavi, 1/429.

⁸² Yazır, 4/462, ayrıca bkz. Yıldırım, s. 298.

⁸³ Bakara, 2/165, bkz. Beyzavi, 1/127. M. Vehbi, 1/283

⁸⁴ Yazır, 1/472.

Bu ifadeler, Ad kavminin içinde olduğu arınma probleminin yoğunluğunu Kur'an'ın temel kavramları olan, Tevhid, Takva ve Adalet'ten uzaklaştıklarını ve içlerindeki Rahmani ruhu ve ondan kaynak bulan aklı⁸⁵ örttüklerini göstermektedir.

Ebu Rukayş: Ürüm, Ad'ın kabirleridir, demiş ve "orada deve sürüsünün önünde gelip ilk görünen develere benzer kabirler vardır" mısrasını okumuştur.⁸⁶

Ürüm'ün bir anlamı da nişan, alamet anlamıyla dikilen yol gösterici işaretler, yol feneri gibi nesnelerdir. Ad'ın kabirlerine de denir.⁸⁷

Daha önce verdiğimiz ayetler ışığında, Ad halkının Hz. Nuh dolayısıyla kutsiyet atfettikleri dedelerinin hatırasına her yüksek yere anıtlar diktiklerini bunları ilah, sahte tanrılar edindiklerini, Nuh kavminin olayını efsane ve eskilerin geleneksel tutumu olarak nitelendirdikleri ve Allah'a ulaşmada en büyük arınma engeli olan şirke maruz kaldıklarını görmekteyiz. Şaddat b. Ad, cennetin zikrini işitip, ben onun gibi yaparım deyip Ad sahralarında pek çok anıt inşa etti ki kasırları gümüş ve zebercedden idi. Kasırların içine ağaçlar diktirtip arasından su akıttı ki İrem bağları adıyla isimlendirilir.⁸⁸

Oysa insan, anıtlar yaptıran estetik eğilimi sayesinde gerçek eşsiz sanatçının cemal sıfatının sahibinin Yüce Allah olduğunu, O'nun yarattığı eşsiz kainata bakarak anlamaya çalışmalıydı.⁸⁹ O halde tefekkürün nefis tezkiyesinde önemli bir rolü vardır.

Bu tutumları yanında güçlü kuvvetli oluşları onları sadist bir ruh haline büründürmüş, ticaret ve zenginliğin şımartması da buna eklenince, Allah'a kimdir bizden daha kuvvetli diyerek, O'na ait sıfatları haksız yere ve zalimce kullanmaya yol açmıştır. Mucize gelmediğini iddia etseler de Allah mucize gönderdiğini; fakat yalanlandığını ifade etmektedir.⁹⁰

Hiz. Peygamber de "hiçbir peygamber yoktur ki, insanların iman etmesine yetecek delil ve mucize verilmiş olmasın. Bana verilen de Allah'ın vahyettiği Kur'an'dır."⁹¹ demiştir.

Ad halkı, Allah'a karşı gelmeyi, rast geldiği mü'mine omuz atmayı, zorla yakalayarak tokatlamayı onun bağirtısına gülerek karşılık vermeyi güçlü kuvvetli olmanın bir gereği sayan sadist ruhlu sinist insanlar haline gelmişlerdir.⁹²

Sadizmde, biyolojik bedenın ihtiras ve zevklerinde aşırılığa giden, bununla devamlı tatmin olan; fakat bir türlü tatmine ulaşmayan agresif (saldırgan) bir tutum gözlenirken, Ad halkının özelliklerini taşıyan sinizmde etrafı rahatsız etme, şaka, alay, taciz, gibi motifler belirgindir. Yunanca kelbiyecilik anlamına gelen bu yolun mensubu, küstah, hayasız, ahlaki değerleri sarsan bir kişilik taşır.⁹³

⁸⁵ Enfal, 8/29, bkz. M. Vehbi, 5/1839.

⁸⁶ Razi, Fahrüddin, 31/161.

⁸⁷ Yazır, 9/192.

⁸⁸ Tıbyan, 4/275 ayrıca bkz. M. Vehbi, 15/ 6440,

⁸⁹ Kasapoğlu, 30.

⁹⁰ Ahkaf, 46/26, Hud, 11/53, M. Vehbi, 6/2361, ayrıca bkz. Yazır, 4/547.

⁹¹ Buhari, Fezailü'l Kur'an, 6/97.

⁹² Kazancı, 1/143.

⁹³ Altıntaş, AÜİF der. 32/64 "Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme".

Ad halkının bu tavrı sergilemesinde daha önce saydığımız çeşitli nedenler kadar zenginlik ve refah da etkili olmuştur.

İmkanların çokluğundan içinde yaşanan zamanın değeri azalır. Bunun sonucunda insanlar amaç yokluğundan kaynaklanan bir bunalıma girerler. Bu can sıkıntısından harap olmuşlar, ayette ifade edilen “her yüksek yere bir anıt yapma gibi yararsız bir şeyle oyalanıp eğlenirler. Güvercinle oynamak Ad kavminin kötü adetlerindendi. Kulelerden yolcuları gözetlerler, servetlerini göstermek için kireçli ve sanatlı, büyük havuzlu konaklar yaparlardı ki bütün vakitlerini bu işlere sarf ederlerdi.”⁹⁴ Ölümsüz kalma gibi imkansız ve boş hayallerin peşindeydiler. İnsanlar bundan dolayı kutsal bir amaca sarılmak ve bütün enerjilerini bu amacın başarısına adanmak yoluyla amaç ve anlam taşıyan yeni bir hayat bulmak istemektedirler.”⁹⁵

Oysa insan ve varlığın yaratılış gayesi ölümsüz kılınmak ümidiyle, her yüksek tepeye bir bina inşa etmekten çok farklı olup vahiy kaynaklıdır.”⁹⁶

Ad halkının zenginliği, güçlü kuvvetli oluşları, Tevhid inancına ters bir durum sergilemelerine, her zorbayı lider edinmeye, onun emri ardınca gitmelerine, dedeleri için anıtlar dikmeye, o putları ilahlar edinmeye, Allah’ı hatırlatan Hz. Hud peygamberin söylediklerine de geçmişin masalları⁹⁷ veya babalarımıza vaat edilen azap masalı⁹⁸ demelerine yol açmıştır.

Ad kavmi de Kur’an’ın en büyük zulüm⁹⁹ diye nitelendirip tevbe edilmediği takdirde affetmeyeceği tek suç olan şirke saplanıp arınmada başarısız olmuşlar, Rahmani ruh, akıl, vicdan gibi metafizik unsurları barındıran nefslere, Allah’ın peygamberleriyle uyarısına rağmen zulm etmişlerdir. Zira onlar ibadeti başkasına yaptılar, kuvvet, kulak, göz, kalp gibi nimetleri mahalli layıkına ve menfaatlerine sarf etmediler; belki nefsani eğilimlere, heva ve heveslere sarf etmekle zayi ettiklerinden istifade edemediler. Onların sarf edilmesi gereken yer şudur ki kalpten maksat Allah’ı tanımaya yönelmekle cehilden kurtulmak, gözden maksat alemleri mükevvenata bakıp her bir zerresinden ibret almak, kulaktan maksat hakkı işitip kabul etmektir.”¹⁰⁰

4- Yahudiler – Samiri ve Arınma Problemi :

Kur’an arınma konusuna çeşitli ayetlerde yer vermekte¹⁰¹ ve arınmayı kurtuluşa giden yol olarak göstermektedir. Değişik yerlerde zaman zaman kullanılan “arınma” kelimesine baktığımızda genellikle şirk ile ilgili konuların son kısmındaki ayetlerde kullanıldığını görmekteyiz. Şirk ile ilgili ayetlerin dışında günahlardan temizlenme de kastedilmektedir.

⁹⁴ Şuara, 26/128, M. Vehbi, 10/3929.

⁹⁵ Hoffer, Eric, *Kesin İnançlılar*, (Çev. Erkal Günür) İm yay. İst. 1995. 6.bsk. s.89.

⁹⁶ Kur’an’da Varlığın Yaratılış Gayesi için bkz. Şengül, Bizim Dergah, Mayıs 1993, yıl: 6, sayı: 61, s. 27-30.

⁹⁷ Mü’minun, 23/83; Mutaffifin, 83/13, bkz, Yazır, 9/69; M. Vehbi, 9/3658.

⁹⁸ Sebe, 34/43, bkz, Yazır, 9/69.

⁹⁹ Lokman, 31/34, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/462.

¹⁰⁰ M. Vehbi, 13/5352.

¹⁰¹ Fatır, 35/18; Abese, 80/3; Bakara, 2/151. Necm, 53/32, Tıbyan, 3/287, Yazır, 6/383.

Sonuçta şirk de diğer saptırılmış davranışlar da zulüm¹⁰², günah¹⁰³ ism¹⁰⁴ fevahiş¹⁰⁵ gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Bütün bu hataların ve zulmün kaynağı olarak insanın biyolojik bedeni olarak örtüştürmeye çalıştığımız ruh ve beden ikilisi, biyolojik bedeni (nefsi) gösterilmektedir.¹⁰⁶ Takva (korunma) da bu hataların oluşmamasında ve tezkiyede kilit kavram olarak gösterilmektedir.¹⁰⁷ Peygamberlerin ve Allah'ın sıfatlarının yeryüzündeki canlılarla özdeşimine İsrailoğulları ve İsrail halkından Samirinin tutumu örnektir.

Yahudilerde de peygamberlerini yüceltme ve Allah'ın seviyesinde görme ile kendilerini Allah'ın sevgili kulları görme gibi şirk davranışı bulunmaktadır. Böylelikle bu din mensupları kendilerini, peygamberlerini ve din adamlarını ilahlaştırmaları sonucunda hak dinden (tevhid) uzaklaşmışlar, şirke dayalı bir din anlayışına sapsmışlardır. Yahudiler hakkında, 'hem şirk koşup hem kendilerini temize çıkaranları görmüyor musun? Hayır, Allah ancak dilediğini temize çıkarır' ayeti inmiştir. Bunun üzerine onlardan bazıları Rasulüallah'a gelerek, 'çocukların günahları var mı,' dedi. 'Hayır' cevabını alınca, 'işte biz de onlar gibiyiz, gündüz yaptıklarımız gece temizlenir, gece işlediklerimizde gündüz affolunur' diyerek kendilerinin Allah katında sevimli olduklarını söylediler. Bunun üzerine Allah bu ayeti indirdi. Bu ayette, Allah'ın insanda saklı olan güzel ve kötü eğilimleri bildiği ve nefsini övmenin, temiz göstermenin sözle değil asıl, kötü fiil ve sözlerden arındırmakla olacağına işaret edilmektedir.¹⁰⁸

'Yahudiler, Üzeyr Allah'ın oğlu dediler. Hristiyanlar da Mesih Allah'ın oğludur dediler. Bu onların kendi ağızlarıyla uydurdıkları sözlerdir. Daha önce inkara sapsmış olanların sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin, nasıl da saptırıyorlar!

Onlar, Allah'tan başka bilginlerini ve rahiplerini de kendilerine Rab edindiler. Meryem oğlu Mesih'i de. Oysa onlar bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardı. Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. Müşriklerin ortak koştukları şeylerden de yücedir O'.¹⁰⁹

Hiz. Üzeyr'in Allah'ın oğlu olduğu düşüncesine yahudileri iten olay tarihte yaşadıkları Buhtünnesar savaşıyla Babil kralı Nebuketnesar'ın Kudüs'ü yakıp yıkması ve İsrailoğullarını üç parçaya bölmeleridir.

Yahudiler, Kudüs'e Mısır kralı Firavunla verdikleri mücadeleden sonra gelmişler, Hiz. Musa'nın yolculuk sırasında Tur dağından aldığı levhaları Kudüs'e koymuşlardı. Uzun süren esaretten sonra Tevrat'ı ve ülkelerini kaybedip tekrar esarete düşmeleri, Şam'a sürülmeleri, bir kısmının da öldürülmeleri felaketinde Üzeyr (as)'in yaptıkları Üzeyr (as)'in onların gözünde yüceltilmesine neden olmuştur.

¹⁰² Lokman, 31/34, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/462, M. Vehbi, 11/4317, Yazır, 6/272.

¹⁰³ Nisa, 4/101, Beyzavi, 1/298, M. B. Hazin, 1/314.

¹⁰⁴ En'am, 6/120, Nisa, 4/48, bkz. Beyzavi, 1/280, Yazır, 2/569.

¹⁰⁵ Nahl, 16/90, Sabuni, M. Tefsir-u İbn-i Kesir, 2/343.

¹⁰⁶ Şura, 42/30, bkz. Tıbyan, 4/80, M. Vehbi, 13/5148-5149.

¹⁰⁷ Leyl, 92/17-18; Araf, 4/26, Yazır, 9/257, geniş bilgi için bkz. Fazlurrahman, Allah'ın Elçisi ve Mesajı, çev. M. Paçacı, A. Çiftçi, s. 13, M. Vehbi, 3/943, 14/5644-5645.

¹⁰⁸ Nisa, 4/49, Beyzavi, 1/280.

¹⁰⁹ Tevbe, 9/30,31, bkz. Tıbyan, 2/136-137. M. Vehbi, 5/1993-1994, Yazır, 4/317

Üzeyr (as) Nebukednezar'dan Kudüs'e kaçmış, şehrin yanmış yıkılmış hali ona büyük üzüntü vermiştir. İbn-i Abbas, "Altı üstüne gelmiş ıpıssız yatan şehre uğrayan ve bunu ölümden sonra Allah nereden diriltecek¹¹⁰ diye üzülen hayata vermeyi gözünde büyüten kişinin Üzeyr (as) olduğunu söyleyerek, ayetin nuzul sebebi konusunda en geçerli bilgiyi verir.¹¹¹ Bakara 2/259 ayetin devamında O'nun Allah'ın gücüne olan imanı anlatılmaktadır.

Hiz. Üzeyr, Allah'a dua etmiş, İsrailoğullarına gelmiş Tevrat'ı Zebur'dan yeniden yazmıştır. Yahudiler de bu başka türlü olmaz, muhakkak Allah'ın oğludur demişlerdir.¹¹²

Bu söz, ayetin ifadesiyle gerçekte hiçbir ciddi anlamı olmayan boş bir sözdür, çelişkidir. Bunu söylemekle daha önce inkar eden (toplumlara) benzerler.

Kur'an, Ruhbanların ve bilginlerin de ilah edinildiğini söyler.¹¹³ Yahudiler, hahamlarının Allah adına uydurdukları hükümleri adeta ilahi hükümler gibi benimsemişlerdir. Tarih boyunca Tevrat'a ve diğer kitaplarına eklenen bu hükümler, yahudi halkı tarafından asırlardan beri din adına uygulanmaktadır. Halk, din adamlarına, dinde hüküm koyucu, hatta Allah'ın hükümlerini değiştirici bir vasıf vererek onları Allah'a şirk koşturmaktadır.

Muharref İncilde, hahamların ilahlık payesi ile karşılanmaktan zevk aldıkları söylenir. "Din bilginleri ve Ferisiler şölende başköşeye, havralarda en seçkin yerlere kurulmaya bayılırlar. Meydanlarda selamlanmaktan¹¹⁴ ve insanların kendilerini Rabbi diye çağırmasından zevk duyarlar.¹¹⁵

Din bilginleri, geleneksel Yahudiliği savunan ortadoks Yahudilerdir. Sözlü vahiy olduğuna inandıkları Talmut'a da inanırlar. Talmut, Tevrat'ın yorumudur.¹¹⁶

Hiz. İsa, din bilginlerinin adaleti, merhameti, sadakati ihmal ederek, halka yemin, öşür vb. ibadetler konusunda ince hükümler koymalarını, Peygamberlerin mezarlarını yapıp, doğru kişilerin türbelerini donatıp onları ilah edinmelerini eleştirir.¹¹⁷

Kur'an ve İncil'in söz konusu ayetleri Yahudilerin bu tavırlarını anlatır. Yahudi hahamlarından Sellam b. Mişkem, Numan b. Evfa ve Malik b. Sayf Hiz. Peygambere gelip "Üzeyr, Allah'ın oğludur." demişlerdir.¹¹⁸

Bu bilgiler, Kur'an'ın Allah'tan üstün tutma, değer verme, yüceltme anlamında tanımladığı şirk'in tarihteki oluşumuna ışık tuttuğu gibi, çağımızda oluşan hükümdarlık, diktatörlük, kahramanlık gibi olayların aynı şekilde şirke yol açabileceği gerçeğinin tüm toplumlar ve şartlar için geçerli sosyolojik bir olgu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

¹¹⁰ Bakara, 2/259, bkz. Muhammed b. Hazin, 1/194.

¹¹¹ Yazır, 2/180, ayrıca bkz. M. Vehbi, 2/483.

¹¹² Tıbyan, 2/136 ayrıca bkz. Yazır, 4/316,

¹¹³ Tevbe, 9/31, bkz. M. Vehbi, 5/1993, Yazır, 4/317.

¹¹⁴ İncil, Yeni Yaşam yay. 2.bsk. İst. 1995, Matta, 23-7.

¹¹⁵ Sabuni, 2/139.

¹¹⁶ Küçük, Abdurrahman-Tümer, Günay, s.201.

¹¹⁷ İncil, Matta, 23/18,23,29. Ayetler.

¹¹⁸ Suyuti, Celaluddin; *ed Durru'l-Mensur Fi't Tefsir'i bi'l Me'sur*, Mısır, 1314, s.234.

Nitekim günümüz Türkiye'sinde Anadolu'nun bir çok yöresinde türbe ve yatırlar tevhit gerçeğine aykırı akıl almaz davranışlarla darbe vurmakta, basit bir sevginin ötesine gidilmekte, Allah'a ait sıfatlar bu türbedeki şahıslara verilmektedir. Artvin ve dolaylarında veli veya şehit mezarlarına, ziyaretten çok bir dertten kurtulmak veya arzunun gerçekleşmesi için gidilmekte, kurban kesilmekte, namaz kılınmakta, çaput bağlanmakta, öpülmekte, mum yakılmaktadır.¹¹⁹

Yahudi toplumunda gördüğümüz diğer arınma problemi, şirkin farklı bir görünüşü olarak karşımıza çıkan Allah'ın sıfatlarıyla, canlıların özelliklerini özdeşleştirme, nesneyi ilah olarak algılama mantıksızlığıdır.

Bu durumun en canlı örneği Samiri ve halkının geleneksel tutumu ile tuttıkları yol olan dinleridir. Söz konusu durumu Kur'an şöyle haber vermektedir.

“Ve İsrailoğulları'nın denizden geçmelerini sağladık. Derken bir kavme vardılar ki, onlar kendilerine mahsus bir takım putlara tapıyorlardı. Dediler ki; Ey Musa! Onların tanrıları gibi, sen de bize bir tanrı yap! Musa onlara Dedi ki: siz gerçekten cahillik eden bir kavimsiniz.

“Çünkü o gördüklerinizin içinde bulundukları din, yok olmaya mahkumdur ve bütün yaptıkları batıldır.

“Sizi alemlere üstün kılan Allah olduğu halde, ben size O'ndan başka ilah mı arayayım! Dedi.” Bu ifadeler İsrailoğullarının paganist inançlı Mısır kültüründen derinden etkilendiğini göstermektedir.¹²⁰

Bu hitaptan sonra Hz. Musa İsrailoğulları'na Allah'ın onlara olan Firavundan kurtarma nimetini hatırlatır,¹²¹ kardeşi Hz. Harun'u yerine geçirir,¹²² Tur dağında peygamberlik ve Tevrat verilir.¹²³ İsrailoğullarına nimet olarak da kudret helvası ve bildircin indirilir.¹²⁴

Bu aşamadan sonra Hz. Musa yanlarında yok iken imanları denemeye tabi tutulur.¹²⁵

Hz. Musa'nın gelip Allah'ın nimetlerini hatırlatması üzerine şu cevabı aldı:

“Biz, sana verdiğimiz sözden kendiliğimizden caymadık. Fakat biz O (Kıbtı) kavminin süs eşyasından bir takım ağırlıklar yüklenmiştik. Onları (ateşe) attık. Samiri de kendi (mücevherlerini) böylece atmıştı.”

“Nihayet Samiri onlara böğüren bir buzağı heykeli ortaya çıkardı. Bunun üzerine Samiri ve adamları: İşte sizin de, Musa'nın da ilahı budur; ama O unuttu.” Dediler.

“Onlar görmüyorlar mıydı ki, o buzağı, kendilerine hiçbir sözle karşılık veremiyor; onlara ne bir zarar, ne bir yarar vermeye sahip bulunamıyordu.” Bu gibi bilgisizlik, bilgisizce bir insanı takip her millette her zaman geçerlidir. Şu halde aldatılmak, bütün insanlarda mevcut bir

¹¹⁹ Akyıldız, Selim; s.17.

¹²⁰ Araf, 7/140, Mevdudi, Ebu'l Ala, *Tefhimu'l Kur'an*, Terc. Muhammed Han Kayani, İnsan yay. İst 1986, s. 2/81.

¹²¹ Araf, 7/141, bkz. Beyzavi, 1/444, *Tefsiru Celaleyn*, 143, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/47.

¹²² Araf, 7/142, bkz. Beyzavi, 1/445, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/48.

¹²³ Araf, 7/144-145, , bkz. Beyzavi, 1/446, *Tefsiru Celaleyn*, 144 , Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/50, Yazır, 4/131.

¹²⁴ Taha, 20/80, bkz. M. Vehbi, 8/3322 .

¹²⁵ Taha, 20/85, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/256, M. Vehbi, 8/3327.

yanılmadır. Bu nedenle, insanın iktida edeceği kimsenin geçmiş ve şimdiki halini bilmesi elzemdir.¹²⁶

Bu buzağı ile sınındıklarını Hz. Harun da hatırlatır ve israiloğullarını Tevhid'e çağırır. Fakat aldığı cevap şöyle olur: "Musa bize dönüp gelinceye kadar, biz ona tapmaya devam edeceğiz."¹²⁷

İsrailoğullarının Hz. Yusuf'la Mısır'a yerleştirilip, şartlar değişince Hz. Musa ile kurtarılmasına ve yukarıda geçen nimetler dahil Kur'an'da sözü edilen diğer nimetlerle donatılmalarına rağmen, imanı içlerine sindiremediklerini, maddeci ve isyankar bir tutuma sahip olduklarını, şirke saptıran nefsanî isteklerle kendilerine zulmettiklerini görmekteyiz¹²⁸.

Hz. Musa, İsrailoğullarının bu özelliklerini taşıyan Samiri'yi sorgular:

-“ Ey Samiri senin bu yaptığın nedir?”

.-“ Samiri; Onların görmedikleri bir şey gördüm. Sana gelen ilahi elçinin (Cebrail'in) izinden bir avuç (toprak) aldım. Ve onu (erimiş altınların) içine attım. Bunu, bana böylece nefsim hoş gösterdi.” Müfessirler, nefsin hoş gösterdi sözüne binaen Samirinin İsrailoğullarına reislik etmek hülyasında olduğunu bu nedenle nefsi, bu kötü işi işlemeye kendini sevk edip kötülükleri nefsi tezyin ettiğini, hariçten bir kimsenin sebep olmadığını ve bu hilesine Cibril-i Emin'in atının ayağından aldığı toprağı alet ettiğini beyan etmektedirler. Ki bu da nefsdaki imtiyaz eğiliminin bir fitnesidir. O halde nefs tezkiyesinde bu eğilimden korunmak ve tehlikelerinden sakınmak gerekmektedir.¹²⁹

Samiri'nin bu şekilde davranışının yani, Cebrail'in izinden aldığı toprakla bir buzağı heykeli yapmasının nefsinin (biyolojik bedeninin) algılarının çarpıklığından, Hz. Musa'nın da belirttiği bilgisizlikten, Samirinin de öteden beri etkilendiği çevresinden, o halkın kültürünün üzerindeki olumsuz etkisinden meydana geldiği anlaşılmaktadır.

İsrailoğulları ve Samiri'nin Mısır halkının put kültüründen etkilendiği, bu nedenle bu tavrı esas kabul ettikleri, tevhit gerçeğini içlerindeki Rahmani ruh'a aykırı olarak bir yar kenarındaki insanın kritik durumu gibi şüpheli kabul ettikleri bu davranışlarından anlaşılmaktadır.¹³⁰

Samiri, kendi davranışlarının haklılığını, politeizmi (çok tanrıcılığı), paganizmi (puta tapıcılığı) buzağı sevgisinin içlerine sindirilmiş derecede güçlü olduğunu¹³¹, “İşte sizin ilahınız ve Musa'nın da ilahı olan gerçek tanrı budur. Fakat Musa, ilahının bu olduğunu unuttu.¹³² diyerek savunur.

Kur'an'da söz konusu olayla ilgili geçen “Dediler ki, ey Musa, bize Onların Tanrıları gibi bir tanrı yap ifadesi, İsrailoğullarının çoğunun ortak düşüncesini oluşturmaktadır ki,

¹²⁶ Taha, 20/87-89, M. Vehbi, 8/3331.

¹²⁷ Taha, 20/90-91, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/357.

¹²⁸ Yazır, 1/300.

¹²⁹ Taha, 20/95-96, M. Vehbi, 8/3337-3338.

¹³⁰ Hacc, 22/11, Mevdudi, s. 2/81.

¹³¹ Bakara, 2/93, bkz. Tıbyan, 1/52.

¹³² Taha, 20/88, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/357.

boyanın elbiseye, suyun damarlara girişi gibi şu şirkleri nedeniyle buzağı muhabbeti kalplerinde yer etmiştir.¹³³

İsrailoğullarının, doğdukları, çocukluklarını geçirdikleri, kültürünü aldıkları Mısır ülkesi, dedelerinden beri onların inançlarını, sosyal yaşamlarını şekillendirmiş ve politeist-paganist bir yaşama şartlandırmıştır ki, müfessirlere göre de İsrailoğullarının çıktıkları Mısır'da Apis öküzüne tapılmaktaydı.¹³⁴

İsrailoğulları puta tapıcılıkla, Tevhid gerçeğine ve içlerinde doğruya çağıran Rahmani ruha, ilhama zulmetmişlerdir. Kötülüğü emreden, Allah'ı gözleriyle görmek isteyen, inanma için bunu şart koşan biyolojik bedenlerinin istekleri, ilhami yönlerini kaplamış ve gömmüştür. Hz. Musa'nın şu sözü bu durumu ortaya koymaktadır.¹³⁵

“Ey halkım! Cidden siz o buzağıyı put edinmekle kendi kendinize zulmettiniz, bari gelin Rabbinize tevbe ile dönün de nefislerinizi öldürün...” Çünkü nefis, (biyolojik yapı) her şeyi algılamak, tatmak, görmek, dokunmak, işitmek, koklamak istemektedir. Hz. Musa'nın “nefislerinizi öldürün” emri, tevhide ters, Rahmani ruh'a ters, biyolojik beden yapısına ters, Allah'ı cisimlere teşbih edip, cisimleri O'na mukabil görmelerinden kaynaklanan bu arzulardan uzaklaşma emridir. Çünkü kötülükleri yaptıran, şirke saptıran hep nefsanî istekler veya temayüllerdir.¹³⁶

İsrailoğullarında gördüğümüz bu arınma problemi, niteliği açısından bu tür putçuluğun ortaya çıkışı tevhit dininin dejenerasyonunu ve sıkı sıkıya benimsenmesi konusunda açıklayıcı ipuçları veren bir örnektir:

Bu konuya çalışmamızın ikinci bölümünde “Tarih boyunca arınmayı zorlaştıran etkenler” adı altında değineceğimizden bir örnekle yetineceğiz.

Mısır ve Akdeniz havzasında yaşayan toplumlarda öküz, buzağı ve tabiat güçlerini temsil eden heykeller yaygındı.¹³⁷

İsrailoğulları da Hz. Yusuf'tan sonra uzun süre kaldıkları Mısır'ın bu inanç kültüründen olumsuz etkilenmiştir.

Kur'an, bu paganist kültürün nüfuz edici etkisini “Buzağı sevgisi içirildi”¹³⁸ ayetiyle ifade eder.

Kur'an-ı Kerim, Allah'ı insanların anlama düzeyinde anlatabilmek için Allah'a ait insanların da bildiği sıfatlar kullanmıştır.¹³⁹ Bu sıfatların en önemlisi, Tevhit dininin özünü oluşturan yaratıcılık sıfatıdır. Kur'an'da insanların yöneldiği nesnelere genel anlamda vesen adı verilir.¹⁴⁰ İnsanlar ise bunlara ilah veya Tanrı adı verirler.¹⁴¹

¹³³ Araf, 7/138, Tıbyan, 1/52, ayrıca bkz. Beyzavi, 1/82.

¹³⁴ Yazır, 1/300, ayrıca bkz. Ahmet Cevdet, 1/31.

¹³⁵ Bakara, 2/55; Nisa, 4/153, Beyzavi, 1/82.

¹³⁶ Bakara, 2/54, M. Vehbi, 1/130, Yazır, 1/300.

¹³⁷ Ahmet Cevdet, *Kıss-ı Enbiya*, 1/19,37.

¹³⁸ Bakara, 2/93, bkz. Tıbyan, 1/52, Yazır, 1/350.

¹³⁹ Cerrahoğlu, İsmail; *Tefsir Usulü*, Tdv. Yay. 10.bsk. Ank. 1995, s.132-133.

¹⁴⁰ Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Uluhiyyet*, 371.

¹⁴¹ Taha, 20/88, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/257.

İnsanların, putlaştırdıkları tabiat güçlerini, nesneleri ve kavramları ilahlaştırmaları için önceden bir ilah kavramına sahip olmalarının gereği açıktır.

Allah'ın yaratıcılık sıfatı, besleyici, üretici, yoktan var edici, eşi bulunmaz özellikler taşıyordu. O'nu düşünebilmek için insanın tabiatta bulunan nesnelere yollamalar yaparak yani O'nun sıfatlarını tabiatta sembolize edebilecek nesneler bularak hayal etmeleri gerekiyordu. Zamanla Allah toprak gibidir, tarla gibidir, Allah gibi yoktan var eder, analık yapar gibi benzetmeler kalkarak özdeşleştirmeler başlıyordu. Artık Allah, toprak olmuştu. Tarla olmuştu, yaratıcılık sıfatının doğurganlık özelliği ile bilinen dişilerle özdeşleştirilmesi sonucu tanrıçalar ortaya çıktı. Ana Tanrıça, Bereket Tanrıçası, Tabiat Ana kültleri bu sürecin ürünüdür. Bunlar gibi diğer ilahlar da Allah'ın sıfatlarının değişmiş ve özdeşleştirilmiş¹⁴² şeklidir.

Bir başka değişle, ilahi vahiyden zaman içinde uzaklaşan insanlık, fitratındaki dine yatkınlık gerçeğini bırakamadığından ya hayalen ilahi dinleri dejenere ederek mitos haline getirmiş veya din diye tabiat olaylarına ilahi güçler atfederek yeni yeni çelişkili ilahlar uydurmuş, dinler ihdas etmiştir ki, adına mythe(mit) adı verilmiştir. Kur'an kıssaları bu gerçeği diğer örneklerle ortaya koyduğu gibi incelediğimiz Samiri kıssasında da ortaya koymaktadır.

Samiri'nin sembolü olduğu İsrailoğulları'nın buzağıya tapma istekleri ve davranışları, bereketli nil nehrinin geçtiği zengin Mısır havzası halkının değişik inanç kültleri (dini olgu) nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bereketin sembolü ineğe tapma kültü İsrailoğullarını etkilemiştir¹⁴³.

Değişik örneklerini çeşitli ayetlerde incelediğimiz arınma problemleri ile problemlerin niteliği olan nesnelerde gördüğümüz gibi:

İlk çağlarda çok tanrılara tapanlar, ağaçlara, pınarlara, heykellere, canlılara taparlarken asıl bu varlıklara değil, bu sembollerin ifadesi olan, onlara hükmettiklerine inandıkları tanrılara taparlardı.¹⁴⁴

İsrailoğullarının bu tutumlarında da aynı düşünce hakimdir. Çünkü, çevrenin insan eğitiminde ve onun şekillenmesinde ki olumlu ve olumsuz etkileri, eğitim biliminin bulgularında ortaya çıkan bir gerçektir. Toplumunu oluşturan bireyin şekillenmesinde yer alan ana-baba, aile, arkadaş, töre, gelenek gibi tüm unsurlar çevrenin içerisine girmektedir.

Aile içindeki kişiler, varlıklar, diğer insanlar ile bireyi etkileyen çevre etmenleri, bireye kendine özgü bir kişilik kazandırır.¹⁴⁵

İsrailoğullarının Firavun'un baskısı altında yaşayan ve ona boyun eğen bir topluluk olduğunu daha önce belirtmiştik. Baskı olmadan bile insanın etkilenip çevrenin ürünü

¹⁴² Şenel, Alaattin, *Bilim ve Ütopya*, AÜSBF, Ekim,94, s.25.

¹⁴³ Ahmet Cevdet, 1/31.

¹⁴⁴ Dekart, *Ruhun İhtirasları*, s.131..

¹⁴⁵ Başaran, İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi (Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri)*, Ank. 1994, s.167-168.

olduğunu gördükten sonra, İsrailoğullarının dini olgularla dolu Mısır'dan etkilenim derecesini daha kolay anlamaktayız.

Kur'an, İsrailoğullarının algılarını etkileyen bu nüfuzdan onları kurtarmak için onlara verilen nimetlerin çeşitlerini ve çokluğunu ardarda gelen oniki hatırlatmayla yer verir. Bu nüfuzun kalplerinden çıkartılması için verilen ilahi boğazlama emri de sonuçsuz kalmakta, kalpleri taş kesilmekte, terim anlamıyla yabancılaşıma yaşamaktadırlar.¹⁴⁶

Algıların, ve eğilimlerin davranış oluşturmadaki önemi Samiri kıssasından anlaşılmaktadır. Algıların verilerini değerlendirmede metafizik bir etki olan akla düşen görev, bu değerlendirmeyi kendisine ilham olunan ve vahiyle gösterilen yöne doğru gerçekleştirmektir.

Bu şekilde bir değerlendirme, ortaya konan davranış (amel) in niteliğini, şirkten tevhide yöneltip içerisinde taşıdığı Rahmani nefha'ya uygun kılacak ve insan, hem iç dünyasına, hem de dış dünyasına uyum sağlayarak, sağlıklı eylemler gerçekleştirecektir. İslam (barış) bu tavırla daha kolay gerçekleşecektir.

Şimdi diğer bir arınma probleminin yaşandığı topluluğa geçelim:

5- Hristiyanlık ve Arınma Problemi :

Tarih boyunca insanların Allah'ı soyut kavramlardan somut kavramlara indirgeme eğilimleri Peygamberler tarafından tebliğ edilen Tevhit dininin dejenerasyonuna ve özünden ayrı fikirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İnsanları maddeleştirme ve yaşanan hayatın objeleriyle Allah'ın sıfatlarını ve bizzat kendisini özdeşleştirme çabasında olan toplumları bundan önceki konularımızda ele almıştık.

Hristiyanlık da Allah elçisi Hz. İsa ile gönderilen tevhid dini İslam idi. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Yahudi geleneğine, onların materyalist tutumlarına, seküler dünya görüşlerine, peygamberi ve doğru kimseleri ilah edinmelerine tepki olarak ortaya çıktı. Tek ilahı anlatmak, dejenere edilmiş hak dini, Kur'an'ın kastettiği Tevhit temeline oturtmak için gelmiş olan Hz.İsa'nın mesajı, ne var ki içinde bulunduğu tarihsel şartlar, felsefi ekoller ile antik paganist Yunan düşüncesinin de etkileriyle farklı bir yön çizdi.¹⁴⁷

Şimdi problemi Kur'an ayetleriyle ortaya koyalım:

“Şüphesiz Allah, Meryem oğlu Mesih'tir” diyenler küfre düşmüştür. Oysa Mesih'in dediği şudur: “Ey İsrailoğulları, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin. Çünkü o, kendisine ortak koşana şüphesiz cenneti haram kılmıştır. Onun barınma yeri ateştir. Zulmedenlere yardımcı yoktur.”

“Andolsun, Allah, üçün üçüncüsüdür” diyenler küfre düşmüştür. Oysa tek bir ilahtan başka ilah yoktur. Eğer söylemekte olduklarından vazgeçmezlerse, onlardan inkar edenlere mutlaka acı bir azap dokunacaktır. Müfessirlere göre Hristiyanlar haşa Allah üçtür dememekte, ilah üçtür demekte ve Allah'ı bu üçün üçüncüsü saymaktadır. Razi'ye göre bu

¹⁴⁶ Bakara, 2/47-74, Beyzavi, 1/79,89, Tıbyan, 1/52. ayrıca bkz. M. Vehbi, 3321-3322,

¹⁴⁷ Boyner, Nevzat, *Yeni Bir Yaklaşımla İlim ve Din*, Nil yay. İzm. ,s. 10 (Mukaddime)

söz akıl ve mantıkla batıldır. Zira hadis olan İsa (as) ve validesi ilah olamadıkları gibi , üç şeyin bir şey olması dahi olamaz. Ki Allah zatta ve sıfatta bir olduğunu beyanla iptal etmiştir.¹⁴⁸

“Onlar, Allah’ı bırakıp bilginlerini ve rahiplerini rablar(ilahlar) edindiler ve Meryem oğlu Mesih’i de... Oysa onlar, tek olan bir ilah’a ibadet etmekten başka bir şeyle emrolunmadılar. Ondan başka ilah yoktur. O, bunların şirk koştukları şeylerden yücedir.” Ruhbanı ilah edinmeleri demek, Allah’ın haram kıldığını helal, helal kıldığını haram kılmaları, halkın da bunları kabuldeki itaatkar tutumlarıdır.¹⁴⁹

Başka bir çok ayette de bunların şirk koşmaları defalarca kınanmaktadır. Kur’an, şirke sapan her iki dinin mensuplarını da bütün hak dinlerin özüne, yani Allah’ı tek bir ilah edinip O’ndan başkasına kulluk etmemeye davet eder.

“De ki; “Ey Kitap Ehli, bizimle sizin aranızda ortak olan bir kelimeye “tevhid”e gelin. Allah’tan başkasına kulluk etmeyelim, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah’ı bırakıp bir kısmımız diğer bir kısmımızı Rabler edinmeyelim. “Eğer yüz çevirirlerse, deyin ki: “Şahid olun, biz gerçekten müslümanlarız.”¹⁵⁰

Hz.İsa, hakkındaki diğer ayet de şöyledir:

“Ey Kitap Ehli, dininizde taşkınlık etmeyin ve Allah hakkında gerçek olmayan şeyleri söylemeyin! Meryem oğlu Mesih, sadece Allah’ın elçisi, O’nun Meryem’e attığı kelimesi ve O’ndan bir ruh’tur. Allah’a ve elçilerine inanın, (Allah) üçtür demeyin. Kendi yararınıza olarak buna son verin. Çünkü Allah, yalnızca bir tek tanrıdır. Haşa O, çocuk sahibi olmaktan yücedir. Göklerde ve yerde olanların hepsi O’nundur. Vekil olarak Allah yeter.”¹⁵¹

“Allah yanında İsa’nın durumu, Adem’in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona “Ol” dedi, artık olur.”Bu, Rabbinden gelen gerçektir. Öyle ise kuşkulananlardan olma.¹⁵²

Özdeşim veya Antropomorfik tavrın dışında insanları sapmaya ve şirke götüren diğer bir konu da Hz.İsa’nın babasız olarak yaratılışıdır.“Biz ruh’umuzu (Cebrail) ona gönderdik. Ona düzgün bir insan şeklinde göründü.” “Meryem dedi ki: Ben senden Allah’a sığınırım, eğer Allah’tan korkuyorsan bana dokunma.”“Ruh, ben sana sadece Rabbi’nin elçisiyim: sana tertemiz bir erkek çocuğu hediye edeyim diye geldim,” dedi.“Benim nasıl oğlum olur, bana bir insan dokunmadı ve ben bir zaniye de değilim” dedi.“Öyledir. (dedi Cebrail) Rabbin, O bana kolaydır. Onu insanlara bir mucize ve bizden bir rahmet kılmak için bunu yapacağız” dedi. Bu yaratış, insanlara Allah’ın kemali kudretini, bedi-i sanatını ve azametini göstermesi içindir.¹⁵³

“Allah, böylece dilediğini yaratır. Bir şeyin olmasını istedi mi ona ol der ve o da olur.”¹⁵⁴

¹⁴⁸ Maide, 5/72,73, M. Vehbi, 3/1283, ayrıca bkz. Yazır, 3/311 .

¹⁴⁹ Tevbe, 9/31, Beyzavi, 1/498.

¹⁵⁰ Al-i İmran, 3/64, Beyzavi, 1/211. ayrıca bkz, Yazır, 2/387,

¹⁵¹ Nisa, 4/171, bkz, Beyzavi, 1/319, Tıbyan, 1/289.

¹⁵² Al-i İmran, 3/59,60, Tıbyan, 1/289. ayrıca bkz. M. Vehbi, 2/618,

¹⁵³ Meryem, 19/17-21, Muhammed b. Hazin, 3/228, ayrıca bkz. M. Vehbi, 8/3204, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/446.

¹⁵⁴ Al-i İmran, 3/47, bkz. Muhammed b. Hazin, 2/231, M. Vehbi, 2/602, Yazır, 2/365, 5/320-21.

“Meryem’e ruhumuzdan bir çocuk üfledik, Onu ve oğlunu alemlere bir alem yaptık.”Buradaki alem müfessirlere göre Allah’ın kudretidir.¹⁵⁵

Hız.İsa ile ilgili ayetlerden daha önceki toplumları incelerken tespit ettiğimiz sebeplerin bu konuda da geçerli olduğunu görmekteyiz.

Konumuzu ilgilendiren arınma problemine neden olan yönler şunlardır:

-Hız.İsa’nın, inkarcı Yahudi toplumuna ve alemlere mucize olmak üzere babasız olarak yaratılması.

-Hız.İsa’nın geleneğe aykırı olarak Allah’ın birliğini ve kendisinin kulluğunu vurgulaması.

-Hız.İsa’nın inkarcı yahudi toplumunu imana davet üzere gösterdiği mucizelerin olağanüstülüğü.(Allah’ın izniyle ölüleri diriltmesi vb.)

-Bu olayların, tarihsel dönemde yer alan gnostik inanışlar ve sır dini inanışlarıyla özdeşim kurularak yorumlanması.

-Bu yorumların havarileri temsil eden Ruhban sınıfı tarafından Hristiyanlık dininin genel felsefesi durumuna getirilmesi.

-Bu tutumun gelenek halinde sürdürülmesi, konsüllerde benimsenmesi ve kilise tarafından skolastik düşünce halinde kalıplaştırılması.

Bu noktalardan konumuzla doğrudan ilgisi olan yönü, Hız.İsa’nın yaratılışı ve bu mucizevi yaratılışın, tarihsel dönemde yer alan gnostik inanışlar ve sır dini inanışlarıyla özdeşim kurularak yorumlanmasıdır.

İşte bu tutum da, insanın biyolojik yapısının aklileştirme, özdeşim kurma mantık yapısından kaynaklanmaktadır. Hız.İsa’da bu yaratılışıyla Allah’ın oğlu kabul edilmektedir.¹⁵⁶

Hız.İsa’nın yaratılışı, halk aleminden bir yaratma değil, emir aleminden bir yaratmadır. Oluşumunda yine topraktan alınmış unsurlar vardır.¹⁵⁷

Emir aleminden yaratmada, şekillenme, süre, nicelik yoktur. Allah’ın “Ol” emri vardır, istenilen olur.¹⁵⁸ Hız.İsa’nın Allah’ın kelimesi olması¹⁵⁹ o’nun Allah’ın “Ol” emriyle yoktan yaratıldığını ve tüm insanlara üflenmiş ruh gibi üflenmiş ruh olduğunu ifade eder. Hız.İsa’nın bu mucizevi yaratılışı, o dönemde bulunan insanın gnostik yaratılış felsefesi ile özdeşleştirilmesi, ilk yanılgılara ve özden sapmalara yol açmıştır.

Bundan önceki samiri kıssasında dini kültlerin ortaya çıkışı konusunda kısa bir bilgi vermiştik.

Kültürel olarak ilkel toplumlarda dejenerasyon, semboller yoluyla gerçekleşiyordu. Kavramları biyolojik bedeniyle (algılarıyla) görme isteği, onların sembolize edilmesine neden olmuştur. Kavramları sembolleştiren ilkel insan, ilahi kavramları yeryüzüne ait kavramlarla özdeşleştirmekte ve bu yolla din kısa zamanda aslından uzak bir biçime bürünmekteydi.

¹⁵⁵ Meryem, 19/21, Enbiya, 21/91, Yazır, 5/461, ayrıca bkz. M. Vehbi, 8/3204.

¹⁵⁶ Nisa, 4/171, bkz. Beyzavi, 1/211.

¹⁵⁷ Al-i İmran, 3/59,60, Muhammed b. Hazin,1/253 bkz. M. Vehbi, 8/3050, Osmanoğlu Şeyh Ahmet, *Gülzar-ı Sofiyye*, s. 201

¹⁵⁸ Al-i İmran, 3/59,60, Yasin,36/82, bkz. Gazali, *Kimya-i Saadet*, 1/34, Yazır, 5/320, 2/377, *Tefsir-u Celaleyn*, s. 54.

¹⁵⁹ Nisa, 4/171, bkz. Muhammed b. Hazin, 1/445, Beyzavi, 1/318, Tıbyan, 1/289.

Çeşitli benzetmeler yapıyordu. Tanrı yaratıcıdır, “anama benzer.” Tanrı getirendir, “babama benzer” gibi. Bu benzetmelerden sonra büyük bir içtenlikle özdeşleşmeler başlıyordu. Tanrı “anadır”, Tanrı “baba”dır örneklerinde bu durum görülmektedir.¹⁶⁰

Hız.İsa’da gösterdiği mucizeler, mucizevi doğumu nedeniyle sonraları ilah olarak algılanmada etkili olmuştur. Bu duruma neden olan hayal ihtirasını biyolojik bedenin bir fonksiyonu olarak daha önce açıklamıştık.

Antropomorf (insan-tanrı) anlayışı, Allah’ın insan şeklinde hayal edilip, böylece tasarlanması sonucu ortaya çıkar. Antropomorf tanrı da insanın hayat düzeni gibi bir düzen tasarlanır. Eş, oğul gibi.¹⁶¹

Hristiyanlık akidesinin gelişim devrelerine baktığımızda, bu tür inançların tarihsel dönemde Akdeniz havzasında, özellikle Eski Yunan’da var olduğunu, akideyi etkilediğini görürüz. Sokrat, özellikle Tanrı hakkındaki bu benzetmelere karşı çıkmış, halk dininin arınmasını, bunun için de Tanrı için yakışıksız tasavvurların ortadan kalkmasını istemiştir.¹⁶²

Dinin, insanın yaratılışı konusundaki açıklamaları Eski Yunan’da mit (efsane) şeklinde algılanarak da olsa bilinmekteydi.¹⁶³

Hristiyanlık akidesini şekillendirdiğini söylediğimiz Gnostizm, kurtuluşa yönelik dualist bir züht hareketidir. Doğu kökenli olan ve çeşitli şekillerde tezahür eden Gnostizm, Hristiyanlıktan önce var olan dini bir harekettir.

Gnostizmin bütün şekilleri, mitolojisi ve teolojisi varlık karşısında takınılan kesin tavırdan ve bu varlığa getirilen yorumdan kaynaklanmaktadır. Gnostizm, Hristiyan din felsefesini etkilemiştir.¹⁶⁴

Hız.İsa’nın mucizevi doğumu ve aynı şekilde yok oluşu, sonraki gelen yorumcular tarafından gnostik felsefeye uygulanmasına neden olmuştur ki bu da tezkiyede ortaya çıkan problemin nedeni konusunda fikir vermektedir.

Gnostik efsane, ruhu bekleyen kaderi ve akıbeti anlatmaktadır. Onun semavi nur alemindeki ilk yerini, trajik bir şekilde oradan düşüşünü, yeryüzündeki garip halini, bedendeki esaretini, ondan kurtuluşunu ve sonunda nurlu aleme yeniden yükselişini anlatmaktadır.¹⁶⁵

Esasen buraya kadar olan kısım dini kaynaklara paralellik gösterse de ayrıntılı bir şekilde incelediğimizde, antropomorfik bir tavrın oluşumuyla karşılaşırız.

Şeytanların eline düşen bu nur parçacıkları, kendi kendilerine Tanrı’ya ulaşamaz. Bu duruma acıyan yüce tanrı, onları kurtarmak için semavi bir ışık şeklini –oğlunu- şeytanları tanımamaları için insan bedenine sokarak gönderir. Oğul, uyuyanları uyandırır. Görevi sona erince, yeniden göğe yükselir ve böylece ölümle birlikte bedenlerinden kurtulan nur parçacıklarına kendini izleyecekleri yolu açmış olur.

¹⁶⁰ Şenel, Alaattin, *Bilim ve Ütopya*, s. 35.

¹⁶¹ Şenel, aynı yer, *Tıbyan*, 2/136,137. ayrıca bkz. Yıldırım, s. 289, Yazır, 4/317

¹⁶² Gökberk, s. 51.

¹⁶³ Gökberk, s. 6.

¹⁶⁴ Akdemir, Salih, *Hristiyan Kaynaklarına ve Kur’ana Göre Hz. İsa*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜİF Ank.1988,s.64.

¹⁶⁵ Akdemir, s.65, ayrıca bkz. Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 143.

İnsanın cesedinden kurtulması, insanın kendi amelleriyle gerçekleşemez; ancak insan dışındaki ilahi bir müdahale ile gerçekleşebilir. Bu gnostik anlayış, Pavlos'un ve onun şekillendirdiği Hristiyanlığın temel taşıdır.¹⁶⁶

Sır dinleri, Roma İmparatorluğunun insana hayat ve coşku vermeyen resmi dinlerine bir tepki olarak doğdu. Uzun süren savaşlar, ebediyet düşüncesi veren sır dinlerine doğru tatmin arayan insanları yöneltti.

Bu sır dinlerinin en önemli özellikleri şunlardır:

- Kurtarıcı kahramanları ya ilahi ya beşeri veya yarı ilahi yarı beşeri bir tabiata sahiptirler.
- Kurtarıcıların hepsi mucizevi bir doğumla meydana gelmiş, düşmanları tarafından öldürülmüş, sonra tekrar üçüncü günde muzafferane bir şekilde dirilerek semaya yükselmiş ve ebedi hayata erişmişlerdir.
- Hepsinde komünyon elementi olarak, kurtarıcının et ve kanını temsilen bir hayvan eti, yanında çoğunlukla ekmek, su, şarap vardır.
- Hepsinde günahlardan arınıp, kurtuluşa ermek için (kan veya su ile) vaftiz yapılır.
- Komünyondan yiyen müminler, bu kurtarıcının sahip olduğu insan üstü cvheri kendi vücuduna alıyor; ebediyetten emin olarak O'nunla birleştiklerine inanıyorlardı.
- Bu kurtarıcı Tanrılar arasında özellikle mitra, bütün kainatın yaratıcı tanrısı ile kendine inananlar arasında bir şefaattir.¹⁶⁷

Pavlus, ne pahasına olursa olsun, Hristiyanlığı bu öğretinin hakim olduğu yerlerde yaymaya kararlı olduğu için, öğretisini, sözcülüğünü yaptığı Hz.İsa'nın saf tevhid mesajıyla değil, aksine sır dinlerini ve Gnostizm'i esas alarak meydana getirmiştir.¹⁶⁸

Pavlus, sır dinlerine ve gnostizme dair bilgileri, putperestliğin hakim olduğu Tarsus'ta öğrenmiştir. Luka ise, daha başlangıçtan itibaren bu sapık dinlerin öğretilerine göre yetiştirilmiştir. Böylelikle O'nun düşünce yapısının şekillenmesinde çevre ve ailenin önemli rol oynadığı görülmektedir.¹⁶⁹

Tevhid dini halinde doğup kısa bir süre sonra Hz.İsa'yı Allah'ın oğlu olarak kabul eden Hristiyanlık'ta, şirk sorunu Pavlus ve Luka ikilisiyle çıkartılmıştır. Çünkü Pavlus'un hayatına baktığımızda önceleri radikal-gelenekçi Yahudi mezheplerinden Ferisi mezhebine bağlı sert tabiatlı bir Yahudi olduğunu görüyoruz.¹⁷⁰

Önceleri doktor olan Luka da Hristiyan olmadan önce putperestti. İşte Luka, Yahudi muhtevalı bu mesajı hiç sevmediği yahudilerin tekelinden çıkarıp onu putperest hemşehrilerine mal etmeyi amaçlamıştır. Ancak, hemşehrilerinin tevhide dayanan ve bir çok ibadet gerektiren bir dini aynen kabul etmeleri mümkün değildir. Şu halde onun Pavlus'un şekillendirdiği şirk öğretisi şeklinde şekillendirilmesi gerekecekti ki Pavlus bunu yapmıştır.¹⁷¹

¹⁶⁶ Akdemir, s.66,67.

¹⁶⁷ Akdemir, s.63.

¹⁶⁸ Akdemir, s.63-64.

¹⁶⁹ Başaran, İ. Ethem, s.26.

¹⁷⁰ Akdemir, s.42.

¹⁷¹ Akdemir, s.60.

Ayrıca Luka, Hz.İsa'nın, "topluluğumu Petrus üzerine kuracağım"¹⁷² sözüne rağmen Hz.İsa'nın Petrus'a verdiği kilise kurma hakkını elinden almış, kiliseyi Paulus'a dayandırmış diğer havarileri dışarda bırakmıştır.¹⁷³

Luka yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı gerekli gördüğü zaman kutsal metinlerde değişiklik yapmaktan bile çekinmemiştir. Böylelikle şirk geleneği ve tevhit geleneği diye iki görüş ortaya çıkmış, bazen birbirleriyle çatışarak bazen siyasi anlaşma yaparak günümüze kadar gelmişlerdir.¹⁷⁴

İncili yorumlama yetkisi olan pavlosçu şirk geleneği bu öğretiyle Hristiyanlığın ana düşüncesini oluşturmuş, ortaçağda kilise babalarının felsefesi olan (patristik felsefe) ile özellikle Aurelius Augustinus (354-430) tarafından, gelişmeyi belirleyen temel olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁵

Daha önce de açıkladığımız gibi Kur'an Yahudi ve Hristiyanların "Allah'ı (tevhid çizgisini) bırakıp bilgilerini ve rahiplerini rabler (ilahlar) edindiğini söylemiş ve bunu şirk olarak nitelendirmiştir."¹⁷⁶

Oysa Tevhitteki anlaşılabilirlik kolay ve açıktır. Hristiyanlık'ta Pavlus'la başlayan arınma problemi, insanları ve bu dinin mensuplarını azap içinde bırakmıştır. Bu durumdan kurtulmak isteyen kilise, patristik felsefede biçimi belirlenmiş olan bu öğretiyi temellendirmek ve sistematik olarak derleyip toplamak yönündeki uğraşlarıyla skolastik (din adamlarını yetiştiren manastır) felsefesi oluşturmak zorunda kalmıştır. İnanç konularını olabildiği kadar akılla denetleyip öğretiyi akla uydurmak bu felsefenin uğraşıdır. Uğraşlar sonunda "Credo ut intelligam", 'anlayayım diye inanıyorum' görüşü ortaya çıkmıştır.¹⁷⁷

Bu açıklamalardan sonra Hristiyanlığın Teslis, inkarnasyon, asli günah, kefarete gibi dayandığı dört temel inançtan asli günah maddesini, Kur'an'ın arınma ile ilgili yönünden değerlendirip bir sonraki topluma geçelim.

Sır dinlerinin Hristiyanlığa soktuğu inançlardan biri olan asli günah öğretisi, Hristiyanlığın öğretisinin bel kemiğini oluşturur. Hristiyanlık akidesine baktığımızda dinin bu öğreti doğrultusunda şekillendiğini görürüz.

Pavlus'a göre, bütün insanlar günahkardı. Pavlus asli suç görüşünü bu noktadan (sır dinlerinden esinlenerek) başlatmaktadır.¹⁷⁸

Hz. Ademin düşmesi sonucu günah ve ölüm insanlar üzerine bir kader olarak çöküp yayılmıştır. "Günah bir insan yoluyla, ölüm de günah yoluyla dünyaya girdi. Böylece ölüm bütün insanlara yayıldı. Çünkü hepsi günah işledi."¹⁷⁹ Ve insanlara acıyan Tanrı,

¹⁷² İncil, Matta 16/17-9.ayetler.

¹⁷³ Akdemir, s.75.

¹⁷⁴ Akdemir, s.79, ayrıca bkz. Ahmet Cevdet, 1/46.

¹⁷⁵ Gökberk, s.151.

¹⁷⁶ Tevbe, 9/31, bkz. Tıbyan, 2/136,137; Beyzavi, 1/280; Muhammed b. Hazin, 2/229-230; Yazır, 4/317-318.

¹⁷⁷ Gökberk, s.158.

¹⁷⁸ Küçük, Abdurrahman; Tümer, Günay, s.234.

¹⁷⁹ İncil, Romalılar, 5/12.

günahlardan aklanmaları için oğlunun çarmıhta ölmesine katlanacaktır.¹⁸⁰ İncil’de olmayan, sadece Pavlus’un mektubunda yer alan bu sözleri, Hristiyan din adamları vahiy olarak kabul etmektedirler.

Kur’an’ı Kerim’in koyduğu ilkelerden biri bireysel sorumluluk ilkesidir. Hiç kimse, işlemediği bir suçtan dolayı başkasının günahından sorumlu tutulamaz.

Bu ilke Kur’an’da şöyle anlatılmaktadır:

“Kim doğru yola giderse ancak kendisi için doğru yola gitmiş olur. Kim de saparsa kendi aleyhine sapmış olur. Hiçbir kimse başkasının günahını yüklenmez.” Salih amelin sevabı sahibine olduğu gibi, günahın cezası da failine aittir.¹⁸¹

Fatır suresinde bu durum daha çarpıcı ifadelerle vurgulanmaktadır:

“Hiçbir günahkar, bir başkasının günahını çekmez. Eğer günahı ağır olan bir kimse, yükünü taşımak için bir başkasını çağırırsa, akrabası bile olsa, yükünden hiçbir şey taşınmaz. Ey Muhammed! Sen ancak görmedikleri halde Rablerinden korkanları ve namaz kılanları uyarırsın. Kim günahlarından arınıp temizlenirse, kendisi için arınıp temizlenmiş olur. Nihayet dönüş Allah’adır. Bir kimsenin başkasının günahını yüklenmesi ilahi adalete aykırıdır. Günah çekenler, başkasının günahını çekmeyeceği gibi, nefislerini kamil iman ve üstün ahlak ve salih amel ile temizleyenler de sırf kendi menfaatlerine olarak manevi kirlerden temizlenmiş olurlar.¹⁸²

Bireysel sorumluluğu kabul eden Kur’an’ın “ asli günah” öğretisini kabul etmemesi tabidir. Zaten Kur’an, Hz Adem’i affettiğini ve oğullarını da ilimle, ihsanla şerefli kıldığını belirtmektedir.¹⁸³

Hız Adem’in yasak ağacın meyvesinden yemesi ve bir günah işlemesi, daha önce de belirttiğimiz gibi elektrik akımlarıyla yüklü hayvani ruh’un oluşturduğu biyolojik bedenin savunma mekanizmalarının veya temel eğilimlerinin bir sonucudur.¹⁸⁴

Bu eğilimler, biyolojik bedende çeşitli şekilde görülürler. Bunlardan bazıları beslenme, korkma, hüzn, kaçma, ev kurma ve aile edinme, sevm, sevilme, nefret etme, kıskanma, endişe, kızma, tiksime bazıları da Hz. Adem kıssasında gördüğümüz gibi biyolojik bedenin varlığını, hayatını, ebediyetini sağlama duygusu gibi, biyolojik bedenin savunma mekanizmaları olan ve temayüllerini oluşturan fonksiyonlarıdır¹⁸⁵.

Konuyla ilgili ayetler şöyledir:

“Nihayet şeytan ona fısıldayıp: ‘Ey Adem sana ebedilik ağacını ve yok olmayacak bir hükümlanlığı göstereyim mi?’” dedi.

(Ölümlülükten kurtulup ebedi yaşama arzusunda olan insanın ataları, şeytanın gösterdiği) o ağaçtan yediler. Hz. Adem’in, Allah’ın emirleri ile nefsinin sınırsız eğilimleri

¹⁸⁰ İncil, *Galatyalılar*, 2/16-21. ayetler.

¹⁸¹ İsra, 17/15, Muhammed b. Hazin, 3/167, ayrıca bkz. Tıbyan, 2/323, Mevakıb, 2/348.

¹⁸² Fatır, 35/18, Tıbyan, 3/286, Mevakıb, 3/301 ayrıca bkz Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/144, Mevakıb, 3/301 M. Vehbi, 11/4574 Yazır, 67383

¹⁸³ İsra, 17/70, Taberi, *Tefsir*, 1/77, ayrıca bkz. Tıbyan, 2/334, Mevakıb, 2/353.

¹⁸⁴ Songar, Ayhan, s.9.

¹⁸⁵ Kasapoğlu, s. 12.

arasında tutulduğu imtihanda çatışma yaşamış, eğilimlerini kontrol altına almada kendisine yöneltilen emri terk etmiş, kararlılık ve sebat gösterememiştir.¹⁸⁶

“Ey Adem, sen ve eşin cennette durun, dilediğiniz yerden yetin; fakat şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz. Derken onların, kendilerinden gizli kalan çirkin yerlerini kendilerine göstermek için onlara fısıldadı: Rabbiniz, başka bir sebepten dolayı değil, sırf ikiniz de birer melek ya da ebedi kalıcılardan olursunuz diye şu ağaçtan men etti.” dedi. Müfessirlere göre bu ağaç cennete yenilmek için değil, Hz. Adem’in eğilimlerini tahdit ve kulluk için konulmuştur.¹⁸⁷

Ayetlerden anladığımız üzere, İblis Hz. Adem ve Hz. Havva’nın asli unsurları toprak olan biyolojik bedenlerinde bulunan onu koruma, sonsuza devam ettirme (hayat) duygusunu, yok olma karşıt duygusuyla, doğru söylediğine yeminle¹⁸⁸ ve cennetin nimetlerinden mahrum kalacaklarına dair sözlerle endişelendirerek harekete geçirmiş, vesvese vermiştir. Müfessirlere göre vesvese, nefsin eğilimlerinin fısıldadığı arzular ve şeytanın vesvesesi olmak üzere iki türdür.¹⁸⁹

Nefislerinin ortaya koyduğu bu davranıştan sonra kötü yerleri göründü ve hatalarını anlayıp üzerlerini örtmeye başladılar. Buradaki isyan, eğilimlerinin hatalı kullanımıdır. Bu nedenle Kuteybe’ye göre Hz. Adem hata etmiş olur ki kasten isyanda bulundu demek doğru değildir. Ayrıca bu hatadan sonra kötü yerlerini örtmeye çalışmaları insandaki doğal utanma duygusunun ilk belirtisidir. İnsanı kötülük yapmaktan alıkoyan bir motiv olarak önem taşımaktadır. Nefislerinin ihtirasından dolayı kendilerini kınayıp, Rablerinden ilham alıp ona tevbe ettiler.¹⁹⁰

Bu ilham alışı ve yalvarış kelimeleri Bakara suresinde anlatılmaktadır:

“Adem Rabbinden bir takım kelimeler aldı (tevbe etti) bunun üzerine (Allah) onun tevbesini kabul etti.” Müfessirlere göre kelimeler, Allah’ın öğrettiği dualardır.¹⁹¹ O halde insan nefis tezkiyesinde günahları kendine huy edinmemek için Hz. Adem (as) gibi daima , istiğfar ve tevbe üzere bulunmalıdır.

Hristiyanlığın şirk geleneğinin dayanağı gnostik felsefenin önemli noktasını oluşturan asli günah tezi Kur’an tarafından söz konusu ayetlerle reddedilmiştir. Çünkü İslam’a göre sorumluluklar şahsidir. Hz. Adem’in bu günahı işlemesi de daha önce sözünü ettiğimiz biyolojik bedeninin sahip olduğu ihtiraslarından biri olan muhafaza eğilimini bilinçsiz ve Allah’ın uyarısına rağmen kullanmasından kaynaklanmaktadır¹⁹².

Hristiyanlığın Hz. İsa’yı Allah’ın oğlu, Hz. Meryem’i eşi kabul eden gnostik felsefe ile sır dini kökenli şirk anlayışı, biyolojik yapının Allah’ı insan beyniyle algılama, şekillendirme

¹⁸⁶ Taha, 20/120,121, Zamahşeri , Keşşaf, 3/88, ayrıca bkz. Beyzavi, 2/59, M. Vehbi, 8/3357, Ahmet Cevdet, *Kıssas-ı Enbiya*, 1/17.

¹⁸⁷ Araf, 7/19,20, Beyzavi, 1/417-418 . ayrıca bkz. Yazır, 1/276-277

¹⁸⁸ Araf, 7/21, bkz. Beyzavi, 1/418, Tıbyan, 2/48.

¹⁸⁹ Araf, 7/20, Ebu Hayyan, *Bahru’l Muhit*, 8/532, ayrıca bkz. Tıbyan, 2/49, Yazır, 7/16.

¹⁹⁰ Taha, 20/121, Muhammed b. Hazin, 3/262, ayrıca bkz. Mevdudi, 2/21.

¹⁹¹ Bakara, 2/37, Tıbyan, 1/32, ayrıca bkz. Yazır, 1/278.

¹⁹² Beyzavi, 2/59, Zamahşeri, Keşşaf, 3/88, ayrıca bkz. M. Vehbi, 8/3357

ve tabiatla özdeşleştirme çabası ile Hakk Teala'yı insanlığın aile yaşamına benzetme eğiliminin ürünü olarak gözükmektedir¹⁹³.

Gnostik dinler ve sır dinlerinde insanlık tarihince sürdürülen Allah'ı insana ve insan yaşayışındaki baba'ya benzetme çabası olan (antropomorfizm) Hz. İsa'nın muhatabı insanlar tarafından da sürdürülmüş, sonuçta insan, algı seviyesine indirgediği kendi yaşamında olan aile tipini biyolojik bedeninin fonksiyonlarından olan görme ve özdeşim kurma fonksiyonlarıyla değerlendirmiş, tarihsel çabası olan soyut olanı somutlama faaliyetini devam ettirmiştir. Bu durum da 'Credo ut intelligam', 'anlayayım diye inanıyorum.' şeklinde özetlenen şirk anlayışına (rahmani ruhla-biyolojik bedenin zıtlığına) yani insanları azab içerisinde bırakan arınma problemine yol açmıştır.

Şimdi, arınma ile ilgili problemlerin son örneği olan İslamiyet öncesi Mekke toplumunda yaşanan arınma problemine geçelim.

6- İslamiyet Öncesi Mekke Toplumu ve Arınma Problemi :

İslam öncesi Mekke toplumu veya Cahiliye devri denince, aklımıza taştan ya da tahtadan oyulmuş totemlere secde eden, fal okları çeken, kurban kesen insanlar aklımıza gelir.

Burada, söz konusu olan tek Allah inancına (tevhid) arınmaya ulaşmaya engel olarak; daha önce değindiğimiz ve oluşumunu anlattığımız arınma sorununu oluşturan sebepler olduğu kadar Mekke'deki Kabe'nin ticaret merkezi olmasının ve rant kavgasının körüklediği tarihsel sebeplerin de önemli yeri vardır. Biraz sonra değineceğimiz gibi dedeler dini putçuluk ve onların getirdiği kazanç birbiriyle özdeşleşmiş, tevhid inancına olan tepkinin daha şiddetli olmasına neden olmuştur. Çünkü azınlığı oluşturan ve iktidarı ellerinde bulunduranlar menfaatlerin devamını ve artmasını bu putlara borçlu oldukları için putçuluğu bütün güçleri ile desteklerler.¹⁹⁴

"İnsanların çoğu Allah'a şirk koşmadan iman etmezler." Yani ahbarın helal ve yasaklarına uymakla onlara kulluk ederler.¹⁹⁵ Putçuluk felsefesini oluşturan bu sebepler, tarih boyunca ilahi müdahaleden bir müddet sonra tekrar oluşmaya başlamış, şirkin yoğun olarak yaşandığı fetret dönemlerinde statükocu bir durum almıştır.

Mekke toplumunda oluşan arınma probleminin de benzer birkaç sebebi vardır. Bu sebeplerin bazıları önceki arınma sorunlarıyla özdeş iken, biri de Mekke'deki Kabe'nin dinsel statüsünden kaynaklanmaktadır ki Mekke, hukuki, siyasi ve sosyal işlerin yürütüldüğü, meclisi ile bakanlarıyla tipik bir dini şehir devleti konumundaydı.¹⁹⁶

Mekke toplumunda arınma sorununa neden olan etkenlerden en önemlisini putçuluk fenomeni oluşturmaktadır.

a- İslam literatüründeki ortak görüş, bazı put isimlerinin Allah'ın isimlerinden türemiş olduğu yönündedir.

¹⁹³ bkz. Tıbyan, 2/136, 137, Beyzavi, 1/82, Yazır, 4/317, M. Vehbi, 1/130

¹⁹⁴ Vatandaş, Celaleddin, *Tevhid ve Değişim*, s.113.

¹⁹⁵ Yusuf, 12/106, Beyzavi, 1/612, ayrıca bkz. Yazır, 5/103.

¹⁹⁶ Şirvani, Harun Han, *İslamda Siyasi Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar*, Ank. 1965, s.24-29, ayrıca bkz. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İst. 1960.

Kur'an-ı Kerim, bu isimlerin Allah'ın isimlerinde sapkınlık eden mülhidler tarafından konduğunu, onların terk edilmesi gerektiğini bildirir.¹⁹⁷

Mekke toplumundaki Arap müşrikleri Allah'ın isimlerinden bazısını alıp müennes sigasıyla Allah isminden el-Lat; el-Aziz isminden el-Uzza şeklinde kendi putlarına koymuşlardı. Daha önceki toplumlarda da gördüğümüz gibi, bu isimler peygamberin tebliğinin yeni olduğu zamanlarda Allah'ı niteleyip insanlara tanıtmakta iken, soyut olanı somutlaştırmak ve biyolojik bedeni ile algılamak isteyen insan¹⁹⁸ tarafından tabiattaki benzerleri ile özdeşleştirilmiştir. Merkezden uzaklaştıkça, sonraki nesil temsil olunan bu nesneleri tanrılaştırmaya ve bir takım kültler (dini olgular) oluşturmaya başlamıştır.

Bir sonraki nesil, bunları Allah'tan ayrı yedek ilahlar, şefaathiler olarak benimsemiş ve Kur'an-ı Kerim'in tabiriyle atalar veya dedeler dini oluşmuştur.¹⁹⁹

Diğer toplumlar için söz konusu olan bu durum Mekke toplumunda da aynı değişimin sonucu oluşmuştur.

Tarihi bilgiler, bu isimlerden en yaygın, aynı zamanda özel isim olarak bilinen Allah isminin el-Lat müennes sigasıyla; lihyani, Safai, Semud, Palmir ve Nebat metinlerinde tanrıça ilat olarak geçtiğini söyler.²⁰⁰

Arabistan yarımadasının her tarafında bu putların değişik isimlerle yayılmış olması ortak bir asla işaret eder. Daha önce Allah'ın sıfatları olan bu sembolik

isimler temsil edilerek somutlaştırılmış, sonraki gelenler bu timsallerin işaret ettiği isimleri unutmuş, bu maddelere tapılarak kaba bir şirke düşülmüştür. Mesela Allah isminden el-Lat, el-Aziz'den el-Uzza, el-Mennan'dan Menat isimlerini çıkarıp sembollerine takmışlardır.²⁰¹

Kur'anda Allah'ı anlatmak, insanların algı düzeyine indirmek için müteşabih ayetler dediğimiz kelimeler kullanılmıştır. Örneğin Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı olmayan özelliği anlatılırken İbrani kültüründe bilinen yekpare, som, içinde boşluk olmayan (kaya) anlamına gelen "samed" ismi kullanılmıştır.²⁰²

b- Mekke toplumunda meleklerin de putlaştırılıp Allah'ın kızları olarak tanrılaştırıldıklarını ve Allah'a ait sıfatların bazılarının müennesleştirilip onlara verildiğini görürüz.²⁰³

Bu durum, insanın soyutu somut olarak arama, metafizik nesneleri biyolojik bedenin algılarıyla arama eğiliminden ve aşırı tazmden kaynaklanmaktadır. Tanrıyı, O'nun da neslinin olacağı zannıyla yaratılanlara; özellikle kendi hayat düzenlerindeki insanlara benzetmek sebebiyle şirke düşmekte idiler.²⁰⁴

¹⁹⁷ Araf, 7/180, bkz. Yazır, 4/179-180.

¹⁹⁸ Furkan, 25/21, Bakara, 2/55, Nisa, 4/153, bkz. Tıbyan, 1/52, Beyzavi, 1/82.

¹⁹⁹ Araf, 7/101, M. Vehbi, 12/4769ayrıca bkz, Yazır, 6/461, Yıldırım, s.298.

²⁰⁰ Yıldırım, s.370.

²⁰¹ Taberi, *Tefsir*, 53/23, ayrıca bkz, İbn-i Kesir, 3/517.

²⁰² İbn-i Kesir, *Tefsir*, s.8/547.

²⁰³ Tur, 52/39, bkz. Yazır, 7/281.

²⁰⁴ Tıbyan, 1/52, Beyzavi, 1/82. ayrıca bkz. İbn-i Kesir, 3/301

Böyle olunca, onun soyunun da kutsal olması, bir bakıma Tanrının parçası kabul edilmesi kaçınılmaz sonuç olacaktı.²⁰⁵

Ayrıca meleklerin, müşriklerin dünyevi günlük hayatlarını yakından ilgilendiren bir takım fonksiyonları (koruyuculuk vb.) bulunduğunu göz önüne alarak dünyanın çeşitli halleri gibi konularda onların yardımlarına mazhar olacaklarını umdular. Onlar ise şefaate edemezler.²⁰⁶

Melek kültü, diğer birçok sahte tanrıların kaynağı olduğundan, üreme veya tabiattaki fonksiyonları veya şefaate kavramları sebebiyle, Kur'an, meleklerle tapınmayı yasaklamaya fazla önem vermiştir.

c- İslam öncesi Mekke toplumunda yaşanan arınma problemine yol açan tarihi neden, önceleri salih kimselerin hatırasını yaşatmak için dikilip, sonra niçin dikildikleri unutulup atalarının geleneğini takip tutumu²⁰⁷ nedeniyle kudsi oldukları inancıyla yardım istenilen, aracı kabul edilen ve insan eliyle yapılan putlardır. Kur'an, bu tür putçuluğu evsan²⁰⁸ ve esnam²⁰⁹ kelimeleriyle insan eliyle tapınma amacıyla yapılmış putlar olarak anlatır. Evsan'ın tekili olan vesen, "tapılan taş"²¹⁰ asnamın tekili olan sanem ise altın, gümüş veya ağaçtan yapılıp tapılan heykel²¹¹ anlamına gelmektedir. Nusup ise, bizzat kendisine tapılan taşlar veya üzerinde kurban kesilen taşlardır.

Mekke müşrikleri de bu tür bir arınma problemi yaşamakta ve dedelerinden gelen alışkanlıkla bu tür heykellere tapmakta idiler. Nuh kavminin taptığı putlar Araplara intikal etmiştir.²¹²

"Nuh kavminden kimisi, kimisine "sakın tanrılarınızı bırakmayın: Vedd, Suva, Yagus, Ya'uk ve Nesr'den asla vazgeçmeyin" demişlerdi. Muhammed İbn-i Ka'b'a göre bu isimler Adem (as) ile Nuh (as) arasında geçen salih bir kavmin liderleriydi. Öldüklerinde onları sevenler, onlara tabi oldular. Onlardan yardım dilemeye başladılar. Şeytan onların şekillerinin yapılmasını telkin etti ve hoş gösterdi.²¹³ İşte bu miras putlar, cahiliye Arapları tarafından da yüceltilirdi.²¹⁴

Arap yarımadasında Vedd, Kelb kabilesinin; Suva; Huzeyl'in; Yagus, Mudar'ın ve sonra da Sebe civarındaki Beni Gutayf'in; Ya'uk; Hemdan'ın; Nesr ise, Himyer'in idi. O putlar Nuh (as)'un kavminden salih kişilerin isimleridir. Onlar ölünce şeytan onların halkına, onların daha önce oturmuş oldukları yerlere anıtlar (ansab) dikmelerini ve bunlara onların

²⁰⁵ Zuhurf, 43/15, bkz. Yazır, 7/47, ayrıca bkz. Teymiyye, Takiyuddin, Ahmet, *Tefsir-u Sureti'l İhlas*, Matbaatu'l Huseyniyye, Kahire, 1323, s. 29.

²⁰⁶ İbn-i Kesir, 7/75, ayrıca bkz. Muhammed b. Hazin, 4/206.

²⁰⁷ Hud, 11/53,63, bkz. Yazır, 4/457, M. Vehbi, 6/2373.

²⁰⁸ Hacc, 22/30, Ankebut, 29/19,25, Tıbyan, 3/95, Mevakıb, 3/101. ayrıca bkz. Yazır, 5/488,

²⁰⁹ Araf, 7/138, En'am, 6/74, İbrahim, 14/35, bkz. Tazır, 4/126, *Tefsir-u Celaleyn*, s. 144.

²¹⁰ İsfehani, Ragıp, Mülfredat, s. 512.

²¹¹ İsfehani, Ragıp., s.287, ayrıca bkz. Alusi, 6/58.

²¹² Buhari, 6/73.

²¹³ Nuh, 71/23, Muhammed b. Hazin, 4/331.

²¹⁴ İbn al Kalbi, (*Kitab al Asnam*), *Putlar Kitabı*. çev. Beyza Düşüngen. AÜİF yay. 89 Ank. 1969, s.48.

adlarını vermeleri için vesvese verdi, böyle yaptılar. Zamanla niçin dikildiklerine dair bilgi ortadan kalkınca onlara tapılmaya, medet umulmaya başlandı.

Mekke toplumunun bilgileri olmadıkları halde bunları salihler ve kutsiler olarak kabul edip, Allah'a ulaşmada aracı olarak kabul edişlerinin temel sebebini, anlatılan tutum oluşturmuş, sonradan gelen nesiller olarak atalarını buldukları yol üzerinde dogmatik bir düşünce ile takip etmişlerdir.²¹⁵

İkinci bölüme geçmeden önce Kur'an'da anlatılan toplumlarda ortaya çıkan değişik inanç olguları ile konumuz olan Mekke toplumundaki tevhid tepkinin nefis ile ilişkisi konusuna çok kısa değinelim:

Buraya kadar incelediğimiz bütün toplumlar ile aynı arınma problemlerinin görülmesi nedeniyle inceleme kapsamına almadığımız Nuh, Semud gibi toplumlarda ortak yön olarak Allah inancını görüyoruz. Bu inanç Mekke toplumunda olduğu gibi açıkça Allah olarak ifade edilmekte, diğer toplumlarda ise benzer adlarla yüce bir varlık olarak düşünülmektedir. Tanrı, Rab, Yüce anlamındaki ba'l kelimesi, üstün anlamını taşımaktadır ki, buna bir örnek teşkil etmektedir.²¹⁶

Tevhid dini ile şirk dini arasındaki sorun, işte tam burada ortaya çıkmaktadır. İnsanın yapısını oluşturan Rahmani ruh ve biyolojik beden (hayvani nefis) arasındaki egemenlik mücadelesi dış dünyada da insan özündeki dualizm olarak ortaya çıkmaktadır. Dıştaki bu mücadele içteki mücadelenin yansıması, ortaya çıkışıdır. Kısacası müşrik Allah inancı, Aristo'nun evreni yaratıp ilk hareketi verdikten sonra emekliye ayrılmış, dünyaya karışmayan, hesaba çekmeyecek (ahireti olmayan) Allah inancıdır. Allah, sadece ismi ile vardır²¹⁷.

Putlara olan aşırı bağlılık, geleneğin etkisi, ataların tutumlarına bağlılık olduğu kadar nefislerin sevdasıdır da.²¹⁸ Nefs kavramını işlerken, Yusuf suresinde biyolojik bedenın aşırılığı, sorumsuz davranışı ve hemen verilecek olanı²¹⁹ istediğine değinmiştik.

Diğer toplumlar için olduğu gibi Mekke toplumu için de putlar ilahi emirlerin biyolojik bedenın arzu ve ihtiyaçlarını kısıtlayıcı bir engel oluştuyordu. Emekliye ayrılmış, emir ve yasakları olmayan, zihinde var olan; fakat toplumsal yaşayışta olmayan bir Allah inancı, Kur'an'ın temel kavramları olan adalet, eşit gelir dağılımı, insanların eşit statüsü, zina, kumar, dolandırıcılık, zulüm yasağı gibi kavram ve hükümlerin olmamasını sağlıyordu. Bu tutumuyla onlar, aslında o putlara uymuyorlar, nefislerin arzusuna uyuyorlar denilmektedir. Nefislerin arzusu ise aşırı eğilimlerdir. Dini, sırf nefsin istek ve arzularından ibaret gibi kabul edip nefis-i emmareler peşinde koşmak,²²⁰ nefislerin arzusuna uyma olarak ifade edilmiştir.

Mekke de putlar sömürüye dayalı ticaretin koruyucusu durumundadır. Adaleti, zekatı, yardımı, eşitliği, helal kazancı, tevhidi, ibadeti emreden tevhid dini İslam, tarih boyunca

²¹⁵ İbn al Kalbi, s.50.

²¹⁶ Taberi, *Tefsir*, 13/91-94.

²¹⁷ Gökberk, s. 84.

²¹⁸ Necm, 73/53, bkz. Yazır, 7/314.

²¹⁹ Kıyame, 75/20, Tıbyan, 4/244, Mevakıb, 4/306 . ayrıca bkz. Sabuni , *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/576,

²²⁰ Yazır, 7/314, ayrıca bkz. Muhammed b. Hazin, 4/206.

organizmaya benzeyen toplum ve refah içerisinde yaşayan mütrefin (ileri gelen) zümresi tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Mekke toplumu, sadece zihni inanca sahip olup da sorulunca Allah'a inandığını belirtip sosyal hayatta dilediği gibi yaşamak isteyen materyalist topluma, arınma problemi yaşayan insan nefsi ile insanlardan oluşan topluma veya toplumsal nefse (arzulara) canlı birer örnek oluşturmaktadır²²¹. Onlar, aslında o putlara uymuyorlar, nefislerin arzusu veya sevdasına uyuyorlar. “Gökleri ve yeri kim yarattı dersin Allah” derler.²²² ayetinin ifade ettiği gibi yaratmada Allah kabul edilmekte, yeryüzü egemenliğinde ise kendi arzularının bir temsili, sembolü olan ve bu arzularını gerçekleştirmede kılıf olarak kullandıkları putlar öne sürülmektedir. Zira bu putlar, nefsin isteği olan aşırılıklara, her türlü kötülüğe, zarara izin vermekte aynı zamanda şefaatchilik yapmaktadırlar. Mekkeliler Kabe’yi tavaf ederlerken, Lat, Uzza, ve öteki put Menat hürmetine; çünkü onlar ulu kuğulardır, şefaathleri umulur derlerdi. İşte müşrikler, beyaz taşlardan yaptıkları putlarını böyle şairane bir benzetme ile yüksekte uçan kuğu kuşuna benzeterek onların şefaathlerini ummaktaydılar. Bu durumda inanç ve amellerinde hakkı gözetmemektedirler.²²³

O halde insanın ahiretini kurtarması, kendi arzu ve hisleriyle değil, Allah’ın indirdiği delillere uygun hareket etmektedir. Tezkiye, insan nefsinin arzularıyla değil, Allah’ın hükümleriyle değer üretmekten sağlanacak etki ve mutlulukla mümkün olacaktır.

²²¹ Vatandaş, Celaleddin, *Tevhid ve Değişim*, s. 113.

²²² Zuhuruf, 43/9, bkz. M. Vehbi, 13/5182-5183.

²²³ Yazır, 7/310, 14, 15.

İKİNCİ BÖLÜM

ARINMADA OLUMLU VE OLUMSUZ FAKTÖRLER

A-İNSAN-DIŞ DÜNYA İLİŞKİSİNDE UYUMU SAĞLAYAN ETKENLER

1- Tevhid :

Arapça ‘vhd’ kökünden tef’il vezninden mastardır. Bir şeyin bir olduğuna hükmetmek, birlemek tek kılmak anlamındadır¹. Kur’an, insanlık tarihi boyunca insanın yapısında ve dış dünyadaki eylemlerinde yaratılışa (fitrat) uygun eylemlerde bulunmasını istemiştir.

Bu eylemlerin niteliği, insanın yapısındaki uyuma, yani asıl yapısını oluşturan ölümsüz veya baki rahmani ruhla, onu kuşatan toprak kökenli² biyolojik bedeni arasındaki ilişkinin uyumuna bağlıdır.

Allah’tan olan baki rahmani ruhun, yok olucu biyolojik bedene karşı üstünlüğü, ona sağlayacağı hakimiyet, bedenin arzularının ilahlığını önler ve insanın dualist yapısını tevhide dönüştürür. Tersisi durum ise şirki oluşturur.

Dualist yapıdaki insanların oluşturduğu eylemler ise toplumda yine kendi yapısında bir hayat tarzı ortaya çıkarır. Rahmani ruhun kaynağı Allah’ın sadece ismi bilinir³ biyolojik bedenin (hayvani ruhun) dış dünyadaki sembolü ve hayali koruyucusu, kendilerini aldatıcı putlar da hayatını kaplar.

Böylece insan bünyesinde ortaklık (şirk) söz konusu olduğu gibi, bu tür bünyelerin oluşturduğu dış dünyada çeşitli görünümelerde idoller ve putlar oluşur.

Bu nedenle Kur’an üç başlık altında toplanan tevhide büyük önem verir.

a- İbadette Tevhid: İbadetlerde Allah’tan başkasına kulluk etmemektir.

“(Bu Kur’an) Allah’tan başkasına kulluk etmeyiniz diye ayetleri sağlamlaştırılmış, sonra da uzun uzadıya açıklanmış bir kitaptır.” Geylani, kim zarar ve menfaati Allah’tan değil başkasından görüyorsa o Allah’ın kulu değil, kimden görüyorsa onun kuludur der.⁴

“Allah’tan başkasına kulluk etmeyin, doğrusu ben hakkınızda can yakıcı bir günün azabından korkuyorum...”⁵

“Hüküm vermek ancak Allah’a aittir. O, başkasına değil, ancak kendisine tapmanızı emretmiştir.”⁶

“Rabbin yalnız kendisine ibadet etmenizi buyurmuştur.”⁷

“Onlara kendi içlerinden ve dışlarından Allah’tan başkasına kulluk etmeyin, diyen peygamberler gelmişti ki tevhide davet edip kaçırdılar.”⁸

¹ Kamus, 2/48, ayrıca bkz. Tahanevi, 2/168, Edip Kemal, Lamiyye-i Kelamiyye, AÜİFD, s. 1-2, Ank. 1954, s.9, 1 nolu dipnot, Cürçani, Şengül, *Kur’an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 4. Kur’an Sempozyumu, Fecr yay, 7-18 Ocak-1998, 48, Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, Nun yay. İst 1995.

² Saffat, 37/11, bkz. Tıbyan, 4/15, Cili, *İnsan-ı Kamil*, s. 39.

³ Zuhuruf, 43/9, bkz. M. Vehbi, 15/5182-5183.

⁴ Hud, 11/2, en-Nedvi, Ebu’l Hasan, *İslam Düşüncesi Hayatı*, çev, Said Şimşek, İst. 1997, s. 238,39, ayrıca bkz, Beyzavi, 1/553, Tıbyan 2/191.

⁵ Hud, 11/26, Bkz. Tıbyan, 2/195.

⁶ Yusuf, 12/40, M. Vehbi, 6/2507, ayrıca bkz, Sabuni, M. *Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/250.

⁷ İsra, 17/23, bkz. Muhammed b. Hazin, 1/17.

⁸ Fussilet, 41/14, Yazır, 6/551, ayrıca bkz. M. Vehbi, 12/5037.

“Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz.” Razi’ye göre ibadetin özü kulun tezellül ve huşu ile Allah’a tazimi ifa etmektir, bu da Allah’a ibadette O’ndan başkasını gönülden çıkarmaktır.⁹

b- Yaratmada Tevhid: Yerin, göğün ve ikisi arasındakilerin, özetle bütün kainatın yaratıcısı, ortağı ve benzeri olmayan, bir Allah’tır.

Bu husus Kur’an’da şu ayetlerde ifadesini bulmuştur: “Allah, gökleri ve yeri yaratandır.” “Gökleri ve yeri gereğince yaratmıştır. Onların eş koştuklarından yücedir.” O halde “Güneşe ve aya secde etmeyin, eğer Allah’a kulluk etmek istiyorsanız; bunları yaratana secde edin.”¹⁰

“Allah, önce yaratır, ölümünden sonra onu tekrar diriltir, sonunda yine O’na döneceksiniz.” “Bilin ki, yaratma da emir de sadece O’na aittir. Alemlerin Rabbi olan Allah yücedir.” Bu duruma fiillerde tevhid denmektedir ki, bu da varlıkta Allah’tan başka gerçek etki sahibi olmadığına ilmelyakin aynelyakin ve hakkalyakin olarak inanmaktır.¹¹

c- Allah’ın Zatı ve Sıfatları Komusunda Tevhid:

“Ey Muhammed de ki: O, Allah tektir. Allah her şeyden müstağni ve her şey O’na muhtaçtır. O, doğmamış ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O’na denk değildir.” Allah, ayet’el kürsi ile bu ihlas suresinde olduğu kadar, İslam’dan başka hiçbir dinde böylesine güzel tarif olunmamıştır. Zamahşeri’nin Ubey ve Enes (ra) den rivayetlerine göre gökler ve yer ihlas suresi üzerine kurulmuştur.¹²

Ayrıca şu ayet O’nun hiç benzeri olmadığını anlatır. “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, işitendir, görendir.”¹³

Birinci bölümde incelediğimiz toplum örnekleri ile ilgili ayetlerde, tevhidin bu üç yönünün ihlal edildiğini, insanın yapısında ve dış dünyada dualizme yol açıldığını gördük. Oysa Kur’an, insanın yüzünü hanif olarak Allah’a çevirmesini; çünkü bütün insanları doğuştan bu fitrat üzere yarattığını vurgular. Allah, bu yapıya sahip insan için de özünde barışa ulaşmış anlamına gelen “Müslüman” kelimesini kullanır. Bu anlamda, insanın biyolojik bedeni olarak isimlendirdiğimiz (hayvani nefsi) çalışan bedeni; Allah’ın yaratılışına koyduğu Rahmani ruhun ve bu ruhun fonksiyonlarından olan akıl ve iradenin muhatabı ilahi emirlerin altına girmiş olur. İnsanın yapısında asıl olan ve istenilen de budur. Kur’an, bünyenin arazının aslisine teslimine, barış ve huzur durumuna “İslam”, bu nitelikteki kişiye ise “müslüman” adını vermektedir.¹⁴

Hız.Peygamber (as), kendi yapısının bu yönünü kastederek: “Herkesin bir şeytanı vardır, benim şeytanım bana teslim olmuştur”¹⁵ buyurmuş, biyolojik bedeninin kendisine emredilen

⁹ Fatıha, 1-4, Muhammed b. Hazin, 1/17, ayrıca bkz. M. Vehbi, 1/23, Yazır, 1/109.

¹⁰ İbrahim, 11/34, Nahl, 16/3, Fussilet, 41/37, bkz. M. Vehbi, 12/5065.

¹¹ Rum, 30/11, Yazır, 10/71.

¹² İhlas, 114/1-5, Zemahşeri, 4/298, ayrıca bkz. 15/2340, Yazır, 10/72.

¹³ Şura, 42/11, bkz. Yazır, 10/71.

¹⁴ Bakara, 2/131, Ankaravi, 210/211.

¹⁵ Müsned, 1/257.

ölçülerde hareket edip zarara yol açan aşırılıklardan korunduğunu, Rahmani ruhun emrinde, fonksiyonlarını yaptığını anlatmıştır.

Aşağıdaki hadisinde bu fonksiyonunun adını nitelemiştir:

“Müslüman, diğer müslümanların dilinden ve elinden güvende olduğu kimsedir.”¹⁶ Bu hadis, bünyedeki ahenge ve bu ortamın dış dünyada oluşturduğu olumlu etkiye işaret etmekte, insanların eline, arınmanın neresinde olduklarına dair sağlam bir ölçü vermektedir. Kur'an'ın arınma konusunda tevhidi içeren diğer kavramı haniftir. Sözlükte çarpıklıktan doğruluğa meyil doğruluk ve tevhid anlamına gelmektedir.¹⁷

Kur'an Hz.İbrahim (as)'in hanif olduğunu vurgulayarak bütün insanlara hanifler olarak, şirk koşmaksızın ve ihlasla, batıldan hakka dönüp tek Allah'a inananlar olarak Allah'a yönelmelerini emretmektedir ki ne Yahudi, ne Hristiyan, ne müşrik, bilakis insanlara örnek bir “müslüman” olarak nitelenen Hz.İbrahim, bu sıfatlarla muttasıf bir muhahiddir¹⁸. Hz. İbrahim'in içerisinde bulunduğu toplumun inanç sistemi ve bu sistem içerisinde Hz.İbrahim'in tavrı Kur'ân tarafından övülmektedir. Bu övgü Hz.İbrahim'in tevhidi tüm yönleriyle Allah'a vermesi ve O'na yönelmesi nedeniyledir.

Hiz. İbrahim ile sembolleşen tevhid anlayışına göre, kelimeyi tevhid, uluhiyette şirki reddeder. Bu mana, sıfatları çoğaltmakla beraber onların hepsini bir tek ilahlıkla birleştirerek zatta birliği ifade etmektedir ki bu da şu anlama gelmektedir. Bir çok zatlar ve onlarda bazı sıfatlar mümkün olsa da bütün sıfatları içine alan ancak bir tek zat vardır. Dolayısıyla mabutluk, ehadiyet yaratma, ve diğer sıfatlarda Allah vahittir.¹⁹ İnsanlarda yaşanan arınma problemi de Allah'ın sıfatlarının insanlar tarafından gerçek anlamında kullanılma isteği ile bu sıfatların dolayısıyla tevhidin diğer dejenere sebeplerinden dolayı aldığı şekilden kaynaklanmaktadır. Yoksa tevhid, Adem'den Hatem (as) e kadar bütün peygamberlerin ortak davetidir.²⁰ Kainatın en büyük gerçeği olan bu davete ve peygamberlerine ortak karşı çıkış ve bu çıkışta Mele (ileri gelen) tabakanın önde gelmesinin sebebini, kalbini irfana, dilini burhana, bedenini ateşe, çocuğunu kurbana, malını iyilik ve misafirliğe, özünü Allah'a teslim eden Hiz. İbrahim göstermekte ve tezkiye yolunda bize bir şahit ve numune oluşturmaktadır.

Şimdi, Hiz. İbrahim'in bulunduğu toplumda tevhidin algılanışını dejenerasyonunu, oluşan halk dinini ve bu ortamda Hiz. İbrahim'in gösterdiği sağlıklı davranışı görelim...

2- Sulta Döneminde Hiz.İbrâhim (as) :

Hiz. İbrahim'in en önemli özelliği, şartlanmamış aklıyla Allah'ı arayışı, bu arayışı sonunda içindeki Rahmani ruhun ilhamına kulak vermesi, sonra da ailesi, çevresi ve baskıcı sulta yönetimine rağmen kendi özbenliğini, tevhide inancını baş döndüren bir teslimiyetle

¹⁶ Buhari, İman, 4,5, Rikak, 26; Müslim, İman, 64, 65. Tirmizi, Kıyamet, 52; Nesai, İman, 8,9,11.

¹⁷ Yazır, 6/254.

¹⁸ Hacc, 22/31, bkz. Tıbyan, 3/95, Mevakıb, 3/101, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/541

¹⁹ Yazır, 10/80.

²⁰ Kutup, Seyyid, *Düzeltilmesi Gereken Kavramlar*, Risale yay. Çev. Nurettin Yıldız. İst. 1995, s. 20.

ortaya koyması, ilahi ahlakla ahlaklanması, ve insani seçeneğin en yüksekini kendinde toplanmasıdır²¹.

Tefekkürü ve sonucunda verilen peygamberlik ilmi nedeniyle davetini başlattığı ortamın çarpıklığı bu önemi artırır.

“Rabbi bir zaman İbrahim’i bir takım kelimelerle sınamış, O da onları tamamlamıştı.” Bu kelimelerin neler olduğu konusunda değişik rivayetler vardır. Ortak görüş, Hz. İbrahim’in hayatı boyunca yarı insan, yarı hükümdar rolündeki krala baş kaldırması, ateşe atılması, oğlunu boğazlamasıyla emredilerek sınıandığı ve bunları yerine getirme konusunda tereddüt göstermediği Beyt-i Şerif’i temizleme, ilahi hükümleri tebliğ ve menasık-ı Haccı ifa olduğudur.²²

Hz. İbrahim, Allah’a bu yönüyle tam bir teslimiyet gösterdiği gibi, inancını sulta ve şiddete rağmen ortaya koyabildiği için bünyesiyle barış içinde olan anlamında müslüman olarak adlandırılmıştır.

“İbrahim, Yahudi değildi, Nasrani değildi. Sadece Allah’a yönelmiş olan bir müslümandı, müşriklerden değildi.”²³

Hz. İbrahim, Allah’ı arayışında aklını kullanmış, vicdanın Allah’ı telkin eden sesine kulak vermiş, ilk önce bünyesinde silm (barışa) ulaşmıştır. Müfessirlere göre Hz. İbrahim’e verilenin şartlanmayan ve tesir altında kalmayan akl-ı kamil ile hidayet olduğudur.²⁴ İç dünyasında oluşan tevhidin veya birliğin yansımasını dış dünyadaki insanların yapıp etmeleriyle zıt bir durum olarak görmüş ve halkını tevhide davet etmiştir.

Hz. İbrahim dönemindeki insanların dini kültlerini yapılan kazı çalışmaları ortaya koyar. Bu çalışmalara göre Asurluların diktatör ve savaşçı hükümdarı II.Asumasirpal, Khalah (Nemrut) adlı yeni başkenti için Amanos dağlarından odun kestirmiş, gösterişli bir saray yaptırmıştır. (M.Ö 833-859) II.Asumasirpal’in idaresindeki halk, devamlı korku içinde tutulurdu. Kral her yıl bir sefer açar, hakimiyeti altındaki hükümdarlar da şehirlerinin yağma edilmesini önlemek için ona hediyeler gönderirlerdi.²⁵

Asur, Khalah (Nemrut) ve Ninova Asurluların önemli şehirleridir. Yarı ilah yarı hükümdar kültü, Asurlular başta olmak üzere Babil ve Ur gibi Mezopotamya havzasının halklarında görülür. Yazıtlara ve kabartmalara göre III.Zarikum gibi diğer Asur kralları da rahip olup yıldızlara tapmakta idiler.²⁶

Krallara verilen bu dini statü, daha önce de gördüğümüz gibi insanların Allah’ın Melik, Rezzak gibi ilahi sıfatlarını somutlaştırması ve kralları Allah’ın emirlerinin uygulayıcısı olarak görme eğilimlerinden kaynaklanır.²⁷ Hristiyanlığın nüfuzu altındaki krallıklar ile İslam tarihinin Emeviler devrinde de eski toplumlar kadar bariz görülmesine de bu anlayış

²¹ Nisa, 4/125, Yazır, 3/91, ayrıca bkz. M. Vehbi, 4/1063.

²² Bakara, 2/124, bkz. M. Vehbi, 2/221, Yazır, 3/450.

²³ Al-i İmran, 3/67,68, bkz. Muhammed b. Hâzin, 1/254, Beyzavi, 1/212, Yazır, 2/389.

²⁴ M. Vehbi, 9/3439, Tefsir-u Celaleyn, 32.

²⁵ Meydan Larousse, *Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, Meydan yay. İst. 1990, s.1/755-756.

²⁶ Ahmet Cevdet, 1/20, ayrıca bkz. Larousse, 1/755

²⁷ Larousse, 4/223, Tıbyan, 1/52, Beyzavi, 1/82. ayrıca bkz, İbn-i Kesir, *Tefsir*, 3/301

görülmektedir. Nitekim Emeviler döneminde yöneticiler melik sıfatını mecaz olarak da olsa kullanmışlar; fakat bazı uygulamalarını da “Zillullah” Allah’ın yeryüzündeki gölgesi ve halifesi oldukları ,O’nun tarafından desteklendikleri iddiasıyla gerçekleştirebilmişlerdir.²⁸

Asurluların dini hayatlarında ulusal tanrı Asur, sami tanrısı dagan, önemli yer tutar. Yeni kurulan başkente Khalah=Nemrud adı verilışinden, Asurluların şehirlerine ünlü hükümdarların isimlerini verdiklerini, hükümdarların yarı ilah-insan şeklinde kabul edilip Allah ile insanlar arasında vekil sayıldıklarını bilmekteyiz. Din adamlarının da ülkenin mali ve iktisadi hayatındaki rolü büyük idi.²⁹

Asur kabartmaları ve anıtlarında Tanrı figürleri asık kaşlı, büyük gözlü olarak çizilmiş onun heykelleri normal heykellerden büyük olarak yapılmıştır.³⁰

Adıyaman yakınlarındaki Nemrut dağında bulunan heykellerde de bu durum görülmektedir. Ayrıca bu heykeller geçim sanatıydı. Hz.İbrahim’in babası da put yaparak hayatını sürdürüyordu ve doğal olarak bu sanatın ana malzemesini oluşturan putların piyasadan kaldırılmasını hiç arzu etmezdi.Buna rağmen Hz.İbrahim putları suya eğiyor, hadi için, hadi için diyordu.³¹ Bu şartlar altında Hz.İbrahim, kendisine gelen ilim dolayısıyla ortama ve topluma rağmen öz benliğini ortaya koymuştur. Ayette geçen ilim, Müfessirlere göre, vahiy, nübüvvet veya tevhid ilmidir ki onu tebliğ ile emrolunmuştur.³²

Hem babası, hem çevresi, hem de kral tarafından aldığı tehditlere rağmen Allah’a teslim ol emrini yerine getirmiştir. Müfessirlere göre “eslim” emri, ilk iman teklifi karşısında yönelişinden kinayedir. Yıldızların ve güneşin batmasından Allah onun kalbine, islam bilgisine götüren tevhid esasları ile ilgili delilleri ilham etmiş, akli ermeye başladığı zamandan itibaren eğitip güzel duygularla donatmıştır.³³ O halde tezkiyenin sağlanmasında tefekkür, tedebbür ve teakkülün de önemli bir yeri vardır.

“Sizin öteden beri tapmakta olduğunuz bu temsiller nedir? Allah’tan başka uydurmaya çıktığınız ilahlara mı ibadet ediyorsunuz? Alemlerin Rabbi olan Allah hakkındaki görüş ve düşünceniz nedir? dedi” Razi’ye göre bu, müşriklerin putlarını tahkirdir.³⁴

Bütün peygamberlerin tarih boyunca toplumlarına yönelttiği aynı soruya eskiden beri verdikleri cevabın aynısıyla karşılık verdiler:

“Biz atalarımızı bunlara tapar halde bulduk. Onların ilah olarak değer verdiklerine biz de ilah dedik.” dediler ki bu tutum gelenek ve taassuptan başka bir şey değildir.³⁵

Çünkü insan aynı insan, gen, dna, biyolojik yapı da aynıydı. Aradan geçen uzun zaman, biyolojik bedenin hevası(ki biz buna isyan diyoruz), Hz.Nuh’un tufan olayını bir mit ve uzaklarda bir efsane olarak algılatmaktaydı.

²⁸ Hadduri, Macid, *İslam’da Adalet Kavramı*, s.46, ayrıca bkz. Ahmet Cevdet, 1/619, Gökberk, 150.

²⁹ M. Larousse, 1/758, ayrıca bkz. Yazır, 3/449.

³⁰ Larousse, aynı yer.

³¹ Taberi, Ebu Cafer, Muhammed b. Cerir, *Tarihu’l Umem ve’l Mülük* Kahire, 1939,1/235.

³² Meryem, 19/43, Tıbyan, 3/38, ayrıca bkz. Mevakıb, 3/39, M. Vehbi, 8/3221.

³³ Bakara, 2/131, Yazır, 1/411

³⁴ Enbiya, 21/52, M. Vehbi, 9/3540.

³⁵ Enbiya, 21/53, bkz. Ebu bekr es-Suyuti, *Tefsir-u Celaleyn*, s. 32.

“Yemin ederim ki siz açıkça bir sapıklık ve dalalettesiniz. Sizin babalarınız da dalalet içinde imişler, dedi.” Çünkü bir şeye tabi olma sebebi, eskilik, yenilik veya atalar yolu olup olmaması değil, Allah’ın emrine ve Hakk’ın deliline uygun olmasıdır. Bunun için fıkıhta zarar kadim olmaz diye bir genel kaide vardır.³⁶

Hız.İbrahim kıssasını incelediğimizde, halkın bilgisizce tutumunu, babalarını buldukları statükoyu eleştirmeksizin benimseyişlerini, bu durumu en doğal durum, tek ilahlığı ise zalimlik olarak gördüklerini anlarız.³⁷

“Hız.İbrahim eline baltayı aldı. Ne kadar put varsa hepsini kırdı, büyük putun yanına vardı. Baltayı onun boynuna astı, çıktı gitti.” “Kim yaptı bunu ilahlarımıza? O mutlaka zalimlerden biri olmalı. İbrahim denilen bir delikanlı vardı, ilahlarımızı diline dolayıp duruyordu. Getirin onu halkın önüne. Umulur ki onun tanrılar hakkındaki söylediklerine şahitlik eden bulunur.”³⁸

Hız.İbrahim, “Sen mi yaptın bu işi ilahlarımıza ey İbrahim” sorusuna akılları işleten, ortak bilinç dışına çıkıp gerçekleri halktan farklı gören bir basiretle : “Doğrusu bu işi büyükleri yapmıştır. Eğer konuşurlarsa onlara sorun, dedi ki bu cevap, tevhide ait önemli ipuçlarını barındırmaktadır. Bu cevapta büyük putun kendisiyle birlikte başkalarına ibadet edilmesine kızması esprisi ile taştan ilahların acizliği ve savunmasızlığı özellikleri insanları durup düşünmeye sevk etmiştir. Bu ayet gurubunda kullanılan “enfüsühim” kelimesine Zamahşeri, “el-fikretü’s salih” yani sağduyu veya vicdan anlamını vermektedir.³⁹

Bunun üzerine “asıl zulmeden bu delikanlı değildir, sizsiniz” dediler ki bu cevap, insanların bazılarının düşüncelerini felç eden ortak bilincin (geleneğin, şartlanmışlığın) dışını göstermesi bakımından ilginçtir. Hız. İbrahim, davranışlarıyla, putların yanı sıra, insanların basiretini kapatan düşünce idollerini de kırmıştır.⁴⁰

“Demek siz, Allah’ı bırakıp da, size faydası ve zararı olmayan varlıklara tapınıyorsunuz öyle mi? Size de, Allah’ı bırakıp taptığınız putlarınıza da yuf olsun, hiç aklınızı kullanmaz mısınız?” dedi. Beyzavi’ye göre “üffin” lafzı onların hallerini takbih ve onları insanfa davettir.⁴¹

Oysaki insanlar, kendi düşüncelerini ve davranışlarını değil, Hız.İbrahim’in çağrısını sapıklık olarak görüyorlardı. İnsanların geçmişteki hükümdarları kutsal birer kurtarıcı görünümünde idiydiler ki halkın aşırı bağlılığı söz konusu idi.

Bu eğilimleri sonucunda sevgi ihtirası en uç noktalara, hayranlığa ve tapmaya ulaştı. Bu tutum, muhakeme ve aklın işlemesini güçleştirmiş ve “Onu yakın ve böylece ilahlarınıza yardım etmiş, intikamlarını almış olun” sözüyle neks etmişlerdir. Ayette ifade edilen neks bir şeyin dönmesidir. Müfessirlere göre, Allah, nefslerine şirk etmekle zulm ettiklerini kendi

³⁶ Enbiya, 21/53-54, Yazır, 1/482-483

³⁷ M. Vehbi, 9/3447-3448.

³⁸ Enbiya, 21/58-61, bkz. M. Vehbi, 9/3445 .

³⁹ Enbiya, 21/62-63, Zamahşeri, 3/122, ayrıca bkz. Muhammed b. Hazin, 3/277.

⁴⁰ Enbiya, 21/64, M. Vehbi, 9/3446-3447.

⁴¹ Enbiya, 21/66-67, M. Vehbi, 9/3449.

dilleriyle ikrar ettirmiş,fakat inkarda ısrar nedeniyle eski sapıklıklarına yeniden döndürmüştür⁴².

Hız.İbrahim bilinçli tavrını, güçlü imanını, Tanrı-Sultan Nemrud önünde de ortaya koymaktan çekinmemiş, onun tanrılığını inkar etmiştir. ⁴³ Peygamberler, statükoya dokunmadıkları sürece rahatça dolaşabilmekte, tevhid deyince iş değişmektedir. O zaman konu, otoritenin onlardan (ilahlara sığınıp halkı sömürenlerden) alınıp güç ve kuvvetin, haram-helal koyma hakkının sahibine verilmesi olayıdır. İşte bunun içindir ki Nuh (as), Hud (as), Hz. Musa (as), Hz. İbrahim (as) ve peygamberimiz (as) dönemlerinde bariz olmak üzere yönetimi elinde bulunduranlar, koltuklarına aday olanlardan daha çok tevhitten çekinmekte ve bütün güçleri ile mücadele etmektedirler.⁴⁴

Bu statüko ve şartlanmışlık o derecede idi ki;

Halktan bazı kimseler; hastalığımın şifa bulursam İbrahim için odun taşıyayım, tanrılara yardım etmiş olayım, diye adak adıyordu.⁴⁵ Hz.İbrahim'in ateşe atılmasından sonra ona sadece yeğeni Lut ile amcasının kızı Sarenin iman etmesi, mevcut yapının etkileyciliğinin göstergesidir.⁴⁶

Hız. İbrahimin içinde bulunduğu toplum, bir an için vicdanlarını veya sağ duyularını dinlemişler; bir an için gerçeği de ikrar etmişler; fakat yoğun şirk kültürünün getirdiği olumsuz telkin, ve benzeri sebeplerle ilahi taktirin ön gördüğü değişimi bünyelerinde gerçekleştirememişlerdir. Demek oluyor ki, temiz fitratta yaratılan kalp bozulunca, insan varoluş nedeninden sapmaya ve kendine özgü niteliklerini yitirmeye başlamaktadır. Artık Allah, bu toplumun sağduyusuna kazandıkları nedeniyle mühür vurmuştur. Onların kalplerine nur giremez, oraya iman ışığı doğamaz. Günahlar arttığı zaman kalpte basiret nurları körelmektedir. Bu toplumun, gerçeği kendiliğinden sezip, düşünüp bulmaya, dinleyip işitmeye ve gerçeği kabul etmeye kabiliyetleri kalmamıştır. Asli kalpleri vardır; ama çevre ve kötü alışkanlıkların etkisiyle onu örten ikinci bir alışkanlık kazanmışlardır.⁴⁷ O halde gerçeği anlamak için yaratılmış olan insan kalbinin bütün faaliyet ve yetenekleri, nefsanî eğilimlerle boğulduğunda insanı tezkiyeye götüren ilahi değerler konusunda bir inat kaplamaktadır.

Bu tespitlerden sonra Kur'an'ın Hz.İbrahim (as)'e verdiği önem ile tezkiye'de önem verdiği "Kalb-i Selim" ifadesinin yorumuna geçelim:

⁴² Enbiya, 21/68, Muhammd b. Hazin, 3/277, ayrıca bkz, M. Vehbi, 9/3447.

⁴³ Taberi, 1/241.

⁴⁴ Kutup, *Düzeltilmesi Gereken Kavramlar*, s. 26.

⁴⁵ Taberi, 1/242.

⁴⁶ Kurtubi, *el Cami li Ahkami'l Kur'an*, 2/305.

⁴⁷ Bkz, Saka, s. 54, Sabuni, *Safvetu't Tefasir*, s. 1/33, Yazır, 1/195, M. Vehbi, 1/51.

3- Kur'ân-ı Kerim'in Hz. İbrâhim (as)'e Verdiği Önem & “Kalb-i Selim” İfadesinin Yorumu :

Kur'an-ı Kerim'de, “O gün ne mal, ne oğullar fayda verir, o gün ancak kalb-i selim ile gelen iş görür” buyrulurken Hz. İbrahim'in Allah'a şirkten ve nifaktan uzak, imanı kendine fayda veren sağlam bir kalple geldiği ifade edilmektedir.⁴⁸

Sözlüklerde “selime” fiili ile “müslim” kelimelerinin ikisinin de “silm” kökünden geldiğini görmekteyiz. Silm kelimesi lügatta barışa girmek, barış yapmak gibi anlamlarda kullanılır.⁴⁹ Aşağıdaki ayet ve hadislerde de görüldüğü üzere aynı kökten gelen İslam, barışa ulaşmak, Müslim ise barışa ve güvenliğe girmiş insanı anlamında kullanılır, ve içerdiği anlam, islam ve kalb-i selim kavramlarının yorumlanması ve arınmada gösterdiği ufuk açısından önem taşımaktadır. Müfessirlere göre kalb-i selim, dininde bilgisizlikten nefsinde kötü huylardan, malın ve evladın muhtemel şerrinden salim ve pak olarak ilahi huzura gelen kimsedir.⁵⁰

“Ey inananlar! Hepiniz birlikte silme (barışa) girin. Şeytanın adımlarını izlemeyin; çünkü o size apaçık bir düşmandır” ayetinde ifade edilen ‘silm’ kelimesini Hz. Peygamber (as)’in şu hadisi açıklamaktadır:

“Müslüman, diğer müslümanların dilinden ve elinden diğer kimselerin (güven, huzur,selamet, barış) anlamındaki silm içinde olduğu kimsedir.”⁵¹

Daha önceden açıkladığımız nefsin yapısını göz önüne alarak, Kur'anın Hz. İbrahim için kullandığı bu terkiibe bakalım:

Yukarıdaki ayet ve onu açıklayan hadise göre; İslam ve Müslüman kelimelerinin kökünü oluşturan “silm” ; silahını bırakma, kavgaya değil barışa girme, teslim olma, güven ve huzura, din diliyle “itmi'nana kavuşma” anlamlarına gelmektedir. Çünkü, s-l-m kökünün anlamı, güven içinde (to be safe); sağlıklı sağlam (whole) ve yekpare (integral) olmaktır. Aynı zamanda silm olarak barış, huzur; selam olarak parçalara bölünmemiş olma anlamında kullanılmaktadır.⁵² O halde buradan müslümanın barış ve hoşgörü sahibi bir vasıf taşıması gerektiği ortaya çıkmaktadır. ⁵³ Müfessirlere göre kalb-i selim ifadesi, bünyenin karışıklıktan, şirk ve manevi kirlerden arındırılması, bünyenin güven, barış ve huzura kavuşturulmasıdır. Kuşeyri'ye göre kalplerinde hastalık vardır ayetinin zıttı olarak kullanılışıdır.⁵⁴

⁴⁸ Şuara, 26/88, Ebu bekr es Suyuti, s. 70, ayrıca bkz. Sabuni, *Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/651.

⁴⁹ Kuşeyri, Abdülkerim b. Havazın; *er-Risale*, Kahire, 1966, s.9 ayrıca bkz. Develioğlu, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın yay. Ank. 1993, s.953.

⁵⁰ M. Vehbi, 10/3197.

⁵¹ Bakara, 2/208, bkz. Buhari iman,4,5; Rikak,26; Müslim, iman, 64,65; Tirmizi, Kıyamet, 52; Nesai, İman, 8,9.

⁵² Fazlurrahman, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, s. 4, ayrıca bkz. Kuşeyri, *Er-risale*, 9, Develioğlu, s. 953.

⁵³ Geniş bilgi için bkz.Şengül İdris;*Kur'an'da Hoşgörü ve Hürriyet*, Diyanet İlmî Dergi, cilt-31, sayı-1, Ocak- Şubat-Mart, 1995, s. 13/30.

⁵⁴ Sabuni, *Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/651.

Allah, Hz. İbrahim'i yukarıdaki anlamlarda sıfatlandırmakta, 'İbrahim'de size güzel bir örnek vardır' anlamındaki ayetle insanlara örnek göstermekte ve insanların ona iktida etmekle küfür sıfatlarından arınmalarını istemektedir.⁵⁵

Hz. İbrahim, dualarında "Müslüman olarak yaşamayı, Müslüman olarak ölmeyi istediği gibi, Allah da insanlardan ancak Müslüman olarak can vermelerini istemiştir"⁵⁶. Bu ayet ile hadislerin işaret ettiği ve içerdiği 'İslam' ve onun faili 'Müslüman' kavramlarının anlam nitelikleri, günümüzdeki İslam ve Müslüman kavramlarıyla çağrıştırılmak ve özdeşleştirmek istenen şiddet, terör sıfatlarından ne derece uzak ve ilgisiz olduğunu ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber, diğer hadislerinde her çocuk İslam fitratı üzerinde doğar, sonradan ailesi mecusi, yahudi, hristiyan yapar buyurarak, insan bünyesinde ilk yaratılıştaki salt iyilik olduğuna, biyolojik bedenin algılarının henüz gelişmemiş olması nedeniyle bünyede tezat oluşmadığına ve her insanın bünyesinde doğuştan islam (barışın) egemen olduğuna dikkat çekmektedir.⁵⁷

Bireylerin eylemlerinin din tarafından değerlendirilmeye tabi tutulması, bu değerlendirmede farz, vacib, haram, helal gibi kavramların kullanılarak sınıflandırılması, bireyin biyolojik bedeninin fonksiyonlarının tam olarak işlemeye başladığı 9 ve 11 yaşlarından sonra başlamaktadır. İslam literatüründe bireye mükellef (sorumlu); davranışlarının değerlendirilmesine de (ef'al-i mükellefin) adı verilir; ve bu yaşlara gelmiş kişiler ibadetlerle, emir ve nehiylerle sorumlu tutulur.⁵⁸

Bu emir ve nehiyeler, insanın biyolojik bedeninin fonksiyonlarının kullanımını düzenler, verimini artırır, insanın içinde bulunan Rahmani ruh'un fonksiyonlarını yerine getirmesine yardımcı olur, kişinin bünyesinde fitratın (tevhidin) oluşmasına, barışın egemen olmasına (islam'a) yardımcı olur.

Bundan dolayıdır ki islam literatüründe beş esas, barışa ulaşmanın şartı kabul edilmiştir. Kur'an-ı Kerim, bütün insanların kalplerinde silm'in barış ve itminanın egemen olmasını⁵⁹ isterken, diğer ayetler de bu niteliğe sahip kişiyi Müslüman olarak adlandırır.⁶⁰

Ayette ifade edilen terkip, silm'in merkezini kalp olarak göstermektedir⁶¹. Daha önce, nefis kavramının ruh-beden ilişkisi yönünde ele aldığımız gibi, ruh, fonksiyonlarını daha çok kalp içerisinde İslam bilginlerince 'gönül' adı verilen bölümde yürütmektedir. Müfessirler, Necm 53/11. ayetin tefsirinde "Fuad" kelimesine 'gönül' adını vermekte; ve 'kalp gördü; çünkü kudsiyyatı önce kalp idrak eder sonra göze intikal eder', demektedirler.⁶² Ölüm anında yaşanan insani tecrübelerde, Anadolu Erenleri'nin şiirlerinde, kısaca dini literatürün ilgili bölümünde konuya bu şekilde yaklaşıldığı görülmektedir.⁶³

⁵⁵ Mümtehine, 60/4 Muhammed b. Hazin., 4/271 ayrıca bkz. Sabuni, *Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/483.

⁵⁶ Bakara, 2/132, bkz. Beyzavi, 1/115, Muhammed b. Hazin, 1/90 ayrıca bkz. Yazır, 1/412.

⁵⁷ Müslim, 4/2047-2048.

⁵⁸ Zuhayli, Vehbe; *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, Risale yay. İst. 1994, s.1/19-20.

⁵⁹ Bakara, 2/208

⁶⁰ Al-i imran, 3/67.

⁶¹ Sabuni, *Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/651.

⁶² Gazali, s.32-33. Erzurumlu, İ. Hakkı, 239. ayrıca bkz. Necm, 53/11, M. Vehbi, 14/5628.

⁶³ Ruhseiman, s.570-580, ayrıca bkz. Tatçı Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, Akçağ yay. Ank. 1991.

Hız. Peygamberin hadisi ve İslam literatüründeki ele alınışı görmek açısından sufilerin tecrübelerinin ürünü olan şiirsel ifadelerinde kavramın kullanılış şekline bakalım: “Vücutta bir et parçası vardır, o (salah) içinde olduğu zaman bütün beden, (salah) bulur, bozulduğu zaman bütün ceset ifsada (bozukluğa) uğrar. Dikkat edin! O kalptir!”⁶⁴

Hız. Peygamber (as) kalbin sağlıklı oluşunu (saleha) kökünden gelen “sulh” ifadesiyle anlatmıştır. Bu kavram da ‘silm’ ile yakın anlamlıdır ve yine “barış” anlamında kullanılmaktadır.⁶⁵

Diğer hadislerde kalbin metafizik yönüne işaret edilir:

“Mü’minin kalbi, Allah’ın nazargahı’dır. (baktığı yerdir.)”⁶⁶

Kaynağını Kur’an ve hadislerden alan eserlerde de kalb’e verilen önemi görmekteyiz.

“Mü’minin kalbi, kişinin gönül Kabe’sidir.”

“Kalp kırmak O’nun Kabe’sini yıkmaktır.”⁶⁷

Ayrıca, kalp kırma, gönül yıkma, yıkarsın Arş-ı Rahmani⁶⁸ gibi beyitler, kainata benzetilen insanın merkezini, kalpte bulunan gönül olarak göstermektedir.

Hız. İbrahim, uzun süren ilahi sınavda, tevhid mücadelesi boyunca Allah’ı akli ve tefekkürüyle aramış, kendine verilen ilahi bilgiyle kalbini dualizmden arındırmış ve müslüman ol, çağrısına; Alemlerin Rabbi Allah’a teslim oldum diye cevap vermiştir.⁶⁹

Hız. Peygamber, bünyedeki birliği, hayvani ruh (biyolojik yapının) işleyiş şeklini, onun Allah’tan gelen Rahmani ruh’a teslimiyetini, “herkesin bir şeytanı vardır. Benim şeytanım bana teslim olmuş, müslüman olmuştur.”⁷⁰ sözüyle açıklamıştır.

Bünyesinde tevhide ve İslam’a ulaşan insanın eylemlerinin niteliğinin, tevhid inancıyla uyumlu olarak gerçekleşmesine, Hız. İbrahim’in mücadelesi örnek olarak gösterilmekte ve insanlardan da aynı tavrı göstermeleri istenmektedir. Yıldızların gökte birer yerleri varsa, yerdeki İbrahim’in (as) hepsinin üstünde bir şerefi vardır. Böyle bir şerefi taşıyan insanın ve insanların o hakiki malikin gerisinde insanlar için yaratılmış aya ve güneşe, her türlü mahluka kul, köle olup alçalması pek büyük bir küfürdür.⁷¹ Şirk ve küfür gibi manevi kirlere arınmakla muhabbet ve buğzun sırf Allah için olması gerektiğine, bunun Hız. İbrahim’in güzel örneğinde olduğu gibi, Allah’a iman, ahlak temizliği, doğruluk, hakkı icra ve tefekkürle gerçekleştiğine Hız. İbrahim kıssası ve onun şahsiyeti güzel bir örnektir. Kelime-i tevhit ve hanifliği insanlığa öğretip miras olarak bırakan Hız. İbrahim, tezkiyenin gerçekleşmesi yolunda bizlere güzel metotlar sunmaktadır.

⁶⁴ Buhari, iman, 39; Müslim, Musakat, 107; Müsned, 4/280.

⁶⁵ Kuşeyri, s. 9; ayrıca bkz. Develioğlu, s. 953, Fazlurrahman, 4, 91.

⁶⁶ Müslim, Birr, 33, 34.

⁶⁷ Hace, Muhammed Lütfi, *Alvarlı Efe Hz.* Nil yay. İst. 1995, s. 73.

⁶⁸ Hace, Muhammed, s. 68.

⁶⁹ Bakara, 2/131, bkz. Beyzavi, 1/114, Yazır, 1/411.

⁷⁰ Müsned, 1/257.

⁷¹ Yazır, 7/547, 3/453

4- Büyük Günahlar ve Şirk İlişkisi :

Kur'an'ı Kerim'de sorumluluk getiren insan eylemleri değişik isimlerle ifade edilir. Bunlar salih amelin zıttıdır. Bünyede olan sulhün ürettiği pozitif davranışın tam tersi olan davranışlardır. Kur'an-ı Kerim'de bu davranışlara niteliklerine göre isimler verildiğini görmekteyiz. Kur'an-ı Kerim'de bu değişik isimler; günah⁷², isim⁷³, zenb⁷⁴, seyyie⁷⁵, fahşa, münker ve bağy⁷⁶ olarak anlatılır ki Abdullah İbn-i Mes'ud, fahşa, münker ve bağy kavramlarını içeren ayetin, Kur'an-ı Kerim'de iyilik ve kötülüğü en fazla toplayan ayet olduğunu belirtmektedir.⁷⁷

Ve onlar ki günahın kebairine ve fevahişine uzak dururlar. ayetinde görüldüğü üzere Kebair; üzerine tehdit gerçekleşen ve cezayı gerektiren, açıkça yasaklanmış olan günahlar; fevahiş ise, onların içinde özellikle çirkinliği açık ve aşırı olan günahlardır.⁷⁸

Bu kavramların ortak yönleri, insan bünyesinde Rahmani ruh'a tezat teşkil eden toprak kökenli biyolojik bedenin negatif sıfat taşıyan ürünü veya eylemleri diğer bir ifadeyle nefsin eğilimlerinden kaynaklanıyor olmasıdır.

Kur'an'ın konuyla ilgili yaklaşımı şu şekildedir:

“O iman edenler, büyük günahlardan ve hayasızlıktan kaçınırlar.” Burada (Kebairu'l İsm) büyük günah ve fevahiş olarak bir nitelendirme görülmektedir. Müfessirlere göre, şirk, katl, zina, kumar, içki ve iftira gibi eylemlerin hepsi 'ism' olarak adlandırılmaktadır. İsm'in özelliği, zararının yalnız kişiyle kalmayıp başkasına da sirayet etmesidir.⁷⁹

Diğer ayet de fevahiş'in günahın açıkça işlendiği son nokta olduğunu belirterek, fevahiş (çirkinlik), ism(büyük günah) arasında tür bakımından bir derecelendirme yapmaktadır.

“Rabbim, sadece fuhşiyatı, onun açık ve gizli olanını ism, (büyük günahları), haklarında hiçbir delil indirmedeği şeyleri, Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi yasaklamıştır.” Ayette geçen fevahiş kelimesi, çirkinliği büyük günahlardan açık ve aşırı olan fenalıkları, özellikle ırz ile ilgili bedenin aşırılıklarını anlatmak için kullanılmaktadır. İbn-i Abbas ve Mücahid'in nakline göre müşrikler, Kabe'yi uryan olarak tavaf etmekte ve bunu atalarından gördüklerini söylemekte idiler. Allah, bu davranışı kastederek, Allah çirkin olanı emretmez buyurmaktadır.⁸⁰

İsm (günah) kelimesini islam fıkıhçıları şu şekilde açıklamaktadır:

Süddi'ye göre ism, biyolojik bedenin isyanına, Mücahid'e göre ism, biyolojik bedenin her türlü isyanı (ma'siyet) ine denir.

⁷² Nisa, 4/101, bkz. Beyzavi, 298-299.

⁷³ En-am, 6/120, bkz. Tıbyan, 2/32, Mevakıb, 2/36, Yazır, 3/505.

⁷⁴ Muhammed, 47/19, bkz. Muhammed b. Hazin, 4/140, Ebu bekr es Suyuti, 2/180.

⁷⁵ Muhammed, 47/2, bkz. Muhammed b. Hazin aynı yer.

⁷⁶ Nahl, 16/90, bkz. M. Vehbi, 8/2885.

⁷⁷ Alusi, 14/219

⁷⁸ Şura, 42/37, Muhammed b. Hazin, 2/86-88, ayrıca bkz. Yazır, 4/37,

⁷⁹ Şura, 42/37, M. Vehbi, 4/1616, 13/5154, ayrıca bkz. Yazır, 4/34.

⁸⁰ Araf, 7/33, Muhammed b. Hazin, 2/86-88 .

Özetle biyolojik bedenin faaliyetlerine bağlı olan, faili nefis(biyolojik eğilimler) olan amellerin hepsi ism olarak adlandırılır.⁸¹

Kur'an'da Hz. Peygambere hitaben hem kendinin, hem mü'min erkeklerin ve mü'min kadınların günahının bağışlanmasını dile⁸² ayeti ile "Allah senin günahlarını bağışlar" ayetinde kullanılan "zenb" kelimesinin; fevahiş, ism, günah ve seyyie kavramlarından derece bakımından daha altta olduğu anlaşılmaktadır⁸³.

"Allah seni affetsin onlara niçin için verdin (9/43)" gibi ilahi ikaz ile Hz. Peygamber'in bu ve (80/3,6,10) da anlatıldığı gibi diğer ikazlarla muhatap olmasına, Allah'ın (zenb) günahını bağışlar(48/2) ayetinde geçtiği üzere günah denmesi, peygamberlik makamına göredir. 'İyilerin iyiliği, Allah'a yakın olanların kötülüğü gibidir',sözü Hz. Peygamber'in bu konumuna işaret etmektedir.⁸⁴ Müfessirlere göre Hz. Peygamber (as) in günahı, sürçme veya zelle olarak tabir olunan durumlardır ki, bu ayetle kastedilen Hz. Peygamber'in yanılma, gaflet ve te'vil yoluyla yapmış olduğu hatalardır.⁸⁵

Hz. Peygamber "şaka ve ciddi olanı, hata ile bilerek olanı benden olan her şeyi affeyle diyerek dua ettiği gibi," geçmiş ve gelecek olanı, açığını, gizlisini benden olan her hatayı affeyle, senden başka ilah yok sen benim Rabbimsin" diyerek de dua etmiştir.⁸⁶

Hz. Peygamber'in istiğfarı Allah'a tevazudan ve biyolojik bedenin Allah'a teslimiyetindendir. Hz. peygamber bu nedenle "Bu gece ve gündüz yüz kere af dilerim"⁸⁷ buyurur.

"Kebair'ul ism" (günahın büyükleri), insan yapısındaki biyolojik bedenin; Rahmani Ruh, bunun fonksiyonu olan akıl, vicdan ve Kur'an tarafından denetlenememesinden oluşur. Bu durum, asli yapı olan ruhun karşısına, arızı (geçici) yapı olan bedeni ilah olarak çıkarır ve onun ürünleri de daima negatif, yani zarar niteliğinde oluşur. Bu duruma, nefis-i emmare kavramını incelememiz sırasında biyolojik bedenin fonksiyonlarının aşırı ve bilinçsiz kullanımı, bu fonksiyonları ilah edinme adı altında değinmiştik.⁸⁸ Bu tür davranış bünyede dualizme yol açmakta ve insanın bünyesinde İslâm (barış)a gidilmeye engel olmaktadır. Bu durumda, en güzel ameli yapmak için denenen insanoğlu, potansiyelini değerlendiremeyip haram olarak belirtilen zararı işlemekte, bünyesinde şirke=kargaşaya neden olmakta, kendisinden beklenenden farklı ürünler=ism ortaya koymakta, Allah'a boyun eğmiş=müslim olan evrenle ilişkisinde de farklı düşünce ve amellerde bulunmaktadır. İbn-i Ömer'den nakle göre, güzel amel, haramlardan uzak durmak, Allah'a itaate koşmak, Fuzayl b. İyad'a göre

⁸¹ Sabuni, 2/16, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/16.

⁸² Muhammed, 47/19, bkz. Muhammed b. Hazin, 4/146.

⁸³ Fetih, 48/2, bkz. Muhammed b. Hazin, 4/153.

⁸⁴ Acluni, 1/428.(1137).

⁸⁵ Muhammed b. Hazin, 4/152.

⁸⁶ Sabuni, 3/334

⁸⁷ Zemahşeri, 4/294.

⁸⁸ Furkan, 43/44, bkz, Şemseddin Muhammed Nuri, *Miftahu'l Kulüb*, 193, M. Vehbi, 15/6030.

amellerde ihlas ve doğruluk, helal ve mübahtan gayrısını terktir ki günah denilen zararı engelleyen iradi bir davranıştır.⁸⁹

Kur'an, bu ameli gerçekleştirene de ifsad, bu eylemi gerçekleştirene de müfsid adını verimektedir. Müfessirlere göre ifsad, bir şeyin sulhten ve itidallikten çıkışıdır ki İslam kelimesinin kökü olan sulh ve silm kelimeleri bunun zıttıdır. Dinde isyan, yasakları ihlal ve Kur'an'dan yüz çevirmek ifsadin vasıflarını oluşturur.⁹⁰

Daha önceki konularımızda değindiğimiz üzere, müşrik Ad'ın elebaşlarına, müminlere ve zayıflara zarar verici nitelikteki eylemlerinden dolayı zorba,⁹¹ arınma probleminin 86-benzerliği nedeniyle değinmediğimiz medyen ve semud halklarına da yeryüzünde barışı bozucu eylemlerinden dolayı müfsid sıfatı kullanılmıştır. Bu toplulukların müfsid olarak nitelendirilmelerine neden olan durum, insanın mahiyetinde bulunan muhafaza eğiliminin bozulması sonucu ortaya çıkan ölçü ve tartı haksızlığıdır.⁹² O halde hayır ve şükrün gereği haksızlık ve ifsad değil, insanların hukukunu gözetmek, müslüman kavramının ifadesi olan itidal veya sulh üzeri olmak ve insanları kendinden emin kılmaktır.

Kur'an, ölümü ve hayatı insanların hangisinin daha güzel eylemde bulunacağını denemek için yarattığını⁹³ bundan önceki temel amacın da insan ve cinlerin kendine ibadetleri⁹⁴ olduğunu belirtmektedir.

Amellerin vasıfları, "Ef'al-i mükellefin" terimiyle, "sorumluların fiilleri" adı altında islam fıkıh literatüründe ifade edilir. Din, bu eylemleri, niteliğine göre kategorilere ayırmıştır. Bunlardan bazıları ilahi emirlere aykırı özelliktedir. Bu nitelikteki eylemler, haram kelimesiyle ifade edilmektedir ki fıkıhçılara göre Kur'an'ın terkinin kesin ve bağlayıcı olarak istediği, şirk, öldürme, zina, hırsızlık gibi zararı büyük amellerdir.⁹⁵

Yapılması açıkça yasaklanmış olan bu eylemler, insan yapısının biyolojik beden ve Rahmani ruh yönlerinin ilişkisindeki tezat sonucu ortaya çıkmaktadır.⁹⁶

Biyolojik bedenin fonksiyonlarının ilahi emirler dışı kullanımının olumsuz ürünlerinin niteliği kadar, ortaya konuş sıklığı ve süresi de değerlendirmede önemlidir.

Bu durum, kelimelerince uzun uzun tartışılmıştır. En yaygın ekol olan Maturidi ekolüne göre inkar devamlı, günahlar ise geçici veya, bir anlıktır. Dolayısıyla mümin kafir değil günahkar sayılmıştır.⁹⁷

Kur'an-ı Kerim, günahlardan tevbe edilmesini⁹⁸ ve kendisine dönülmesini istemektedir. Devamlı bir şekilde yapılan haram kategorisindeki eylem, bünyede kargaşaya, hevayı ilah

⁸⁹ Mülk, 67/2, Muhammed b. Hazin, 4/305. ayrıca bkz. M. Vehbi, 15/6030.

⁹⁰ Bakara 2/12, Beyzavi, 2/33.

⁹¹ Hüd, 11/59, bkz. Tıbyan, 2/202, Beyzavi, 1/567, Muhammed b. Hazin, 1/434.

⁹² Hüd, 11/85, Yazır, 4/560.

⁹³ Mülk, 67/2, bkz. Muhammed b. Hazin, 4/305, M. Vehbi, 15/6030.

⁹⁴ Zariyat, 51/56, bkz. Zamaşşeri, 4/402-406, Razi, 7/659.

⁹⁵ Nahl, 16/115, Zuhayli, *İslam Fıkıhı Ansk.* 1/42.

⁹⁶ Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *Miftahu'l Kulüp*, s.526.

⁹⁷ Nureddin es-Sabuni, *Maturidiye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, DİB yay. Ank. 1998, s. 164, bkz. Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Olaylarının Kelami Problemlere Etkisi*, Birleşik yay. Ank. ty. s.274,

⁹⁸ Bakara, 2/160; Tahrim, 66/8, bkz. Beyzavi, 1/32, M. Vehbi, 1/57.

edinmeye, dolayısıyla bünyede şirk amillerinden biri olan hevanın ilah edinilmesine Kur'an'ın tabiriyle bünyede maraz(hastalık)a yol açmaktadır.Müfessirlere göre maraz;arizi,geçici anlamına gelmektedir ki asli değildir. Bedende oluşan bozukluk olup bedeni itidalden çıkartır ve fiillerine zarar getirir. Bozuk inanç, haset, öfke ve kin kötü ahlaktır ki insan nefsinin kemalat ve fezail kazanmasına mani olur. Günden güne insanı azaba sevk eder, tam bir gaflete sürükleyip şuurunu kaybettirir.⁹⁹

Taşlara tapma, fitri kulluk duygusunun; adam öldürme, kan davası, yaralama, biyolojik bedenin öfke duygusunun bilinçsiz kullanımı sonucunda; Livata, eşcinsellik vb. sapmalar üreme duygusunun bilinçsiz ve yanlış yolda kullanımının sonucunda, hırsızlık (kloptemani), sahip olduğumuz koruma duygusunun aşırı ve bilinçsiz kullanımının sonucunda yalancılık, bünyeyi zarardan koruma duygusunun aşırı ve yanlış yönde kullanımının sonucunda oluşmaktadır.¹⁰⁰

Kur'an-ı Kerim tarafından hevayı ilah edinme olarak vasıflanan bu eylemler, bünyede dualizm (nifak-ikilik) oluşturarak şirke, müfsit amel işlemeye yol açarlar ve bünyenin İslam (barış)a kavuşmasına engel olurlar.

Ortaya konan Rahmani yöndeki eylemler, hem kişide İslam (barış)ın, hem de bu barışın dış dünyadaki yansıması olarak, islam (barış)ın oluşmasına imkan verir. Müslüman dış dünya ile Müslüman insan arasındaki bu uygunluk, insanın potansiyelini tam olarak ortaya koymasına, verimini arttırmasına, dinin amacına ulaşmasına, vadettiği dünya ve öbür dünya (ahiret) mutluluğuna ulaştırmasına imkan tanır. Çünkü eğilimlerin yaratılması boşu boşuna değildir.Onlar, insanları yaradılışlarının gayesine erdirmek için Allah tarafından birer yönlendirici ve sebeptir. Ancak insan bu eğilimleri, ilahi emirlere imtisal etmeyerek sırf zevk için boşuna da israf eder. Bu eğilimlerin arkasından koşmak, insanın öz benliğini heveslerine esir ve kul etmesidir ki haksızlık ve zalimlik, imanı zulümle karıştırmak olan şirke sapmak demektir. Maliki, mülkine ortak etmek, eşit tutmak haksızlığıyla, Allah'a, mülkü olan bedenden, mahlukundan ortak uydurmakla ona tapmaktır.¹⁰¹

Allah Rasulü bir hadisinde 'yüce Allah'ın yanında Allah'tan başka tapılan tanrılar içinde, uyulan heva (nefsin kendiliğinden yöneldiği istek ve arzu) dan daha büyüğü yoktur' buyurmaktadır.¹⁰²

O halde bu dalaletten uzaklaşmak ve nefsin tezkiyesini gerçekleştirmek, insan nefsinin bütün eğilimlerini yaratılış hikmetine, tabiatına ve fitratına yöneltmekle mümkündür ki, zaten fitrat, hep hak ve hayra yönelik bir istikamet takip eder.

⁹⁹ Beyzavi, 1/32. ayrıca bkz. M. Vehbi, 1/57.

¹⁰⁰ Altıntaş, *Psk. Ter. Söz.* 31/37-45.

¹⁰¹ Muhammed b. Hazin, 3/369. Ayrıca bkz. Yazır, 6/254-255.

¹⁰² Suyuti, *ed-Dürri'l Mensur*, 6/261.

B- TARİH BOYUNCA İNSANLARDA ARINMAYI ZORLAŞTIRAN FAKTÖRLER

1-Dünya Hayatının Gerçekliği ve Ölümsüzlük Düşüncesi :

Kur'an-ı Kerim, değişik ayetlerinde yaratılışı, yaratılış felsefesini, yaşam tarzını, dünya hayatının mahiyetini, ebedi yaşamın ölümden sonra olduğunu anlatarak, insandan bunları kabul ederek fitratları ruh ile, ruh olarak tanımlanan vahye uygun salih amellereylemler üretmesini istemektedir.¹

Bu metafizik isteği, biyolojik bedenın sınırlı kapasitesinin etkisi nedeniyle reddeden insan, sınırlı algılarının verilerinden oluşan yok olucu dış dünyayı ve bedenini asıl kabul eder. Oysa insanın saadeti, ahireti talep etmek, onu sevmek, dünyaya bağlanmamak, onun yok olacağını bilmektir. Fakat, insanı dünyaya bağlayan sebepler açıktır. Bu nedenle, insanların çoğu dünya nimetleriyle meşguldürler, bu da onların ömürlerini zayi etmelerine yol açmaktadır.² Daha önceki incelememizde gördüğümüz gibi, 'Allah'ı açıkça görmeden inanmayız'³ diyen yahudiler, 'bana bir kule yap ey Haman, Musanın ilahını göreyim' diyen⁴ Firavun ve bu zihniyetlerin çağımız temsilcileri Karl Marx, Friedrich Engels, Georges Politzer, taşla tekme atma, acı duyma, ve pasta yiyip doyma örneklerini öne sürerek⁵, biyolojik bedenle algıladıkları dünyanın gerçekliğini kabul edip, metafizik veri olan vahyin dünya ve ahirete dair bilgisini reddetmektedirler.

Algılananların gerçekliği düşüncesi geçmiş toplumlarda olduğu gibi şimdiki insanlarda da normal olan araştırmacı şüpheden farklı, taklitsel ve bahaneci bir sepiçlik olarak görülmektedir.

Bu noktalara işaret eden ayetlere değinip, Kur'an'ın ve onu açıklayan modern bilimin verilerine geçelim:

Kendilerini Allah'a çağıran Hz. Salih'e Semud müşrikleri, "doğrusu bizi çağırdığın şeyden (Allah'a kulluk) tam bir şüphe içindeyiz." diyerek çağrılan işın gerçekliği veya doğruluğu konusunda Rablerine inkarda bulunmuşlardır.⁶

Nuh, Ad, halkı ile hedonist (hazcı) Lut halkı da benzer tavırlar sergilemişlerdir.

"Onlara elçileri açık deliller ile geldiler. Fakat ellerini ağızlarına götürüp biz, sizinle gönderileni inkar ettik! Bizi çağırdığınız şeyden de tam bir şüphe içindeyiz," dediler ki ellerini ağızlarına götürmeleri, hayretlerinin derecesini göstermektedir. Çünkü, insanların gazab ve şaşma halinde ellerini ağızlarına götürmeleri adettendir.⁷

¹ Asr, 103/3, bkz., ayrıca bkz. Şengül, İdris, *Kur'an'da Varlığın Yaratılış Gayesi*, s. 27/30.

² Muhammed b. Hazin, 4/438.

³ Bakara, 2/53; Nisa, 4/153, bkz. Beyzavi, 1/82..

⁴ Mü'min, 40/36,37; Kasas, 28/38, bkz. M. Vehbi, 10/4103, Yazır, 4/317.

⁵ Politzer, George, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*, Sosyal yay. İst. 1989. s.65.

⁶ Hud, 11/62, bkz. Tıbyan, 2/202, Yazır, 5/174.

⁷ İbrahim, 14/9, Muhammed b. Hazin, 3/76, ayrıca bkz. M. Vehbi, 7/2677.

“Bu bahçenin yok olacağını sanmıyorum”⁸ diyen bahçe sahibi ile, “yanında bir melek indirilmeli değil miydi” diyen Firavun’da ahiret hayatının varlığı veya dünya hayatının geçiciliği konusunda derin bir şüphe görülmektedir.⁹

İnsanın yapısı, ilk insanda olduğu gibi tarih boyunca da aynı şekilde devam etmiştir. İlk insan ve ilk peygamber Hz. Adem’den sonra daha önce incelediğimiz ve incelemekte olduğumuz iç ve dış etkenlerin etkisiyle insanın biyolojik yapısında bir değişme olmamasına mukabil ortaya koyduğu ürünün niteliğinde ilahi dine uygunluk bakımından değişimler olmuştur.

Ayetlerde bahsettiğimiz toplumlar arasında geçen zaman binlerle ifade edilen bir zaman yılı olmasına rağmen ortaya konan şüpheli davranış ve oluşan zihniyet başlangıçtan günümüze hep benzenmektedir. Aşağıda bahsedilen nedenlerle insanın fitratına yabancılaşma, dünya hayatının tek gerçek olduğu ve ebedi yaşama düşüncesi güç kazanmakta, biyolojik bedenin varlığını koruma amaçlı eğilimlerin masiyetine neden olmaktadır.¹⁰

Bu tür tutumlar, Kur’an-ı Kerim’in ortaya koyduğu müşrik psikolojisinde onların davranış ve yaşamlarında daha iyi görülmektedir.

Bu davranışlar, dünya malını çok sevmek¹¹ mal toplayıp onu tekrar tekrar saymak, malının kendini ebedi yaşatacağını sanmak,¹² dini yalanlamak, öksüzü itip kakmak, yoksulu doyurmamak ve insanlardan eyreti bir yardımı bile sakınmak¹³, erkek oğula sahip olup (ölümsüzlük düşüncesiyle) soyunu sürdürmek istemek¹⁴ ve kız çocuğu müjdesinde yüzü kapkara kesilmek¹⁵ davranış ve düşünceleridir.

Ad halkında, Karun’da ve Mekke mütefinlerinde görüldüğü üzere insanların isimlerini yaşatacak anıtlar oluşturma fenomeni ile, malın insanı ebedi kılacağı düşüncesi, arınma yolunda metafizik düşünceden ayrılan ve biyolojik bedenini korumaya çalışan insanın bilinçaltı davranışlarını oluşturmaktadır. Müfessirlere göre, insanda güvenmek meşrebi veya temayülü olduğundan, pek çok kimseler kendine gelecek her türlü belayı malıyla karşılarını zannederek malına son derece itimat eder, ve bu itimadına dayanarak dünyada ebedi kalacak gibi muhkem binalar yapar, büyük emeller taşır. Halbuki itimat Allah’a olduğu gibi insanı dünya ve ahirette ebediyyen yaşatacak şey; salih ameldir¹⁶.

O halde insan, malını bu yolda kullanmalı, salih bir amel güzel bir anı bırakma gayretiyle bu kötü ahlaktan kurtulmaya çalışmalıdır.

Kur’an ise, dünya hayatının geçici olduğunu¹⁷ söyleyerek dünyayı esas kabul edip, ahireti yok sayan¹⁸ zihniyete, algısal verilerin beyinde oluşturduğu hayali dünya ile tuzak

⁸ Kehf, 18/35, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/107-308.

⁹ Zuhuf, 43/53, bkz. M. Vehbi, 13/5221.

¹⁰ Bakara, 2/7, Nuh, 71/5, 6, 7, Beyzavi, 1/27, ayrıca bkz. Muhammed b. Hazin, 4/329.

¹¹ Adiyat, 100/8, bkz. Muhammed b. Hazin, 4/425.

¹² Hümeze, 104/2, 3, bkz. Muhammed b. Hazin, 4/439.

¹³ Maun, 107/1-7., bkz. Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/681-682.

¹⁴ Kevser, 108/3, bkz. Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 3/684, . Muhammed b. Hazin, 4/440.

¹⁵ Zuhuf, 43/17, bkz. Yazır, 9/20, M. Vehbi, 15/6361.

¹⁶ M. Vehbi, 16/6565.

¹⁷ En’am, 6/32, bkz. Yazır, 3/412.

kurduğunu belirtir. Mü'minler ise imanları nedeniyle maddeyi mana dünyası için kullanırlar. Ve hayat da ölümden sonra devamlıdır. Dünyanın algısal verilerden oluştuğunu ifade eden Kur'an ayetleri şöyledir:

“Onlar, dünya hayatından dışta olanı bilirler ahiretten ise gafildirler.” Allah, yarattığı algılar evreni içinde bir de Kur'anı göndermekte ve bu kitap yoluyla bize kendisini evreni ve bizim neden var olduğumuzu anlatmaktadır. Müfessirlere göre dünyanın dışı nimetleriyle telezzüz etmek, içi ise dünya ahiretin tarlası olduğu yönüyle salih amel yapmaktır.¹⁹

Göklerin ve yerin, yani evrenin sabit ve kararlı olmadığı, sadece Allah'ın yaratması ile varlık buldukları ve O yaratmayı durdurduğunda yok olacakları bir ayette şöyle ifade edilmektedir:

“Allah gökleri ve yeri yok olurlar diye (her an kudreti altında) tutuyor. Andolsun eğer zeval bulacak olurlarsa kendisinden sonra artık kimse onları tutamaz. Doğrusu O, Halim'dir, bağışlayandır.”²⁰

Firavun, Ad, Nuh, Semud, Mekke ve günümüz materyalist insanları, Allah'ın gücünü kavrayamadıklarından O'nu göklerde biryerlerde bulunan ve dünya işlerine müdahale etmeyen bir varlık olarak düşünürler. Bu mantığın temeli evrenin bir maddeler bütünü olduğu, Allah'ın ise bu maddelerin “dışında” bir yerlerde bulunduğu zannıdır. Son yıllarda yapılan bilimsel araştırmalarla maddenin üzerindeki sır aralanmaya başlanmıştır. Dış dünya demekle ancak üzerinde anlaşılabildiğimiz bir ölçütü kastetmekteyiz. Yapılan araştırmalar sonucunda fiziksel gerçekler insanı tartışılmaz bir sonuca ulaştırmaktadır. Bizim gördüğümüz, dokunduğumuz, duyduğumuz ve adına “madde” ya da “evren” dediğimiz kavramlar, sadece ve sadece beynimizde oluşan elektirik sinyalleridir. Örneğin: meyve yiyen biri gerçekte burun, dil, göz, ve mide sinirlerinin beyne göndermiş olduğu meyvenin beyindeki algısıyla muhataptır, aslıyla değildir.

Tezimizin başından bu yana biyolojik algısal beden ifadesini kullanım sebebimizin bir nedeni de budur. Algılarımız 5 duyuyla beynimize ulaşmaktadır.

Kişinin “meyve” diye nitelendirdiği şey meyvenin biçimi, tadı, kokusu ve sertliğine ait elektriksel bilginin beyinde algılanmasından ibarettir. Eğer beyne giden görme sinirini keserseniz meyve görüntüsü de bir anda yok olur. Veya burundaki algılayıcılardan beyne uzanan sinirdeki bir kopukluk koku algısını tamamen kaldırır. Çünkü meyve, bir takım elektrik sinyallerini beyin yorumlamasından başka bir şey değildir.²¹

Renkler ışığın farklı dalga boylarının beyinde yorumlanmasıdır. Ses, dokunma, koklama da ışığın titreşimlerinin beyinde yorumlanmasıdır. Önceleri, renklerin ve kokuların gerçekten var olduğu sanıldı; ama daha sonra bu çeşit görüşler reddedildi ve görüldü ki bunlar ancak duyularımız sayesinde vardır.²²

¹⁸ Kıyame, 75/21; Saffat, 37/21, Taberi, 30/100, Muhammed b. Hazin, 3/453, ayrıca bkz. M. Vehbi, 12/4698,

¹⁹ Rum, 30/7 Muhammed b. Hazin, 3/450-451, ayrıca bkz. M. Vehbi, 11/4249.

²⁰ Fatr, 35/41, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/568. ayrıca bkz. yazır, 6/392.

²¹ New Scientist, 30 ocak 1998 “Beyond Reality” *Gerçeğin Ötesinde Evren* “Madde Serap mı?” s.23.

²² Gökberk, s.330.

Bu durumda “dünya hayatı” kavramı önem kazanmakta her an yaratmada olan Allah insanın ruhuna gösterdiği bu algılarla insanı denemektedir. Şe’n (durum) dan murat, ilahi takdirin vakt-i merhumuna her an sevkidir. Allah an-ı vahitte muhtelif binlerce şeyi icat etmektedir.²³ İnsanın algılarını aşması ve dışarı çıkması imkansızdır. Bu çıkış aşağıda göreceğimiz üzere ancak ölüm yani biyolojik yapının fonksiyonlarını kaybetmesiyle gerçekleşmektedir.

“Onlar (hayat gerçektir) diyerek hileli bir düzen kurdu. Biz de onların farkında olmadığı bir düzen kurduk.” Razi’ye göre melekler, Hz. Salih’i öldürmek üzere gelenleri taşla öldürmüşler, müfsidler taşın atıldığını gördükleri halde onları görememişlerdir.²⁴

“O inkar edenler, yalnızca kendilerini aldatıyorlar ve şuurunda değiller.” Müfessirlere göre, şuur açık duygu ile hissetmektir. Mana, eşyanın arkasına idraktır. Şuur olayını, hareket, titreşim ve maddi intiba olaylarından ayırıp seçemeyenler, ruhun ve kalbin sırlarını bilemezler de kalp ve ruh diyecek yerde dimağ der dururlar. Beyin bir küphane ama okuyan kim? İşte hissetmiyorlar ayeti bunu gösteriyor ki madde asıl değildir.²⁵

“İnkâr edenlerin işleri bir seraba benzer, susayan onu su sanır, elini uzatır; fakat yanında bir şey bulmayiverir.” Bütün işleri hevestir, uzaktan yaldırır, parıldar o da hararetinden imrenir, fakat koştuğu bütün arzular yalandır.²⁶

Nuh, Ad, Semud gibi halklar, maddeci insanlar, maddeyi ilah edinin, dünyayı kalıcı; algılarını gerçek ve kendilerini ölümsüz kabul etmişler ve nihayetinde bir yanılma olduğunu anlamışlardır.

Allah biyolojik algısal bedenden insanı çıkarışını ve insanın ahirette gerçeği göreceği anı şu şekilde anlatmaktadır:

“Ahirette insanın gözü keskinleşecek,²⁷ dünya hayatının oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu anlayacak²⁸ ve gerçek varlık boyutunun ahiret olduğunu görecektir.²⁹

Daha önce anlattığımız ruhun özelliklerini göz önüne aldığımızda gören, işiten, dokunan, düşünen, okuyan akıllı varlığın sadece ruh olduğunu ve sanki bir tür perde üzerinde “madde” denen algıları seyrettiğimizi anlamaktayız. Zira bu algıların yeri olan beyin, protein ve yağ moleküllerinden oluşan bir hücreler yığıdır. Nöron adı verilen sinir hücrelerinden oluşmuştur. Bilgiyi oluşturan elbette nöronlar değildir. Nöronların yapısını incelediğimizde karşımıza çıkanlar ise atomlardır.³⁰

Atomların şuur meydana getirmesi mümkün değildir. Beyin dediğimiz et parçasında görüntüleri izleyecek, bilinci oluşturacak, kısacası “ben” dediğimiz şeyi yaratabilecek bir güç

²³ En’am, 6/165; Kehf, 18/7, Muhammed b. Hazin, 4/222, M. Vehbi, 14/5705, ayrıca bkz. Yazır, 5/341.

²⁴ Neml, 27/50, 51, M. Vehbi, 10/5025.

²⁵ Bakara, 2/9, Beyzavi, 1/302, ayrıca bkz., Yazır, 1/206.

²⁶ Nur, 24/39, Yazır, 6/30.

²⁷ Kaf, 50/22, Muhammed b. Hazin, 4/186 ayrıca bkz. M. Vehbi, 13/5531.

²⁸ Fatır, 35/5, bkz. Kurtubi, 14/322.

²⁹ Bakara, 2/4, bkz. Yazır, 1/186.

³⁰ Sağlığımız, Tıp Ansiklopedisi, 5/1718.

yoktur. Bunu kavrayan insan, insanlığın büyük bölümünü aldatan maddi dünya boyutundan uzaklaşıp gerçek varlık boyutuna girmiş olur.

Zira insan, madde diye bir şeyin varolmadığını her şeyin hayal olduğunu kavradığında artık dışarısı, içerisi, uzak, yakın gibi kavramlar anlamsızlaşmaktadır.³¹ Kur'an bu noktaya şu ayetleriyle işaret etmektedir:

"Allah kendisini çepeçevre kuşatmıştır ve ona "sonsuz yakın" dır. Keşşaf haşiyesinde İbn-i Münir'in açıkladığı üzere "la mevcude illallahi ve sıfetühü ve ef'alühü" yani Allah'ın zatından, sıfatlarından ve fiillerinden başka mevcut yoktur.³²

"Sizi de yapmakta olduklarınızı da Allah yaratmıştır." Ayeti yaşadığımız tüm olayların Allah'ın kontrolü altında gerçekleştiğini gösterir. Bütün alem, Allah'ın fiili yani yarattığı olduğu gibi, insanlar ve insanlara zorla ve isteklerine bağlı olarak nisbet olunan fiiller de bu ayet uyarınca Allah'ın yaratmasıdır.³³

Kur'an'da bu gerçek bildirilmekte ve "...Attığın zaman sen atmadın ama Allah attı..." ayetiyle hiçbir fiilin Allah'tan bağımsız olmadığı vurgulanmaktadır. Allah, algılarla hisseden insana kendisinin attığı hissini vermektedir. Gerçekte ise tüm fiilleri gerçekleştiren Allah'tır. Bu durumda kişinin yaptığı işleri kendisine ait fiiller olarak kabul etmesi açıkça kendini aldatmasıdır.³⁴

Sözünü ettiğimiz gerçek tarih boyunca bazı mutasavvıflar ya da felsefeciler tarafından anlaşılmıştır. İslam literatüründe önemli yer tutan İbn-i Arabi, Mevlana Cami, İmam-ı Rabbani gibi islam bilginleri bu gerçeği Kur'an'ın işaretleri ile ve akıl yoluyla bulmuşlardır. George Berkeley gibi batılı felsefeciler de aynı gerçeği akıl yoluyla kavramışlardır.

İmam Rabbani tüm maddesel evrenin "bir hayal ve vehim (algı)" olduğunu ve tek mutlak varlığın da Allah olduğunu "Mektubat"'ında şöyle anlatmaktadır:

Allah, yarattığı varlıkların vücutlarını yokluktan başka bir şey yapmadı. Tüm bunları his ve vehim (algı) derecesinde yarattı... Alemin varlığı his ve vehim derecesinde olup maddi derecede değildir... Gerçek manada dışarıda (dış dünyada) yüce zat'tan başkası yoktur.³⁵

İmam Rabbani, insanın muhatap olduğu tüm görüntülerin birer hayalden ibaret olduğunu "dışarıda" bir aslının bulunmadığını da açıkça ifade etmiştir.

O mevhum daire hayalde resmedilir. O, resmedildiği mertebede de görülür. Ama hayal gözü ile. Fakat dışarıda baş gözü ile görüldüğü sanılır. Ne var ki durum öyle değildir. Dışarıda onun ne ismi vardır ne de izi. Evet böyle bir durum yoktu ki orada görülsün. Aynaya yansıyan bir kişinin yüzü dahi bu şekil üzeredir. Zira onun dışarıda bir sabitliği yoktur. Elbette onun sabitliği ve görüntüsünün her ikisi birden hayaldedir. En iyi bilen sübhan Allah'tır.³⁶

³¹ New Scientist,18.

³² İsra,17/60, Yazır, 7/238.

³³ Saffat, 37/96, Muhammed b. Hazin, 4722. ayrıca bkz Yazır, aynı yer .

³⁴ Enfal, 8/17, Beyzavi, 1/469.ayrıca bkz Yazır, 4/212.

³⁵ İmam-ı Rabbani, Ahmet Faruk, *Mektubat*,İst. 1997.2/163.(mektup no:163)

³⁶ İmam-ı Rabbani, 2/470, (mektup no:1432)

İmam-ı Rabbani gibi büyük alimler, bu gerçeğin kitlelere anlatılmasının sakıncalı olabileceğini çoğu insanın bunu anlamayacağını da yazmışlardır. Alusi de bu konularla ilgili olarak, ‘vahdet ehlinin sözleri hal sahibi olmayanlar için zor anlaşılır şeylerdendir’, demektedir.³⁷

Kur’an-ı Kerim, akıl, bilim ve tecrübe ışığında evrenin ve kendinin işleyiş sistemini tanıyan insan, yapısını, tabi tutulduğu imtihanda ruhunun fonksiyonu olan iradesi ile yaratılış amacı olan ibadet yönünde kullanmalı, ahiret gerçeğini anlamalı, varlığı esas kabul etmekten dolayı sahip olduğunu zannettiği mal ve her türlü nimet ile Allah’a inkardan, böbürlenmekten vazgeçmelidir. İncelediğimiz topluluklarda dünyanın gerçekliği düşüncesine sahip Firavun, Ad, Semud ve Mekke mütefinleri savundukları düşünceden çok emin bir şekilde , sahip oldukları zannettikleri maddenin arkasına sığınmışlar ve sorumsuzca yaşamışlardır.

O halde, dünya varlığını dayanak yapmaktan kaçınılmalıdır. Bunun yerine, Kur’an-ı Kerim’in apaçık ortaya koyduğu delilleri dayanak olarak, aşırı istek ve eğilimlerimizi sınırlamalı ve verilmiş çizgisinde kullanmalıyız. Bu eğilimlerden fert olarak kendimize, toplum olarak çevremize gelecek zararı önleme, bedeni ve içtimâî barışımızın sağlıklı yürütülmesinde önemli bir etken olacaktır.

2- Baskı ve Zorlama :

Bu başlık altında verimlilik çabasında insan ve çevre ilişkisi üzerinde duracağız.

Örneklerini verdiğimiz totaliter yönetime sahip toplumlarda zorbalık³⁸, işkence³⁹, bozgunculuk⁴⁰ gibi niteliklerin olduğunu görmekteyiz.

Hüküm ve otorite sahiplerinin fiili baskıları, düşünce ve vicdanları bile kontrol etme çabaları, kişi ve toplumda tevhid inancının gereklerini yerine getirip yalnız Allah’a kulluk etmek ile bunu ifadeyi engellemektedir. Bunun sonucunda insan doğuştan getirdiği temel haklardan bile yoksun bırakılmakta ve bağımsız bir kişilik sahibi olması engellenerek bünyesiyle çatışma halinde kalmasına neden olunmaktadır. Bu tür bir yönetim, içerisinde yaşayan insanın İslam’a (bünyesinde barışa ulaşmasına) imkan bulunmamaktadır.

İnsanın kendini gerçekleştirmesinin, verimlilik kazanmasının, kendisiyle barışıklığın toplum sağlığı için önemi açıktır. Bu özellikleri kazanmada insana, toplum idarecilerine ve aileye büyük sorumluluklar düşmektedir.

Kur’an, sünnet ve eğitim biliminin verileri bize bireyin gelişiminde baskı ve zorlamanın olumsuz etkilerini göstermektedir.

Kendini gerçekleştirmeden kastımız, bireyin potansiyelini ortaya koyması, kendisi ve içinde yaşadığı çevre ile barışık halde fakültelerinin gereğini yerine getirmesidir. Daha önceki konularda ele aldığımız “silm” , “İslam” ve “müslim” kelimelerine, kişi- toplum ilişkisi içerisinde değinmiştik.

³⁷ Alusi, *Ruhu'l Meani*, 26/178.

³⁸ Suara, 26/130, bkz, Tıbyan, 2/202, Beyzavi, 1/567, Muhammed b. Hazin, 1/434, M. Vehbi, 6/2368-2369.

³⁹ Zuhuruf, 51/54; Nahl, 16/110; Araf, 7/127-129, bkz. Yazır, 1/294-294.

⁴⁰ Araf, 7/85; Hud, 11/85; Araf, 6/103, Muhammed b. Hazin, 3/434. ayrıca bkz.. yazır, 4/560.

Buna göre kişi önce bünyesinde barış (İslam)ı sağlayıp tevhide ulaşacak, İslam oluşu gerçekleştirdikten sonra da (müslim), bünyesinde tevhide veya barışa ulaşmış olarak çevresiyle olumlu ilişkiler kuracaktır.

Toplum, tek tek fertlerin oluşturduğu çekirdek aileden oluşmaktadır. Ailelerin eğitim seviyesine göre toplumun kültürü, sanatı, şarkıları, yaşama biçimi şekil almaktadır.

Birey-aile ve toplum, birbirleriyle devamlı olarak ilişki içindedirler. Bu ilişkilerin niteliği, tarih boyunca değişiklik göstermektedir. Bu nitelik, bazen ataerkil aile ve toplum, bazen de anaerkil aile ve toplum düzeni olarak kendini göstermektedir. Ailenin benzer yapısı topluma da yansımakta, bu yapıya göre zaman zaman oligarşi, diktatörlük, zaman zaman da krallık ve demokrasi yönetimleri oluşmaktadır.

Bu genel çerçeveden sonra, şimdi de Kur'an ayetlerinin bildirdiği baskıcı yönetimleri, yakın tarihimizdeki baskıcı yönetimleri, bu yönetimlere halkın verdiği tepkileri, son olarak da insanın kişilik gelişimini ve arınmayı direk etkileyen aile içi baskı örneklerini inceleyelim.

Lider ve otorite sahiplerinin her türlü özgürlüğü ve temel hakları kısıtlayıcı fiili baskıları insanlardaki kişilik gelişimini engelleyici sebep olarak ortaya çıkmıştır. Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. İbrahim, Hz. Musa kıssalarında gördüğümüz gibi mele veya mütrefin tabakasından oluşan yöneticiler, tek olarak Allah'a iman eden kimseleri zorla eski sapıklıklarına döndürmek ve kainatın en büyük gerçeği olan tevhide yüz çevirtmek için her türlü işkenceye başvurmuşlar, insanları ve inananları sindirmeye çalışmışlardır.

Hz. İbrahim, kişiliği ile barışık olduğu, aklının vicdanının ve kendine gelen bilginin gereğini uyguladığı için susturulmaya çalışılmış; toplumun ortak bilincine (geleneğe) tabi olmaya zorlanmış ve nihayetinde ateşe atılmıştır.⁴¹

Hz. Musa, Firavun tarafından: "Benden başkasını ilah edinirsen, seni kesinlikle zindanlık ederim" ⁴² tehdidine, fiili ve psikolojik baskısına maruz kalmıştır. İsrailoğulları da aynı şekilde yıllarca zulüm altında bırakılmış Mısırdan çıkmaları engellenmiş⁴³, Firavun tarafından küçümsenip düşüncelerine değer verilmemiştir.⁴⁴ İsrailoğulları Hz. Yusuf dönemindeki şahsiyetli konumlarını koruyamamışlar ve otoriteye boyun eğmişlerdir.⁴⁵ Benzer liderlikler mütrefin (ileri gelenler) tabakasının yönetimde söz sahibi olduğu Nuh⁴⁶, Semud⁴⁷, Ad⁴⁸ ve Mekke topluluğunun oligarşik idare şeklinde de görülmektedir.

-Yakın çağda da benzer yönetim olguları görülmektedir. Kral ve Kilise ağırlıklı derebeylikler ile voyvodalar yönetimli ortaçağ Avrupa'sında halkın durumu bilinmektedir.

⁴¹ Enbiya, 21/67/68, bkz. Taberi, *Tarih*, 1/241-242, Kurtubi, 2/305.

⁴² Kasas, 28/38; Şuara, 26/49, bkz. M. Vehbi, 13/5223, İbn-i Kesir, *Tefsir*, 6/147,148.

⁴³ Araf, 7/127, bkz. Ahmet Cevdet, 1/27.

⁴⁴ Zuhuf, 51/54, bkz. M. Vehbi, 14/5222.

⁴⁵ Zuhuf, 51/53-54, bkz. Ahmet Cevdet, 1/27. .

⁴⁶ Şuara, 26/111, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/385.

⁴⁷ Hakka, 69/1-7; Zariyat, 51/43-46, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/386-388.

⁴⁸ Hud, 11/51-60; Şuara, 26/13,123, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/385-390.

Engizisyon, kölelik, düşünce, vicdan, araştırma yasağı, ortaçağ denince akla gelen kavramları oluşturmaktadır.

1789 Bastil Hapishanesi'nin yıkımıyla gerçekleşen Fransız ihtilali insanın temel haklarına, potansiyeline, gizil güçlerine vurulan özgürlüğünü kısıtlama yasağının ezilen ploreteryaya tarafından kaldırılmasıdır.⁴⁹

İnsanın kendisini gerçekleştirme için gerekli hür ortamı, bilgi akışını, iletişimi, eşit hakları sağlayan ve birey potansiyeline değer veren liberal demokrasi anlayışı bu aşamadan sonra ortaya çıkmıştır.

Din alanında inanç özgürlüğünü teminat altına almak ve dine müdahale etmek anlamına gelen⁵⁰ laiklik de aynı aşamadan geçildikten sonra ortaya çıkmıştır. Uygulamada laisizim-laiklik arası gidip gelmeler, hem bireyin barışını, hem toplumsal barışı engelleyici sorunlar oluşturmaktadır.

Arap ülkeleri ile Suriye, Irak, İran gibi ülkelerde oligarşi ve diktatörlük rejimleri devam etmektedir. Küba, Kuzey Kore gibi ülkelerde de dikta yönetimleri hala işbaşındadır.⁵¹

Bu tür totaliter yönetimler Kur'an'ın şura emrine⁵² dayanan ve toplumun ortak düşüncesinin ifadesi olan yönetim anlayışına ters düşmektedir.

Baskı ve zorlamacı totaliter yönetimlerde bireylerin (toplumun) kendini gerçekleştirme özgürlükleri elinden alınır. Bu tarz yönetimlerde;

- Ekonomik ve mesleki işlerin çoğu devletin buyruğu altındadır.
- Politika faaliyeti, tekeli bir partiye tanır.
- Haberleşme vasıtalarını rd.tv.ve basını inandırma vasıtaları olarak totaliter rejim temsilcilerine kullanırır.⁵³

Totaliter rejimlerin son örneklerinden olan Sovyet ideolojisinde, Firavun ve Nemrut rejimlerinde gördüğümüz gibi polisiye ve ordu tekniği vardır. Bu tarz yönetimlere halk tepkisini göstermiş ve bazen bu tepki bağımsızlıkla sonuçlanmıştır. Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyetleri'nin Rus baskısından kurtularak milli ve manevi değerlerini yaşama imkanına kavuşması yakın tarihimizin en canlı örneğidir. Rus baskı ve kültürünün kişilik yapılarında yol açtığı bozukluk ve insanlarda oluşturduğu tedirginlik hâlâ devam etmektedir.⁵⁴

Todor Jivkov dönemi Bulgar yönetiminin müslüman soydaşlarımıza uyguladığı ibadet, sünnet, ad koyma vb. temel hakları yapma yasağı hâlâ hafızalardadır.

Şimdi de baskı ve zorlamanın aile yapısına ve birey gelişimine olan etkilerine geçelim: Aile bir sistemdir. Bu sistem içinde yer alan her kişinin farklı rolleri vardır. Bu roller bazı ailelerde katı, bazı ailelerde esnek olur. Katı roller baskıcı ve hürriyetleri kısıtlayıcı niteliği ile kalıplaşmış benlik yapısına yol açarken esnek roller de çok yönlü, hoşgörülü, üretken ve

⁴⁹ Claduon, Francis, *Romantizm Sanat Ansk*. Remzi yay. İst. 1994, s.29, ayrıca bkz, Larousse, 4/807.

⁵⁰ Başgil, Ali Fuat; *Din ve Laiklik*, Yağmur yay. İst., 1982, s.18.

⁵¹ Arond, Raymond; *Demokrasi ve Totalitarizm*, Çev. Vahdi Hatay. Meb yay. İst. 1976, s.284.

⁵² Al-i İmran, 3/159, Sura, 42/36-38, bkz. Yazır, 7/30.

⁵³ Arond Raymond., aynı yer.

⁵⁴ Arond Raymond, a.g.e., 320.

verimli insanlar yetişmesini sağlamaktadır. Bireyin yaratılışından gelen özelliklerini rahatça ortaya koyabileceği ortam bu tarz bir özgürlük ortamıdır.⁵⁵

Eğitim biliminin bulguları, insanların temel gereksinimleri ve koruması gereken temel özgürlükleri olduğunu ortaya çıkartmıştır. Kişinin bünyesinde barışa ulaşması, kendini gerçekleştirme bu gereksinim ve özgürlüklerin karşılanmasına bağlıdır.

İkinci bölümde gördüğümüz gibi tarih boyunca; topluma, aileye, insana baskı yapılagelmiştir. Oysa Kur'an ve sünnet insanda ve toplumda barış (İslam)ı öngörmektedir.⁵⁶ Konuyla ilgili ayet ve hadis örneklerine sırası geldikçe yer vereceğiz.

Eğitim bilimi insan verimliliği konusunda şu bulguların önemini ortaya koymaktadır:

- Değerli olma duygusu:Toplum ve aile içindeki etkileşim yeterince yerine getirilmezse kişi her türlü davranışla değerli olma duygusu elde etmeye çalışır. Çoğu zaman ölümle sonuçlanan çatışmalar çocukların bu duyguyu elde etmek için kurdukları çeteler tarafından yapılır. Bu durum, kendini önemli görmeyen aile ve toplum ortamlarına bir tepki olarak yorumlanır. Ben değerliyim duygusunu aile içinde elde eden birey, kendini kanıtlamak için aşırı davranışlarda bulunmaya gerek duymaz.⁵⁷

Hz. Peygamber çocuklara değer vererek omuzlarına almış, İbn-i Abbas'ı toplantılarına alarak kişilik gelişimine katkıda bulunmuştur.⁵⁸

- Güven ve sorumluluk duygusu; Yakınlık ve dayanışma duygusu, sorumluluk duygusu bireylere zorluklarla mücadele ederek onların üstesinden gelmeyi öğretir; mutluluk ve kendini gerçekleştirme ortamında bireyin bünyesinde barışa ulaşmasını kolaylaştırır veya yardımcı olur.

Tüm sorumluluğu üzerine alan ve çocuklarını her türlü sorumluluktan kurtaran ebeveynler, kendi yaşamını biçimlendirmekten aciz, sürekli başkalarının yönetiminde olmaya yönelik bireyler yetiştirirler.

Krallık, oligarşi vb. yönetimlerde (Nemrut, Firavun diktatörlüğü gibi) halk yönetilmeye baskıya alışı.⁵⁹ İslamda ise sorumluluklar bireyseldir.⁶⁰ Bireylere mutluluk ve kendini gerçekleştirme ortamı tanıma, onları mutlu ve yaşamlarını doyumlu kılmaya götürür.⁶¹

- Hz. Peygamber (as) beraberinde bulundurduğu kişilere, örneğin Ebu Hureyre'ye sitem bile etmediği bizzat Ebu Hureyre'den anlatılmaktadır. Enes b. Malik bu konuda şunları söylemiştir. 'Hz. Peygamber'e on sene hizmet ettim, bir kere bana "of" demedi. Yaptığım bir iş için, niçin böyle yaptın veya şöyle yapsaydın da demedi'.⁶² Enes (ra) da Hz. Peygamberin

⁵⁵ Cüceloğlu, Doğan; *İçimizdeki Çocuk*, Remzi yay. İst. 1996, s.42.

⁵⁶ Bakara, 2/132; En'am, 6/162; Muhammed b. Hazin, 1/90, Beyzavi, 1/115, Buhari, İman, 4,5; Rikak,26; Müslim, İman, 64, 65. *Müsned*, 2/160.ayrıca bkz,Yazır,1/412.

⁵⁷ Cüceloğlu, 53.

⁵⁸ Buhari, İsti'zan, 14; Müslim, Selam 14; Ebu Davud, Edeb 147; Tirmizi, İsti'zan, 8.

⁵⁹ Zuhuf, 51/54, bkz. M. Vehbi, 14/5222, Muhammed b. Hazin, 4/113.

⁶⁰ Nisa, 4/84; İsra, 17/15, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/167, Tıbyan, 3/286, Mevakıb, 3/301, Sabuni, M. Tefsir-u İbn-i Kesir, 3/144.

⁶¹ Cüceloğlu, 55.

⁶² Miras, Kamil, *Buhari, Tec. S. Terc.* 12/136,137 ayrıca bkz. Müslim sahih, 4/2014-2015 (Kitabü'l Birr).

çocuklara selam verdiğini nakletmektedir.⁶³ İbn-i Abbas'ın gönderdiği yerden gelmemesi ve oyuna dalması karşısında onu azarlamaması ve buna benzer hadis literatüründeki örnekler, Hz. Peygamberin eğitici yönünü göstermektedir.⁶⁴

Totaliter rejim ve ailelerde toplumun ve bireyin kendine özgü bir benlik geliştirmesine izin verilmez. Toplumun başında ve aile içinde otoriteyi elinde tutan kişi, bağımsız harekete ve benlik gelişimine karşıdır; herkesin boyun eğmesi, itaatkar olması istenir. Otoritenin istediği yönde davranışlarını düzeltmeyenler, değişik yollardan cezalandırılır. Eğer liderler bireylere kendi benliğini tanımlama imkanını veriyorsa, birey sağlıklı bir biçimde olgunlaşma yolunda gelişir. Aile ortamı çocuğa kendi benliğini tanımlama imkanını vermiyorsa o zaman çocuk ailenin istediği şekilde bağımlı bir kişi olarak gelişir; psikolojik ve sosyal olgunlaşması yıkıma uğrar.⁶⁵

Sağlıklı kültür ve özgür ortam içerisinde bünyesiyle sağlıklı ilişkiler kurarak gelişen olgun insan, biyolojik beden fonksiyonlarını Kur'an'ın tanıttığı şekilde tanır ve onların gerçekçi ve öngörülmediği bir biçimde ifade edilmesine imkan verir. Bu nedenle, din eğitimi korkudan çok sevgi kullanılmalıdır.⁶⁶ Hz. Peygamber, olgun insan şekillerinin en güzel örneklerini yaşayışıyla temsil etmektedir. 'Ondaki güler yüz, müsamaha, şefkat ve merhamet o boyutta idi ki, hayatında hiç kimseye bağırıp çağırdığı görülmemiştir'.⁶⁷ Zira bu eğilimler biyolojik yapıya konulmuş fitri duygulardır.

Bu olumsuz duygulara Kur'an'ın bakışını, kullanım alanlarını, kısacası olumsuz duyguları kullanmada Kur'ani eğitim modelini son bölümde ele alacağız.

Şimdi de eğitim biliminin bireyin gelişim süreci içerisinde bireyin koruması gereken temel özgürlüklerini anlatan bulgulara bakalım.

Ünlü terapist Virginia Satir (1967), her insanın doğuştan 5 temel özgürlükle doğduğunu savunur. Bunlardan en önemlisi; şimdiyi ve burada olanı duyma ve görme kendi duyuları ile algılama özgürlüğüdür.

Sağsız, diktacı toplumda örneklerini gördüğümüz Nuh, Ad, Semud, İbrahim(as) toplumlarında toplumun bireylerin ne düşündüğü önemli değildir. Bireyleri belirli bir kalıba sokmak, nasıl algılayacaklarını, davranacaklarını, düşüneceklerini belirlemek totaliter toplumların özelliğidir. Bu tür toplumların ezilen tabakası (müsted'afin), bu tür tutumlar karşısında boyun eğmek zorunda kalmaktadır.⁶⁸

Kendi düşündüğünü, duygularını ifade edebilme özgürlüğü, kendi arzularına göre bir şeyi isteme ya da reddetme özgürlüğü ve olmak istediği yönde gelişerek kendi özünü gerçekleştirme özgürlüğü, diğer temel özgürlüklerdendir.⁶⁹

⁶³ Buhari, İsti'zan, 14; Müslim, Selam 14; Ebu Davud, Edeb 147; Tirmizi, İsti'zan, 8.

⁶⁴ Eğitimde Özgürlük ve Sevginin Önemi için bkz. Sönmez, Veysel, *Sevgi Eğitimi*. Meb yay. Ank. 1996

⁶⁵ Cüceloğlu, 60.

⁶⁶ Ayhan, Halis, *Eğitime Giriş ve İslamiyetin Eğitime Getirdiği Değerler*, Damla yay. 2.bsk. ist. 1986, s. 307.

⁶⁷ Müslim, Sahih, 4/1788-1790, (Kitabü'l Fedail), 4/2014-2015, (Kitabü'l Birr).

⁶⁸ Zuhuf, 51/54, bkz. Muhammed b. Hazin, 4/113, M. Vehbi, 14/5422.

⁶⁹ Cüceloğlu, 79.

Baskı ve zorlama, bireylere kendi özünü, potansiyelini veya yeteneklerini geliştirme imkanı vermeyerek dualist bir yapıya sahip olmalarına neden olmaktadır. Bu tutum toplumun idaresi veya ailenin idaresinde psikologların zehirli terbiye “poisonnous pedagogy” adını verdiği eğitim biçimidir.

Oysa Kur'an, muhataplarını eğitirken bu tür bir tutum içerisine girmez. Tam tersine zorlama yapmadan⁷⁰ aklın kullanılmasına imkan vererek⁷¹, yasağın sebebini anlatarak⁷² yapıcı bir şekilde ve şefkatle bireylere yaklaşılarak⁷³ muhataplarını eğitir. Kur'an, bunun için hür bir ortam sağlanmasını ister.⁷⁴ Peygamber (as)'nin fitriliği, hilmi, hoşgörüsü bu ortamın oluşma imkanını vermiştir.

Bu saydığımız özgürlüklerin korunabilmesi ve toplumu oluşturan bireylerin İslam (barış)'a ulaşmasında bu özgürlüklerinden baskı ve zorlamanın kalkıp sevginin, iknanın yerleşmesi arınmada kolaylık sağlayacak ve bireyi üretken bir duruma getirecektir. İnsanın halifeliliği ve ondan beklenen verimlilik de işte bu yapıyla mümkündür.

Çünkü zorlama, iradeyi yönlendirir veya bozar. Zorlayanın elinde zorlanan bir alet olur. Bu nedenle, Allah kullarının ne kendilerine, ne de başkalarına zulmetmelerine razı olmaz ve sınırlar tayin eder. Baskı ve zorlama ile fikirler değişmemekte, bilakis kişide nifak ortamı oluşturmaktadır. Ayrıca insanın gizli ve açıkta farklı ameller sergilemeye sevk etmekte ve yalana itmektedir. Kur'an-ı Kerim'in terbiyedeki metodları tezkiye için önem taşımaktadır.⁷⁵

O halde insan, gönül rızası ile, hakkına düşenin azap olmaması için imanla hayır ve hasenata sarılmalı, şefkat, hilm, hoşgörü gibi iyilik ve erdemleri alışkanlık haline getirip, güzel huylarla donanmalı, ve nefsindeki olumsuz nitelikteki eğilimleri dengeli kullanmalıdır.

3- Sevginin Aşırı Kullanımının Olumsuz Etkisi :

Kur'an-ı Kerim'de, arınma ve İslam'a ulaşma yolunda gösterilen engellerden diğeri sevgi duygusudur. İnsan içeriğindeki sevgi, korku, yardım bekleme, kızma, güvenme ihtiyacı, açlık ve üreme güdüsü gibi duygular insanda başlı başına arınmada engel oluşturabilir. Bu duygular Kur'an, akıl ve irade sayesinde doğruya yönlendirilmedikleri, kontrol altına alınmadıkları takdirde insanı tevhid gerçeğinden saptırıp bünyede kargaşaya, yönelttiği nesneyi kavramı da insandaki Rahmani ruha ortak tutmaya yol açarlar. Kur'an bu sapkınlığı şu ayetiyle ortaya koymaktadır:

“İnsanlar içinde, Allah'tan başkasını -eş ve ortak- tutanlar vardır ki, onlar bunları Allah'ı sever gibi severler.” İman edenlerin ise Allah'a olan sevgileri daha güçlüdür. Böyle yapmakla zulmedenler azaba uğrayacakları zaman, muhakkak bütün kuvvetim tümü ile Allah'ın olduğunu ve Allah'ın vereceği azabın gerçekten şiddetli olduğunu bir bilselerdi. Başkanlarını ve büyüklerini Allah'ı sever gibi severler. Ali ilah, Veli ilah, Firavun ilah, Nemrud ilahdır.

⁷⁰ Bakara, 2/256, Kaf, 50/45, bkz. Muhammed b. Hazin, 1/192.

⁷¹ Maide, 5/90-91, Mülk, 67/22; Tur, 52/32, bkz. Yazır, 3/335.

⁷² İsra, 17/29, Maide, 5/91, bkz. M. Vehbi, 872976.

⁷³ Bakara, 2/207, bkz. Yazır, 2/65.

⁷⁴ Bakara, 2/256, bkz. Yazır, 2/165-166.

⁷⁵ Bkz. Yazır, 2/268-269.

Fakat burada belirtmemiz gereken ince bir nokta vardır. Salih kullar hakkındaki hürmet ve muhabbet, Allah'ı sever gibi severler manasına uygun olacak derecede olursa şirktir. Fakat burada kastedilen, genel manada hürmet ve muhabbetin inkarı değildir. Mü'minlerin kalbinden peygamberlerin ve salih kulların sevgisini söküp almaya çalışmak da bir aşırılık ve Allah sevgisiyle uyumu mümkün olmayan tehlikeli bir iştir. Eserlerinden faydalanmak, onlar için dua etmek ve bu dua ile feyz kazanmak, onları Allah'ı sever gibi sevmek değil, Allah için Allah'ın kullarını ve yarattıklarını sevmek olduğu açıktır.⁷⁶

Kur'an ayetleri sevgi duygusunun asıl yönetilmesi gereken varlığın Allah'a olduğunu yukarıdaki ayette belirtmektedir.

Allah'ın güzel isimlerinden biri de "Vedüd" dür. Vedüd, sevgi anlamına gelen mevedde veya vudd mastarlarından gelir. Vudd, ism-i fail olan vadd'ın mubalağa sigasıdır.⁷⁷

Çok sevilen habib veya kendisine yönelene ve tevbe edene muhabbet eden diye tanımlanmıştır.⁷⁸

Arapçada fa'ul vezni hem ism-i fail, hem de ism-i mef'ul anlamına gelebilecek yapıdadır. Buna göre Allah vedüd ismiyle ifade dedildiği gibi çok seven, aynı zamanda sevmeye layık olan tek varlıktır. Vedüd ismi Kur'an'da iki kez geçer. "O'dur gafur ve vedüd...."⁷⁹

"Rabbinizden mağrifet dileyin, O'na tevbe edin. Muhakkak ki Rabbim Rahim, Vedüddür."⁸⁰

Görüldüğü gibi insanın yaratılışında ona verilen sevgi duygusu Allah'ın vedud sıfatının insanda yansıması olarak bulunmaktadır. İnsanda bulunan bu potansiyel sevginin tamamının Allah'a verilmesi, Allah sevgisinden kaynaklanan O'nun yarattıklarını da sevmek düşüncesinin insanı kaplaması olup insanın şirke düşmesine engel Kur'ani bir yodur.

Yunus Emre, Mevlana gibi manevi kişiler, sevgi duygusunu Kur'ani yönde bilinçli ve emredilen şekilde kullanmışlar, insan sevgisiyle varlığı ve insanı kucaklamışlardır.

Bu duyguyu Allah'a (gerçek sevgiye layık olana) vermeyen kimselerden Ferhat ile Şirin ve Kerem ile Aslı gibi kimseler Mevlananın deyimiyle "aşkın ağlamalarına tutunan aşıklar" olarak⁸¹ büyük sıkıntılar ve azablar çekmişlerdir.

Mecnun ise bu potansiyelin kendinde oluşturduğu değişikliklerden dolayı bu lakapla vasıflandırılmıştır. Sahip olduğu sevgi potansiyelini geçici ve yok olucu bir varlığa yöneltilmesinin kendinde oluşturduğu değişimi hisseden Mecnun, bu sevgiyi baki bir sevgiliye yöneltme gereğini hissetmiş ve kendini de Leylayı da yaratan Vedüd sıfatlı Allah'a yönelmiştir.⁸²

⁷⁶ Bakara, 2/165, Yazır, 1/476-477, ayrıca bkz. Beyzavi, 1/127, M. Vehbi, 1/283, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 1/148.

⁷⁷ Alusi, 30/92.

⁷⁸ Buhari, Tevhid, 6/175.

⁷⁹ Buruc, 85/14, bkz. Yazır, 9/101, 6/247.

⁸⁰ Hud, 11/90, bkz. M. Vehbi, 6/2413.

⁸¹ Rumi, Mevlana Celaleddin, *Mesnevi*; çev. Veled İzbudak, İst.1993, s.4/29

⁸² Kaplan, Mehmet; Türk Edeb. Üz. Arşt. *Tıp Tahlilleri*, Dergah yay. İst.1991, s.144.

İnsanların bazılarında Allah'ı gereği gibi taktir edemedikleri için⁸³ sevgi potansiyellerini kendi nefislerine⁸⁴ veya başka kişilere yönlendirdikleri görülmektedir. Çünkü putun taştan veya ağaçtan bir heykel şeklinde somutlaşması zorunluluk değildir. Put bir ideoloji veya bir sembol olabilir. Bunlar babaları, oğulları, eşleri, kocaları örnek aldıkları kimseler, hayran oldukları kimseler gibi pek çok insan olabilir. Bazı kimselerde de bu sevgi insanların yanı sıra cansız nesnelere hatta soyut kavramlara da yönlendirilir. Para, mal, ev, araba, herhangi bir eşya, ya da makam iktidar gibi soyut kavramlar putlaştırılır hayatta amaç haline getirilir ve arkasından koşulur.

Bu yanlış yönlendirmenin ahiretteki değerlendirmesini Kur'an şu şekilde açıklar:

“Siz dünya hayatında Allah'tan başka sevgili putlar edindiniz. Sonra kıyamet gününde ise birbirinizi inkar edecek bir birinize lanet edeceksiniz....”⁸⁵

Alusi'nin ifadesiyle ‘sevgi hissini tatmin edebilme ihtiyacı, bazı varlıkları tanrılaştırmakla sonuçlanır’.⁸⁶ İnsandaki sevme kabiliyeti asıl sevgiye layık olan gerçek Allah'a verilmezse (islama-barışa) ulaşamamakta biyolojik beden ile Rahmani ruh arasında çatışmaya neden olunmakta (şirk) ve insan, yaratıcının kendinden beklediği potansiyeli verimliliği ortaya koyamamaktadır.

Muhabbetin hükmü itaattir. İnsan sevdiğine tam bir itaatle teslim olur. Sevgi gerçek mahbub olan Allah'ı insana sevdirebilir. Onlar, insanları Allah'ı severler gibi severler (2/165) ayetinin “onları severler” ibaresindeki şuurlu varlıklara ait olan onları (hum) zamiri, bunların özellikle şuurlu olanlarını anlatmaktadır. Gerçekten; servet, kuvvet, mevki, güzellik ile insanların ümitlerine sebep olan dilberler, kahramanlar, hükümdarlar gibi insanları Allah gibi seven ve uğurlarında her şeyi göze alan nice kimseler vardır. Yunan, Roma, Avrupa, Eski Arap edebiyatında böyle muhabbet tanrılarının sınırı yoktur. Bu durum insanlığın en büyük yarasını oluşturur.⁸⁷

O halde, beden bu eğilimi Allah'tan başka nesnelere asli olarak yöneltmemeli Yunus ve Mevlana da olduğu gibi insan ve kainat sevgisi Allah sevgisinden kaynaklanmalı ve söz edildiği gibi bir arınma sorununa yol açılmamalıdır.

4- Şefaatchilik Düşüncesi :

İnsanın arınma yolundaki çeşitli engellerinden biri şefaatchilik düşüncesidir. Kur'an, bu düşüncenin çeşitli amaçlar içinde kullanıldığını da bildirir.

Aşağıdaki ayetlerden şefaatchiliğin felsefesini görelim:

Sembolleştirilen Vedd, Suva, Yegüs, Ye'uk ve Nesr putları Nuh kavminin taptıkları putlar idi.

Kur'an'ın andığı bu isimler, İbn-i Abbas'ın bildirdiğine göre aslında makbul ve Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getiren şahsiyetlerin adıydı. Ölümlelerinden sonra onların önceki

⁸³ Zümer, 39/65.

⁸⁴ Casiye, 45/23; Maide, 5/80, bkz. M. Vehbi, 10/3840.

⁸⁵ Ankebut, 29/25, bkz. Razi, 1/341, Beyzavi, 1/127 Kutup Seyyid, *Fizilali'l Kur'an*, 6/449,450, Yazır, 1/472, , M. Vehbi, 1/283.

⁸⁶ Alusi, 20/150 vd.

⁸⁷ Yazır, 1/572,580, ayrıca bkz. Beyzavi, 1/127, M. Vehbi, 1/283, Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 1/148.

hatıralarını canlı tutmak, onların yolundan gitmeye teşvik etmek amacıyla bu şahısları temsil ettiler. Zamanın ilerlemesi ve nesillerin değişmesi ile timsal edilen nesnelerin ilk delaletleri unutuldu ve onlara tapılmaya başlandı.⁸⁸

Bu timsallerden fayda uman Nuh halkı birbirlerine “sakın tanrılarınızı bırakmayın; Vedd, Suva, Yagus, Nesr’den vazgeçmeyin.”⁸⁹ demişlerdi.

Günümüz dünyasında da birçok varlık şefaati ümidiyle yüceltilmektedir.⁹⁰

Şefaatin amacı, dünyada felaketlerden esirgenme ve mutlu bir hayat sürme arzusudur. “Allah’tan başka kendilerine zarar da fayda da veremeyen şeylere taparlar. Ve bunlar Allah katında bizim şefaatchilerimizdir derler. Göklerde ve yerde, Allah’ın bilmediği birşeyi mi O’na haber veriyorsunuz.”⁹¹

Şefaati kabul edip etmemek şefaati imtiyazını vermek Allah’ın elindedir. Fakat O, sahte tanrılara böyle bir yetki vermemiştir.

Yardım umuduyla cansız varlıkları olduğu gibi canlı varlıkları da kendilerini koruyucu (Hami) edinenler, şefaatchilik düşüncesine dünya hayatının örneklerinden yola çıkarak ulaşmışlardır. Bu düşüncenin oluşumunda Allah’ın Antropomorfik bir tavırla dünya hayatının kavramlarından bir kavram gibi düşünülmesinin rolü büyük olmuştur.

Biyolojik beden (hayvani ruh) din dilinde “ism=günah” adı verilen aşırı ve bilinçsiz kullanımının sonucu olan bu negatif ürünleri, olumlu değer üretilmesini isteyen kutsal kitaplar tarafından olumsuz olarak nitelendirilmektedir.

Doğrudan Allah’la karşılaşma cesareti gösteremeyen insan, pasif bir savunma mekanizması göstererek bilinçaltındaki suçluluk duygusunu bu sembollerin övülen konumundan dolayı; Allah tarafından sevildikleri düşüncesiyle onlara yönelmektedir. Hz. Peygamber’in, kıyamet gününe iman konusundaki uyarılarına karşı, Taif’li mitoloji şairi ve filozof Nadr b. Haris’in kıyamet günü olduğu vakit, el-Lat bana şefaati eder dediği rivayet edilmektedir.⁹²

Bu tavır Hz. Adem’den beri aile olarak yaşayan insanın hayatında değişik örneklerle görülmektedir. Toplum içinde çeşitli örneklerini gören bir insan aynı sistematığı insan hayatından esinlenip Antropomorfik bir nesne olarak algıladığı Allah’a uygulamaktadır.

Ayrıca, insanların bu düşüncelerinde Allah’ı (haşa) cebr (zorlamaya) itmek gibi bir tutum da sezilmektedir.

Dünya mutluluğu için fayda beklemek ve kendilerinde bu faydayı gerçekleştirme özelliğini gördükleri melek, veli, peygamber, hükümdar gibi varlıkları sembolize etmek sebebiyledir ki insanlığın büyük bir kısmı cansız şekillere bağlanmıştır. Zira, kozmik veya arzi bir varlığa şahsı için tapınma dinler tarihinde hiç rastlanmayan bir durumdur.

⁸⁸ İbn al Kalbi, 48.

⁸⁹ Nuh, 71/23, bkz. Muhammed b. Hazin, 4/331.

⁹⁰ Akyıldız, Selim, 34.

⁹¹ Yunus, 10/18, bkz. Yazır, 4/463, M. Vehbi, 6/2180.

⁹² Zümer, 39/44; Necm, 53/26, Taha, 20/109, Yazır, 4/463.

Kutsal bir obje veya şekil, maddesi ne olursa olsun yüce realiteyi gösterdiği veya ona katıldığı için kutsaldır.

Hristiyanlar Hz. İsa ve Hz. Meryem'i yüce realite ile olan ilişkilerinden dolayı kutsal saymakla onların ve azizlerin suretlerini heykelleştirerek karşılarında dua etmektedirler.⁹³

Bu durum daha önce değindiğimiz konularda soyut iken somutlaştırıldığını gördüğümüz Allah'ın sıfatlarında⁹⁴ meleklerinde⁹⁵ yaşarken veya yaşadktan sonra şekilleri cisimleştirilen Vedd, Yaus vd. gibi salih olduğu belirtilen kişilerde, İran rejiminde görülen dini lider kültüründe, Hz. İsa ve azizler konusunda da aynı oluşumu içermektedir.

Yukarıda ortaya çıkan arınma sorunlarına neden olan şefaatchilik düşüncesinin temel sebebini ortaya koymuş ve psikolojik açıklamasına değinmiştik.

Şefaatleri umulan dünyevi veya uhrevi yarar beklenen objelere Kur'an'dan örnekler vererek arınmayı engelleyen rahmani ruhu örten diğer etkenlere geçelim; Allah'tan başkasını koruyucu edinenler derler ki: Onlara, sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz. İnsanlar, meleklerin Allah katında değerli varlıklar olduklarını düşünerek kendi zanlarına göre, Allah'a yakın meleklerin müşahhas suretlerini yapmış ve bu meleklerin yerlerini tutmak üzere onların suretlerine tapmışlardır. Böylece onların şefaathlerini sağlayacaklarını sanmışlardır.⁹⁶

"O müşriklerin yalvardıkları (melekler) rablerine daha yakın olmak için vesile ararlar; O'nun rahmetini isterler, azabından korkarlar." Şu halde bu zevat Allah'a ibadetle meşgul olunca mü'minlerin tevhid-i itikatla ibadet etmeleri daha evladır⁹⁷

"Siz de gördünüz değil mi o Lat ve Uzza'yı? Ve üçüncü olarak da öteki Menat'ı...Onlar hiçbir şey değil sırf sizin ve babalarınızın taktığı (boş) isimlerdir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmedir. Onlar yalnız zanna ve nefislerin sevdasına uyuyorlar. Halbuki onlara rableri tarafından yol gösterici gelmiştir."⁹⁸

"Onlar Allah'ı bırakıp bilginlerini ve rahiplerini ilah edindiler ve Meryem oğlu Mesih'i de... Oysa onlar tek olan bir Allah'a ibadet etmekten başka birşeyle emrolunmadılar."⁹⁹

Allah'a yaklaşmak için ibadet edilen¹⁰⁰ dünyevi ve uhrevi çıkar beklenen, şefaati umulan bu putlar, ayetin açıkladığı üzere biyolojik bedenin ilahi emirler dışında kullanılmasından kaynak bulan zararları affettirme aracı olarak görülmekte, dahası adak vb. gibi basit kültürlerden başka ciddi bir ibadet gerektirmeyip arzularının sonucu olan biyolojik bedenlerinin her türlü isteklerini kural tanımaz şekilde yerine getirmelerine perde veya bahane olmaktadır.¹⁰¹

⁹³ Yıldırım, s. 297.

⁹⁴ Haşr, 59/22,23, Taberi, Tefsir, 5/23, İbn-i Kesir, 3/517.ayrıca bkz. Yazır, 5/103,

⁹⁵ Zümer, 39/3; Enbiya, 21/27, Tıbyan, 1/52, Beyzavi, 1/82. İbn-i Kesir, 3/301, ayrıca bkz. Yazır, 7/281,

⁹⁶ Zümer, 39/3, İbn-i Kesir, 7/75.

⁹⁷ İsrâ, 17/57, bkz. M. Vehbi, 8/3011, Yazır, 4/463.

⁹⁸ Necm, 53/9,20,23, bkz. Yazır, 7/314, M. Vehbi, 14/5634.

⁹⁹ Tevbe, 9/31, bkz. Beyzavi, 1/498.

¹⁰⁰ Zümer, 39/3, bkz. Yazır, 6/478, M. Vehbi, 12/4836.

¹⁰¹ Yıldırım, s. 297.

Hız. Peygamberin (sav) şefaatine dair haberler konumuz dışındadır.

Çünkü Hız. Peygamber (as) şefaatinin sünnetini takip edenlere geçerli olacağını belirtmiştir.¹⁰² Kur'an ayetleri de Hız. Peygamberi (as) üsve-i hasene, 'güzel örnek' olarak göstermiş, O'na itaati kendine itaat olarak kabul etmiştir. Üsve, uyulacak, arkasından gidilecek örnek, meşk demektir. Hız. Peygamber, din ve ahlakın teorik kısmını tebliğ ve hükme bağlamakla kalmamış, gerek savaşta, gerek barış zamanında, filleri ve uygulamaları ile ve bütün incelikleriyle kendisinde canlı olarak güzel bir uyma örneği olacak ders ve örnek vermiştir.¹⁰³ Bu tür kimselerin şefaati ümidiyle sarıldıkları, kendileri ve dedelerinin taktıkları boş isimlerdir. O halde o müşrikler, nefslerinin arzusundan başka bir şeye tabi olmazlar. Tabi olunacak olan gerçek rehber, Allah ve Rasulünün yoludur. Şu halde, insanın günahlardan korunması, ahiretini kurtarması ve sonunda muradına erebilmesi için yalnız kendi arzu ve hisleriyle değil, Allah'ın hüküm ve iradesine göre indirmiş olduğu delil ve hükümlere uygun hareket etmesiyle mümkündür. Demek ki zan, taklit, nefsin arzu ve temennilerinden ibaret ümit ve hayal peşinde gitme tezkiyeyi sağlayamamaktadır. Reel, gerçek bir esasa göre yürümek gerekir. Çünkü eninde sonunda mülk ve hüküm insan nefsinin değil Allah'ındır.¹⁰⁴

5- Aklın İşletilmemesi (Düşünce Yoksunluğu) :

Kur'an-ı Kerim'in, arınma konusunda önemini vurguladığı kavramların biri de Akıl'dır. Sözlüklerde, doğru ile yanlış birbirinden ayıran nur, rabbani latife, kalp.¹⁰⁵ Allah'a ibadete ve cennete girmeye vasıta olan düşünce, kulluk yapmaya alet olan fikir, ibadetin yolunu gösteren ışık, kelim'da kaynağı şuur olan bir ilim iken, tasavvufta, kalpten kaynaklanan feyz ve ilhamdır¹⁰⁶.

Daha önceki konularda, aklın, ruhun fonksiyonlarından biri olduğunu, ruhun gözü olarak nitelendirildiğini¹⁰⁷ ve yerinin kalp olduğuna değinmiştik. Kur'an, aklın bu özelliklerine değinerek inanmayı hür irade ve şartlanmamış akla bağlar.

Biyolojik bedenın aşırılıklarından korunmak, algıları bilinçli ve doğru şekilde kullanmada ve imanda akıl etkilidir. Bu nedenlerle Kur'an'ın birçok ayetinde akledemeyenler, zanna ve tahmine uyanlar, eleştirilirler.¹⁰⁸ İlahi hükümleri değerlendirmeyen kişi, yaptığı eylemin niteliğine bakmaksızın hareket eder. Bu hareket, dış dünyada da kargaşa, şirk kültürü oluşturur. Böylece fert, hem iç dünyasında sıkıntıya hem de dış dünyasında yanlışlığa düşer. Akıl, bu durumu önleyici faktörlerden birini oluşturmaktadır.¹⁰⁹

Kur'an ayetleri akıl sahiplerinin kimler olduklarını, akli örten etkenleri ve aklın kaynaklarını biraz sonra değineceğimiz ayetlerle ortaya koyar.

¹⁰² Tirmizi, Kıyamet, 11; İbn-i Mace, Zühed, 37; Müslim, İman, 86.

¹⁰³ Ahzab, 33/21, Nisa, 4/480, bkz. Yazır, 6/304.

¹⁰⁴ Yazır, 7/315, Tıbyan, 1/52.M. Vehbi, 14/5634.

¹⁰⁵ Gazali, Ebu Hamid Muhammed bin Muhammed, *İhya-i Ulumi'd Din*, Kahire, 1352 1/88-95.

¹⁰⁶ Suad el Hakim, *el-Mu'cemu's-Sufiyye*, Beyrut, 1981, s. 812.

¹⁰⁷ Hacc, 22/46, bkz. *el-Meraği*, Ahmet Mustafa, 1/336-37, İ. Hakkı, 232.

¹⁰⁸ En'am, 6/116; Yunus 10/36; Hucurat, 49/12, Necm, 53/28, bkz. Yazır, 4/489, 7/207.

¹⁰⁹ Hadid, 57/17; En'am, 6/151, bkz. Yazır, 7/429.

Yukarıda saydığımız üç temel özelliğe değinmeden, genel olarak aynı oldukları düşünülen akıl ve zeka farkına değinelim: Ayetler dikkatlice okununca bu fark görülecektir.

Kur'an'ın kastettiği aklın merkezi kalptir. Kur'an, çoğu ayette "akleden kalplerden" söz eder. Akıl, insan ruhunun içidir, ilahi latif bir cevherdir. Gönülde parlayan bir nurdur. Bütün isimleri bilendir. Hayrı ve şerri ayırandır. Heva ile kapanmış akıl ise, sonucu görmeyen bir nitelik taşır.¹¹⁰ Dolayısıyla gerçek akıl, beynin bir fonksiyonu olan zekadan çok farklıdır.

Kur'an ayetleri, aklın kalpte olduğunu ve akılsızların kalplerinin kapalı olduğu için akledemediklerini açıkça ifade etmektedir.

"Yeryüzünde gezip dolaşmıyorlar mı? Böylece onların kendisiyle akledebilecek kalpleri ve işitebilecek kulakları oluversin? Çünkü doğrusu, gözler kör olmaz, ancak sinelerdeki kalpler kör olur." Müfessirlere göre de gören göz, idrak eden ise kalptir. Akıl, idrak ve fonksiyonunu kalpte sürdürmektedir. Çünkü kalpleri isyan kirleri ile kaplanmış inkarcılarda kalp olsaydı, kudret-i ilahiyenin eserlerini gördükleri halde inkar etmezlerdi. O halde kalpte ibret almaya salih idrak olmayınca, gözüyle görmek de fayda etmez. Bu sıfatta olan kimseler, meleklerin geldiğini görseler, biz büyüledik derler. İşte olaylardan ibret almayan insanlar, hayvanat mesabesinde olup gözleri görür; fakat kalpleri kördür.¹¹¹

"Andolsun, cehennem için cinlerden ve insanlardan çok sayıda kişi hazırladık. Kalpleri vardır bununla kavrayıp anlamazlar, gözleri vardır bununla görmezler, kulakları vardır bununla işitmezler. Bunlar hayvanlar gibidir; hatta daha aşağılıktırlar. İşte bunlar gafil olanlardır." Razi'ye göre bu ayet ilmin yerinin kalp olduğuna işaret eder. Çünkü Allah, ilim, fehim manasına gelen fikh (derin anlayış) ı inkarcıların kalplerinden kaldırmıştır. Eğer bilmenin yeri kalp olmasa, kalpten kaldırmak ifadesinde bir anlam olmazdı. Şukadar ki kalbin idrakine hisler (beş duyu) alet olduğu gibi dimağ dahi alettir. Binaenaleyh ekseri etibba (doktorlar) idrak mahallinin dimağ olduğunu beyan ederlerse de dimağın, idrak mahalli olan kalbe alet olduğundan kinayedir. Yoksa gerçekten anlayış yerinin beyin olduğunu iddia etmek bu ayete muhalif bir iddiadır.¹¹² O halde, Allah'ı her şekliyle anmak, O'na yalvarmak, gafletten kurtulmada ve tezkiyede önemli bir metottur. Aksi taktirde, "Savaşta geri kalanlarla birlikte olmayı seçtiler. Onların kalpleri mühürlenmiştir (duyarlılığı kalmamıştır) bundan dolayı kavrayıp anlamazlar"¹¹³ ayeti ile "Ve onların kalplerinin üzerine, onu kavrayıp anlamalarını engelleyen kabuklar, kulaklarına da bir ağırlık koyduk. Sen Kur'an'da sadece Rabbini "bir ve tek" (ilah olarak) andığın zaman, nefretle kaçır vaziyette gerisin geriye giderler."¹¹⁴ İfadesinde sözü edilen duyarlılığı yitirme özüne yabancılaşma durumunun nedeni daha net anlaşılamayacaktır.

¹¹⁰ İ. Hakkı, 232.

¹¹¹ Hacc, 22/46, Muhammed b. Hazin, 3/307, ayrıca bkz. M. Vehbi, 10/3555.

¹¹² Araf, 7/179, M. Vehbi, 5/1808.

¹¹³ Tevbe, 9/87, M. Vehbi, 5/2082-2083.

¹¹⁴ İsra, 17/46, bkz. M. Vehbi, 5/2082.

“Hiç şüphesiz, bunda kalbi olan ya da şahid olarak kulak veren kimse için elbette bir öğüt vardır” Ayetiyle aklın merkezi olan kalbin bazılarında olup bazılarında olmadığını, çünkü ancak kalbi olanların öğüt alacağı bildirilmektedir. Tefekkür en önemli özelliği olan kalbe tazim için, bu ayette kalp lafzı onun büyüklüğüne delalet eden tenvin ile nekre olarak gelmiştir. Çünkü tefekküre gücü yetmeyen akıl elbette hakir, tefekküre malik olan durumu ise azimdir. O halde akıl insanı hayrı ve şerri ayırmak için verildiği gibi, ilahi hikmeti tefekkür gibi yüce bir gaye için de verilmiştir.¹¹⁵

Bu ayetlerden, Kur'an'ın sözünü ettiği gerçek aklın, doğrudan doğruya kalple ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Konumuzun başında verdiğimiz bazı tanımlar ve örneklerde görüldüğü üzere Gazali, Mevlana ve İsmail Hakkı gibi İslam bilginlerinin aklın kalpte olduğunu veya kalple özdeş olduğu düşüncesinde birleştiklerini görmekteyiz.

Ayetlerde dikkati çeken bir özellik de, bu aklın artıp azalabilmesidir. Beynin bir fonksiyonu olan zeka, önemli bir yaralanma yada hastalık (felç, menenjit vb.) dışında artıp azalmaz; ama akıl azalıp artabilmektedir.

Aklın bu artıp azalabilme özelliği aşağıdaki ayette anlatıldığı üzere insanın Allah'tan uzaklaştıran şeylerden kaçınması¹¹⁶ dini hükümleri düzenli, devamlı, samimi ve ciddi bir şekilde dikkat ve özenle uygulaması, en küçük bir ayrıntıyı bile gözetmesine bağlıdır.¹¹⁷

Tümüyle metafizik olan bu tutumun sırrını Kur'an ayeti şöyle bildirmektedir:

“Ey iman edenler! Allah'tan korkup sakınırsanız, size doğruyu yanlıştan ayıran bir nur ve anlayış (furkan) verilir. Kötülüklerinizi örter ve sizi bağışlar. Allah büyük fazl sahibidir. Müfessirlere göre furkan, fark ve tefriktir, yani ayırmaktır. Genellikle fark, aklen bilinen şeylerde, tefrik; hissen bilinen şeylerde kullanılmaktadır. Sabah, ışıtan, tan yer ve parlaklık anlamındadır ki ayette furkanla murad, ilahi bilgiye sebep olan nur ve hatayı sevaptan ayıran ilahi ilhamdır.¹¹⁸

Bu tutumda olamayan insanın durumu da tam tersi nitelik gösterir. Bu kişi “doğruyu yanlıştan ayıran” nur ve anlayıştan mahrumdur. Gerçekten de geçmiş toplumlarda büyük medeniyetler oluşturup zeka ürünü yapıtlar ortaya koyanları gördüğümüz gibi, yakın geçmişte ve şimdilerde de zeki fizikçileri, sosyolog ve bilim adamlarını görmekteyiz. Fakat ne kadar zeki olursa olsunlar, keşfettikleri şeyin mükemmelliği ile hayrete düşüp, o şeyi yaratana yönelerek onu övecek durumda değillerdir. Ayette ifade edildiği üzere bu nitelikte bilim adamı “hevasını (biyolojik bedeninin arzularını) ilah edinmiş ve bir bilgi üzere sapmıştır.” Kalbi de elbette “mühürlü”dür. Yani biyolojik bedeninin ihtirasları, kalbindeki aklın fonksiyonunu yerine getirmesini engellemekte, ilahi bilgiye ulaşmasına engel olmaktadır.¹¹⁹

“Şimdi sen, kendi hevasını ilah edinen ve Allah'ın bir ilim üzere kendisini saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği ve gözü üstüne bir perde çektiği kimseyi gördün mü? Artık

¹¹⁵ Kaf, 50/37, M. Vehbi, 13/5541, 7/247.

¹¹⁶ Süleymî, Ebu Abdurrahman, *Tabakatü's Sufiyye*, Kahire 1949 (Takva md.).

¹¹⁷ Kuşeyri, Abdülkerim b. Havazin; *er Risale*, Kahire 1966, s.52.

¹¹⁸ Enfal, 8/29, M. Vehbi, 5/1879, ayrıca bkz, el Muhasibi, *er Riaye*, s.37, Yazır, 6/48, 4/221.

¹¹⁹ Yazır, 7/91.

Allah'tan sonra ona kim hidayet verecektir? Siz yine de öğüt alıp düşünmüyor musunuz?" Müfesirlere göre heva ve şehvet (aşırı arzu) gözü kör, kulağı sağır, kalbi duygusuz ve idraksız eder. O kimse bilgin de olsa ilmüne rağmen hakkı duymaz olur. Gözü Allah'ın birliğine işaret eden delilleri gördüğü halde, kalbi anlayamaz. Çünkü bu tip insanlar nifak taşırlar, yani nefesine tabi ve onun kulu, kölesi olurlar. Artık o kişinin mabudu hep aşırılığı emreden nefs-i emmaresidir. Ve bunlar behaim misalidir.¹²⁰ Mevlana bu durumu, Mesnevi'sinde şu beyitleriyle açıklamaktadır:

Cihanda tersine çakılmış nallar görürsün,

Esirlere padişah adı verilmiş...

Bunlar er değil, surettir bunlar.

Bunları ekmek ve şehvet öldürmüştür.¹²¹

Mümin yaratılışına uygun nitelikte değer üreten tam akıl sahibi kimseler, dini duyduklarında, "Rabbimiz, biz: "Rabbimize iman edin" diye imana çağrıda bulunan bir çağrıcıyı işittik, hemen iman ettik."¹²² ayetindeki tavrı göstermekte iken inkarcılar ise sürekli bir tepki ve bir düşmanlık içerisinde bulunmaktadırlar. Bu keskin fark, başta da belirttiğimiz gibi, iki tarafın iki ayrı canlı türü olmasından kaynaklanmaktadır.

İnkarcılar, Kur'an'ın ifade ettiği gibi yaptıklarından dolayı anlayış ve kavramadan yoksun canlı türüdürler. Etrafindaki nimetleri sadece tüketirler; ama bunların Allah tarafından verilmiş olduğunu kavrayamazlar. Taklit, zeka vb. davranışları ile maymuna benzerler. İlginçtir ki, Darwin'in evrim teorisi ileri sürülerek onların çoğu da kendilerinin zaten gelişmiş bir maymun türü olduklarını kabul etmektedirler.¹²³

Birinci bölümün sonunda incelediğimiz toplumlarda peygamberlerin halklarını akıllarını kullanmaya davet ettiklerini gördük. Fakat bu davete verdikleri olumsuz cevaplar onların akıllarının biyolojik bedenlerinin tutkularıyla örtüldüğünü göstermektedir. Şimdi de Kur'an'ın bildirdiği akıl sahiplerini ve akılı örten sebepleri görelim:

Enfal 8/29'da gördüğümüz üzere insan aklının gelişmesi, kalbin gelişmesine yani kalbin Allah'ın zikriyle, takvayla korunmasına bağlıdır. Bu vasıflarla korunarak Allah'a teslim olmuş bir kalp, büyük bir akletme yeteneği kazanır ki, Kur'an'ın pek çok ayetinde bu konuya dikkat çekilir.¹²⁴

Kur'an-ı Kerim'in diğer ayetlerinde de düşünme, öğüt alma ve Kur'an'ı anlama yeteneğine sahip olan kimselerin yalnızca "akıl sahipleri" olduğu bildirilmektedir.

"Onların kıssalarında temiz akıl sahipleri için ibretler vardır" Bu ayet geçmiş toplumların kıssalarından, onları okuyan veya dinleyen herkesin istifade edemeyeceği,

¹²⁰ Casiye, 45/23, Yazır, 7/91, ayrıca bkz. Şemsettin, Muhammed Nuri, *Miftah 'ul Kulüb*, 193, Tıbyan, 1/52, M. Vehbi, 10/3840, 13/5301.

¹²¹ Etik, Arif, *Mevlana'da Manevi Görüş*, s. 60.

¹²² Al-i İmran, 3/193, bkz. Yazır, 2/489.

¹²³ Smith, Holly, *Amerikan Psikolojik Antropoloji Araştırmaları*, yersiz. 1994. 94/307-325.

¹²⁴ Al-i İmran, 3/7, el Muhasibi, *er Riaye*, s. 37. ayrıca bkz, Yazır, 2/89.

onlardan ancak kalbiyle idrak edebilen, sağlam, özlü, düşünce yapıları bozulmamış, feyz ve ilham alan kalbi olanların ibret alabileceğini anlatmaktadır.¹²⁵

“İşte bu Kur’an uyarılıp korkutulsunlar, gerçekten O’nun bir tek ilah olduğunu bilsinler ve temiz akıl sahipleri iyice öğüt alıp düşünsünler diye bir bildirip-duyurmadır.”¹²⁶

Bu ve buna benzer ayetlerde geçen “Ulül Elbab” tabiri, iyi anlayan, ayetleri her yönüyle düşünen, selim akıllılar, doğru anlayışlılar anlamına gelmektedir.¹²⁷ Ayette geçen “lüb” kelimesi de bir şeyin özü, halisi, kalp anlamlarına gelmektedir.¹²⁸

Burada şu soru aklımıza gelmektedir. Tezimizin başından beri peygamberlerin halklarını çağıra geldikleri temiz akıl sahipleri ve temiz akıl nedir? Niçin halkları tevhide çağrıldıkları halde aslandan ürkmüş yaban eşekleri gibi kaçmışlar,¹²⁹ parmaklarını kulaklarına tıkamışlar¹³⁰ peygamberlere sözlü ve fiili saldırılarda bulunmuşlardır.¹³¹

Tezimizin başında, nefis kavramının incelenmesinde değindiğimiz Kur’an’ın arınma seviyelerini belirten Yusuf suresinin ilgili ayetini hatırladığımızda, bu davranışın sebebini anlamamız kolaylaşmaktadır.

Biyolojik bedenın arzu, ihtiras veya algılarının bilinçsiz, aşırı ve Kur’an’i çizgi dışında kullanımları kişileri duyarsızlaştırmakta, insanın insana özgü niteliklerini yok etmekte, öz benliğinden saptırmakta, dini gerçeklere ters düşmesine neden olmaktadır. Yabancılaşma (alienation=alinasyon) kavramı felsefi, ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik alanlarda olduğu gibi, dini alandaki çöküntünün de ortak nedenidir.¹³²

Buna göre insanın kalbini ve aklını kapalı tutan şeyler, insanın hırsı ve bencilliği örneğinde olduğu gibi, (savunma mekanizmaları) dediğimiz tutkulardır.

Biyolojik bedenın bu mekanizmalarına iki örnek verelim:

Kıskançlık ve öfke duygusuna sahip birey, bu duyguları aşırı ve bilinçsiz kullanmasının sonucunda, aklının önemli bölümünü yitirir. Bu duygu bireyi meşgul etmekte, bütün gün kışkırdığı kişiyi düşünmekte, ona kin beslemektedir. Bu durumda olan bir insan, zihnini kaptırdığı kıskançlık ve öfke duygusuyla özgür bir biçimde akıl edemez ve etrafındaki gerçekleri soğukkanlı ve mantıklı bir biçimde değerlendiremez. Bununla da kalmaz, öfke aklı çığrından çıkarmaya neden olabildiği için neticede akl-ı selimi terk eder ve daha sonra pişman edici o zulmü işler. O halde, öfkeye hakim olmak insanı yatıştırarak ve salim aklın çalışmasına izin verecektir.¹³³

Gelecek korkusu, ölüm korkusu ve diğer korkular da Kur’an’ın gösterdiği yolda kullanılmadığı takdirde bireyin yaşamını olumsuz etkilemektedir.

¹²⁵ Yusuf, 12/111, bkz. Yazır, 5/108, geniş bilgi için bkz. Şengül, İdris, *Kur’an Kıssalarının Tarihi Değeri*, Diyanet İlmî Dergi, c. 32, sayı:4, Aralık-1996, s. 63-91.

¹²⁶ İbrahim, 14/52, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/92, M. Vehbi, 7/2723.

¹²⁷ Sabuni, M. Tefsir-u İbn-i Kesir, 1/266.

¹²⁸ Tehanevi, Muhammed bin Ali, *Keşşaf-ı Istilahat-ı Funun*, Hind. 1862, İst. 1318, s.2/1288.

¹²⁹ Müddessir, 74/50,51, , bkz. Yazır, 8/431, M. Vehbi, 15/6248-6249.

¹³⁰ Nuh, 71/7, bkz. Tıbyan, 3/228-229.

¹³¹ Bakara, 2/87, bkz. Yazır, 1/344.

¹³² Saka, Şevki; *Yabancılaşma Karşısında Kur’an*, İrşad Kitaplığı, Ank. 1997, s. 25.

¹³³ Hadduri, s. 168.

İşte bu ve benzeri korkular, algı ve ihtiraslar, insanın aklını kapatır. İnsan bu duyguların esiri olur ve asıl aklını yöneltmesi gereken konuları görmezlikten gelir. Allah'ın büyüklüğü, yaratışının mükemmelliği, varlığın yaradılış gayesi gibi konular, aklın yöneltmesi gereken temel konulardır.¹³⁴

İnsan, Allah'ın nimetlerini anmak, O'nu övmek ve O'na ibadet etmekle yükümlüdür. Ancak kirli bir kalple, kapalı bir akılla bunları gerçekleştiremez. Ancak akıl sahipleri, hırslardan, korkulardan, bencil tutkulardan arınmış, öfkesini yenen, intikam duygusundan uzak kimselerdir.¹³⁵

Biyolojik bedenin Kur'an çizgisindeki yönetimi, arınmaya zemin hazırlayan faktördür. Kibir, korku, sevgi gibi bütün duyguların Kur'an'ın emrettiği yönde kullanılması sonucu bireyin aklı öğüt ve ikazlara açılır. Bu kişiler, sözü iştirler ve en güzeline uyarlar. Onlar, Allah'ın kendilerini hidayete erdirdiği, temiz akıl sahipleridir." Binaenaley, onların akılları vehimlerine, itaat ve inkiyatları, heva ve heveslerine galiptir. Hidayeti dalalet üzerine tercihle iradesini sarfa sebep olan kuvvetin akıl olduğunu bu ayet işaret etmekte, hidayet ve akıl sıfatlarına sahip olanları övmektedir.¹³⁶

Bu özellikleri göz önüne alarak aklın mertebeleri ve arınmada etkinlik kazanması konusunda şu değerlendirmeyi yapabilmekteyiz.

Fert, kalbini(ruhunu) biyolojik bedeninin ihtiraslarından ne kadar korur¹³⁷, temizlerse¹³⁸ o denli Allah'a yaklaşır ve akıl sahibi olur.¹³⁹

Şu halde insan ya Allah'a ya da hevasına itaat edecektir. Allah'a itaat ettikçe, hevanın egemenliğinden kurtulur ve göğsü İslam (barış) a açılır. Burada İslam için göğsün açılması, nefse hakkı seve seve kabul etmeye hazır, engel ve zıtlıktan arınmış bir yetenek bahşetmekten kinayedir.¹⁴⁰

Buna karşın hevanın ilah edinilmesi, aklı öldürür. Hevanın ilahlaştırılması, insanın bütün düşünce ve davranış sistemini, biyolojik bedeninin sınırsız istek ve tutkuları doğrultusunda yeniden programlamasıyla kendini gösterir.

Biyolojik bedenin istek ve algılarının bu tarz kullanımı sonucunda kalp, düşünme, eşyanın hakikatlerine nüfuz etme, bilme yeteneğini kaybeder, körleşir ve duyarsızlaşır. Bu durumda kalp nurunu, yani takva ile kazandığı basireti kaybettiği için fonksiyonlarını yerine getiremez, ve akledemez duruma gelir. Allah Rasulü, sahabenin bu yetenek veya nurun insanda olup olmadığının nasıl anlaşılabileceği sorusuna; "ebedilik evine yönelme, aldanma (dünya evi) nden uzaklaşma ve ölüme, gelmeden önce hazırlanmaktır buyurmuştur.¹⁴¹

¹³⁴ Bkz. Şengül, *Kur'an'da Varlığın Yaratılış Gayesi*, s. 27/30.

¹³⁵ Razi, 7/360.

¹³⁶ Zümer, 39/18, M. Vehbi, 12/4865.

¹³⁷ Naziat, 79/41, bkz. M. Vehbi, 15/6341.

¹³⁸ Bakara, 2/151; Abese, 80/3, Tevbe, 9/103, bkz. Yazır, 8/530, 4/400.

¹³⁹ Enfal, 8/29, bkz. M. Vehbi, 15/6341, Yazır, 4/221-222.

¹⁴⁰ En'am, 6/125, Yazır, 3/514.

¹⁴¹ Alusi, *Ruhu'l Meani*, 8/22, ayrıca bkz. İbn-i Kesir, *Tef. Kur. Az.* 2/174-175.

O halde Mevlana'nın ifadesiyle akıl gözüyle görmek ruhun özgürlüğüdür. Mevlana, kapalı olan akla şu şekilde değinmektedir: Akıl ,ilahi bir nurdur. Bu görüşle kemale eren göz, içi ve dışı, önü ve sonu görür. Görüşün sebebi ve esası ışıktır, nurdur. Ten gözü maddeyi görür kalp gözü ise manayı görür. Göz açık, kulak açık ve bu zeka da olduğu halde, Allah'ın insanların gözünü bağlaması kudretine hayranım.¹⁴² Ancak eğer akıl, biyolojik bedenın algılarının bilinçsiz kullanılmasıyla (ki Kur'an buna nefs-i emmare der), denetim altına girmişse basit bir zeka seviyesine iner, nesneler ve olaylar arasındaki ilişkileri düzenleyen sıradan bir koordinatör görevini görür. Bu akıl hiçbir zaman bağımsız olamadığı gibi, tam bağımsız olduğu avuntusuyla da kendini kandırır.

İncelediğimiz toplumların halkı şartlanmışlık, yaşadıkları kültür çevresinin telkini ve algılarının kendilerini esir alması nedeniyle kendilerini doğru, peygamberleri ise sapık olarak görmektedirler. O halde insanı özgürleştiren, onu bağımsızlaştıran ve Müslüman (özünde barışı sağlamış) kimse olarak arındıran tek yol, gerçek ilahına yani Allah'a kul olmasıdır. Her türlü bağdan kurtularak Allah'a ulaşma bu şekilde sağlanır. Mevlana'nın bu durumu anlatan beytini verip aklı örten bir diğer etken olan duygusallık ya da diğer adıyla romantizme değinelim.

“Kul oldum kul oldum bir mabuda kul oldum.

Köleler azad olunca hür olur, ben kul olunca hür oldum.”¹⁴³

Aklı örten etkenlerin en önemlilerinden biri, duygusallık ya da diğer adıyla romantizmdir. Bu tehlikeli ruh hali, pek çok insanı akıl etmekten alıkoyar.

Duygusal bir insan, hiçbir akılcı tutarlılığı olmayan şeyleri sırf duygularının esiri olduğu için yapabilir. Oysa mümin, duygularını metafizik bir fonksiyon olan akla göre yönlendirir ve düzenler.

Sevgi kavramı bu duruma örnektir. Sevginin bir duygusal bir de akılcı şekli olabilir. Duygusal sevgi besleyen insan, sevmeye asla layık olmayan insanlara ve bu psikolojiyle, dedelerinin kendilerine aktardığı miras ve hatıraları olan putlara, nesnelere sevgi duyar.

Arabesk kültürü ile, putçuluk felsefesinde bu duygusallık açıkça görülmektedir. Arabesk kültüründe yer alan sevgi kavramında kendisine acı çektiren, karşılık vermeyen, değer vermeyen insanların sevilmesi mantığı yer almaktadır.

Buna karşılık müminin sevgisi tamamen aklına göredir. Sevdiği insanı, ondaki alametlerinden ya da mümin özelliklerinden dolayı sever.

Kur'an-ı Kerim, duygusal sevginin tehlikesine sık sık dikkat çekmektedir. Mümtetine ve Nuh surelerinin ilgili ayetleri şöyledir:

“Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları veliler edinmeyin. Siz onlara karşı sevgi yöneltiyorsunuz, oysa onlar haktan size geleni inkar etmişler, Rabbiniz olan Allah'a inanmanızdan dolayı elçiyi de, sizi de yurtlarınızdan sürüp çıkarmışlardır. Eğer

¹⁴² Etik, Arif, s.41. 94

¹⁴³ Rumi, Mevlana, Mesnevi,s. 3/39.

siz, benim yolumda cihad etmek ve benim rızamı aramak amacıyla çıkmışsanız nasıl onlara karşı hala sevgi gizliyorsunuz? Ben, sizin gizlediklerinizi ve açığa vurduklarınızı bilirim. Kim sizden bunu yaparsa, artık o, yolun ortasından şaşırıp sapmış olur. Eğer sizi ele geçirecek olurlarsa, size düşman kesilirler, ellerini ve dillerini kötülükle size uzatırlar. Onlar sizin inkar etmenizi içten arzu etmişlerdir.” Ayetin iniş sebebi hususi, yani Mekke müşrikleri olmakla beraber, mana geneldir. Mü’minlerin buğzu, kendi özel kin ve hislerine göre değil herşeyden önce Allah ve kamunun menfaati için Allah’ın düşmanlarına karşı olmalıdır. Sevgi dolayısıyla düşmanla işbirliği yapmak casusluktur. Çünkü onlar, mü’minlerin de kendileri gibi kafir olmalarını isterler. O halde mü’minler akıllarını bu duygu ile kapatmamalı, çoluk çocuklarının hatırı için Allah düşmanlarını dost yerine koymamalıdır. Şirk ve küfürden uzak kalmakla muhabbet ve buğzun yalnız Allah için olması gerektiğini gösteren Hz. İbrahim (as) buna güzel bir örnektir.¹⁴⁴

Bu tehlikeye Hz.İbrahim kıssası ile Nuh (as) kıssasında dikkat çekilir. Hz.Nuh, tufandan kurtulmak için Allah’a sığınmayan oğlunun bağışlanmasını Allah’tan dilemiş, oysa Allah, Nuh’a oğlunun inkarcılardan olduğunu ve ona sevgi duymaması gerektiğini vahyetmiş ve bu vahye Hz.Nuh, “Rabbim, bilgim olmayan şeyi senden istemekten sana sığınırım ve eğer beni bağışlamaz ve beni esirgemezsen hüsrana uğrayanlardan olurum” şeklinde cevap vermiştir. Razi ve Hazin’e göre maneviyata ilişkin olaylarda geçerli olan yakınlık, dini yakınlık olup nesep yakınlığı geçerli değildir.Müfessirlere göre Ken’an, pederi Nuh (as) a salih bir çocuk olarak görünürdü. Bu nedenle Allah’tan kurtuluş istemiş fakat Allah onu ikaz etmiştir.¹⁴⁵ O halde tezkiyede dua, istiğfar ve iman önemli rol oynamaktadırlar.

Kur’an’da aklın ve sağduyunun köreltilmediği duygusallık karşıtı örnek davranışlar yalnızca sevgi ile sınırlı değildir. Hızır kıssasında büyük faydalar için küçük zararların göze alınmasındaki kararlılık,¹⁴⁶ Hz.İsmail’in boğazlanma emri karşısında Hz. İsmail’in, ‘babacığım, emrolunduğun şeyi yap, inşaallah beni sabredenlerden bulacaksın’¹⁴⁷ demesi; Hz.Musa’nın annesinin gelen vahiy üzerine bebeği tereddütsüz suya bırakması gibi pek çok örnek bulunmaktadır.

Bunlardan en önemlisi, arınmada önemli engel teşkil eden şirk konusunda, yani dedelerinin, babalarının gelenek haline gelmiş dinlerini terk konusunda gösterilen kararlılık, duygusallığa kapılmama tavrıdır.

“Allah’a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluk bulamazsın ki Allah’a ve elçisine baş kaldıran kimselerle bir sevgi ve dostluk bağı kurmuş olsunlar. Bunlar, ister babaları, ister çocukları, ister kardeşleri, isterse kendi aşiretleri (soyları) olsun. Onlar, öyle kimselerdir ki, (Allah) kalplerine imanı yazmış ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir.”¹⁴⁸

¹⁴⁴ Mümtehine, 60/1-3, Yazır, 7/546, ayrıca bkz. M. Vehbi, 14/5872-5873.

¹⁴⁵ Hud, 11/46,47, M. Vehbi, 6/2351.

¹⁴⁶ Kehf, 18/60-82, bkz. Yazır, 5/376-379.

¹⁴⁷ Saffat, 37/102, bkz. Yazır, 6/444.

¹⁴⁸ Mücadele, 58/22, bkz. Yazır, 7/473.

Ayetlerin gösterdikleri, müminlerin Allah'a ulaşmak ve arınmak için kendi duygusal saplantılarına göre değil, Allah'ın emir ve rızasına göre davranmaları gerektiğine dair örneklerdir.

Ancak bu noktada bir yanlış anlamaya kapılmamak gerekir. Duygusal olmamak, duygusuz olmak demek değildir. Aksine müminler içli insanlardır. Hz.İbrahim'in "Çok duygulu ve yumuşak huylu" olduğu haber verilir ¹⁴⁹. Peygamberimiz "evvah", huşu içinde yalvarıp yakarandır buyurmuştur.¹⁵⁰ Yanlış olan, Hz. İbrahim'in vafından olan bu tür bir duygusallık değil, cahiliye kültüründen doğan, olumsuz duygusallıktır. Bu, duyguların aklın önüne geçmesi ve insanı dinin gerektirdiği atmosferden dışarı çıkarmasıyla gerçekleşir. Zira buradaki duygu, ruhtan değil, biyolojik bedenin algılarının telkin yoluyla etkilenmesinden kaynaklanmaktadır.

Bunun yanında melankolik duygusallık örnekleri de gözlemlenebilmektedir. Bu kültürde acıdan garip bir zevk alınır. Dert, ızdırap zevkli bir şeymiş gibi algılanır. Çoğu kişi sigaraya bu kültürün etkisiyle başlar. Arınmanın tersine, kirlenmenin, biyolojik bedenin ihtiraslarının arzulandığı ve amaç haline getirildiği toplumda yoğun bir cahiliye kültürü oluşur. Bu kültür, şiiriyle, edebiyatıyla, türkü ve şarkısıyla, sinemasıyla bireyleri telkin altında bırakır. Kur'an, Allah'ın akli kime hangi durumlarda artıracığını haber vermektedir. Buna göre, aklın en büyük kaynağı, Allah korkusudur.

"Ey iman edenler, Allah'tan korkup sakınırsanız, size doğruyu yanlıştan ayıran bir nur ve anlayış verir. Kötülüklerinizi örter, sizi bağışlar. Allah büyük fazl sahibidir."¹⁵¹

İyiyle kötüyü ayırt edecek bu anlayış feraset olarak adlandırılır. Bu anlayış Allah korkusunun kalpleri Allah'ın zikrine karşı yumuşatmasının bir sonucudur:

"Allah, benzeşmeli, ikişerli bir kitap olarak sözün en güzelini indirdi. Rabblerine karşı içleri titreyerek korkanların O'ndan derileri ürperir. Sonra onların derileri ve kalpleri Allah'ın zikrine karşı yumuşar, yatıştır. İşte bu, Allah'ın yol göstermesidir, onunla dilediğini hidayete erdirir. Allah, kimi saptırırsa artık onun için de bir yol gösterici yoktur."¹⁵²

Yukarıdaki ayetlerde akli artıran faktörler anlatılmaktadır. Bu ayetle de Allah'ın emirlerinden sakınmakla artan aklın, biyolojik beden olarak adlandırdığımız hayvani nefse en büyük yarar ve insanın kendisine yapmış bulunduğu infak olduğu belirtilmektedir. Bu korkup sakınma, akli artırmakta ve akli, kötülüğü emreden yönünün bencil eğilimlerinden koruyarak insana basiret sağlamakta ve onu kurtuluşa ulaştırmaktadır.

Kur'an, bu derin kavrayış özelliğine basiret adını verir.¹⁵³ Basiret kelimesi, Arapça'da görme fiilinden gelir. Biyolojik beden olan nefse göre nesnelerin şekillerini ve dış yüzünü gören göz ne ise kalbe göre basiret de odur. İslam bilginleri buna kudsi kuvvet adını verir.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Tevbe, 9/114, Muhammed b. Hazin, 2/285.

¹⁵⁰ Suyuti, 4/305.

¹⁵¹ Enfâl, 8/29, el Muhasibi, *er riaye*, s. 37. ayrıca bkz. M. Vehbi, 15/6341, Yazır, 4/221-222,

¹⁵² Zümer, 39/23, bkz. Muhammed b. Hazin, 4/56.

¹⁵³ Kıyame, 75/14, bkz. Yazır, 8/441.

¹⁵⁴ Kaşani, Abdürrezzak, *Istilahatü's Sufiye*, bkz. Basiret md.

Diğer anlamı, gaflete düşmeden ve duygulara kapılmadan ileriye ve gerçekleri isabetli olarak görme yeteneğidir.¹⁵⁵

Ancak basiret kelimesinin anlamı normal görmeden farklıdır. Kur'an, basirete; anlayıp kavrama adı vermektedir.¹⁵⁶ Müslüman kelimesini, bundan önceki konumuzda özüyle ve çevresiyle barış içinde yaşayan ve eğilimlerini düzenlemiş, arınmış kişi olarak ele almıştık. Kur'an'a göre, bu vasıflardan yoksun inkarcılar için normal görme söz konusudur ki kalp ile anlayış görülmemektedir.

Şu halde akıl, arınmada önemli bir faktördür. İnsanın cüz'i iradesini kullanma biçimi, çevre ve alışkanlıklar, aklın arınmadaki rolünü olumlu olarak arttırmakta veya olumsuz olarak azaltmaktadır.

Sabah akşam Allah'ın rızasını gözetmek ve bunda sabır göstermek aklı güçlendirip anlayış-basiret kazandırırken¹⁵⁷, nefsinin bencil tutkularından korunmayana¹⁵⁸ dünya hayatının aldatıcı süslerini isteyene, Allah'a ibadeti kesip biyolojik bedeninin istek ve tutkularına uyana, işinde aşırılığa gidene itaat etme (dediklerini yapma) da aklı zayıflatmakta ve aklın fonksiyonunu kaybettirmektedir.¹⁵⁹ O halde bu şartları gereğince yerine getiren bir nefis, eğilimlerini düzenleme konusunda kalbi bir fonksiyon olan akla sahip olarak tezkiyeyi gerçekleştirecektir.

Aklın işletilmeme nedenlerini, aklın kaynaklarını ve işletilmemesinin insanda oluşturduğu etkileri gördükten sonra, insana verilen metafizik fonksiyonun verimli şekilde kullanılmamasının ortaya çıkardığı, Kur'an'ın sakındırdığı kaçınılmaz sonuca, ayet ve hadis ışığında değinelim...

6- Bilgisizlik veya Zan ve Tahmine Uymak :

Kur'an-ı Kerim de, arınmada ve Allah'a ulaşma yolunda insanın aşması gereken bir diğer engel veya tehlike olarak bu iki kavram gelmektedir. Kavramların birbirlerine olan yakınlıkları nedeniyle tek başlık altında incelemeyi uygun gördük.

Konularımızın ele alınışı sırasında, gerek insanın biyolojik bedeninden, gerekse çevrenin eğilimlerinin insanı yönlendirmesinden kaynaklanan ve dinin, saf aklın kabul etmediği yanlış eylemler gördük.

Kur'an'a göre bu eylemlerin ortaya konulmalarının başlıca nedenleri: cahiliye döneminin¹⁶⁰ belirgin özelliği olan bilgisizlik¹⁶¹ zan ve tahmine uymak¹⁶² ve taklittir.¹⁶³ Bu üç kavram, birbirleriyle yakın ilişkilidir. Kur'an, bilgi ve ispatı (deneyi) aklın temel kurallarından

¹⁵⁵ Uludağ, 85, ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tas. Ter. Söz.*

¹⁵⁶ İsrâ, 17/46, bkz. M. Vehbi, 8/2996-2997.

¹⁵⁷ Enfâl, 8/29, bkz. el-Muhasibi, *er-Riaye*, s. 37, Yazır, 4/221-222, M. Vehbi, 15/6341.

¹⁵⁸ Tegabûn, 64/16, bkz. M. Vehbi, 14/5957.

¹⁵⁹ Kehf, 18/28, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/206.

¹⁶⁰ Maide, 5/50, bkz. Yazır, 3/521-524, 4/119-228.

¹⁶¹ Rum, 30/29, bkz. Yazır, 6/253-254.

¹⁶² En'am, 6/116; Yunus, 10/36; Hucurat, 49/12, bkz. Yazır, 4/489, 7/207.

¹⁶³ Enbiya, 21/53; Araf, 7/101, bkz. M. Vehbi, 5/1715.

kabul etmektedir. Bu kuralı, inananların gözardı etmemeleri gerektiğini de çeşitli ayetleriyle hatırlatır.¹⁶⁴

Şimdi, Kur'an'ın konuyla ilgili uyarılarını, insanlık tarihinden örneklerle görelim: İnsanın, doğasıyla ve dış dünyasıyla barışık olmasının şartlardan biri yeterli imani bilgiye sahip olmasıdır. Bu bilgi, insanı tanımlayan, evrenle ilişkisini belirten, onunla ilgili sorulara gerçek cevap veren vahiydir. Bu bilgiye sahip olmadıkça insanın mutluluğunun tam olarak gerçekleşemeyeceği açıktır. Bu nedenle peygamber, Allah'ın katından bir rahmet,¹⁶⁵ vahiy de insan yaşamını diriltici ruh¹⁶⁶ olarak nitelenmiştir. O halde, bu bilgiye sahip olmadıkça, insanın doğruyu bulabilmesi güçtür.

Kur'an, müşriklerin bilgisiz bir toplum olduğunu bildirmektedir:

“Eğer müşriklerden biri senden “eman isterse” ona eman ver; öyle ki Allah'ın sözünü dinlemiş olsun, sonra onu “güvenlik içinde olacağı yere ulaştır.” Bu, onların elbette bilmeyen bir topluluk olmaları nedeniyledir.” Müfessirlere göre bu bilgisizlik iman ve İslamın hakikatını ve ahkâmını bilmeme bilgisizliğidir.¹⁶⁷

Kur'an'ı Kerim, insanlara tevhidin ne demek olduğunu, Allah'ın razı olduğu tavır, davranış ve zihniyetin nasıl olduğunu, nelerin, nasıl bir düşünce ve davranış biçiminin, bakış açısının şirke yol açabileceğini, biyolojik bedenin zayıf yönlerini, kullanış biçimini, şeytanın hilelerini, sakınılması gereken tutum ve davranışları tek tek, ince ince tarif etmiştir.¹⁶⁸ Şüphesiz insanın tüm bunları bilip öğrenmeden müslüman ve mü'min sıfatını elde etmesi çok zordur.

Bu sıfatı elde etmenin Kur'an'ı bilgi olmadan mümkün olmadığını, tarih boyunca toplumlarda arınma problemi başlığı altında görmüştük.

Bu arada şunu belirtmekte yarar görmekteyiz. Sözünü ettiğimiz öğrenme, kuru bir bilgi aktarımı değildir. Kur'an'ın kastettiği bilgi, yani “ilim” , insanın kalbini etkileyen, onun aklını harekete geçiren bir bilgidir.¹⁶⁹ Eğer bu tür bir kavrama olmaksızın Kur'an'ın anlattıkları sadece kuru bir bilgi olarak öğrenilirse, bunun davranış oluşturmaya faydası olmaz. Bu konuyu, tezimizin son bölümünde yer alan eğitimin arınmadaki rolü hakkında bir değerlendirme başlığı altında, eğitim mi, öğretim mi? Temasıyla bir-iki cümleyle değineceğiz.

Cahiliye kavramı, Kur'an'dan önceki bilgisizlik dönemini anlatır. Ancak Kur'an indirildiği halde, Kur'an'ı anlamayan ve davranış haline gelecek şekilde özümsemeyen kişi, isterse aradan 1400 yıl geçsin yine cahiliyenin bir ferdidir. Bu birey, bilgisizliğinden dolayı özürlü de sayılamaz; çünkü Kur'an yanbaşındadır. Bu kişi isterse babadan, dededen duyduğu

¹⁶⁴ Yunus, 10/36; Necm, 53/23,28; En'am, 6/116,148, bkz. Yazır, 4/488.

¹⁶⁵ İbrahim, 14/11, bkz. M. Vehbi, 7/2682.

¹⁶⁶ Mü'min, 40/15; bkz. M. Vehbi, 12/4946.

¹⁶⁷ Tevbe, 9/6, Yazır, 4/276.

¹⁶⁸ İsra, 17/89; En'am, 6/105, bkz. Yazır, 3/492.

¹⁶⁹ Meryem, 19/43, bkz. Tıbyan, 3/38, Mevakıb, 3/39, M. Vehbi, 8/3221.

kulaktan dolma bilgilerle, hurafelerle hareket etsin yine de bilgisizdir ve Allah'ın kastettiği iman ve anlayışa henüz kavuşamamıştır.

Allah'ın indirdiğine ve elçiye uymayıp da, atalarının yoluna uyanların, bilgisizlik, peşin hüküm ve taklit üzerine kurulu bir anlayışa tabi oldukları, aşağıdaki ayetlerden anlaşılmaktadır. Hz. Nuh'a ellerini ağızlarına götürüp, biz seninle gönderileni inkar ettik ayetinde geçen ellerini ağızlarına götürmek, peşin bir hükmün ifadesidir.¹⁷⁰

“Onlara: “Allah'ın indirdiğine ve elçiye gelin” denildiğinde, “Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter.” Derler. Ya ataları bir şey bilmiyor ve hidayete ermiyor idilerse.” Geçmişe hürmet elbette gereklidir, fakat onlara uyma, cahillik ve sapıklığa değil, ilim ve hidayete sarf edilmelidir. Ayrıca ittiba sadece ilmi olana bile değil, ancak doğru yolda olan ve ilmi ile iş yapan kimseye olmalıdır. Daha doğrusu tabilik alimin şahsına değil, onun hak olan ilminedir.¹⁷¹

Konuyla ilgili benzer ayetlerde de peygamberlerin toplumlarını uyardıklarını; onları bilgisizlikle nitelediklerini görmekteyiz. Düşüncesizlikle suçlanan bu topluluk, Firavun'un helakini, denizden kolaylıkla geçişlerini, Hz. Musa'nın mucizelerini görmüşlerdi ki , buzağıya ibadet isteği gibi bir sözün akla bile gelmemesi gerekirdi. Fakat insanlar, düşüncesizce bir söz söylerler ki herkez hayrete düşer. O halde, bazı bilgisizleri, ne kadar boş ve temelsiz olursa olsun gelenek ve görenekler aldatmaktadır.¹⁷²

“Ad'ın kardeşini hatırla; onun önünden ve ardından nice uyarıcılar gelip geçmişti; hani o, Ahkaftaki halkını: “Allah'tan başkasına kulluk etmeyin, gerçekten ben, sizin için büyük bir günün azabından korkarım.” Diye uyarmıştı.

Dediler ki:”Sen, bizi ilahlarımızdan çevirmek için mi geldin? Şu halde eğer doğru söylüyorsan, tehdit ettiğin şeyi bize getir.”

De ki; “İlim ancak Allah katındadır. Ben size gönderildiğim şeyi tebliğ ediyorum; ancak sizi cahillik eden bir halk olarak görüyorum.” Siz cahilsiniz demek, siz küfrün zararını bilmiyorsunuz, akli olan bir kimse nefesine gelecek zararın acele gelmesini istemez, demektir.¹⁷³

Yukarıdaki ayetlerde bahsedilen “cahillik etme kavramında çok ince bir anlam vardır. Ayetlerde bulunan bu ince anlam, Kur'an'da açık olarak anlatılır. Öyle ki; ayetlerde kullanıldığı anlamla cahillik etmek yalnız bilmemeyi değil, bildiği, gerçekleri görüp tanıdığı halde bilmeyenlerin tavrını göstermeyi de içine almaktadır.¹⁷⁴

Bundan önceki toplumları incelerken Hz.Musa'nın tebliğini, onun Firavun'la olan mücadelesine tanık olan İsrailoğulları'nın bunca ilme kavuştuktan sonra, hiçbir şey bilmiyorlarmış gibi Allah'tan başka ilah istemelerini, üstelik bu taleplerini de Hz.Musa'ya yapmalarını oldukça şaşırtıcı bir durum olarak gördük.

¹⁷⁰ İbn-i Kesir, 4/400-401.

¹⁷¹ Maide, 5/104, Yazır, 3/349 .

¹⁷² Araf, 7/138; Ahkaf, 46/21-23, M. Vehbi, 5/1744, ayrıca bkz. Yazır, 4/126.

¹⁷³ Ahkaf, 46/21-23, M. Vehbi, 13/5348.

¹⁷⁴ Bakara, 2/75. Cuma; 62/5, bkz. Yazır, 1/327.

O halde, Kur'an'ın kastettiği cahillikten kurtarma yolunun kuru bir bilgi edinme olmadığı açıktır. Bilginin ötesinde, kalbe sindirilmiş, kalpte etki uyandıran, düşünce ve davranışlara yansıyan bir ilmi kavramak esastır ki bu da marifetullah (ilahi bilgi) dir.

İsrailoğulları , ellerinde bir bilgi bulunmasına rağmen yine de sapmışlardır. Bu nedenle Kur'an onları "kitap yüklü merkepler" olarak tanımlamaktadır.

"Kendilerine Tevrat yükletilip de sonra onu yüklenmemiş olanların durumu, koskoca kitap yükü taşıyan merkebin durumu gibidir." Razi ve Kuşeyri'ye göre ayette geçen temsilden maksat Allah'ın kitabıyla amel etmeyenlerin bilgisizliklerini gösterme olup Kur'an'la amel etmeyenlerin durumlarının merkebe benzediklerini; çünkü onların hamakatte bütün hayvanattan fazla olduğunu bildirmektir.¹⁷⁵ O halde tezkiyede sadece bilgi yeterli değildir o bilginin amelde kullanılması, ahkam ve ahlakıyla doğruluk dairesinde kullanılması gereklidir.

Kur'an, yahudilerden söz ederken ayrıca; "onlardan bir bölümü" Allah'ın sözünü işitiyor, akıl erdikten sonra, bile bile değiştiriyorlardı da demektir. Bu değiştirmeye sebep, insanın ateşte kalmama isteğidir ki, yahudilerin buzağıya tapanlarının ateşe atılacakları hakkındaki ayetin inişi ve meşhur oluşu üzerine, İslam'a giren yahudileri önlemek isteyen yahudi bilginleri, 'biz buzağıya kırk gün taptık, ateş de bize kırk gün dokunacaktır,' diye hiçbir delile dayanmadan gerçeği saptırarak ve bilgisiz halkı yanıltarak güya gönüllerince buna bir çare bulmuşlardır ki, Kur'an-ı Kerim bu çağrıya "ümniye" demektir. Emaniy, insanın içinden geçirdiği öyle olmasını hayal edip söyleye söyleye kendisini de inandırdığı, diline doladığı, hiçbir delile dayanmayan kuruntu ve boş düşüncelerdir. İşte yahudilerin okuma yazma bilmeyen bilgisiz halk tabakası da ilimden ve kitaptan nasibi olmayıp sadece kuruntu arkasından koşar dururlar.¹⁷⁶ O halde tezkiyede doğru dini bilginin önemi de büyüktür.

Kur'ani bilgiye sahip olduğu halde, bu bilgiye sahip olmanın gerektirdiği davranışı sergilemeyen, bununla kalmayıp olumsuz amel üreten kişiyi Kur'an samimiyetsiz olarak nitelemekte ve aşağıdaki benzetmeyi yapmaktadır.

"Onlara kendisine ayetlerimizi verdiğimiz kişinin haberini anlat. O, bundan sıyrılıp uzaklaşmış, şeytan onu peşine takmıştı. O da sonunda azgınlardan olmuştu. Eğer biz dileseydik, onu bununla yükseltirdik. Ama o yere meyletti, hevasına uydu. Onun durumu, üstüne varsan dilini sarkıtıp soluyan, köpeğin durumu gibidir. "İşte ayetlerimizi yalanlayan topluluğun durumu böyledir. Artık gerçek haberi onlara aktar ki düşünsünler." Müfessirlere göre burada ilmiyle amel etmeyip dünyaya ve hevasına meyl eden alim için büyük tehdit vardır.¹⁷⁷

Görüldüğü gibi samimiyetsizliğin ve bundan kaynaklanan arınma sendromunun temelinde bir nevi şuursuzluk ve Allah'ı gerektiği gibi takdir edememe durumu yatmaktadır.

Kur'an, bu durumu şu şekilde anlatır:

¹⁷⁵ Cuma, 62/5, M. Vehbi, 14/5917.

¹⁷⁶ Bakara, 2/75, Yazır, 1/328..

¹⁷⁷ Araf, 7/175,176, M. Vehbi, 5/1803, ayrıca bkz. Yazır, 4/176-177.

“Onlar, Allah’ın kadrini hakkıyla takdir edemediler. Oysa kıyamet günü yer, bütünüyle O’nun avucundadır: gökler de sağ eliyle dürülüp bükülmüştür. O, şirk koştuklarından münezzeh ve yücedir.”¹⁷⁸

Dinin ve saf aklın kabul etmediği eylemlerin ortaya konulmalarının benzer nedeninin zan ve tahmine uymak olduğunu söylemiştik:

Kur’an arınma sorunlarının oluşumunda zan ve tahmine uymanın tehlikesine dikkat çekmektedir.

Aklın, temel kurallarından birisi, doğruluğu kesin olarak ispatlanmamış bir iddiaya güvenmemektedir. Kur’an’ın akıl unsurunu kullanmada bu yolu gösterdiğini görmekteyiz. Olaylar üzerinde derin derin düşünme¹⁷⁹ aklı ve bilimsel metod yolunu¹⁸⁰, tecrübe yolunu kullanmayı teşvik, Kur’an’ın bu tehlikeyi ortadan kaldırmaya yönelik tedbirleridir.

Kur’an’ın açık şekilde karşı çıktığı şeylerin başında skolastizm, zan, tahmin, taklit ve şablonculuk gelmektedir.¹⁸¹

Zan ve tahmin, kişinin görmek istediği yöne şartlanması, hayal kurması¹⁸² o konuda hırs göstermesidir. Bu durum, duygusallığın etkisiyle tamamen tehlike haline gelir. Kur’an bu tehlikeyi şu ayetiyle bildirmektedir:

“O müşrikler; Allah’ın indirdiğine iman edin ve ona tabi olun denildiğinde, hayır biz atalarımızı neyin üzerinde hangi yolda bulmuş isek ona uyarız, derler. Ya ataları, dedeleri hiçbir şey anlamaz ve doğruyu seçemez olsalar da mı onlara uyacaklar!” Gerçekten Allah’ın tayin ettiği hükümlerde, geçmiş büsbütün atmak doğru olmadığı gibi, körü körüne ve taparcasına geçmişe sevgi beslemek de doğru değildir. Kısaca, hak ve iyilik ölçüsü, ne eski ve yeni, ne de bilgisizlik ve istektir. Bu ayet gösteriyor ki bir doğru delile dayanmayan katıksız taklit, din hakkında yasaklanmıştır. Allah’ın emrine uyan ve yaptığını bilen ecdada uymak caiz olup, Hakk’ın emrini tanımayan ecdada ise ecdad bile olsa bağlanılmaz.¹⁸³

Bu ve benzeri ayetlerde, insanların duygusal davranışları yerilmekte, insanlardan rasyonel davranışları istenmektedir.

Eskiler doğruyu bulmuş olabilirler; fakat onlar yanılmış da olabilirler. Şüphesiz eskilerden gelen bilgilerden yararlanmalıyız. Fakat şartlanmışlıktan sıyrılarak onların yanılabilirliklerini de düşünmeliyiz. Zira insana bilgi sahibi olmadığımız bir şeyin peşinden gitmek yasaklanmış, insanın algıları (kulak, göz, kalp) bu davranıştan sorumlu tutulmuştur. İnsana düşen duyguları ile bilgiler üzerinde yeniden düşünmek, kendi kararını kendisi vermektir. Sorumluluk bunu gerektirir.¹⁸⁴

Gerçekten de aradan geçen uzun zaman içerisinde, insanların duygusallığı tevhid gerçeğine aykırı tutumların ortaya çıkmasına, insanda yabancılaşmaya, ortak ürün olan kültürden

¹⁷⁸ Zümer, 39/67, bkz. Muhammed b. Hazin, 4/65.

¹⁷⁹ Al-i İmran, 3/191, bkz. Beyzavi, 1/251, ayrıca bkz. İ. Hakkı, 347-348.

¹⁸⁰ Yunus, 10/36; En’am, 6/116; Hucurat, 49/12, bkz. Yazır, 4/489, 7/207.

¹⁸¹ Yılmaz, İrfan (komisyon), *Yeni Bir Yaklaşımla “İlim ve Din”* s. 1/43.

¹⁸² Sabuni, 2/194.

¹⁸³ Bakara, 2/170, Yazır, 1/482-483.

¹⁸⁴ Bilgin, Beyza, *Ellibin Yıllık Bir Gün*, Akit yay. Ank 1992, s.35.

etkilenmeye, çevrenin telkini altında kalmaktan dolayı düşünce ufğunun sığlaşmasına ve sonunda sanrı, zan, tahmin dediğimiz eğilimin ortaya çıkışına neden olabilmektedir. Bu tür pasif telkin altında kalan kişi, gerçekte mevcut olmayan durumlara, gördüklerine veya işittiklerine göre hareket eder.¹⁸⁵ Bir nevi çevrenin durumuna uyum sağlar.

Kur'an-ı Kerim, Kehf suresinde biri inkarcı, biri mümin olan iki bahçe sahibini anlatmaktadır. Bunlardan biri, hayatını bir takım çürük zan ve tahminlere dayandırmış, düşüncesizliğin ve marifetullahın yetersizliğiyle derin bir şüphe içindedir. "Onlara iki adamın örneğini ver; onlardan birine iki üzüm bağı verdik ve ikisini hurmalıklarla donattık, ikisinin arasında da ekinler bitirmiştik. İki bağ da yemişlerini vermiş, ondan verim bakımından hiçbir şeyi noksan bırakmamış ve aralarında bir ırmak fışkırtmıştık. Birinin başka ürün veren yerleri de vardı. Böylelikle onunla konuşurken arkadaşına dedi ki: "Ben mal bakımından da daha güçlüyüm." Kendi nefsinin zalimi olarak (böylece) bağına girdi (ve): "Bunun sonsuza kadar kuruyup yok olacağını sanmıyorum. Buna rağmen Rabbime döndürülecek olursam, şüphesiz bundan daha hayırlı bir sonuç bulacağım." Ayette geçen ifadeler, önemlidir. Bu kişinin hayatı birtakım ön kabuller üzerine kuruludur. İnkarcı Allah'a gitmeyi, farz edelim ki gibi varsayımlı bir cümle ile ifade etmekte, kendini Allah katında kerim ve imtiyazlı gibi görmekte, Allah'ın verdiği mülk ile Allah'a ortak koşmakta, mantıksızlığın ve düşüncesizliğin yoksunu olarak konuşmaktadır. Bu kişi, biyolojik bedeninin aşırılık isteği ve tutkuları altında bulunmaktadır. Bahçe sahibinin sözlerinden yok olmak istemediği, bahçesini Allah'ın verdiğini unuttuğu, algılarında bozukluk olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁶

Halbuki, nefsine yapacağı en büyük hayır, onun arzuları doğrultusunda konuşmak değil, selim aklının, rahmani ruhunun ve Allah'ın gösterdiği şekilde konuşmaktır.

Diğer bahçe sahibi, temelsiz bir zan ile değil, Allah'ın kendisinden istediği şekilde vahyi kıtas olarak bir davranış sergilemektedir.

"Arkadaşı ona dedi ki: "Seni topraktan, sonra bir damla sudan yaratan, sonra seni düzgün, eli ayağı tutan, gücü kuvveti yerinde bir adam kılan Allah'ı inkar mı ettin?" "Fakat, O Allah benim Rabbimdir ve ben Rabbime hiç kimseyi ortak koşmam." "Bağına girdiğin zaman, "Maşaallah, Allah'tan başka kuvvet yoktur, demen gerekmez miydi? Eğer beni mal ve çocuk bakımından senden daha az güçte görüyorsan. Belki Rabbim senin bağından daha hayırlısını bana verir, seninkinin üstüne gökten yarıp yıkan bir afet gönderir de kaygan bir toprak kesiliverir. Veya onun suyu dibe göçüverir de böylelikle onu arayıp bulmaya kesinlikle güç yetiremezsin. Derken onun ürünleri afetlerle kuşatılıverdi. Artık o, uğrunda harcadıklarına karşı avuçlarını esefle oğuşturuyordu. O bağın çardakları yıkılmış durumdaydı, kendisi de şöyle diyordu. Keşke Rabbime hiç kimseyi ortak koşmasaydım. Allah'ın dışında ona yardım edecek bir topluluk yoktu, kendi kendine de yardım edemedi.' İşte burada bu durumda velayet, yardımcılık, dostluk hak olan Allah'a aittir. O, sevap bakımından hayırlı, sonuç

¹⁸⁵ Altıntaş Hayrani, AÜİF der. 31/44.

¹⁸⁶ Kehf, 18/32,36, Muhammed b. Hazin, 3/207-209, ayrıca bkz. M. Vehbi, 8/3125 .

bakımından hayırlıdır. Mü'mini münafıklıktan, şüphecilikten kurtaran işte bu kesin bilgi ve yaratılış sebebinin şuurudur.¹⁸⁷

O halde bilgi, tefekkür ve marifetullah insanı tezkiyeye götüren diğer unsurlardandır. Bu kıssadaki şahıs gibi inkarcılar kesin bilgiye değil, zanna uymaktadırlar. Doğruluğu kesin olan bilgi, Allah'tan gelen bilgi, yani vahiydir. Dolayısıyla, insanların ilahi kaynaklara dayanmadan ürettikleri her düşünce sonuçta birer zandır. Onlar da yalnızca zanna uymaktadırlar. Oysa gerçekte zan, haktan yana hiçbir yarar sağlamaz. Razi'ye göre inançta kesin delillerden ilm-i yakın kazanmanın vacip olduğuna açıktan işaret eder ki bu konuda taklitle yetinmek caiz değildir. İtikatta ehli sünnetin iki kısım olup bir kısmı Eş'ari ve diğer bir kısmı Maturidi hazretlerinin mezheplerini taklit ediyorlarsa da onların taklitleri zan üzere taklit değildir. Zira onların taklitleri uydukları imamların delillerini inceleyip uygun bulmaları suretiyledir. O halde delilleri incelemekle hükümlerde tabi olmak yasak değildir.¹⁸⁸ Arınmada biyolojik yapının eğilimlerine değil, Kur'an'ın emirleri doğrultusunda takvaya yönelmek ise, insanın kendisine yaptığı en büyük hayır olarak nitelendirilmektedir.¹⁸⁹

Yakın ilişkisi dolayısıyla taklit de, bilgisizliğin, tahmin ve sanrının doğal sonucudur. Kesin bilgi olarak vahiy bilgisini, onu destekleyen ve uygulayan akıl ile bilimselliği esas almak, hür düşünceye sahip olmak hayatı ve insanı orjinal kılacaktır. İnsan ve toplum verimliliği bu şarta bağlıdır. Hicri 1-10 yıllar (M.690-1100) yılları arasında ortaya çıkan İslam Medeniyeti bu anlayışın bir sonucudur.¹⁹⁰

Allah'ın varlığı, birliği gibi konular itikada dair kat'i gerçek ve bilgilerdir. Hukuki meselelerde zan olabilmekle beraber itikadi meselelerde incelemeksizin zan yeterli değildir. Çünkü iman, kat'i ve derin bir kavrayışı veya tasdiki gerektirir. Bilgisizlikten derin bir kavrayışa ancak Kur'an ışıği ile çıkılır. Kur'an-ı Kerim ve onun parlak ayetleri eşya ve Allah konusunda gerçek ilimdir. İlimin meyvesi marifetullah, marifetin meyvesi de ilahi sınırları muhafaza etmektir.¹⁹¹

O halde, insanın Allah'ın bilgisiyle donanması, eğilimlerini, sağlam bir bilgiye aşırılıklardan koruması, nefis tezkiyesine ve şuurlu bir imana kavuşturacaktır.

Şimdi de olumsuz olarak algıladığımız; fakat hakikatte bir fonksiyonu yerine getiren eğilim veya duyguların bazılarının ortaya çıkış şekillerine, bünyede veya insan hayatındaki fonksiyonlarına ve ilahi emirlerle ilişkisine değinelim.

¹⁸⁷ Kehf, 18/37,44, M. Vehbi, 8/3125.

¹⁸⁸ Necm, 53/28, M. Vehbi, 6/2204, ayrıca bkz. Yazır, 7/311.

¹⁸⁹ Araf, 7/26; Hud, 11/49; Mücadele, 58/9; Haşr, 58/18, bkz. Yazır, 4/29.

¹⁹⁰ Yazıcı, Nesimi; *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Ank. 1992, s. 3,36.

¹⁹¹ Gazali, *Minhacu'l Abidin*, 14-25, İ. Hakkı, 414.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
VERİMLİLİK

İNSANIN YAPISINDAKİ ZITLIKLAR HAKKINDA DEĞERLENDİRME

A-İnsanın Olumsuz Yönlerini Arınmada Kullanması Mümkündür :

Kur'an, insanın en güzel şekilde yaratıldığını, sonra onun aşağıların aşağısına geriletildiğini bildirmektedir.¹

Bu ve daha önceki maddelerde ele aldığımız insanın yaratılış safhaları, yaratılış sebebi gibi ayetlerde insanı değişik özellikleriyle tanıma imkanı bulmuştuk.

Bu incelemeden insanın toprak kaynaklı elementler, emri nefha (ilahi ruh) ve irade sahibi oluş gibi özellikler taşıdığı neticesi ortaya çıkmaktadır.

“Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” sözüne melekler; “Orada bozgunluk yapacak, kan dökcek birisini mi yaratacaksın”? diye cevap vermişlerdir.

Meleklerin insan tabiatına dair görüşlerinin bu şekilde oluşmasına insana dileme (irade) imkanı verilmesi, insanın yaratılışına topraktan başlanması gibi unsurlar neden olmuştur. İbn-i Abbas, insan yaratılmadan önce, yeryüzünde irade sahibi cinlerin yaşamakta olduklarını, fesat çıkarttıklarını, kan döktüklerini ifade etmektedir.²

Bu nedenle “biz seni överek tesbih ediyor ve takdis ediyoruz” diyerek insanın irade ve toprak gibi özelliklerinden insanın tabiatında fesat çıkarma kan dökme yeteneği bulunduğunu düşünmüşler; fakat insanın üstün meziyetlerini de anlayınca Allah'ın hüküm ve hikmetine boyun eğmişlerdir.

İnsanın yapısında olan olumsuzlukların yaratılıştan var olduğunu konumuzun başında belirttiğimiz ayetlerden anlamaktayız.

95/4 ve 5. ayetlerinin insanın yapısının melek cinsinden farklı olduğunu, 2/30. Ayetinin de kan dökebilecek yeteneğe sahip olduğunu anlatmasından insanın dünyaya gelişinde bu özellikleri beraberinde getirdiğini anlamaktayız.

Şimdi konumuzun başında verdiğimiz insan yapısını anlatan ayetleri, Kur'an bütünlüğü sağlamak için diğer ayetler ve hadisler ışığında inceleyelim: Araf 7/20 ayeti insanın bünyesinde bulunan kan dökme, öfke, saldırganlık ve benzeri olumsuzlukların asli olmadığını arizi (geçici) olduğunu, çevrenin faktörlerinin bu olumsuzlukları harekete geçirdiğini ve günah kavramı olarak ortaya çıkardığını ortaya koymaktadır. Kişiliğin psikoloji bilimi tarafından tanımında bu nitelikler görülmektedir. Kişilik, ortak bir ifadeyle bireye özgü duygu, düşünce ve davranışların örgütlenip bütünleşmesi biçiminde tanımlanmaktadır.³ İnsan kişiliğinin alt tabakasında fizyolojik güdüler, temel eğilimler bulunmaktadır. Bunlar her insanda doğuştan var olan, her ne olursa olsun doyum arayan ve elemenden kaçan genel niteliklerdir. Açlık, susuzluk, üreme güdüsü gibi fizyolojik ihtiyaçlardan oluşur. Bu eğilimler iç ve dış faktörlerin etkisiyle kontrol altına alınmaya, belli bir kalıba sokulmaya müsait

¹ Tin, 95/4-5, bkz. Yazır, 9/310-311.

² Sabuni, *M. Tefsir-u İbn-i Kesir*, 1/50, ayrıca bkz. M. Vehbi, 1/91.

³ Tezcan, Mahmut, *Kültür ve Kişilik*, Ank. 1987, s. 17.

yapıdadırlar.⁴ Bu kontrole ve çabaya din dilinde nefis tezkiyesi veya terbiyesi adı verilmektedir.⁵ Kişiliğin üst tabakasında ise değerler alanı bulunmaktadır. Değerlerin nihai kaynağı dindir. Bunların bağlayıcılığı konusunu, yükümlü ilahi irade belirler, insan bu değerlere, kendine verilen aklı ile ulaşır. Toplumsal kamuoyu ve bireysel sağduyu dediğimiz vicdan, bu değerlerin bilgisine ulaşmada yardımcı elemanlardır. Böylelikle kişi, alt beninin sınırsız, sorumsuz eğilimlerini üst benin buyrukları doğrultusunda kontrol için çaba harcar ki buna da din dilinde cihad adı verilmektedir.⁶

Konumuza getireceği fayda nedeniyle bir örnekle kısaca değinmede yarar görmekteyiz.

“Şeytan, kendilerinden örtülüp gizlenen yerlerini meydana çıkarmak için ikisine de bir vesvese verdi.” ve dedi ki “Rabbiniz sizi bu ağaçtan başka bir sebeple değil ancak iki melek alacağınızdan veya ebedi kalacağınızdan dolayı men etti.”⁷

Bu tür bir telkin, Hz. Adem ve eşi Hz. Havva’nın ebedilik ağacı, yok olmayan bir mülk, melek olmak ve ebedi kalanlardan olmak gibi olgularla sembolize edilen beşeri eğilimlerini, diğer bir ifadeyle toprak kaynaklı yok olucu biyolojik yapısının savunma mekanizmasından olan koruma eğilimini harekete geçirmiş ve bu telkin altında kalıp, yalan kavramından habersiz iki insan, hem yasak meyveyi yiyerek acı bir tecrübe kazanmışlar, hem de cüz-i iradelerini, eğilimlerini, bağlı bulunduğu otoritenin emrettiği değerlere göre kullanıp kullanmama konusunda sınanmışlar, diğer bir ifadeyle eğilimleriyle denenmişlerdir⁸.

İnsanın ilk tecrübelerini anlatan bu ayetler şu ana kadar incelediğimiz insanın bünyesindeki zıtlıkların oluşumu veya ortaya çıkışı konusunda önemli ipuçları vermektedir. Buna göre; insan dışarıdan harekete geçirici faktörlerden olumlu veya olumsuz etkilenmektedir. Bu durum iyiliğe yönlendirici veya kötülüğe yönlendirici faktörler için aynıdır.

İnsan, Hz. Adem’in ilk tecrübesinde olduğu gibi yalan kavramının farkında değildir. Yine İnsan, cennette bile şu ağaca yaklaşmayın emriyle imtihandan ve sorumluluktan kurtulmamıştır. Zira bu, onun yaratılış sebeplerindendir.⁹

Şeytan, biyolojik yapının ihtiraslarını kullanarak insanın imtihanına sebep olmuştur. Böylece Allah’a karşı serbest kalmak isteyen şeytan, insana secde emri ile imtihan olduğu gibi, insan da onun sözlerine kanmamak için iradeleri ile imtihan olmuşlardır. İnsan yaratılışı ile başlayan bu süreç halen devam etmektedir.¹⁰

Bu şekilde insanın yaratılışı iyiye de kötüye de yeteneklidir. Ve bu yeteneğin gelişmesi yaratılıştan sonra Allah’ın emir ve yasağıyla belirleyip sınırladığı faaliyet sınırlarına uyma ölçüsüyle orantılıdır.¹¹ Din, yani insanı hür iradesi ile dünya ve ahiret mutluluğuna sevkeden

⁴ Kasapoğlu, s. 11.

⁵ Gazali, Minhacü’l Abidin, s. 82-83, ayrıca bkz. el-Mısrî, el-Rûmî, el-Kadîrî, *Mützekki’n Nüfus*, Yazır, 9/243.

⁶ Kasapoğlu, s. 12, Cihadın benzer anlamları için bkz. İbn-i Arabî, *Futuhât*, 4/600, Tahanevî, 1/218, Suhreverdî, *Avârîf*, 107.

⁷ Araf, 7/20, bkz. Yazır, 4/25, M. Vehbî, 4/1596

⁸ Mevdudî, Ebu’l A’la, *Tefhimü’l Kur’an*, 1/51.

⁹ Zariyat, 51/56, bkz. Zamahşerî, 4/402-406, Râzî, 7/659.

¹⁰ Hicr, 15/29,30,31, bkz. M. Vehbî, 7/2744-2748, ayrıca bkz. Geylanî, Abdülkadir, *Atiyye-i Sübhaniyye*, s. 188.

¹¹ Yazır 4/24.

ilahi kurallar,¹² arınmayı gerçekleştirci faktör, peygamberler aracılığıyla uygulaması yapılan eğitim de bu kuralların uygulanış şeklini oluşturmaktadır.

Yaratılışın öncesi emir sınırı ile denk olduğundan yaratılış en güzel biçim¹³ olmakla beraber iradi kuvvetin ortaya çıkmasından itibaren (biyolojik bedeninin de etkisi sebebiyle) emre aykırı davranma mümkün olduğundan, bu güzel yaratılış içerisinde bir de ‘aşağıların aşağısı’ tabiriyle ifade edilen, basit arzulara düşkünlük yeteneği de vardır.¹⁴

Bu düşkünlüğe neden olan biyolojik bedeninin fonksiyonlarını, onları din kurallarının gösterdiği şekilde kullanıp da şeytan ve ihtiraslarının peşine düşmeyen ihlaslı mü’minlere zarar vermeyeceği Kur’an tarafından belirtilmektedir ki, müfessirlere göre ihlaslı kullardan maksat, Allah’ı birleyen, ibadetle ona yönelen kimselerdir.¹⁵ O halde bu amellerde sebatla mutluluğu amaçlayan din ve ilahi emirler, insanlığı bu düşüşten korumaya yönelik olduğu gibi, şeytanın azim ve kararı da insanların yaratılışlarında gizli olan olumsuzlukları ortaya çıkartmakla onları bu düşüşe yöneltmektir. Bunun için ilk yaratılış sonrasında ölümsüz yaşama, melek gibi olma¹⁶ duygularını harekete geçirmiş, hala da insanları devamlı bu olumsuz duygular peşinde koşan isyankar varlıklar durumuna düşürmeye çalışmaktadır.¹⁷

Kendi bedenini baki kılacak zannıyla mal biriktirip sayma,¹⁸ anıtlar inşa etme,¹⁹ evler yapma,²⁰ cennete benzetilen bahçeler yapma,²¹ eskiden olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. Kur’an, bu fiilleri değil bu fiillerin yapılış amacını kınamaktadır. Nimet olarak verilen altını gümüş, salma atlar, oğullar, torunlar, eşler, (kadınlar) insanlara güzel gösterilmiştir.²² Daha önce belirttiğimiz gibi, bu nimetlerin tasarrufu değil, bu nimetlere, Allah’a ortak koşacak nitelikte değer verilmesi²³ yasaklanmıştır.

Din-yaratılış ilişkisine dair bu değerlendirmeden sonra, Kur’an’ın insanda tesbit ettiği olumsuzluklara bakalım:

İnsanın güzelliğinin en güzel biçimde olması, sadece duygusuz olan şeklinde değil, duygusunda ve özellikle “güzellik” denilen manayı anlamasında ve o duygudan yaratıcıyı ve onun mutlak güzellikle en güzel olan sıfatlarını tanıyıp onun ahlakıyla ahklaklanmış olmasındandır. ‘İnsan yaratılışının kıvamı ve aday olduğu olgunlaşma budur.’ İnsan ilk doğuşunda bu olgunlukta olarak değil; fakat bu kıvama, bu olgunluğa, bu güzelliğe doğru ilerlemek kabiliyeti verilmek manasına olarak en güzel biçimde yaratılmıştır.²⁴

¹² Küçük, Abdurrahman, Tümer, Güney, s.8.

¹³ Tin, 95/4, bkz. Yazır, 9/310-311.

¹⁴ Yazır, 4/24.

¹⁵ Hicr, 15/40-42, Muhammed b. Hazin, 3/101.

¹⁶ Araf, 7/20, bkz. Ebu Hayyan, *Bahru’l Muhit*, 8/532, Tıbyan, 2/19, Yazır, 7/16.

¹⁷ Hicr, 15/29-31, bkz. M. Vehbi, 7/2744-2748.

¹⁸ Mearic, 70/18, Hümeze, 104/2, Fecr, 89/20, bkz. Muhammed b. Hazin, 4/439, Yazır, 9/199.

¹⁹ Şuara, 26/128, bkz. M. Vehbi, 10/3929.

²⁰ Araf, 7/74, bkz. Muhammed b. Hazin, 2/111.

²¹ Şuara, 26/134, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/207-209, M. Vehbi, 8/3125.

²² Al-i İmran, 3/14, bkz. Yazır, 2/321.

²³ Şuara, 26/134, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/207.

²⁴ Yazır, 9/313.

İnsanın bu yönü onun aslını oluşturan Rahmanî ruh'tan kaynaklanmaktadır. Bu yönüyle insan, Allah'ın sıfatlarına ayna olmaktadır. Meleklerin endişelendikleri yön, bizim de tezimizin başında ele aldığımız biyolojik yapının, diğer ifadeyle insanın çürüyecek olan kısmındaki algı, ihtiras veya tutkularının, insana verilen sınırlı iradeyle fesat yönünde kullanılabilme tehlikesidir. İnsanın yaratılışına olan tanıklıkları, onları bilgi almak ve konuyu açıklığa kavuşturma yönünde böyle bir soru sormalarına neden olmuştur.²⁵

Sonra onu esfele sefilin=aşağıların aşağısına ittik²⁶ ayetiyle ise daha önce ele aldığımız biyolojik bedeni ve onun ana maddesinden kaynaklanan nitelikleri kastedilmektedir. Bu yönü, asli yönü olan ruhtan tamamen farklı özellik taşımaktadır. Mevlana da Mesnevi'sinde asli yönüyle arizi (geçici) yönünün birleştirilmesini, "iki denizi birbirine salıverdi birbirine kavuşuyorlar, aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar." "Biri tatlı, biri acıdır." Sözüyle edebi bir şekilde anlatmaktadır.²⁷

Arizi yönü, insanın bunaklık dönemini ve bedeninin ölüm halindeki çürüyüp kokmasını, basit şehvetleri(eğilimleri)ne düşkünlüğünü, biyolojik bedenin yapısından dolayı şeytanın esareti altına düşmesini ifade etmektedir.²⁸

Kur'an-ı Kerim, insanın tanıtımında, onun arizi yönünden kaynaklanan olumsuz eğilimleri değişik ayetleriyle ortaya koymakta, insanı bu konularda dikkatli olmaya çağırmakta ve insanı olumlu yönde kullanmaya teşvik etmektedir.

İnsan yapısında potansiyel olarak bulunan eğilimlerin olumsuzluk veya sapma niteliği taşımasının, fitrat hadisi gereğince ve eğitim biliminin bulgularıyla sonradan varlık safhasına çıktığını görmekteyiz. Bu olumsuz eğilim, uyarıcının şiddetiyle doğru orantılı olarak azalmakta veya çoğalmaktadır. Bütün çocuklar, bünyelerinde islam=barışa sahip olarak doğmaktadır. Zira fitrat kelimesi, dini kabule uygunluk,²⁹ İslam ise barış ve güven³⁰ anlamına gelmektedir.

Bir bakıma fitrat, her insanın Rabbini bilmek üzere yaratılmış olan öz yapısıdır.³¹ Biz bu yapıyı, Allah kaynaklı Rahmani ruh olarak isimlendirmiştik.

Fitrat kelimesinin bu anlamıyla, İslam kelimesi arasında bir paralellik olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber'in bu konudaki açıklaması da aynı noktayı vurgulamaktadır. "Her doğan ancak fitrat üzere doğar,sonra onu anne –babası Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar."³²

Daha önce değindiğimiz baskı ve zorlama maddesinde çevre ile özgürlük kavramının, çocuğun veya insanın sapmasındaki ve özbenliğine yabancılaşmasındaki etkilerini görmüştük.

²⁵ Sabuni, M. *Tefsir-u İbn-i Kesir*, 1/49.

²⁶ Tin, 95/5, bkz. Yazır, 9/310-311.

²⁷ Rumi, Mevlana, *Mesnevi*, 1/15

²⁸ Yazır, 9/314.

²⁹ bkz. Kurtubi, s. 14/24.

³⁰ Kuşeyri, s. 9, ayrıca bkz. Develioğlu, s. 953.

³¹ Kurtubi, 14/24.

³² Müslim, 4/2047-2048.

Bu maddeler, eğitim faktörleri adıyla eğitim biliminde ele alınmakta ve bireyin gelişiminin niteliğinde önemli bir yere sahip oldukları belirtilmektedir.³³

Demek oluyor ki doğan her çocuk temiz bir fitrat (yaratılış) üzerine doğar. Bu fitrat, müfessirlere göre de dinullah, Allah'ın dinidir.³⁴ Allah katında din İslam'dır. Slm kökü, güven içinde, barış huzur içinde olmak anlamındadır. İman ve İslam'ın ortak temel anlamı ise Allah'a, peygamber ve mesajlarına olan sarsılmaz bir inanç ile huzur ve emniyet kazanmaktır.³⁵ Ve kim İslam'dan başka din ararsa Allah, ondan kabul etmeyecektir.³⁶

Fitrat üzerine doğan çocuğun anne-babasının vereceği eğitim, onun yönlendirilmesinde ve şekillenmesinde en önemli rolü oynar. Eğer çocuğa istenilen ölçüde iyi bir eğitim verilirse, o çocuk temiz fitratını geliştirerek olumlu bir çizgide yükselmeye devam eder. Aksi takdirde çocuğa verilen kötü bir eğitim, onun temiz fitratının kirlenmesine ve bundan oluşan bir takım sapmalar göstermesine neden olur. Böyle bir durumda olan insan da ne yaratılış gayesini düşünür, ne de kulluk görevini yerine getirmeyi aklından geçirir.³⁷

Temiz fitratta yaratılan insanın, diğer yönünde biyolojik bedenin yapısından kaynaklanan olumsuz eğilimlerin neler olduğu, Kur'an tarafından açıkça belirtilmektedir. Bu eğilimleri görmeden şunu hemen belirtelim ki, bu eğilimler, insanın biyolojik yapısından, Kur'an'ın ifadesiyle insanın nefsinden kaynaklanmaktadır. Öfke, şehvet (eğilimler) ve bunların doğurduğu kötü huy ve zararın tümü, bedeni yapının sıfatlarıdır.³⁸

Psikolojik araştırmalar, olumsuz eğilimlerin ortaya çıkma nedeninin, selim aklın kullanılmamasından, akıl zayıflığından, bireyin biyolojik eğilimlerinin, içtepilerinin hakimiyeti altında gelişen hareketlerden ortaya çıktığını göstermektedir.

Başkalarına isteyerek zarar verme, zalimane davranışlar, gayri ahlaki tutumlar, kıskançlık, kin gibi olumsuz eğilimler, bu eğilimleri, belirlenen çevrede özgürce ortaya koyma imkanı verilmeyip aile ve toplum tarafından gelişmesi engellenen bireyin içe attığı duyguların oluşturduğu bozukluk ve bunun sonucunda meydana gelen karışıklıktır.³⁹ Bunun sonucunda insan, bünyesindeki asli yönü ile zıtlaşır. Dualizm bünyesinde hakim olur. Toplumun ve ailesinin bireyden insan olarak bekledikleri verimlilik azalır. Birey, aile ve toplum birbiriyle ilişkili kavramlar olarak karışır ve çatışır. Bu durumu, geçen konularımızda (bünyede kargaşa=şirk) adı altında ele almıştık. Görüldüğü gibi, temiz bir fitrata sahip olan insanın biyolojik yapısının varlığının devamlılığı veya hayatının devamlılığı için verilen olumsuz eğilimler toplum ve aile yani çevrenin etkisiyle birey, aile ve toplumda sorun oluşturacak şekilde körüklenmektedir.

³³ Başaran, s.26-34.

³⁴ Kurtubi, 14/24.

³⁵ Al-i İmran, 3/19, Fazlurrahman, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, s. 4,91 ayrıca bkz. Yazır, 2/328-331.

³⁶ Al-i İmran, 3/85, bkz. Muhammed b. Hazin, .

³⁷ Saka , Şevki, s. 108.

³⁸ Al-i İmran, 3/182, İ. Hakkı, 258, ayrıca bkz. M. Vehbi, 2/798-799.

³⁹ Altıntaş Hayrani, *AÜF dergisi*, 31/35.

Bu durumu Kur'an'ın olumsuz eğilim olarak insanda gösterdiği ve insandan arınmasını istediği cimrilik eğiliminde görebiliriz. Kur'an, temiz fitratta yaratıldığını belirttiği insanı; bu ve buna benzer nitelikte farklı eğilimleri olduğunu belirtir.

Kur'an bunları değil, bunların yanlış ve aşırı kullanımını eleştirir. Ortaya çıktığı zaman dünyevi ve uhrevi yaptırımlar vereceğini, kendi ve toplumunda bu eğilimlerden zarar göreceğini bildirir. Bununla da kalmaz bu eğilimlerin nasıl dengeleneceği konusunda da çözümler sunar. Beyzavi'ye göre muhafaza eğilimlerinin yanlış kullanımı olan ifrat, israf ve tefrit de buhl olduğundan yasaklanmıştır. Şu halde cimrilik ve savurganlıktan kaçınarak ikisinin arasında iktisat ve cömertlik yolu seçilmelidir ki insanda denge sağlanabilsin.⁴⁰ Allah, bu muhafaza eğilimini, 'gerçekten insan çok cimridir, zaten nefisler cimriliğe hazır hale getirilmiştir.'⁴¹ diye ortaya koymaktadır.

Cimrilik, gerçekte muhafaza içgüdüsünün ileri safhaya götürülmesi ve bozulmasıdır. Tasarruf etme eğilimi, insanlarda bulunan normal (tabii) bir haldir. Böylece fert, gelecekteki emniyetini temin amacıyla hareket eder. Ama cimride böyle bir şey yoktur. Ondaki tasarruf bu gayeyi aşar. Böylece cimrilik psişik bir dengesizlik olarak hastalık haline gelir.

Kur'an, yukarıda anlamını verdiğimiz ayetle insanın yapısındaki bu içgüdünün varlığını belirtmiş, bununla da kalmamış, gerek kendine karşı ve gerekse insanlara karşı cimrice davranan kimseleri sert bir üslupla eleştirerek cimriliğin iyi bir nitelik olmadığını ve insanların bu olumsuz nitelikten kendilerini korumaları gerektiğini bir çok ayetiyle belirtmiştir.

"Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği cimrilik edenler, onu kendileri için hayırlı sanmasınlar. Hayır, o kendileri için kötülüktür. Cimrilik ettikleri şeyler kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır." Razi'ye göre buhl (aşırı cimrilik), sadece infak konusunda değildir. Allah'ın emretmiş olduğu vacip olan emirleri de men etmektir.⁴²

"İşte sizler Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz; ama içinizden bazı kimseler cimrilik ediyor. Kim cimrilik ederse o ancak kendine cimrilik eder. Oysaki Allah zengindir sizler fakirsiniz." İnfakın menfaati insan menfaati içindir. Cimri olan kimse, zekatta ve sadakada malını vermemekle aslında onu kendisinden esirgemektedir. Bu cimrinin hali şu hastanın durumuna benzer ki, hastalığından dolayı tedaviye muhtaçtır; ancak tabibin parasını, devanın ücretini vermez. Halbu ki bu cimrilik kendi hayatına cimriliktir. Çünkü mala muhabbet, insanı sabırsız yaptığı gibi zekatın verilmediği yerlerde hırsızlıkla toplumu ve zengini huzursuz yapar. Çünkü fertlerin açlığı, cimrilere karşı ihtiyaç sahiplerinin içindeki öfkeyi harekete geçirecek, iffet ve haya ehlini çalmaya itecek bir tahrik ve heyecan sebebi olabilir.⁴³

⁴⁰ İsra, 17/29,35-40, M. Vehbi, 8/2976.

⁴¹ Nisa, 4/128, bkz. Muhammed b. Hazin, 1/427-428. Yazır, 3/98, M. Vehbi, 3/1067,

⁴² Al-i İmran, 3/180, M. Vehbi, 2/796.

⁴³ Muhammed, 47/38, M. Vehbi, 13/5240-5241, ayrıca bkz. Yazır, 2/232.

Kur'an-ı Kerim, pintilik cimrilik veya tamah gibi muhafaza içgüdüsünün bozulmasından ileri gelen olumsuz eğilimleri bu şekilde ortaya koyduğu gibi bu hastalıklardan nasıl kurtulunacağına dair çözümler ortaya koymaktadır.

“Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi, yoksul kardeşlerini öz canlarına tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.” Ayette geçen şuhh, nefiste içgüdüsel bir hareketin bulunmasıyla ortaya çıkan durumdur ki, bunun ortaya çıkışına buhl (cimrilik) denir. Ragıb'a göre şuhh, adet haline gelmiş hırslı cimrilik,⁴⁴ Suyuti'ye göre cimriliğin son derecesidir ki 'o sıfatı taşıyan kimse başkasının malına bile kıskançlık gösterir de cömertlik yapmasını istemez. Yahut o derece hırslı olur ki, mü'min kardeşinin malını haksızlıkla yer veya kendisinin olmayan şeylere göz diker. Başkasında olmasını da hoş görmez ve kıskanır'.⁴⁵ Cimrilik, insanın içerisindeki ve toplumdaki barışı bozmaktadır. Hz. Peygamber (as), İslam'ı cimriliğin mahvetmesi gibi hiçbir şey mahvetmez buyurmuşlardır.⁴⁶ Sözüünü ettiğimiz olumsuz eğilimlerden birisi olan cimrilikten korunmak bir kişinin her şeyde cömert olmasına bağlı değildir. Allah Rasulü, zekatını veren, misafire ziyafet veren, bir felaket anında yardımda bulunan cimrilikten arınmış olur buyurmaktadır.⁴⁷

O halde, Allah rızası için verilen nimetlerin her çeşidinden infak etmek, nefis tezkiyesinde insanı yücelten amellerdendir.

“Onların mallarından bir miktar sadaka al ki onunla onları temizleyesin, yüceltesin; ve onlara dua et; çünkü senin duan onların ıztıraplarını yatıştırır,” ayetindeki “onları temizleyesin” cümlesi Allah için karşılık beklemeden vermenin, bencillik, cimrilik, pintilik tamah gibi olumsuz huyların oluşmasını önlediğini, insanı kötü huylarından arıttığını ve ihlaslılar derecesine yücelttiğini belirtmektedir.⁴⁸

Kur'an-ı Kerim, muhafaza içgüdülerinin aşırı kullanılmasının, cimrilik vb. kloptemani (çalma deliliği) gibi hastalıklara yol açtığını bildirirken, diğer taraftan verme davranışının ölçsüz şekilde kullanılmasının neden olacağı zararı da şu ayetiyle belirtir.

“Elini boynuna bağlayıp cimri olma, büsbütün de saçıp savurma, sonra kınanmış ve üzüntü içersinde oturup kalırsın.”⁴⁹

Cimrilik ve benzeri hırslar iyilik, güzellik, ibadet gayesine matufsa makbul sayılır.⁵⁰ İnsanı tüm boyutlarıyla ele alan vahiy, bütün olumsuzlukların sebebini, sonucunu ve bu sorunların çözüm yolunu ayetlerinin ve peygamberlerinin göstermeleriyle ortaya koymaktadır.

Kur'an'ın, insanda oluşan olumsuz eğilimlere gösterdiği örneklerden biri de Lut(as) kıssasında anlattığı Lut kavminin eğilimidir.⁵¹

⁴⁴ Haşr, 59/9, Ragıp, *Müfredat*, s. 256.

⁴⁵ Suyuti, 7/107.

⁴⁶ Alusi, 28/53.

⁴⁷ Buhari, Mezalim, 8, ayrıca bkz. Müslim, Birr, 56,57, Tirmizi, Birr, 83.

⁴⁸ Tevbe 9/103, Yazır, 4/100.

⁴⁹ İsra 17/29, bkz. Muhammed b. Hazin, 3/168.

⁵⁰ Altıntaş, Hayrani, 31/45.

⁵¹ Araf, 7/80,81, bkz. M. Vehbi, 4/1678.

Bu eğilim, tenasül içgüdüsünün bozulması ve sapmasından oluşan hedonist, fetişist, sadist, mazoşist karışımı olumsuzluklardır.⁵²

Biyolojik yapının bu eğilimlerinin Kur'an'ın insana gösterdiği fitri yolunda kullanılmaması, lüks ve refahın şımarttığı halkın hedonist yaşam tarzı, tenasül içgüdüsünün bozulması veya sapmasına neden olmuştur. Kur'an tenasül içgüdüsünü fitri kabul ederken fitri olmayanın bu içgüdüsünün yanlış ve amacı dışında kullanılması olduğunu açıkça belirtmektedir. İnsanı cinsel eğilime götüren soyunu devam ettirme gibi önemli bir husus vardır. İşte bu yüzden Lut halkı cinsel eğilimi tatmin konusunda meşru sınırları aşp meşru olmayana yeltenmek suretiyle sapkınlığa gitmişlerdir. Bu durum normal kişilik gelişiminin önündeki engellerden sayılmaktadır.⁵³ Kur'an ayetleri tenasül içgüdüsünün nikah yoluyla insanların soylarının devamı için verildiğini⁵⁴ ifade ederek bu içgüdünün yanlış şekilde kullanımını da sert bir üslupla yasaklamaktadır. Beyzavi'ye göre bir kimsenin livataya yeltenmesi tabiatının bozukluğuna işaret etmektedir.⁵⁵ Razi'ye göre insana verilen cinsi şehvetten maksat neslin devamlılığının sağlanmasıdır. Hayvanlarda dahi bu eğilimin bulunmasının hikmeti soylarının devamı olduğundan hiçbir hayvan erkeğinden ihtiyacını gidermez.⁵⁶

Bu duygunun insanın biyolojik yapısına konuluş sebebini, Kur'an ayetleri şu şekilde açıklamaktadır.

“Allah kendilerinizden size eşler yarattı, eşlerinizden size oğullar, torunlar verdi. Ve sizleri hoş güzel gıdalarla besledi.” O halde temiz rızıklardan sayılan envai meyveler, zevceler, ve oğullar, vücudun bekasını ve mizacın dengesini temin içindir.⁵⁷

Oburluk (obesity) de, biyolojik bedenın yaşamının devam ettirilmesi için verilen açlık içgüdüsünün bilinçsiz ve aşırı kullanımının yol açtığı olumsuz bir eğilimdir. Kur'an bu ihtirasın da amacı doğrultusunda kullanılmasını istemektedir.

Kur'an-ı Kerim, bu içgüdünün verildiğini kabul etmekte; en iyi nimetlerle bu içgüdünün gereğinin yerine getirilmesini istemekte; fakat amacı aşan aşırılığı yasaklamaktadır. Sünnet de bu duygunun kullanımını gösteren örnek davranışlar ve sözler içermektedir.

“Allah'ın size rızık olarak verdiği şeylerden helal ve temiz olarak yiyecek ve içeceğin helallığı ve temizliği istenmektedir.”⁵⁸

“Asmalı, asmasız bağ ve bahçeleri, mahsülleri, çeşit çeşit hurma ve ekinleri birbirine şekil ve renk yönünden benzer, tat bakımından benzemez tarzda yaratıp yetiştiren hep O'dur. Her biri mahsül verince ürününden yiyecek, devşirildiği gün hakkını (öşürünü) de verin israf etmeyin; çünkü O müsrifleri sevmez.” Müfessirlere göre hem yemede hem de tasaddukta israf

⁵² Altıntaş, aynı yer.

⁵³ Zamahşeri, 2/121.

⁵⁴ Bakara, 2/222, bkz. Muhammed b. Hazin, 1/159, Yazır, 2/100, M. Vehbi, 1/393.

⁵⁵ Meryem, 19/59, Bakara, 2/222, Araf, 7/81, Beyzavi, 2/208.

⁵⁶ M. Vehbi, 4/1678.

⁵⁷ M. Vehbi, 7/2684.

⁵⁸ Nahl, 16/114.

kınanmaktadır.⁵⁹ Diğer bir ayette, ‘yiyin için; fakat israf etmeyin; çünkü O, israf edenleri sevmez’ buyrulmaktadır ki , Beyzavi ve Razi’nin beyanına göre Ali b. Vakıdî’nin ‘Allah, tıp ilmini bir ayetin yarısında topladı, o ayet de yiyin, için; ama israf etmeyin ayetidir’ dediği menkuldür. Ali b. Vakıdî’ye göre, hristiyan tabibi, sizin peygamberinizden tıbbı dair bir şey duymadım dediğinde, Vakıdî, bizim Rasûlümüz, tıp ilminin bütün meselelerini birkaç kelimede topladı, demiş ve “mide hastalık evidir, himye yani az yemek her dermanın başıdır, her bedene alıştığı şeyi ver ondan başkasını verme” hadisini okumuştur. Hristiyan tabibi, sizin kitabınız ve Rasûlünüz, ilm-i tıptan bir şey bırakmamış demiştir.⁶⁰

Hiz. Peygamber(sav) bu konuyla ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır:

“İnsanoğlu midesinden daha kötü bir kap doldurmamıştır.”

“İnsanoğlunun belini doğrultacak bir iki lokma neyine yetmez.”⁶¹

Oburluk,biyolojik bedenın kendi yaşamının muhafaza içgüdüsünün bozulmasından oluşmaktadır.Gereğinden fazla alınan kalori, vücudun dengesinde bozukluklar oluşturmaktadır. Diğer bozulma çeşidi de şişmanlıktır. Şişmanlığın troid bezinin fazla çalışması vb. diğer sebepleri varsa da asıl nedeni sarf edilenden fazla enerji alınması veya aşırı kalori alımıdır. Bunun sonucunda solunum yükü artımından nefes darlığı, düztabanlık, varis, fitik oluşumu, şeker hastalığı, damar sertliği kronik kalp yetmezliği, safra taşı oluşumu, kadınlarda adet bozuklukları ve kısırlık, gut hastalığı, erkekler de iktidarsızlık ve sperm bozuklukları oluşmaktadır.⁶²

Kur’an-ı Kerim,, bu ihtirasın amacına uygun olarak kullanılmasını istemiş, dili tatmin etme amacıyla yemeyi yasaklamış yemek için yaşamayı değil, yaşamak ve ihtiyaç için dengeli beslenmeyi tavsiye etmiştir.

Kur’an-ı Kerim, insanın diğer olumsuz eğilimlerini acelecî⁶³, huysuz⁶⁴, maltutkunu⁶⁵, zalim ve cahil⁶⁶, unutkan⁶⁷, tartışmacı⁶⁸, zayıf varlık⁶⁹, şehvet düşkünü⁷⁰ ve cimri olarak tanımlamaktadır.

Yukarıda verdiğimiz eğilimlerden tartışmacılık, mal tutkunluğu, cimrilik gibi şehvet(eğilim ve tutku) düşkünlüğü, biyolojik yapının muhafaza duygularının ilerlemiş ve sapmış safhalarını gösterirken, bilgisizlik ile cahillik de akıl fonksiyonunun beslenememesini, ilahi bilgiyi edinememesini göstermektedir.Dolayısıyla bunlar olumsuz eğilimler veya günah olgusu olarak ortaya çıkmaktadır. İşte Kur’an, bu eğilimlerin

⁵⁹ En’am, 6/141 , Yazır, 4/33, ayrıca bkz. M. Vehbi, 4/1546.

⁶⁰ Araf, 7/31, M. Vehbi, 4/1611, ayrıca bkz. Yazır, 4/33..

⁶¹ Tirmizi, Zühd, 47; İbn-i Mace, Et’ime, 50.

⁶² Saygılı, Sefa, *Aile Sağlığı Ansiklopedisi*, Timaş yay. İst. 1997, s.177,178.

⁶³ bkz. İsrâ, 17/11, Enbiya,21/37, A’la, 87/16-17, Kıyame, 75/21, İnsan, 76/27.

⁶⁴ bkz. Kaf, 50/25; Mearic, 70/19.

⁶⁵ bkz. Mearic, 70/18; Hümeze, 104/2, Fecr, 89/20, Adiyat, 100/8.

⁶⁶ bkz. Ahzab, 33/72 ayrıca bkz. Bakara, 2/67; En’am, 6/35, 111.

⁶⁷ bkz. Bakara, 2/286, Zümer, 39/8, Haşr, 59/19, Secde, 32/14.

⁶⁸ bkz. Kehf, 18/54.

⁶⁹ bkz. Rum, 30/54.

⁷⁰ bkz Al-i İmran, 3/14; Nisa, 4/27;Meryem,19/59..Araf,7/81;Neml,27/55.

kullanımını göstermede insana bir hidayet kaynağıdır ki hidayet doğru yola irşad edip yalnız iyiliği istemek demektir.⁷¹

Unutkanlık da normal seyrinde beyindeki hafıza merkezinde kayıtlı, gereksiz veya kullanılma gereği kalmamış bilgilerin geçici bellekten bir süre sonra silinmesi durumudur.⁷² Bu yönüyle, biyolojik bedenin ilgili bölümünün kullanılma devamlılığı sağlanmakta ve insan hafızası biriken olayların etkisinden kurtularak hayatın yükü hafifletilmektedir.

Kur'an-ı Kerim, bu duyguyu fitri olarak kabul eder; fakat Kur'an'ın eleştirdiği yön, bu eğilimin veriliş amacı dışında kullanılmasıdır. Bu eğilimin insanı ilgilendiren yönü insanın geçirmiş olduğu olaylardan birtakım ders ve ibretler alarak kendini daha dengeli ve daha tutarlı bir tutuma getirmek olmasıdır.⁷³

Şayet olaylardan ders çıkarılmazsa o zaman bu unutkanlık insana çok acı verebilir. Gerçek anlamdaki unutmayı Kur'an meşru saymıştır.⁷⁴ Kur'an olaylardan ibret almayan diğer nitelikteki unutkanlığı şu ayetlerle yermekte ve insanı bu eğilimini dikkatli kullanması noktasında uyarmaktadır.

"Allah'ı unutkanlıklarından dolayı, Allah'ın da onlara kendi nefislerini unutturduğu kimseler (yabancılaşma hastalığına kapılanlar) gibi olmayın. Onlar, yoldan çıkan kimselerdir." Allah'ı unutmadan kasıt, O'nu ibadetle anma, emrini ve nehyini unutma, hukukullahı tanımama ve Allah'tan yardım dilememektir.⁷⁵

"Bu gününüzle karşılaşmayı unutmanızın cezasını tadın. Şimdi biz de sizi unuttuk. Yaptıklarınızdan dolayı ebedi azabı tadın." Zira ceza amel cinsinden olacağı için onların Allah'a kavuşma gününü unutmalarına karşılık, Allah da onları unutulmuş bir şey gibi terk edeceğini belirtmektedir. Çünkü nisyân (unutma) Allah hakkında muhal olduğundan, bu makamda unutma terk etmek anlamınadır. Zira unutilan şey; daima terk olunur.⁷⁶

Kur'an, unutma durumunda Allah'ın anılmasını istemektedir. Zira Allah'ı anma ve Allah'tan af dileme, akli açtığından unutilanı tekrar hatırlamaya sebeptir.⁷⁷ O halde her an Allah'ı hatırlamanın, nefis tezkiyesinde önemli bir rolü vardır ki, Allah insanı bu eğilimin olumsuz zararından korumak için kendini anmaya davet etmektedir.

Öfke duygusu da Kur'an'ın insanın biyolojik bedende varlığını bildirdiği bir olumsuz eğilimdir. Genellikle bir itiraz üzerine ve bir haksızlığa, saldırıya uğranıldığında onurunu korumak üzere ortaya çıkan şiddetli heyecandır.⁷⁸ Bu eğilim, yine biyolojik bedenin bir fonksiyonudur. Öfkeye, hayvansal ruh olarak tanımladığımız sinir nöronlarının dışarıdan bir etkiyle uyarılması ve aşırı hareketlenmesi neden olmaktadır. Öfke duygusu, tehlikeli bir duygudur. Çünkü zararlı şeyleri baştan atmak ve öc almak arzusu bütün arzuların en

⁷¹ Bakara, 2/2, Muhammed b. Hazin, 1/18 ayrıca bkz M. Vehbi, 1/38, Yazır, 1/121.

⁷² Altıntaş, *Psikoloji Terimleri Sözlüğü*, 31/37.

⁷³ En'am, 6/68, bkz. M. Vehbi, 47/1444.

⁷⁴ Razi, 7/228.

⁷⁵ Haşr, 59/19, M. Vehbi, 14/5863, ayrıca bkz. Yazır, 7/521.

⁷⁶ Secde, 32/14, M. Vehbi, 11/4354.

⁷⁷ Kehf, 18/24, Muhammed b. Hazin, 3/205, ayrıca bkz M. Vehbi, 8/3109, Yazır, 5/355.

⁷⁸ Altıntaş, 31/60-61.

zorlayıcısıdır. Bütün kan çalkantısını öfkeye ekleyen şey, insanın onurunu korumak için eklenmiş arzudur. Her ne kadar bu ihtiras haksızlıkları ve hakaretleri uzaklaştırmak bakımından bize güç kuvvet verdiği için faydalı olsa da bununki kadar aşırılıkların fazla dikkat ve itina ile önlemek zorunda olduğumuz başka bir ihtiras yoktur. Çünkü aşırılıkları karar verme yeteneğini karıştırıp bozarak, çoğu zaman bize hatalar işletir. Hatta bazı kere fazla heyecan yüzünden bu haksızlık ve hakaretleri daha fazla kuvvetle def etmemize neden olurlar.⁷⁹ Kur'an, öfkeli olduğunda öfkeyi tutmayı mü'minlerin erdemi saymaktadır. Burada geçen "kezm" kelimesi, dolu bir kırbanın ağzını bağlamaktır ki, burada öfkesini yutup tutmak, zarar gördüğü kimselere karşı gücü bulunduğu halde intikama kalkışmamak ve hatta hoş olmayan bir durum göstermeyip hazmetmek ve sabretmek anlamına gelmektedir.⁸⁰ Bunun yanında, cahilce bir harekete selam karşılığını vermelerini ve kötülüğü en güzel şekilde savmalarını istemektedir. Bu, kavga etmeyelim, Allah'a ısmarladık anlamında bir veda selamıdır.⁸¹

"İyilikle kötülük bir değildir. Sen kötülüğü en güzel şekilde sav. O zaman görürsün ki seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dost oluvermiştir. Buna da ancak sabredenler ve büyük pay sahibi olanlar kavuşturulur."⁸²

Öfke tutkunluğu olan kişi sürekli kızgındır; her an her yerde, kızgındır. Öfke kişilere kudret kazandırır, çünkü diğerleri öfkeli kişilerden çekinirler, onu daha fazla hiddetlendirmemek için kendi istediklerini değil onun istediğini yapma yönünde bir eğilim gösterirler. Öfke tutkunluğu hem kişinin kendi iç boşluğunu duymasına engel olduğundan hem de istenileni başkalarına yaptırdığından, kendi kendi besler ve gittikçe daha kuvvetli bir tutkunluk haline gelir.⁸³ Hazin'in beyanına göre bir kudsi hadiste Allah, "ey kulum, öfkelendiğinde beni an ki, ben de gazabım anında seni anayım", buyurmaktadır.⁸⁴

Hiz. Peygamber (as) da bu eğilimin zararlarını önleyici olarak şu sözleri söylemektedir. Bu öğütlerle insanın eğitimi, bu ve diğer tutkuların zararlarını en aza indirmekte ve insanın arınımına katkıda bulunmaktadır.

"Güçlü, güreşte rakibini yenen kimse değildir. Asıl pehlivan, öfkelenildiği zaman öfkesini yenendir."⁸⁵ Hiz. Peygamber (as) bana öğüt ver diyen adama, "kıзма" diyerek bu sözünü birkaç kez tekrarlamıştır.⁸⁶

Öfkelenen kimsenin öfkesini yenmek için, ayakta ise oturması, oturuyorsa yatması , öfkenin zararlarını önlemek açısından önemli bir çözüm yoludur.⁸⁷ Kuşeyri, 'kızanın kuvveti

⁷⁹ Dekart,s.157.

⁸⁰ Al-i İmran, 3/134, Yazır, 2/425, ayrıca bkz. M. Vehbi, 2/724..

⁸¹ Kasas, 28/55, Yazır, 6/196, ayrıca bkz. M. Vehbi, 10/4120.

⁸² Fussilet,41/34,35, bkz. Yazır, 6/560.

⁸³ Cüceloğlu, 135.

⁸⁴ Muhammed b. Hazin, 3/205.

⁸⁵ Nevevi, Muhyiddin; *Riyazu's Salihin*, 2/650, ayrıca bkz. Buhari, 7/99 (Kitabu'l Edeb); Müslim, 4/2014 (Kitabu'l Birr).

⁸⁶ Buhari, Sahih, 7/100.

⁸⁷ Altıntaş, .31/45.

iyi huyla kırılır, ateşi şefkatle diner', diyerek onun zararının azaltılmasına dair bize bir yol göstermektedir.⁸⁸

Dekart da öfke anında kanın yatışması gerektiğini, insanın kanını hareket halinde hissettiği an öfkenin sonucunu hatırlamayı tavsiye etmektedir. Buna da hareketleri üzerinde düşünce yürütmeye alışkın olanların gücünün yetebildiğini belirtmektedir. Bu durum da bilgelik ve irade ile sağlanmaktadır. Dekart'a göre insanın kendini beğenme duygusu, arzularına hakim olmaktan doğar. Biyolojik yapısını kontrolü altına alan insan, kendinin efendisi olur ve bu yönüyle Tanrıya benzer.⁸⁹

Bilgelik veya vahiy bilgisine sahip olmak, bütün eğilimlerin kullanım şekillerini ve zararlarını bilmek demektir. O halde insanı en iyi tanıtan din ve fitrata uygun eğitimidir.

Öfkenin ileri safhası olan nefret, bir kişilik parçalanması olarak tıp literatüründe adlandırılmaktadır.⁹⁰ Bu içgüdünün veya savunma-koruma eğiliminin bu safhaya ulaşmasında çevrenin iletişim şekli, daha önce sözünü ettiğimiz 5 temel özgürlüğünün kullanma imkanının bireye tanınmaması, dokunulma, güven, sosyalleşme, kendini değerli görme ve benzeri gereksinmelerinin erken yaşlarda aile içinde karşılanamaması etkili olmakta ve bireyde, biyolojik bedenin savunma-koruma eğilimlerini amacı dışında yönlendirilme tutkunluğu oluşmasına neden olmaktadır.⁹⁴

Dünyaca ünlü ressam Vincent Van Gogh (1853-1890)'un , ailesi ve çevresiyle yaşadığı olumsuz olaylar nedeniyle kızgınlık eğiliminin ulaştığı ileri seviye, yapıtlarına yansımaktadır. Bir papazın oğlu olan Van Gogh, ilahiyat fakültesini çok istediği halde sınavlarının zorluğu nedeniyle vazgeçer. Ailesiyle sorunlar, yoksulluk ve buna benzer sebeplerden dolayı bunalıma girerek sol kulağını ustura ile keser ve sonra, dipsomani ve şizofreni teşhisiyle Fransa/Saint Remy akıl hastanesine kaldırılır. Yaşadığı olumsuz olaylar nedeniyle aile, toplum ve çevre ile ilişkisi bozulur. Bu bozukluk, öfke ve nefret şeklinde sert fırça darbeleri kullanarak yaptığı karanlık görüşlü turba alanlar tablolarında rahatlıkla görülmektedir.⁹¹

İnsanın biyolojik bedeninin muhafaza içgüdüleri veya eğilimlerinin bozukluk olarak ortaya çıktığı fenomenlerden biri de kloptomani veya çalma deliliğidir.⁹²

Bu duygu da sahip olma duygusunun aşırı ve bilinçsiz kullanımından kaynaklanmaktadır. Kur'an-ı Kerim, bu safhayı ve sahip olma eğiliminin yanlış kullanımını yasaklar ve hırsızlığa müeyyideler getirir.⁹³

Sözünü ettiğimiz olumsuz eğilimlerin amacı doğrultusunda kullanılmalari arınmayı kolaylaştırır. İşte Kur'an, yukarıdan beri bazılarını sıraladığımız bu maddelerle insandaki zaafları gerçek anlamda tesbit ederek gözler önüne sermektedir.

⁸⁸ Kuşeyri, *Risale*, 1/205.

⁸⁹ Dekart, a.g.e.s. 121.

⁹⁰ Saygılı, Sefa, s.2/9.

⁹¹ Walther, J. *Öncü Ressamlar, Vincent Van Gogh*, ABC kitabevi, İst.97, s.90-96.

⁹² Altıntaş, *Psikoloji Ter.Söz.* AÜİFder, 31/56.

⁹³ Maide, 5/38, bkz. M. Vehbi, 3/1216-1217.

Öfke, hırs, cimrilik, inat, korkma, tiksınme gib olumsuz eğilimler, muhafaza kategorisindedirler ve veriliş amaçları doğrultusunda biyolojik bedenın korunmasında etkilidirler. Arınma sürecinde bünyeye yarar sağlamakla kalmadıkları gibi değişik kullanımlarında da arınma sürecinin olumlu yönde ivme kazanmasına yardımcı olmaktadır. Bu durumlara birer örnek verdikten sonra maddemizi değerlendirelim:

“Birbirinizin gizli hallerini araştırmayın. Kiminiz kiminizi gıybet etmesin. Hiç sizden biriniz ölmüş kardeşinizin cesedini dişlemekten hoşlanır mı? Tiksindiniz değil mi? “Öyleyse Allah’ın azabından korkun da bu çirkin işten kendinizi koruyun...” Razi’ye göre Allah, insan fitratındaki tiksınme eğilimine işaret etmekte, elbette sevmez değil mi diyerek insan fitratının bundan tiksindiğini belirtmektedir.⁹⁴

O halde insan, bu günahın kötülüğünü hatırlamalı, zararlarından uzak durarak ondan tiksınmeli ve bu şekilde bu eğilimini arınmada kullanmalıdır. Kıskançlık da gıybetle beraberdir. Denilir ki kıskançlığın izi, düşmanında gözükmeden insanda gözükür. Yüzyirmi yaşında bir bedevi gördüm ve kendisine ömrünü ne uzattı, diye sordum; o da kıskançlığı terk ettim, o sebep oldu, dedi.⁹⁵

“Kim direnir ve kendisine yapılan kötülüğü affederse şüphesiz bu çok önemli işlerdendir.” Yapılan bir ezaya, hemen karşılık vermemek, af dilemesini beklemek, hele gücü yettiği halde direnmek ve sabretmek azim ve karar sahibi büyük kimselerin şanıındandır ki, bağışlama ve kusurları örtmenin nefis tezkiyesindeki etkisine işaret etmektedir.⁹⁶

Biyolojik bedenın bu eğilimlerine batılı psikolog Maslow (1943) tarafından şu sıralama getirilmektedir.

- Fizyolojik eğilimler veya istek ve ihtiyaçlar: Açlık, susuzluk.

- Emniyette olma eğilimi: Güven, asayiş, korunma, nizam.

- Ait olma ihtiyaçları: Aile, sevgi, yuva kurma, bir guruba topluma ait olma, benimseme, şefkat, sevmeye, sevilme.

-Takdir olunma ihtiyaçları: İtibar, başarı, hürmet görme, saygı duyulma, ödüllendirilme.

-Kendini gerçekleştirme ihtiyacı: Kendi benliğinin imkan ve kabiliyetlerini kullanma arzusu.

Maslow’a göre istek veya eğilimler “alt kademe” den “üst kademe” ye doğru gelişme takip etmektedirler. Bu psikolojik tekamül (olgunlaşma) insanın kendini gerçekleştirdiği bir üst seviyede nihai seviyesine ulaşmakta ve insan tüm potansiyelini ortaya koyabilmektedir.⁹⁷ Kur’ana göre bu nokta da eğilimlerin değerlerin kontrolü altına girdiği, verimliliğin en üst sınırı olarak nitelendirdiğimiz raziye- merziyye makamıdır.

Tabiki insanın zaafı, yalnız burada anlatılan zaafardan ibaret değildir. Anlattığımız zaafı ile aynılıkları nedeniyle diğerlerini anlatma gereği görmemekteyiz.

⁹⁴ Hucurat, 49/12, Razi, 28/138, ayrıca bkz. Suyuti, 7/570, Alusi, 2/159.

⁹⁵ Kuşeyri, 1/294.

⁹⁶ Şura, 42/43, Kuşeyri, 338 vd M. Vehbi, 13/5161, ayrıca bkz. Yazır, 7/32,.

⁹⁷ Mümtez, Turhan; Cemiyet İçinde Fert, Meb. yay.ist. 1983s. 124, 125.

Bu madde altında bazı eğilimlerin bünyeye konuluş sebebini yanlış kullanımların ortaya çıkardığı sapmaları ve bu sapmaların önlenmesinde Kur'an'ın, sapmaları önlemede kullandığı emirlerden oluşan çözümleri öngören dini (fitri) eğitim modeline zaman zaman değindik. Bu olumsuz eğilimler kendine çizilen sınırdaki fonksiyonlarını yerine getirdiği sürece insanın arınma sürecinde problem oluşturmamaktadır.

İnsan bünyesindeki biyolojik beden kaynaklı bu olumsuz eğilimlerin, sözünü ettiğimiz fonksiyonlarından başka olumlu etkilerde de bulunduğunu, unutkanlık yönünün kötülükleri unutma yönünde kullanılma tavsiyesi ile, tikslenme eğilimlerinde gördük.

Gerçekten de ibadet ve emirleri yerine getirmede direnme, direnme eğilimi, olumlu ameller kazanmak için çaba gösterip gençliği, hayatı, sağlığı değerlendirmede⁹⁸ de, hırs, sabır, gibi muhafaza eğilimlerinin kullanımı, bu eğilimlerin, normal konuluş fonksiyonlarının ötesine geçip arınmada yardımcı olarak da değerlendirilebileceklerinin mümkün olduğunu göstermektedir.

Oysa Kur'an dışı eğitim sistemleri, insanın bu eğilimlerini, sebep ve sonuçlarını, aynı zamanda çözümler ve önleyici tedbirler (sedd-i zerayi) getirerek ele almadıklarından, dayatmış oldukları yanlış prensiplerle insanlığı bunalıma sürüklemişler; dolayısıyla Kur'an'ın insandan istediği arınmayı gerçekleştirememişlerdir.

O halde, Kur'an ve sünnet ışığında insana yaklaşmak, nefis tezkiyesinin gerçekleşmesinde ve bu suretle insandan en üst düzeyde verimin alınmasında tek geçerli yol olarak gözükmektedir.

Bu değerlendirmeden sonra arınma sürecinde Kur'an'ın belirttiği fitri özelliklerin göz önüne alınarak yapılmasını istediği fitri eğitimin arınmadaki rolü ve etkisine geçelim.

B-Eğitimin Arınmadaki Rolü Hakkında Bir Değerlendirme :

Eğitim, uzmanlarca bireyin davranışında kendi yaşantısı yolu ile ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci olarak tanımlanmaktadır.⁹⁹ Bu nedenle, İslam, "suffe" adı verilen ilk eğitim ve öğretim müessesesi olan (akademi) yi kurmuştur.¹⁰⁰

Genel anlamda eğitimin dört amacının olduğu kabul edilmektedir. Bu dört amaç şunlardır:

- Kültürlenme: insani değerlerin bireyce benimsenmesini, beğenilmesini ve bunların geliştirilmesi için bireyin katkılarda bulunabilecek yeterliğe ulaşmasını sağlamaktır.
- Toplumsallaştırma: Yazılı ve yazılı olmayan kuralların bireyce benimsenmesini sağlamaktır.
- Üretkenlik: Bireyin üretken ve aynı zamanda verimli olmasına çalışmaktır.
- Bireyselleştirme: Eğitim, bireyin bireyselleşmesini sağlamaya çalışır. Bireyselleşmeden kastedilen, egoizm değildir. Anlamı, bireyin ilk insandan kalıtımla gelen gizil güçlerinin

⁹⁸ Tirmizi, Kıyamet, 1.

⁹⁹ Ertürk, Selahattin, *Eğitimde Program Geliştirme*, HÜ basımı, Ank. 1972, 12.

¹⁰⁰ Ayhan, Halis, *Eğitime giriş ve İslamiyetin Eğitime Getirdiği Değerler*, s. 178.

yönlendirilip geliştirilerek bunları; kendinin, ailesinin ve çevresinin yararı için kullanabilme yeterliğine ulaştırmak ve bireyin kişiliğini geliştirmektir.¹⁰¹

Eğitim, geleceğe yönelen bir etkiler zinciri olduğu için çocuğun getirdiği mayayı en iyi biçimde işlemek ve biçimlendirmek yönünü taşır. İnsanın eğitiminde, yaratılıştan gelen koşullar ve sonradan gelen etkiler önemli rol oynamaktadır.

Doğuştan gelen koşullar olarak biyolojik yapının eğilimleri, dıştan gelen etkiler olarak da çevre ilişkileri, doğal toplumsal çevrenin yapısı, daha somut bir anlatımla anne ve babanın öğretim düzeyi, uğraşı, toplum içindeki yeri, ekonomik durumları, ahlaksal davranışları, eğitim etkinliklerindeki rolleri, dış etkenler zincirinin başında yer alır.¹⁰²

Eğitim, peygamberler öncesi cahiliye devrine yeni bir şekil vermiş insanlığa kültür ve medeniyet yolunda ivme kazandırmıştır. Bu gelişme veya ivme her şeyden önce onu yaratan manevi üründen diğer adıyla ruh adı da verilen vahiyden kaynaklanmaktadır.¹⁰³ Bizim üzerinde durduğumuz nokta burası olacaktır. Zira Allah bir çok ayette, sözlükte; eğitici, besleyici, büyütücü anlamına gelen Rab kelimesini kullanmaktadır.¹⁰⁴

Eğiticilik, Allah'ın kullandığı isimlerin biridir, ve bu vasfını vahiyle ve insanlardan seçtiği peygamberlerle yapmaktadır. Peygamberleri insanları temizleyici, ağır yükler indirici olarak nitелеmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (as), ayetleri okumak Kur'an gibi dünyevi ve uhrevi hükümleri içeren bir kitabı, insanlara öğretmek ve o kitabın içerdiği hükümlerin ve emirlerin fıkı (anlaşılması) nı sünnetiyle talim için gönderilmiştir.¹⁰⁵

Eğitimin insanı manevi ölümsüzlüğe götürme amacı olarak kullanılma gereği, onun amaçlarını ortaya koyma çabalarında da görülmektedir.

Aristo'ya göre birey yalnızca doğmakla değil belki manevi üretim (Kur'an buna salih amel der)¹⁰⁶ ile yaşar ve ölümsüzlüğe ulaşır. Eğitim, bireyi bu manevi yaşamın ölümsüzlüğüne ulaştırır ki bu da hayvan dünyasıyla insan dünyasının ayırım noktasını oluşturur.¹⁰⁷

Yaşamın biçimlenmesi ve tüm alanlarda insanı mutsuz kılan unsurlardan sterilize edilmesi, arınması, ideallere değer vermekle olur. Bu anlamıyla eğitim; maddeyi aşan değerlere ulaşabilme, olumsuz olanı gözden uzak tutmamaya çalışmak demektir. Çünkü insanlık düzeyine çıkabilme, insanın, vahyin değerler düzeni ile kurduğu ilişkiye bağlıdır.¹⁰⁸

Ele aldığımız arınma probleminin değişik görüşlerinde, değişik toplumlardaki fenomenlerinde, değerlerden yoksunluk ve değerler düzeni ile ters düşen ilişkiler görülmektedir. Bunun sonucunda yaratıcının çizdiği idealler gözardı edilmekte; yaşam biçimlenmesi çarpık yönde oluşmaktadır. Yaşamın biçimlenmesi ve tüm alanlarda arınması

¹⁰¹ Başaran, İ. Ethem, 14.

¹⁰² Öymen, H.R. *Eğitime Giriş*, I, Meb yay. Ank. 1979 s.23.

¹⁰³ Muhammed b. Hazin, 2/182.

¹⁰⁴ Yıldırım, Suat, s.88

¹⁰⁵ Bakara, 2/151, M. Vehbi, 1/260.

¹⁰⁶ Mülk, 67/2, Asr, 103/3, bkz. Yazır, 9/431.

¹⁰⁷ Öymen, H.R., s. 1/22.

¹⁰⁸ Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 4. Kur'an Sempozyumu, Fecir Yay. 7-18 Ocak 1998, s. 27.

cümlesini daha önceki tevhid maddesinde ele almıştık. Bu durum, yaşamın tüm alanlarının tevhid anlayışına göre oluşturulması, yani bünyede ve dış dünyada barışın gözetilmesi düşüncesidir.

Bireyin iç formunu eğitimcinin girişim ve kararlarıyla değil, kendi çaba ve kontrolleriyle oluşturması, eğitimin, öğretim düzeyini geçip davranışın oluşumunu sağlaması bakımından önemlidir.¹⁰⁹

Eğitim biliminin bu tespitinin Kur'an'ın eğitim metodu ve eğitim sürecinde de kullanıldığı görülmektedir.

Yaratılış harikalarının insan aklının önüne serildiği tevhid hedefli Mekki ayetler Allah'ın insanlara hitabı olarak görülürken, sosyal hayata dönük medeni ayetler bu hitabın içeriğinin insan kabullenişine hazır olduğunu göstermektedir.

Medeni ayetlerden olan içkinin, üç aşamalı tedrici bir süreçle gerekçesi belirtilerek yasaklanması ve bu yasağa insanların gösterdiği bilinçli yönelim; Kur'an eğitiminin bireyin kendi çaba ve kontrolleriyle oluştuğunu göstermektedir.¹¹⁰

Bu kapsam içinde gelişebilen bireyler, kendilerini denetim ile engelleri ortadan kaldırmanın yolunu da öğrenmiş olacaklardır. Biyolojik bedene hakim olmanın üstün gücü, ruhun bedene egemenliği, ilham alabilen nefsin değerler dünyasıyla ilişki kurmasıyla sağlanabilir.¹¹¹

Eğitimin arınmadaki rolü ve etkisine tevhid sürecinde gösterebileceğimiz en güçlü örnek peygamberler tarihinde bireysel arınmanın toplumsal bir niteliğe dönüştüğü ve toplumsal değişim oluşturduğu Mekke toplumdur. Peygamberler ve halklarından inananların iç yapılarında ilahi reçeteyle gerçekleştirdikleri dönüşüm, Mekke toplumu için olduğu kadar bizim için de eğitici bir unsur, akl-ı selimi etkileyen faktör oluşturmaktadır.

İnsan yaratılıştan İslam üzere yaratılır, sonradan ana-babası onu mecusi ya da Hristiyan yapar hadisinde de belirtildiği gibi anne-babadan başlayan etkiler zinciri bireye etkisi yönünde de belirmiş olmaktadır. O halde bu olayların akl-ı selim insanı etkilememesi ve örnek şahsiyetlere, tavırlara özendirici rol oynamaması mümkün görünmemektedir.

Eğitimin birey üzerindeki etkisi, filozoflarca da ifade edilmektedir. Genel olarak klasik çağlarda eğitime güvenenlerce; bilgi, el uzluğu hatta Sokrat ve Eflatun'da görüldüğü gibi erdemin öğretilebileceği ve öğretim-eğitim yoluyla kazandırılacağı ileri sürülmektedir. "Cesaret, korkulacak şeyle korkulmayacak şeyi bilip belirlemektir." Diyen Sokrat'ın öğreticisi Eflatun, bu sözleriyle eğitime büyük bir güç tanımaktadır. Gerek Eflatun, gerek islam filozofları, eğitime geniş bir önem, değer vermekle birlikte kalıtımın büyük etkisini tanımazlıktan gelmemişlerdir.¹¹² Hz. Peygamber'in süt anneye verilmesi¹¹³ örneğinde gördüğümüz gibi, İbn-i Sina'nın süt anne seçilmesine önem gösterilmesini önemle ileri

¹⁰⁹ Öymen, H.R. *Eğitime Giriş*, 1/23.

¹¹⁰ Sabuni, M. *Tefsir-u İbn-i Kesir*, 2/122

¹¹¹ Öymen, aynı yer.

¹¹² Öymen, 1/43.

¹¹³ İbn-i Sad, *Tabakatü'l Kübra*, Kahire, 1358/1939, 1/108-115.

sürmesi yanında çocuğun tek başına değil de arkadaşlarla eğitilmesinde ısrar etmesi, insanın yaratılış doğasına olduğu kadar topluma(aile, çevre) da yer verdiğini, ve etkilerin bu yönlerdeki eğitim biçimlenmelerine nasıl etkin olacağını belirtmektedir.¹¹⁴

Eğitim, asıl rolünü ruh-biyolojik beden ilişkisinin uyumunda aramaktadır. Erasmus, şu sözünde insanın işlenmeye gerek duyan bir varlık olduğunu anlatmakta ve eğitimin bu noktada oynadığı role dikkat çekmektedir.

“Sana bir oğul veren Tanrı, aslında sana tam bir kütleden başka bir şey vermiş değildir. Her türlü elverişli bir maddeye en eksiksiz biçimi verebilirsin. Onu boşlarsan bir canlı elde edersin. Dikkatli ve özenli olursan denebilir ki tanrıdan bir anlam elde edersin.”

Alman düşünürü Kant, “insan ancak eğitim aracılığıyla insan olabilir ya da insan, eğitimin oluşturduğundan başka bir şey değildir. İnsan yaradılışının eksizliğinin büyük gizleri eğitimin arkasında saklıdır.” der.¹¹⁵

İngiliz düşünür John Locke, ruhu ve vücudu bozmayan bunları sağlam ve sağlıklı yapan doğal bir eğitimin temellerini gösterdiği “Thoughts Concerning Education”, “Eğitim Üzerine düşünceler” adlı kitabında, karşılaştığımız on insanın dokuzunda iyi ya da kötü, toplum için yararlı ya da zararlı gördüğümüz şeyler, eğitim yoluyla aldıkları şeylerdir, demektedir.¹¹⁶ J.J.Rousseau’da “yaratıcının elinden çıkan her şey iyidir, her şey toplumda soysuzlaşır.”¹¹⁷ diyerek, eğitimin niteliğinin birey üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

Doğu ahlakçısı Sadi, aile ve çevrenin bireyin gelişim ve davranışındaki etkisini “Kurdun oğlu yine kurt olur” şeklinde dizesinde anlatırken, Kur’an “doğrularla beraber olun” emriyle çevrenin bu etkisine işaret etmektedir.¹¹⁸

Çevrenin birey gelişimine etkisini doğu edebiyatı klasiklerinden Bahtiyar’da rahatlıkla görebilmekteyiz. Bu eserde padişahın oğlu Bahtiyar’ın hırsızların elinde nasıl harami olduğu anlatılmaktadır.¹¹⁹

Hız. Ömer’den rivayet edilen bir söze göre süt kişiyi kendine benzetir. Anne çocuğu emzirdiği zaman çocuk Annenin ahlakını alır. Bundan dolayıdır ki, akıllı, bünyesi sağlam, ahlakı güzel kadın emzirme için seçilir ki, “Kur’an-ı Kerim, bu nedenle ibadet eden, oruç tutan, zikir eden, mü’mine eşleri övmektedir.”¹²⁰

Bu örneklerden de gördüğümüz gibi yaratılıştan gelen etkiler yani bir tür nativizm=doğuştancılık ile deneyim ve çevre (aile, toplum) ilişkilerinden gelen etkiler bireyin kişiliğini oluşturmaktadır. Bireyin getirdiği bu mayayı en güzel şekilde işlemek ve biçimlendirmek, ilahi değerlerle şekillendirmek, bireyde saf ve katışıksız özellikte oluşması istenen Allah’ın halifesi olma şerefini bireye kazandıracaktır. Müfessirlere göre, halifelikten kasıt, dünyanın imarı, insanların siyaseti, emirlerin yerine getirilmesine muhatap, iradesiyle

¹¹⁴ Öymen 1/43.

¹¹⁵ Öymen 1/44.

¹¹⁶ Gökberk, s. 330

¹¹⁷ Öymen, 2/746.

¹¹⁸ Tenvbe, 9/119, bkz. Yazır, 4/427.

¹¹⁹ *Lum’atü’s Sirac li Hazreti’t Tac, (Bahtiyarname)* çev. Abdüsselam Bilgen, Kültür Bak. yay. Ank. 1999, s. 3-11.

¹²⁰ Ahzab, 33/35, bkz. Yazır, 6/312-313.

Allah'ın iradesini, emirlerini, kanunlarını tatbik edecek, Allah'ın sıfat ve kudretinden selahiyetler taşıyacak insandır.¹²¹ İnsanın olumsuz özellikleri konusundaki incelememizde de ilahi vahyin ve sünnetin insanın olumsuzlukları konusundaki bazı yaklaşımlarına dair örnekler vermiştik.

İnsanın olumsuz eğilimlerine karşı ortaya koyduğu vahiy yörüngeli davranışlar bu eğilimlerin zararını önlemekte, onları konuluş amaçları yönünde kullanmasını sağlamaktadır.

Bu davranışların nasıllığı ve niteliği dini eğitim, diğer adıyla vahiy kaynaklı davranış oluşturma çabası ile belirlenmektedir. Davranışın niteliğini Rabbül Alemin sıfatını taşıyan Allah belirlemekte; Hz. Peygamber de bu niteliklerle donanmış bir eğitimci olarak uygulamaktadır.

Eğitimin arınmada, diğer bir ifadeyle insan verimliliğine ulaştırma yolundaki önemine Kur'an da dikkati çekmekte ve aşağıdaki ayette terbiyenin arınmanın kaynağının Allah ve onun yol göstericisi Kur'an ve sünnet olduğunu belirtmektedir. Kur'an "alemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun" diye başlamaktadır bütün alemlerin ve bütün parçalarının ve özellikle hepsinden üstün olan akıllı varlık alemlerinin tek Rabbi demektir¹²².

"Kur'an'da 2799 defa tekrarlanan Allah isminden sonra en fazla geçen isim 965 kez kullanılan Rab ismidir."¹²³

Rab; bir nesnenin büyüüp, beslenip, gelişip artması, bir nesnenin kabarıp şişmesi¹²⁴ yetiştiren, besleyen, kayıran, mürebbi¹²⁵ anlamlarına gelmektedir.

Özüyle barışık ve Allah'a teslim olmaya kabiliyetli fitrat (yaratılış) üzerine doğan bireyin, bu potansiyeli sınırlı istemiyle müslümanlığa dönüştürmesi, insan eğitimi için emirleri içeren vahyin, ana-baba ve çevre tarafından Hz. Peygamberin model olduğu¹²⁶ şekilde biyolojik yapısında tatbik edilmesiyle mümkün olmaktadır. Çünkü bireyi ve toplumu müslüman kılan unsur, fitratın yanısıra ana- babasını çevresinin ya da onların yerine geçebilecek faktörlerin ilahi içerikli olma niteliğidir.¹²⁷

O halde gerçek eğitici ve Rab, halk ve emriyle¹²⁸ insanlar yaratan ve sanat kudretiyle duygusuz, karanlık maddeden, tan gibi parlayan duygulu insanlar yetiştiren; onlardan yaramaz şeyleri atıp, yarar şeyleri süze süze akıtarak lütuf ve terbiyesiyle (emirleriyle, yasaklarıyla) tavırdan tavıra olgunlaştırarak; büyüte büyüte akıl vererek insanlık gerçeklerini duyurarak bütün yaratıklar içinde seçkin bir halde kendi cinsiyle birlikte toplum halinde yaşayacak duruma getiren; onlara kendi varlığını sezdirip hak ve hayır uğrunda çalışmak yolunu gösteren mevlasıdır.¹²⁹

¹²¹ Bakara, 2/30, Yazır, 1/258, ayrıca bkz. 1/90.

¹²² Fatiha, 1/1, Yazır, 1/76, ayrıca bkz. M. Vehbi, 1/119.

¹²³ Yıldırım, Suat, 90.

¹²⁴ Uludağ, s. 387, ayrıca bkz. Cebecioğlu, Tas. Ter. Söz. Rbb, md.

¹²⁵ Uludağ, aynı yer, ayrıca bkz. Muhammed b. Hazin, 1/16.

¹²⁶ Ahzab, 33/21, bkz. Yazır, 6/304.

¹²⁷ Said, Cevdet, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, çev. İlhan Kutluer. İst. 1998, s. 29.

¹²⁸ bkz. Halk ve Emr, s. 6.

¹²⁹ Yazır, 10/178.

Bu öğreticiliğin arınmayı gerçekleştirme ve insanı halife kılmaya¹³⁰ yönelik olduğunu bunun da Hz. Peygamberin görevi olduğunu Kur'an şöyle bildirmektedir.

“Ey Rabbimiz! Onlara kendi içlerinden kendilerine senin ayetlerini okuyacak, onlara hitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir elçi gönder.” Müfessirlere göre temizlemeden maksat, maddi ve manevi her iki yönü kapsıyorsa da, burada kast olunan günah olgusu ve diğer eksikliklerdir. Bu ayet, insanlığın noksanını tamamlanmasına gerekli olan sıfatların tamamını Rasulullah'ın içerdığını bildirmektedir.¹³¹

Bu eğiticilik görevi ahlakı tamamlamak amacı güder. Çünkü ahlakın müfredi olan “hulk” kelimesi düşünüp taşınmaya gerek duymadan davranışların meydana gelivermesi melekesi ve beşeri davranışlar anlamına gelmektedir.¹³²

Yarar amacı taşıyan biyolojik yapının savunma mekanizmaları olumsuz nitelikte görünmekte; fakat kullanım tarzına göre ve iradeye göre şekil almakta; ilahi emirler doğrultusunda cüz'i irade kullanılırsa meleke ve ahlak haline gelmekte; ilahi irade fiile taalluk ettirilip arınmayı sağlayıcı davranış oluşturmaktadır. Maturidi kelim görüşü de bu yöndedir.¹³³ Hz. Peygamber, “ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim,”¹³⁴ sözüyle, insanın bu yapısının yöneltilme yönüne ve üsve-i hasene = güzel örnek¹³⁵ niteliğine işaret etmektedir.

O halde dünyada hiçbir insan yoktur ki, bir ölçüye kadar da olsa erdem kazanmasın. Her insan belli bir seviyeye kadar terbiye edilebilmektedir. Aksi halde güzel öğüt ve irşadlar ile peygamberlerin uyarmaları, terbiye etme ve öğretme faaliyetlerinin faydasız ve anlamsız kalması gerekirdi. Oysa Kur'an öğüt ve hatırlatmanın fayda vereceğini bildirmektedir. “Sen hatırlat çünkü hatırlatma fayda verir.” Vaazın tesiri gerçektir devamlı telkin zamanının gerektirdiği şekilde insanlara her zaman nasihat din bilginleri üzerine her zaman vaciptir. Çünkü halk, irşada muhtaçtır.¹³⁶

O halde, öğüt almak ve öğüt vermek kişiyi etkin tutacağından nefis tezkiyesinde önem arz etmektedir.

Gazali, “hayvanları dahi ehlileştirmek, terbiye etmek mümkün iken ahlakın değişmemesi insanoğlu hakkında nasıl düşünülebilir, diyerek insanların terbiye edilebileceğini savunur.¹³⁷

Ruh ile toprağın elementlerinden oluşmuş insanın kızgınlık, unutkanlık gibi yaratılışından gelen eğilimleri kökünden yok etmek mümkün değildir. Doğuştan getirdiği eğilim ve kabiliyetleri, Kur'an-ı Kerim, ve Hz. Peygamberin Kur'anı hayata, insan eğitimine tatbik ediş şekline göre düzene koyup geliştirmek, kötü eğilimleri ise fitrata ters bir şekilde

¹³⁰ Bakara, 2/30, bkz. Yazır, 1/258, ayrıca bkz. M. Vehbi, 1/90.

¹³¹ Bakara, 2/129, Yazır, 1/408-409.

¹³² Cürcani, Seyyid Şerif, 52.

¹³³ Bolay, S. Hayri, 168.

¹³⁴ Malik b. Enes, *Muvatta*, Mısır. 1353, Hüsnu'l Hulk, 1.

¹³⁵ Ahzab, 32/21, bkz. Yazır, 6/304.

¹³⁶ Tur, 52/29, M. Vehbi, 14/5615.

¹³⁷ Gazali, *İhya-u Ulumi'd Din*, 6/192.

yok etmeye çalışma yoluyla değil de, amacında kullanım yoluyla düzenlemeye gitmek; insan ve toplum için İslam(barış)a doğru yol almada büyük kolaylık sağlayacaktır. Aksi taktirde “insanlar, kendi içlerinde olanı değiştirmedikçe, Allah da o toplumu değiştirmeyecektir.” Çünkü ilahi adalet, kişisel sebeplere dayalı olarak vereceği nimeti, kişisel huyların ve eğilimlerin amacında kullanılmak suretiyle değişmesi sebebine bağlamıştır.¹³⁸ O halde, nefis tezkiyesinde, kişinin kendi fitratının ve fitratla ilgili ahdini tutması, kendisine verilen sezgi ve delillerin yardımıyla hakkı duyması, ona çaba göstermesi insanın fitratına kavuşmasına diğer bir ifadeyle arınmasına vesile olmaktadır.

Görüldüğü gibi arınma veya İslam (barış ve teslimiyet) ın gerçekleşmesi eğitim yönüyle ele alındığında, eğitimin birey, aile, ve toplumun, topyekün seferberliği olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bireyin, “Rabbim Allah deyip istikamette bulunması” kararlılığı, doğrularla beraber olması¹³⁹ cahillerden uzak durması, onlara selam deyip Allah’ın anılmadığı topluluktan uzaklaşması¹⁴⁰ kendini, Kur’an’ın nitelemesiyle pis olan müşriklerden uzak tutması, ruhunu ve bedenini olumsuz telkinlerden koruyabileceği steril ortam arayışında olması, Kur’an’ın insanda verimliliği sağlayacak önerilerinden bazılarını oluşturmaktadır. Razi, Kuşeyri ve Beyzavi’ye göre “rics” ten maksat maddi ve manevi pisliklerdir. Zira müşrikler, itikat yönünden pis oldukları gibi, temizlenmezler, gusul ve abdest bilmezler, maddi pislikten sakınmazlar. Dolayısıyla ne bedenleri, ne elbiseleri, ne inançları pislikten arınmaz.¹⁴¹

Bu türlü ferdi değişimler toplumsal değişimleri de beraberinde getirmektedir. Kur’an “bir toplum kendilerinde olanı değiştirmedikçe Allah onları değiştirmez”¹⁴² sözü ile toplumsal değişimin yasalarından biri olan insan unsurunun eğitime ve eğitimin sonucu olan sosyal etkilere dikkat çekmektedir.

Sözünü ettiğimiz Kur’ani eğitim, insana olan yaklaşımı ile insan yaşamına bir denge getirmekte ve ondan beklenildiği şekilde bir verim göstermesini sağlamaktadır.

Bu denge, zihinde başlayıp, biyolojik yapıda , onun ürünü olan salih amel=olumlu değer olarak ortaya konularak sağlanmak zorundadır.

Amerikalı araştırmacı David Elkind’e göre din; Allah, Kutsal kitap ve ibadetler gibi motifler yoluyla ve kendine has yorumlarıyla bireyin gelişiminde birer denge unsuru durumundadır. Biyolojik yapının fizyolojik denge arama eğilimi olduğu gibi (hemeostatis) zihin yapısının da psikolojik bir denge ile davranış ve çevre dengesi kurma eğilimi zorunluluğu bulunmaktadır.¹⁴³

Hiz. Peygamber, insanın zihni ve biyolojik yapısını dengeye ve barışa ulaştırıcı bir misyon yüklenmiş, Kur’an’da “orta ümmet” olarak vasıflanan islam toplumunun bu niteliğini

¹³⁸ Enfal, 8/53; Rad, 13/11, Yazır, 4/243.

¹³⁹ Ahkaf, 46/13, bkz. M. Vehbi, 13/5331.

¹⁴⁰ Kasa 28/55, bkz. Yazır, 6/196, M. Vehbi, 10/4140.

¹⁴¹ Tevbe 9/28, M. Vehbi, 5/1987.

¹⁴² Enfal, 8/53, Rad, 13/11, bkz. Yazır, 4/243.

¹⁴³ Selçuk, Mualla, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, tdv. yay. Ank. 1990, s. 43.

uygulayan mürebbisi olmuştur. İslam dininin ikinci kaynağı olarak kabul edilen sünnet, bizlere bu eğitimin hayatın değişik safhalarındaki uygulamalarını içeren örnekler sunmaktadır. Bu örnekleri İslam literatürünün hadis ve siyer kaynaklarında görme imkanı bulunduğundan bir iki örnekle açıklamayı yeterli görüyoruz.

Hız. Peygamberin gönderileceği zamana kadar çağdaşlarının aklı, kalbi, ruhi güçleri, güç ve kabiliyetleri bulunmaktaydı. Hız. Peygamber bu kuvvetleri güdükletmekten kurtarıp terbiye adına boşluk bırakmayan mesajla canlandırdı. Develerin boynunu büküp altına alan, insanlarla takışan Hız. Ömer aldığı Nebi terbiyesiyle, "Fırat'tan geçerken bir koyun suya düşse ve boğulsa Allah onun hesabını Ömer'den sorar."¹⁴⁴ diyebilecek hassasiyette bir yapıya kavuşmuştur.

Fitri eğitim modelini sunan Kur'an'ın eğitim gücünü somutlaştırmada ve anlamada sigara bağımlılığı konusunda günümüzde yapılan kampanya vb. çalışmalar önemli ipuçları vermektedir. Sigara aleyhinde yapılan konferans, seminer, sempozyum gibi faaliyetlerde ilim ve tıp dünyası sigaranın ağız, dudak, damak kanserine neden olduğunu bu oranın %95'e vardığını istatistiki olarak söylemektedir.¹⁴⁵ Hız. Peygamber vahiyle, Mekke toplumunun sigara ve benzeri kötü adetlerinin yanı sıra, hürriyeti yok eden, kişiyi başkasının ve kendi eğilimlerinin aşırılıklarının kölesi haline getiren şirk gibi büyük problemi de tevhid yönünde çözerek ortadan kaldırmıştır.

Büyük ahlak; büyük huylar, saygıya değer karakter, meleke ve manevi değerlerdir. O ahlak, insanlara gönderilen doğru yolu, hak dini teşkil eden Kur'an edebi ve ilahi ahlakıdır ki, Hız. Peygamber Kur'an ahlakıyla ahlaklanmış olarak, yukarıda verdiğimiz örneklerin değişik şekillerinin bulunduğu toplumun cüz'i iradesini eğitip onlardan kendilerinden beklenildiği üzere Allah'ın hoşnutluğunu kazanmış insanlar çıkartmıştır.¹⁴⁶

Ruhun biyolojik bedendeki egemenliğini geliştirmede ve davranış oluşturmada, Kur'ani eğitim önemli etken oluşturmaktadır. Eğitimin tanımını yaparken istendik davranışlar oluşturma¹⁴⁷ yönünün vurgulandığını görmüştük. Davranış oluşumu ise tanımda geçtiği üzere irade ile meydana gelmektedir.

Dini emirlerin en önemli özelliği, öngördüğü iman, ahlaki eğilimler ve ibadetler ile irade veya istemi eğitip mükemmele yöneltmesidir.¹⁴⁸

İlahi emirlere kendini bağlayan insan istemi, insanın fitri güçlerini, kabiliyetlerini, eğilimlerinin her çeşidini hep birlikte ve birbirini tamamlayan bir bütün halinde yaradılış gayesine uygun hareket ettirecektir. İnsan, bu tutumu gösterebildiği derecede her türlü aşırı eğilimden uzak, hiçbir şeyin esiri olmayan hür bir şahsiyetin ortaya çıkışı olarak kendini gösterecektir.

¹⁴⁴ Taberi, *Tefsir*, 5/195, İbn-i Sad, *Tabakat*, 3/305.

¹⁴⁵ Saygılı, Sefa, s. 2/270-271.

¹⁴⁶ Kalem, 68/4, Yazır, 8/266.

¹⁴⁷ Başaran, İ. Ethem, s. 14-15.

¹⁴⁸ Altıntaş, AÜİF drg. 30/97.

Bu nedenle iradenin kuvvetli olması için fert, her türlü aşırılıktan uzak, orta halli bir şahsiyete sahip olmalıdır. Orta ölçüde bir hayatı temin edecek özellikler, islam kaynaklarında ve eğitim kitaplarında yazılıdır. İyi ve güzel olan fikirleri bu kaynaklardan alıp kendimize telkin etmeliyiz. Bu telkinlerle yapılacak araştırmalar, fitratımızın içeriği ile uyum içinde olduklarından hemen kabul görecektir ve bize ait şuurlu hareket ile salih amel ortaya çıkaracaklardır.¹⁴⁹

Fitrat dışı telkin ve olumsuz eğitim çabası ise insanda psikolojik, fizyolojik ve sosyolojik bozukluklara neden olmaktadır. Zira baskı altına alınan fitrat, mutlaka tepkisini istenmeyen bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁵⁰

Bizlere fitri eğitim modeli sunan Kur'an'ın öngördüğü arınma ve insan verimliliği, bireyin biyolojik yapısının vahyi doğrultuda yönlendirilip karakterinin oluşturulmasıyla gerçekleşmektedir. Fikirlerin davranışlara dönüştürülmesi ve fitri yasaların şahsiyete etkisinde, bireyin çevresinin ve ailesinin bakış açısı, eğitim yöntemi, yaşayış tarzı, ve vahyi eğitim ve öğretimi onda yerleştirmek isteği, doğrudan etkilidir. Bu yönde sürekli bir çaba, müsbet değişime konu olabilecek inanç, fikir, duygu ve ibadetler, bireyin arınmasını kolaylaştıracak iradeyi oluşturacak faktörleri oluşturmaktadır.

Araştırmamızın ilk maddesinden bu yana kadar insan yapısını, ruhun ondaki görünümünü, ruh-beden ilişkisinde Kur'an'ı Kerim'in verdiği isimlendirmeleri, sınıflandırmaları, insanın verimliliğini arttıran ve azaltan etkenleri, bu etkenlerin değişkenlerini, ve en önemli müsbet değişken olan Kur'ani eğitim modelini ele aldık. Bunun yanında insanın biyolojik yapısının elemanları olan eğilimlerin kullanım niteliğinin arınma ve verimliliği gerçekleştirmedeki etkisini de görmüş bulunmaktayız. Biyolojik yapının insan aklı ve iradesince kullanımında ise davranış değerlendirmesi=ef'al-i mükellefin kavramı olarak nitelenen dini değer veya bireyin dünyevi sorumluluğu ile sınanması¹⁵¹ amacı belirlemektedir.

Şimdi bu yapının eğilimlerini, incelikleriyle birlikte az da olsa tanıma imkanına kavuşmuş bulunmaktayız. Onlardan korkmak için elimizde artık eskisinden çok daha az sebep vardır. Zira hepsinin tabiatları gereğince iyi olduklarını görmekteyiz. Ayrıca Kur'an penceresinden bakıp, onların kötüye, amaçları dışında ve bilinçsizce kullanımını önlemekten başka bir şey yapmak zorunda değiliz. Zira bütün kötülüklerin kaynağı, Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle bu yapıdır. Mutafavvufatır bu durumu şu şekilde ifade etmektedir. İnsan canı (ruh) u ile sever; ama tende hisseder. Demek gören, işiten, söyleyen hep ruhmuş. Ondandır işit, ona bak, onunla bil, onun sırrını sakın bu akla açma. Madem ruhun azabı nefis bilgisizliği vehimdir. Ruhu aşk bil de sonsuzca yaşa. Asılların aslı varmış ey Hakkı, çekme gam. Bırak nefsin hazzını da aslına var ona yürü.¹⁵²

¹⁴⁹ Altıntaş, aynı yer.

¹⁵⁰ Kutup, Muhammed, *İslam Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi*, çev. Ali Özek, İst. 1977, s.27.

¹⁵¹ Mülk, 67/2, bkz. Muhammed b. Hazin, *Lubab*, 4/305, M. Vehbi, 15/6030.

¹⁵² Şura, 42/30, İ. Hakkı, s. 629, ayrıca bkz. Tıbyan, 4/80, M. Vehbi, 13/5148-5149.

Kısacası Rahmani ruh, salt iyilik olabilir; fakat vücutla birlikte bulunduğu durumlardaki etkilenimleri, tamamıyla içinde bulunduğu biyolojik yapının eğilimlerin kullanımına bağlıdır.

Eğilimlerini iyi kullanmasını bilmeyen insanlar, Kur'an'ın tanımlamasıyla en fazla azab çeken ve hayatta sıkıntı içerisinde yaşayacak olanlardır.¹⁶⁸ Kur'an bilgisi ve fitri eğitimi her şeyden önce bu noktada faydalıdır.

O bize, insan hayatına vahyi disiplini kazandırarak, eğilimlerimize hakim olmamızı, onları ustalıkla kullanmamızı, dolayısıyla istikrarlı bir yaşamı mümkün kılarak, kula kulluktan ve kaos içinde yaşamaktan kurtulmamızı sağlamaktadır. Bunun yolu da eğitim ve öğretimin esasını Kur'an-ı Kerim ve onun hayata tatbiki olan sünnete dayandırmaktan, ve onu örnek almaktan geçmektedir.

SONUÇ

Kur'an, insana kendisi ve evrenin varoluş felsefesini bildiren metafizik bir bilgidir. Evren ve içindekileri geçmiş, şimdi ve gelecek ile kapsamlı bir bütün olarak ele almakta ve bu ele alışı, halife olarak nitelendirdiği insan üzerinde odaklaştırmaktadır.

Halife olarak yaratılan insan, dünya üzerinde eşyaya yön veren ve eşyada tasarruf imkanına sahip tek akıllı varlıktır. Hz. Adem'den günümüze gelinceye kadar oluşmuş kültür ve medeniyetlerde insan faaliyeti söz konusudur.

Bu faaliyet, başboş bir faaliyetten öte, bilinçli ve amaçlı bir nitelik taşımaktadır. Bu niteliği kazandıran ve yönlendiren etkenlerden en önemlisi, insan faaliyetine yön veren güçlü unsur olan dindir.

Kur'an, önem atfettiği insanın, istenilen faaliyeti verimli bir şekilde göstermesini, sahip olduğu bütün fakülteleri ve eğilimleriyle sağlıklı bir kişilik ve sağlıklı bir toplum oluşturmalarını istemektedir.

Evrenle uyum içerisinde olacak şekilde, fitrat üzerine yaratılmış olan insan, fitratıyla eşgüdümlü olarak kendisine sunulan ilahi ışığı gözardı etmesiyle mensup olduğu çevre şartlarının her türlü olumsuz etkisinden dolayı hem bünyesinde, hem toplumda, hem de yaşam felsefesinde şirk diye nitelendirdiğimiz tevhid gerçeğine aykırı problemler yaşamaya başlamaktadır.

Bu olumsuz faaliyetin sonucunda karışık bir iç yapının ürünü olan kültür, edebiyat, sanat ve sosyal yaşam tarzı, insanın yapısına aykırı olan bir tarzda ortaya çıkmakta; bunun sonucunda da insandan beklenen verimlilik, yani yaratılma sırasında gözetilen amaç elde edilememektedir. Bu verimliliğin oluşmasındaki geçerli ve pörsümez prensipleri, Kur'an-ı Kerim, ilahi bilgiler ışığı olarak aklımıza sunmaktadır.

Bu bilgiler ışığında insanın yönlendirilip yöneltilmesine ve bünyesi ve dış dünya ile uyum içerisinde bulunup varoluş amacına ulaşma çabası olan verimliliğine, Kur'an tarafından arınma adı verilmektedir.

Kur'an'ın bu tespiti yapmakla kalmayıp çözüm metotları sunduğunu da görmekteyiz. Bu bağlamda, Kur'an'ın ortaya koyduğu iç yapının özellikleri, insanın oluşum biçimi ve bu oluşumun unsurlarının niteliklerinin ayrıntılı biçimde bilinmesi; problemin kaynağını görmek açısından önem taşımaktadır. Bu yapıyı oluşturan ruh-beden ilişkisinin niteliği ve ortaya koyduğu ürün yönüyle bir bütün olarak insanın sınanma ve değerlendirilmeye tabi tutulduğunu da Kur'an'ın insanın yaratılış felsefesinden söz eden ayetlerinden anlamaktayız. Böylece bu yapının ilişkisinin incelenmesi, hem sınanma hikmetine ışık tutmakta, hem de bu imtihanı başarıya yolunda insana uygulanabilir metotlar sunmaktadır.

Başta akıl olmak üzere insanın sahip olduğu pozitif ve negatif eğilimlerin verimli, amacı doğrultusunda ve bilinçli kullanımının yapılmamasının, kişide ve toplumda şirk başta olmak üzere psikolojik, tıbbi ve sosyolojik problemler oluşturduğu, bunun da insanın islamını diğer

adıylı kişisel ve toplumsal barışını önlediğı, tarih boyunca ortaya çıkmış farklı nitelikte problemler taşıyan insan ve toplumlarda rahatlıkla görölmektedir.

Ruh-beden ilişkisinin oluşturduğu ürün, verim niteliğı bakımından bireyin biyolojik yapısının vahyi doğrultuda yönlendirilip karakterinin oluşturulmasıyla sıkı ilişki içerisinde dir.

Fıtrat ile eşgüdömlü olan ilahi prensiplerin şahsiyete ve arınmaya etkisinde, bireyin çevresinin, ailesinin bakış açısının şuurlu veya şuursuz uygulama içerisinde olduğı yönteminin, yaşayış tarzının, samimiyetinin, örnek model oluşturmasının doğrudan ilişkisi vardır. Bu yönde ve bu şekilde sürekli bir çaba, olumlu bir değışime konu olabilecek inanç, fikir, duygu ve ibadetler bireyin arınmasını kolaylaştıracak ve verimliliğini sağlayacak istemi oluşturacak faktörleri oluşturmaktadır. Bunlara göre:İnsanın yapısı Kur'an tarafından iki aşamada ele alınmaktadır. Bu aşamanın ilk bölümünde insan yapısının toprak niteliğı anlatılmaktadır. Toprağın yapısını oluşturan fosfor, kalsiyum, demir vb. gibi önemli elementlerden ilk insan spermini oluşturmuş; daha sonra bu spermaya emir aleminden olan "ol" buyruğı ile insan yapısı verilmiştir.

Bu yapı, biyolojik beden veya yapıdır. Bu yapının devamlılığı, hayatiyeti, yine toprak kaynaklı ürünlerden alınan ve "insan hücrelerinde işlenen" protein ve minerallerle sağlanmaktadır. İnsanın bu yönü, yok olucu yönünü oluşturmaktadır. İnsanın biyolojik yapısını kızgınlık, korku, sahip olma duyguları gibi savunma- korunma duygu veya güdüleri; açlık, susuzluk, üreme gibi fizyolojik ihtiyaçları; güvende olma, asayiş, nizam gibi emniyette olma ihtiyaçları; sevgi, sevmeye-sevilmek, şefkat, aile sahibi olma gibi ait olma sosyal ihtiyaçları; itibar, başarı, hürmet görme gibi iş yapabilmek ve kişilik gelişimi için gerekli olan takdir olunma ihtiyaçları ve kendini gerçekleştirme gibi ihtiyaçları veya eğilimleri oluşturmaktadır. Bu eğilimlerin ruhtan kaynaklananları olumlu nitelik, biyolojik yapıdan kaynaklananları da olumsuz nitelik taşımaktadırlar. Bu olumsuz niteliklerin varoluşu veya bünyeye konuluşu değil, bu eğilimlerin ilahi gösterimi dışında kullanımı problem oluşturmaktadır.

Kur'an, insan yapısının ikinci aşamasında, bu toprak kaynaklı yapıya üflenen ruhtan bahsetmektedir. İnsani tecrübeler, yok olmayan bu yönün biyolojik yapıyla olan ilişkisini ortaya koyan yaşanmış olaylara sahiptir.

Rahmani nitelik ve özellikler taşıyan bu yön, ruh olarak ifade edilmekte, ruh ve biyolojik yapının birleşim ifadesi olan nefis kavramı ile insan adını almakta ve insan, yapısındaki bu ilişki ile ortaya koyduğu uyum konusunda indirildiğı dünyada sınanmaktadır.

Kur'an, bu uyumun olumluluğı veya olumsuzluğı durumunu, ruhun biyolojik yapıdaki görünömleri ve etkileşimlerini, değışik eyetlerinde nefis-i emmare, nefis-i levvame, nefis-i mühlime, nefis-i marziye gibi sıfatlarla belirtmektedir. Bu sıfatlar, insanın yaratılış amacını gerçekleştirme derecesinin ifadesi olarak anlatılmaktadır. Biyolojik yapının olumsuz eğilimlerinin Kur'an'ın gösterdiği yolda ve şekilde kullanılmaması, bünyede kargaşa oluşturmakta, çevre ve toplumun da olumsuz etkisini alarak ilham alabilen yönünü köreltmektedir. Bu durum sonucunda, insanın özüne, fıtratına yabancılaşması başlamakta;

insan sadece biyolojik yapısıyla faaliyet gösteren sosyal ve ekonomik bir canlı olarak hayatını sürdürmeye başlamaktadır.

Bu durumun alt sınırını, benliğin parçalanması, ruhi fonksiyonları olan irade, akıl, kalp, vicdan gibi fakültelerin örtülmesi anlamındaki inkar oluşturmaktadır.

Tek yönünün olduğuna inanan insan, toprak olmakla hayatın da yok olacağına inanan bir dehri veya inkarcı durumuna düşmektedir.

Tarih boyunca, tebliğ ile tevhide çağrılan toplumlarda bu olumsuzluklar rahatlıkla görülebilmektedir.

Toplumu oluşturan problemler, insanın yapısını düzenleyemeyişinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Fikir bakımından çarpıklık taşıyan insan, kargaşalı yapısı ile dış dünyaya da çarpık eylem vermekte, kültür ve medeniyeti bu eylemlere göre nitelik kazanmaktadır.

Kur'an'ın beyan ettiği toplumların bu tür çarpık eylemler ürettiğini, sanat ve kültürlerinden sosyal ilişkilerine kadar bu tür çarpık eylemlerin izlerinin var olduğunu görmekteyiz. Bu eylemlerin ortaya çıkışında, yukarıda saydığımız özelliklerin etkisi olduğu öz kadar; aklın, ibadetlerin yapılmaması nedeniyle köreltilmesi ve basiretinin kapatılmasının da etkisi olmaktadır. Bu durumda insan, mekanik bir zekaya sahip olabilmekte; fakat ileri görüş, feraset ve basiretten yoksun duruma düşmektedir.

Toplumların ilah oluşturmada değişik faktörlerin söz konusu olduğunu Kur'an'ın ayetlerinden anlayabilmekteyiz.

Bünyede oluşan tevhid karşıtı oluşum; insanın hayranlık, sevgi, koruma duygusu gibi güdü veya eğilimlerinin Kur'an'ın gösterimi dışında bilinçsiz ve aşırı kullanım ile ortaya çıkmaktadır.

Böyle bir tutumla kullanılan eğilimlerden örneğin; hayranlık, Allah'tan başka bir nesneyi O'nunla eşit tutmaya; sevgi, Allah'ı sever gibi sevmeye, malı koruma içgüsü de hayatın devamını sağlamak için onu tutmaya; malını biriktirip saymaya ve toplun barışı için vermeye neden olmaktadır.

Obesity gibi devamlı yeme-içme tutkusu ile hedonizm gibi biyolojik bedenin algılarından haz alma tutkusu da yine bu eğilim veya algıların Kur'an'ın onları gösterdiği şekilden farklı olarak kullanımının bir sonucu olarak bir kargaşa ve arınma engeli şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bu tutkuların peşinden gidilmesi Kur'an'ın emrini değil; arzuları yani biyolojik yapının emrinin dinlenilmesi heva olarak ifade edilmekte ve şirk olarak nitelendirilmektedir. Bu yapının bozulmasına engel olan en önemli unsurun da insanın yaradılış sebebi olarak gösterilen ibadet kavramının insan tarafından göz ardı edilmesi olduğunu görmekteyiz.

Bünyenin eğilimlerinin yanlış şekilde kullanılmasının dışarıdaki etkisi de yine şirk kavramını ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, toplumsal arınmadaki farklı bir engel oluşumu ve farklı bir faktördür.

Allah'ın, bozulan tevhid inancını düzeltme amacıyla; katından bir rahmet ve lütuf olarak gönderdiği peygamberlerin ve ilim sahibi olan salih şahsiyetlerin zaman içinde hayranlık duyulan bir varlık olarak yüceltilmeleri, övülmeleri onları bulundukları konumdan uzaklaştırmaktadır.

Dedelerden sonra gelen nesiller, yazılı kaynakların azlığının etkisiyle konumlarını unutarak, insanın manayı maddede arama, soyutu somutlaştırıp gözüyle algılama eğiliminin de etkisiyle bu şahıslar temsilleştirilmekte ve kutsallaştırılmaktadırlar.

Yılların geçmesi ile tevhide aykırı motifler ve hurafeler tevhid dinine karıştırılmakta ve farklı ibadet anlayışı, farklı ilah anlayışı ile bir atalar dini ortaya çıkmaktadır. Bu kısır döngü ilk peygamberden son peygambere kadar aynı şekilde devam etmiştir.

Kur'an'ın ışığında ortaya konan diğer arınma sorununu peygamberlerin toplumlara anlattığı Allah'ın sıfatlarının, tabiatta benzeri aranarak somutlaştırılması ve medlulün, delilin yerine geçirilmesi meydana getirmektedir.

İnsanın, peygamber, kahraman, salih şahıs, sembol, taş, tahta gibi unsurlara nasıl anlam yüklediği onları nasıl kutsallaştırdığını anlamak, bünyenin eğilimlerinin konuluş gayelerini Kur'an ışığında görüp tanımak ve anlamakla mümkün olmaktadır.

Kur'an'ın en önemli vurgusu, temel prensip olarak ele aldığı tevhid kavramıdır. İnsan bünyesini oluşturan nefis (biyolojik yapı ve rahmani ruh bileşiminde) Rahmani ruhun biyolojik yapıya egemenliği ve arazın aslisine teslimiyetiyle tevhid, buna bağlı olarak dış dünyada oluşan fikir ve eylem ürünlerinde tevhid, bu kavramın insan bünyesi ve hayatında esas alınmasını ifade etmek bakımından önemlidir.

Kur'an, insanın verimliliğini bu prensibe bağlamakta ve insanın merkezi olan kalp ile dış dünyada, islam'ın (barışın) bu prensibin esas alınarak oluşturulabileceğini vurgulamaktadır.

Fakat bu verimliliğe ulaşma, insanlığın potansiyelini kendine çizilen amaç doğrultusunda ortaya koyma (islama ulaşma), Kur'an'ın anlattığı toplumların arınma problemleri ve oluşumunda etken olan nedenlerde de gördüğümüz gibi sapmalardan kurtulamamakta ve islam(barış) tam anlamıyla gerçekleştirilememektedir.

İnsanlık tarihi boyunca bu niteliğe sahip olanların ve verimliliği en üst düzeyde gerçekleştirenlerin peygamber, veli ve bazı ilim adamları olduğu görülmektedir. Bu şahıslar, toplumun statükocu bilincinin dışına çıkıp özlerini ortaya koyanlar olarak ortaya çıkmakta ve toplum tarafından sapkınlıkla nitelendirilmektedirler.

İnsanların arınmayı gerçekleştirememelerinde çevre, toplum ve ailenin özgürlük sağlayıcı niteliği ile benimsediği eğitim modeli önemli bir değişkendir.

Otoriter yönetimlerde ve ataerkil aile tiplerinde, bireyin gelişim süreci sırasında kendi sahip olduğu potansiyelle ortaya koymasının engellenmesinin; yalan, korku, tabulaştırma, içe kapanma gibi geriye dönüş davranışlarını oluşturduğu gözlenmektedir.

Düşünce hürriyeti başta olmak üzere beş temel özgürlüğün birey tarafından kullanılma ortam ve imkanının oluşturulması, bireyi arınmaya ulaştıran faktörleri oluşturmaktadır. Söz

konusu değişik şartlarla ve çeşitli oluşumlarla, yabancılaşma sorunu içerisine giren insan, Kur'an'ın insanın özüne koyduğu olumlu eğilimleriyle ve şekil itibariyle olumsuz gibi görülüp bireye zararı ancak vahiy dışı kullanımlarla oluşan eğilimlerin vahiyle belirlenmiş amaçlarına aykırı davranışlar içerisine girmektedir.

Sözkonusu olumsuz süreç ise ancak metafizik bilgi, onun uygulayıcısı nebi veya resul ile belirli bir uğraş ve mücadeleden sonra alması gereken çizgiye döndürülebilmektedir.

Bu mücadelede yalnız kuru bilgi yani öğretim (bilgisizliğin giderilmesi) hedeflenmemekte, olumlu ürün sağlayıcı bir değişim, ıslah beklenmektedir. Bu durum ise eğitimin tarifini oluşturmaktadır. Çünkü vahiy özellikle insanın nefsinde sürekli ve istendik davranış sergileme amacı gütmektedir. Bu nedenle Kur'an, kim halini sulh ederse ifadesini kullanmaktadır. Böylelikle barış demek olan sulh, bünyede gerçekleşmekte ve kişi "Müslim" olmaktadır.

Özellikle Hz. Peygamber döneminde güç şartlar altında ve kısa zamanda kişi ve toplum düzeyinde İslam(barış)veya arınmanın gerçekleşip verimliliğin üst düzeyde gerçekleşmesinde, insanın fitri yapısıyla uyumlu olan Kur'ani emirlerin Hz. Peygamberin örnek şahsiyetiyle uygulanması metodu etkili olmuştur.

Bu noktaya elbette kuru bir bilgi aktarımıyla gelinmemektedir. Bunun en canlı örneğini israiloğulları temsil etmektedir. Hz. Peygamber döneminde tedricilik, ikna ve tecrübi yöntemlerle islam olmanın şartları, tevhid başta olmak üzere gerçekleştirilmiş; daha sonra insan yapısında ve canlı bir organizmaya benzetilen dış dünyada iman, güvenlik gerçekleştirilmiştir. İmana ulaşınca kadar islam olduk deyin ifadesinde bu nokta açıkça görülmektedir.

İslamın şartları olan kelime-i şahadet ile prensipte tevhid kabul edilmekte; namaz, oruç, zekat, hacc gibi ibadetlerle düşünce bazında kabul edilen tevhid biyolojik bedende ve dış dünyada gerçekleştirilmeye başlanmaktadır.

Bu ibadetler, kendine has özellikleriyle bireyin gelişiminde birer denge unsuru durumundadırlar. Böylelikle insanın hem fizyolojik hem de psikolojik dengesi sağlanmış olmaktadır.

Hz. Peygamber, insanın zihni ve biyolojik yapısını dengeye ve barışa (islam) ulaştırıcı bir misyon yüklenmiş ve Kur'an'da "orta ümmet" olarak nitelenen islam toplumunun Kur'an'ın fitri eğitim tarzını uygulayan pedegogu olmuştur.

İslam dininin ikinci kaynağı olan sünnet, bizlere bu eğitimin, verimliliği gerçekleştirme yolu ve çabasında hayatın değişik aşamalarındaki uygulamalarını göstermektedir.

Zihni ve sonra da biyolojik yapıdaki değişim, toplumsal değişimi de beraberinde getirmektedir. Bir toplumun kendi yapılarının bu özelliğini tanıyıp onlarda değişim gerçekleştirmedikçe toplumun da gerçekleşmeyeceği şartı, sünnetullah yani Allah'ın toplumsal değişim için belirlediği bir kanun olarak ifade edilmektedir.

İlahi emirlere kendi kendini bağlayan insan istemi, insanın fitri (yaratılıştan gelen) güçlerini, kabiliyetlerini, eğilim veya duygularının her çeşidini, hep birlikte ve birbirini tamamlayan bir bütün halinde yaratılış amacına uygun hareket etmesini sonuç vermektedir.

İnsan bu tutumu gösterebildiği oranda her türlü aşırılık ve sapmadan uzak hiçbir eğilimin zararına uğramadan verimli bir kişiliği gerçekleştirir.

İrade (istem) kuvveti de bu eğilimlerin ibadetlerle kontrol altına alınmasıyla vücut bulmaktadır. Orta ölçüde bir hayatı getirecek unsurlar islam kaynaklarında ve eğitim kitaplarında yazılıdır. İyi ve güzel olan fikirleri bu kaynaklardan alıp, dinin kendine has eğitcilik taşıyan ibadetleri ile fikir ve bünyemizi donatmalıyız.

Bu telkin ve ibadet sistemi fitratımızın içeriği ile uyum içinde olduklarından hemen kabul görmekte, insana has şuurlu hareket olarak salih davranış şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmamızda, insanın biyolojik yapısının kullanım tarzının önemli bir değişken olarak; arınma veya diğer ifadeyle insan verimliliğindeki etkisini görmüş bulunmaktayız. Bu verimliliğe ulaştıran ve bu verimliliği azaltıp insanı yozlaştıran etkenleri artık tanımaktayız. Bu noktada biyolojik yapının insan aklı ve iradesiyle ilahi gösterim yönünde kullanımında da davranış değerlendirilmesi= ef'al-i mükellefin kavramı, hayatın ve insanın amacı olan ibadet ile bireyin dünyevi sorumluluğuyla sınanması amacı belirmektedir.

Şimdi bu yapının eğilimlerini, fonksiyonları ile birlikte az da olsa tanıma imkanına kavuşmuş bulunmaktayız. Onlardan korkmak için elimizde artık eskisinden çok daha az sebep bulunmaktadır. Ve Kur'an penceresinden bakıp onların amaçları dışında bilinçsiz kullanımından başka yönde kullanımını önlemekten başka bir şey yapmak zorunda değiliz. Bütün kötülüklerin kaynağı, Kur'an'ın ifadesiyle insanın bu kritik yönü veya yapısıdır.

Kısacası Rahmani ruh salt iyilik olabilir; fakat vücutla birlikte bulunduğu durumlardaki etkilenimleri tamamiyle içinde bulunduğu biyolojik yapının eğilimlerinin kullanım niteliğine bağlıdır. Eğilimlerini iyi kullanmasını bilmeyen insanlar, hayatta en fazla acı çekenler, Kur'an diliyle azab çeken ve sıkıntı içerisinde yaşayanlar, bu tutumu sergileyen insanlardır. Kur'ani eğitim herşeyden önce bu noktada yol gösterici kaynaktır.

O bize, hayatımıza vahyi disiplini kazandırarak eğilimlerimize hakim olmamızı, onları ustalıkla kullanmamızı, dolayısıyla istikrarlı bir yaşamı mümkün kılarak kula kulluktan, bünyeye kulluktan göğşe yükseliyormuş veya yüksekte düşerken bir kuş kapıveriyor gibi anlatılan kaos duygusundan ve bu şekilde yaşamaktan kurtulmamızı sağlamaktadır.

Bunun yolu da eğitim ve öğretimin esasını, fitri eğitim modelini sunan Kur'an ve onun hayata tatbiki olan sünnete dayandırmaktan geçmektedir.

SONUCUN TÜRKÇE ÖZETİ

Kur'an-ı Kerim, insana kendisi ve evrenin varoluş felsefesini bildiren metafizik ve şumüllü bir bilgidir.

Halife olarak yaratılan insan, dünya üzerinde eşyaya yön veren ve eşyada tasarruf imkanına sahip tek akıllı varlıktır. Kur'an, önem atfettiği insanın, istenilen faaliyeti verimli bir şekilde göstermesini, sahip olduğu bütün fakülteleri ve eğilimleriyle sağlıklı bir kişilik ve sağlıklı bir toplum oluşturmalarını istemektedir.

Bu bilgiler ışığında insanın yönlendirilip yöneltilmesine ve bünyesi ve dış dünya ile uyum içerisinde bulunup varoluş amacına ulaşma çabası olan verimliliğine, Kur'an tarafından arınma adı verilmektedir.

İnsanın yapısı Kur'an tarafından iki aşamada ele alınarak anlatılmaktadır. Birinci aşaması kötülüklerin kaynağı olarak gösterilen değişik eğilimlerle örgülü toprak kökenli beden, ikinci aşaması iyi olan tüm değerlerin kaynağı ruhtur. İnsan, yapısını oluşturan ruh-beden ilişkisinde ortaya koyduğu uyum konusunda yaratılış gayesi olan ibadetle sınanmaktadır.

Kur'an, bu uyumun olumluluğu veya olumsuzluğu durumunu, ruhun biyolojik yapıdaki görünümeleri ve etkileşimlerini, değişik ayetlerinde nefs-i emmare, nefs-i levvame, nefs-i mülhime, nefs-i marziye gibi sıfatlarla belirtmektedir. Bu sıfatlar, insanın yaratılış amacını gerçekleştirme derecesinin ifadesi olarak anlatılmaktadır.

O halde Rahmani ruh salt iyilik olabilir; fakat vücutla birlikte bulunduğu durumlardaki etkilenimleri tamamiyle içinde bulunduğu biyolojik yapının eğilimlerinin kullanım niteliğine bağlıdır. Eğilimlerini iyi kullanmasını bilmeyen insanlar, hayatta en fazla acı çekenler, Kur'an diliyle azab çeken ve sıkıntı içerisinde yaşayanlar, bu tutumu sergileyen insanlardır. Kur'ani eğitim herşeyden önce bu noktada yol gösterici kaynaktır.

O bize, hayatımıza vahyi disiplini kazandırarak eğilimlerimize hakim olmamızı, onları ustalıkla kullanmamızı, dolayısıyla istikrarlı bir yaşamı mümkün kılarak kula kulluktan, bünyeye kulluktan, göğe yükseliyormuş veya yüksekte düşerken bir kuş kapıveriyor gibi anlatılan kaos duygusundan ve bu şekilde yaşamaktan kurtulmamızı sağlamaktadır.

Bunun yolu da eğitim ve öğretimin esasını, fitri eğitim modelini sunan Kur'an ve onun hayata tatbiki olan sünnete dayandırmaktan geçmektedir.

SUMMARY

The holy Koran is a metaphysical and comprehensive knowledge that advises the human beings of themselves and the existence philosophy of the universe.

The human being, who is created as a representative of God on earth, is the only reasonable entity that directs the things and that has the ability to obtain the possession of the things. The Koran demands the human being, to whom it attaches importance, to work productively in the activities, to establish a sound personality and a sound society with his faculties and aptitudes.

The orientation and management of the human being in the light of this knowledge and the productivity of him which is to reach the existence objective by remaining in accomodation with his body and outside world are called as refinement by the Koran.

The structure of the human being is handled and explained within two phases by the Koran. The first phase is the earth-originated body which is pointed as the source of malice and is embraced with different tendencies and the second phase is the soul that is the source of all values that are of goodness. The human being is examined in terms of the worship which is the creation purpose in terms of the accomodation he exhibits in body-soul relation.

*The Koran states the negative or positive states of this accomodation, the apperance and interaction of the soul in biological structure with capacities such as *nefs-i emmare*¹, *nefs-i levvame*², *nefs-i müllhime*³, *nefs-i marziye*⁴ in its different verses. These capacities are explained as the expressions of the degree to which the creation purpose of the human being is realised.*

Therefore, the divine soul can be merely goodness; however, the interactions of it within the body is solely dependent on the nature of the usages of the biological tendencies. The human beings who do not know how to use their tendencies are the ones who suffer most, the ones who feel pain and live in difficult in Koran's terms, the ones who exhibit such manners. Koranic education is, above all, a guide source on this point.

The Koran makes us acquire the divine discipline and control our tendencies, so that we enable a firm life and get rid of feelings of chaos that are described as rising into the sky or being caught by a bird while falling down from the top and get rid of living in this way.

The procedure of doing this goes through basing the nature of education on the Koran that presents the natural education model and on the practice of it into real life which is the way prescribed by Mohammed.

¹ The body, structure that forces one to malicious like anger, greed, lust etc.

² Pangs of conscious, uneasiness, after a malicious behaviour.

³ One's inspiration, common sense like wishing to help the poor, the innocent.

⁴ The state of being appreciated by others and being productive.

BİBLİYOGRAFYA

- ATEŞ, Süleyman; *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Mealî*, Kılıç Kitabevi İst. 1975.
- ABDÜLBAKÎ, Muhammed Fuad, *el Mu'cemu'l Müfehres Li Elfazi'l Kur'ani'l Kerim*, Kahire, 1378. İst. 1982.
- ACLUNÎ, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l Hafa, ve Müzilu'l İlbas amme'stehere Mine'l ehadis ala elsineti'n nas*, Kahire, tz.
- AHMED, Abdülgafür Attar, *Muhammed b. Abdülvahhab*, Beyrut, 1387/1967.
- AKBULUT, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Olaylarının Kelami Problemlere Etkisi*, Birleşik yay. Ank. tz.
- AKDEMİR, Salih, *Hristiyan Kaynaklarına ve Kur'ana Göre Hz. İsa* Basılmamış Doktora Tezi. Ank. 1988.
- AKYILDIZ, Selim, *Artvin ve Dolaylarında Batıl İnançlar*, Lisans Tezi AÜİF , Ank. 1997.
- ALKAYA, Ahmet Lütfi, *Hiz. Peygamberin Şiire Yaklaşımı*, Lisans Tezi AÜİF, Ank. 1997.
- ALTINTAŞ, Hayrani, *İbn-i Sina Metafizigi*, AÜİF yay. Ank. 1989.
- , Hayrani, *Psikoloji Ter. Söz.*, AÜİF der. AÜİF yay.
- ALÛSÎ, Şihabuddin Mahmud, *Ruhu'l Maani fi Tefsiri'l Kur'ani'l Azim, va's-Sebil-Mesani*, Beyrut, tz.
- ANKARAVÎ, İsmail, *Minhacu'l Fukara*, çev. Sadettin Ekici, İnsan yay. İst. 1996.
- AROND, Raymond, *Demokrasi ve Totalitarizm*, çev. Vahdi Hatay, Kültür Bak. Eserleri, Meb. yay. İst. 1976.
- ASIM EFENDÎ, Ebu'l Kemal Ahmet, *el Ukyanusu'l Basit fi Tercemeti'l Kamusi'l Muhit* (Kamus Terc.) İst. 250.
- ATLASLI Büyük Uygarıklar Ansiklopedisi, İletişim yay. İst. tz.
- AYDIN, Hüseyin, *Muhasibi'nin Tasavvuf Felsefesi*, Ank. 1976.
- BAĞDADÎ, Ali b. Muhammed b. İbrahim (Hazin), *Lubabu't Te'vil fi Maani't Tenzil*, Matbaa-i Hayriyye, Mısır, tz.
- BARNAVÎ, Eli, *Historical Atlas*, Londra 1992.
- BAŞARAN, İ. Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Ank. 1994.
- BAŞGİL, Ali Fuat, *Din ve Laiklik*, Yağmur yay. İst. 1982.
- BEDİÜZZAMAN, *Sözler*, Nesil yay. İst, tz.
- , *Mesnevi-i Nuriye*, Nesil yay. İst, tz.
- BEYZAVÎ, Ebu Said Abdullah b. Ömer, (685 / 1286), *Envaru't Tenzil ve Esraru't Te'vil*, İst. tz.
- BİLGİN, Beyza, *Ellibin Yıllık Bir Gün*, Akid yay. Ank. 1992.

- BOLAY, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü* (genişletilmiş 4. Bsk.) Akçay yay. Ank.1987.
- BOYNER, Nevzat, *Yeni Bir Yaklaşımla İlim ve Din*, Nil yay. İzm. 1997.
- BUHARİ, Muhammed bin İsmail; *el Camiu's Sahih* (Sahih-i Buhari) Mısır,1343.
- BURSEVİ, İ. Hakkı, *Ruh el Beyan*, İst.1969.
- CAREL, Alex, *İnsan Denen Meçhul*, çev. Ömer Durmaz, Hayat yay. İst. 1999.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Ank. 1997.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usulü*, Tdv. Yay. Ank. 1995. 10.bsk.
- CEVDET, Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları* (çev. İhsan Kutluer) İst. 1998.
- CEVDET PAŞA, Ahmet, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, Bedir yay. Tz.yz.
- CİLİ, Kutbuttın, Abdülkerim b. İbrahim b. Abdülkerim, *İnsan-ı Kamil*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, İz yay. İst. 1998.
- CLADUON, Francis, *Romantizm Sanat Ansiklopedisi*, Remzi yay. İst. 1994.
- CÜCELOĞLU, Doğan, *İçimizdeki Çocuk*, Remzi yay. İst. 1984.
- CÜRCANİ, Seyyid Şerif, *Tarifat*, Kahire, 1960.
- ÇAM INTERESSE, *Fransız Arş. Der.* Ocak 1993.
- DARİMİ ,Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen-i Darimi*, İst.1995.
- DEKART, René, *Ruhun İhtirasları*, çev. Mehmet Karasan, Meb. yay. Ank.1972.
- EBU DAVUD, Süleyman bin El Eş'as es Sicistani (*Sünen-i Ebu Davud*) Mısır 1952.
- EDİP, Kemal, *Lamiyye-i Kelamiye AÜİF drg.* Ank. 1959.
- ENDELUSİ,Ebu Abdillan Muhammed b. *Yusuf, el-Bahru'l Muhit*, Mısır, tz.
- EN NEDVİ,Ebu'l Hasan, *İslam Düşüncesi Hayatı*, çev. Said Şimşek, İst. 1997.
- ERBİLİ, Muhammed Emin, *Tasavvufun İncelikleri*, terc. Mehmet Can, Osmanlı yay. İst. 1997.
- ERTÜRK, Selahattin, *Eğitimde Program Geliştirme*, H.Ü Bsk. Ank.1972.
- ERZURUMLU, İbrahim Hakkı, *Marifetname*, Alem yay. İst.tz.
- ETİK, Arif, *Mevlana'da Manevi Görüş*, Ülkü kitabevi, Konya, 1964.
- FAZLURRAHMAN, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, çev. M. Paçacı, A. Çiftçi, Ank. Okulu yay. Ank. 1997.
- GAZZALİ,Ebu hamid Muhammed b. Muhammed, *Kimya-i Saadet*,Sağlam yay. İst.tz.
- ;Ebu hamid Muhammed b. Muhammed, *İhya-i Ulumi'd Din*, Kahire,1352.
- ;Ebu hamid Muhammed b. Muhammed, *Mükaşefetü'l Kulub, İlahi Nizam*, çev. Yaman Arıkan, Yunus Emre yay. İst. 1969.

- ; *Huccetu'l İslam, Eyyühel Veled*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Erhan yay. İst. 1990.
- ; Mecdüddin, Ebu'l Fütuh Ahmed b. Muhammed, *Risaletü't Tuyur, İslam Felsefesinde Sembolik Hikayeler*, çev. Derya Örs, İnsan yay. İst. 1997.
- ; Ebu hamid Muhammed b. Muhammed, *Minhacu'l Abidin*, çev. Yaman Arıkan, Yunus Emre yay. İst. 1969.
- GEYLANİ, Abdülkadir, *Atiyye-i Subhaniyye*, çev. Cabbarzade, Mehmet Arif, Alem yay. İst, 1996.
- GÖKBERK, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi yay, İst. 1996.
- GUENON, Rene, *Ruhçu Yanılgı*, çev. Fevzi Topaçoğlu, İz yay. İst. 1996.
- HAKİM, Suad, *el-Mu'cemu's Sufiyye*, Beyrut, 1981.
- HALİS, Ayhan, *Eğitime Giriş ve İslamiyetin eğitime Getirdiği Değerler*, Damla yay. İst. 1986
- HAMİDULLAH, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İst. 1960.
- HANBEL, Ahmet bin; *el Müsned*, Mısır 1313.
- HAVAZİN, Abdülkerim, *er-Risale*, Kahire, 1966.
- HEREVİ, ebu İsmail Abdullah b. Muhammed Ensari, *Tabakatu's Sufiyye*, Tahran, 1351.
- HOFFER, Erich, *Kesin İnançlılar*, çev. Erkıl Günur, İm yay. İst. 1995.
- İBN-İ HANBEL, Ebu Abdillan Ahmed b. Muhammed (241 / 855), *el-Müsned*, İst. 1981.
- İBN-İ KESİR, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Çağrı yay. Tz.yz.
- , Ebul Fida İsmail, *Tefsiru'l Kur'anı'l Azim*, Kahire, 1390-1971.
- İBN-İ MACE, Muhammed b. Yezid; *(Sünen-i İbn-i Mace)*, Mısır, 1954.
- İBN-İ MANZUR, Ebu'l Fazl Muhammed b. Mükerrrem, (711 / 1311) *Lisanu'l Arab*, Beyrut, 1955-1374.
- İBN-İ SAD, *et Tabakatu'l Kübra*, Kahire, 1358/1939.
- İBRAHİM, Mustafa, *El Mu'cemu'l Vesit*, İst. 1992.
- İLHAN, Avni-Sofuğlu, Cemal, *Alevilik-Bektaşilik Tartışmaları* Tdv.yay. Ank. 1997
- İNCİL, (Müjde), Yeni Yaşam yay, İst. 1995.
- İSFEHANİ, Ragıb, *Müfredat-ı Elfazi'l Kur'an*, Dar'ul Kalem. İst. tz.
- KADİRİ, Abdullah İbn-i Muhammed el-Mısri el-Rumi el-Kadiri, *Müzekki'n Nufus*, çev. Yaman Arıkan, Saadet yay. İst. 1977.
- KAPLAN, Mehmet, Türk Edb. Üz. Arş, *Tıp Tahlilleri*, Dergah yay. ist. 1991.
- KARABULUT, Ali Rıza, *Ruhlar Alemi, İslam'da Vasiyyet ve İskat Meselesi*, Elif yay. Ank. 1989.

- KALBİ, İbn-i, *Kitab-ul Esmam (Putlar Kitabı)* çev. Beyza Düşüngen, AÜİF yay. Ank. 1969.
- KARA, Mustafa, *Eşrefoğlu Rumi Divanı*, Tdv. Yay. Ank. 1995.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, *Adem'den Hatem'e Kişilik*, İzci yay. İst. 1997.
- KAŞANİ, Abdürrezzak, *İstilahatü's Sufiyye*, Kahire, 1981.
- KAZANCI, Ahmet Lütfi, *Peygamberler Tarihi*, Feza yay. İst. 1997
- KUTUP, Muhammed, *İslam Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi*, çev. Ali Özek, İst.1977.
- KUTUP, Seyyid, *Düzeltilmesi Gereken Kavramlar*, Risale yay. Çev. Nurettin Yıldız, İst. 1995.
- KURTUBİ, Ebu Abdillan Muhammed b. Ahmed, *el Cami li Ahkami'l Kur'an Beyrut*, 1985.
- KRECH, David, Richard S. Crutchfield, Ballachey L. Egerton, *Cemiyet İçinde Fert (İndividual İn Society)* Meb. yay. İst. 1983.
- KUŞEYRİ, Abdülkerim b. Havazin, *er Risale*, Kahire, 1966.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, TÜMER, Günay, *Dinler Tarihi*, Ocak yay. 1993.
- LÜM'ATÜ'S SİRAC Lİ HAZRETİ'T TAC (*Bahtiyarname*) çev. Abdüsselam Bilgen, Betçi Bilgen, Kültür Bak. Yay. Ank. 1999.
- MALİK, Enes b. , *el Muvatta*, Mısır 1353.
- MERAĞI, Ahmet mustafa, *Tefsiru'l Meraği*, Mısır, 1373/1953.
- MEVDUDİ, Ebu'l Ala *Tefhimu'l Kur'an*, terc. Muhammed Han Kayani, İnsan yay. İst. 1986.
- MEYDAN LAROUSSE, *Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, Meydan yay. İst. 1990.
- MİRAS, Kamil, *Buhari Tecrid-i Sarih Terc.* Dip yay. Ank. 1980.
- MUHAMMED LÜTFİ HACE, *Alvarlı Efe Hz.* Nil yay. İst. 1990.
- MUHASİBİ, er-Riaye, çev. Abdülhakim Yüce, Çağlayan yay. İzmir 1997.
- MÜSLİM, bin Haccac el Kuşeyri; *el Camiu's Sahih (Sahih-i Müslim)* Mısır, 1955.
- NAKŞİBENDİ, Muhammed Nuri Şemseddin, *Miftahu'l Kulub*, Çev. Abdulkadir Çiçek, Huzur yay. İst. 1993.
- NESAI, Ebu Abdurrahman b. Şuayb (*Sünen-i Nesai*), Mısır, 1930.
- NESEFİ, Ebu'l Berekat, Abdullah b. Ahmet, *Medariku't Tenzil ve Hakayiku't Te'vil*, Mısır, 1313.
- NEW SCIENTİST, *Beyond Reality (Gerçeğin Ötesinde)* Araştırma der. 30 Ocak 1998.

- OŞMANOĞLU, Şeyh Ahmet, *Gülzar-i Sofiyye, Kaside-i Taiyye Şerhi*, Terc. Ahmet Develioğlu, Kitsan yay. İst. 1997.
- ÖYMEN, H.R., *Eğitime Giriş*, Meb. yay. Ank. 1979.
- ÖZLER, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, Nun yay. İst. 1995.
- PEKTEN, Haluk, *Divan Şiiri*, Türk Dili Derg. (Türk Şiiri Özel Sayısı) Tdk. Yay. Eylül, 1986.
- PHİLİPS, P ve S, *Öldükten Sonra Yaşayanlar*, Kervan yay. İst. 1976.
- POLİTZER, George, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*, Sosyal yay. İst. 1989.
- RABBANİ İMAM, Ahmet Faruk, *Mektubat*, İst. 1977.
- RAZİ, Fahrüddin, *Tefsiru'l Kebir, (Mefatihü'l Ğayb)* Mısır, tz.
- RAZİ, Necmeddin, *Mirsadü'l İbad*, Tahran. 1453.
- RUMİ, Mevlana Celaleddin, *Mesnevi*, çev. Veled İzbudak, Meb.yay. İst. 1993.
- RUHSELMAN, Bedri, *Ruh ve Kainat*, Gayret Kitabevi, İst. 1946.
- SABUNİ, Muhammed Ali, *Tefsir-u İbn-i Kesir (Muht.)* Daru'l Kalem, Beyrut, H.874.
- , Muhammed Ali, *Safvetu't Tefasir*, Ensar Neşr.tz.y.
- , Nurettin, *Maturidiye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, Dip yay. Ank. 1998.
- SAĞLIĞIMIZ ve *Tıp Ansiklopedisi*, Gelişim yay. Cenevre- İsviçre, İst. 1974.
- SAİD, Emin, *Siretu'l İmami's Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab*, Beyrut, 1382.
- SAKA Şevki, *Yabancılaşma Karşısında Kur'an*, İrşad Kitaplığı, Ank. 1997.
- SAYGILI, Sefa, *Aile Sağlığı Ansiklopedisi*, Timaş yay. İst. 1997.
- SELÇUK, Mualla, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Tdv. Yay. Ank. 1990.
- SONGAR, Ayhan, *Beynimiz ve Sinirlerimiz*, İlim ve Teknik Servisi, Yeni Asya yay. İst. 1979.
- SUHREVERDİ, Şihabuddin, Ebu Hafs Umar; *Avarifu'l Maarif*, Mısır, 1968.
- SUYUTİ, Celaluddin, Abdurrahman İbn-i Ebi bekr, *Tefsir-u Kur'ani'l Azim, (Tefsiru Celaleyn)*, Çağrı yay. İst. tz.
- SUYUTİ, Celaluddin, *ed Durru'l Mensur fi't Tefsir'i bi'l Me'sur*, Mısır, 1314.
- SÜLEMİ, Ebu Abdurrahman, *Tabakatu's Sufiyye*, Kahire, 1949.
- SMİTH, Holly, *Amerikan Psikolojik Antropoloji Araştırmaları Derg.* Yersiz, 1994.
- ŞENEL, Alaaddin, *Bilim ve Ütopya*, Ank.ÜSBF, Ank. 1994.
- ŞENGÜL, İdris, , *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 4. Kur'an Sempozyumu, Fecr yay. 7-18 ocak-1998.
- , *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık yay. İzmir, 1994.
- , *Kur'an'da Hoşgörü ve Hürriyet*, Diyanet İlmi Dergi, cilt-31, sayı-1, Ocak, Şubat, Mart, 1995.

——— , *Kur'an'da Varlığın Yaratılış Gayesi*, Bizim Dergah, Mayıs-1993, Yıl:6, sayı, 61.

——— , *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, Diyanet İlmi Dergi, c-32, s. 4,

Aralık-1996.

-ŞİRVANİ, Harun Han, *İslamda Siyasi Düşünce ve İdare Üzerine Araştırma*, Ank. 1965.

-TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, İst. 1986.

-TABERİ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'l Ümem ve'l Muluk*, Kahire, 1939.

——— , Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiu'l Beyan an Te'vili'l-Kur'an*, Mısır, 1374.

-TAHANEVİ, Muhammed b. Ali, *Keşşaf-ı Istilahat-ı Fünun*, Hind. 1862, İst. 1318.

-TATÇI, Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, Akçağ yay. Ank. 1991.

-TEYMIYYE, Tahiyuddin Ahmet, *Tefsir-u Sureti'l İhlas*, Matbaatu'l, Kahire, 1323.

-TİRMİZİ, Ebu İsa, *Sünenü't Tirmizi*, Kahire 1292.

-TURHAN, Mümtaz, *Cemiyet İçinde Fert*, Meb. Yay. İst. 1983.

-TUSİ, Ebu Cafer, *Tefsir-u Tıbyan ve Mevakıb*, Osmanlıcaya çev. Muhammed Efendi, Dersaadet, İst. 1317.

-ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet yay. İst. 1991.

-WALTHER, Öncü Ressamlar, *Vincent Van Gogh*, ABC Kitabevi, İst. 1997.

-VATANDAŞ, Celaleddin, *Tevhid ve Değişim*, Pınar yay. İst 1999.

-VEHBİ EFENDİ, Konyalı Mehmet, *Hulasatu'l Beyan fi Tefsiri'l Kur'an*, Üçdal Neşr. İst. 1966.

-YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim yay. İst.1995.

-YAZICI, Nesimi, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, AÜİF yay. Ank.1992.

-YILDIRIM, Suat, *Kur'an'da Uluhiyyet*, Kayıhan yay. İst.

-ZEBİDİ, M. Murtaza, *Tacu'l Arus min Cevahiri'l Kamus*, Beyrut, Daru Mektebu'l Hayat, Mısır, 1306.

-ZEMAHŞERİ, Mahmud b. Ömer, *el Keşşaf'an Hakaiki Gavamizi't Tenzil*, Kahire, 1968.

-ZUHAYLİ, Vehbe, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, Risale yay. İst. 1990.